

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ
ЖУРНАЛ

Архіви України

1-3 • 2003

ВИДАЄТЬСЯ З 1947 р.

№ 1-3 (251) 2003

СІЧЕНЬ-ЧЕРВЕНЬ

З М І С Т

Втрачено назавжди?

Гуманітарна катастрофа у Кам'янці-Подільському

Анотовані реєстри описів фондів Кам'янець-Подільського міського архіву, пошкоджених внаслідок пожежі	5
<i>Качковський О. Б.</i> До питання укладання анотованих реєстрів описів	38
<i>Шандра В. С.</i> Від культури архівної справи до державної політики в архівній справі: шляхи реконструкції втрачених фондів	42

Статті та повідомлення

<i>Боряк Г. В., Папакін Г. В.</i> Архіви України і виклики сучасного суспільства: Штрихи до колективного портрета користувача архівної інформації ...	48
<i>Кулешов С. Г., Прокопенко І. П.</i> Управління документацією: підготовка фахівців у вищих школах за рубежом	53

Публікації архівних документів

<i>Зозуля С. Ю.</i> Корпусна публікація документів до історії Ніжинської науково-дослідної кафедри історії культури та мови (1922-1930)	65

Теорія і практика архівної справи

<i>Кисельова А. А.</i> Оформлення веб-сторінки офіційного сайту Державного комітету архівів України	93

Інтерв'ю з цікавим співрозмовником

“...Зробити все можливе задля збереження для нащадків архіву української науки”. На запитання редакції відповідає Генеральний директор Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського <i>Олексій Семенович Опищенко</i>	100

Дискусія про архіви

<i>Солонська Н. Г.</i> Бібліотека Ярослава Мудрого як “поле документації” та як архів епохи Київської Русі	107

Огляди джерел та документальні нариси. Бібліографія

<i>Морозова А. В., Бєлий Д. В.</i> До історії єврейських землеробських колоній в Україні	129
<i>Борисенко С. А.</i> Документи консульських установ Української Держави в РСФРР як історичне джерело	146
<i>Сушко О. О.</i> Висвітлення української системи приватного підприємництва періоду непу в документах центральних державних архівів	150
<i>Черченко Ю. А.</i> Документальні видання з історії ОУН і УПА	159

<i>Кузьменко М. М.</i> Науково-педагогічна інтелігенція України 1920–1930-х років в архівних документах	173
Матеріали до словника архівних діячів	
<i>Тороповська Т. М.</i> “Київський Нестор істориків...”: Архівні документи до біографії Володимира Щербини	177
Документальні виставки	
Матеріали до документальної виставки “Україна і Росія. Історія XVII–XVIII ст.”. Вступне слово <i>В. М. Горобця</i>	183
Архівна справа за рубежом	
<i>Чепуренко Я. О.</i> Формування президентських архівів у країнах СНД	230
Зарубіжні архівні часописи публікують	247
Пошуки та знахідки в архівах	
<i>Страшко В. В.</i> Про поліфонічність вживання літери “Σ” (ЕПСІЛОН) в актових книгах	254
<i>Овсієнко О. Ф., Сарнацький О. П.</i> Невідомі листи М. Міхновського до М. Грушевського	257
Критика та бібліографія	
<i>Ворончук І. О.</i> Колективна праця з історії української архівістики	262
<i>Чупрова Е. Г.</i> Книга про українського історика-архівіста М. В. Горбаня	272
<i>Пиріг Р. Я.</i> Персоніфікуємо наше минуле: Микола Скрипник	274
Відомості про авторів	277

***Виходить у світ за сприяння Фонду Катедр Українознавства (ФКУ).
Програма українознавчих досліджень, фундатором якої є ФКУ,
фінаnsується за рахунок благодійних пожертв
українських громад США і Канади***

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Г. В. БОРЯК (головний редактор),
Л. М. ВАСЬКО (заступник головного редактора), Л. А. ДУБРОВІНА,
В. С. ЛОЗИЦЬКИЙ, К. Є. НОВОХАТСЬКИЙ, Г. В. ПАПАКІН, Р. Я. ПІРІГ,
В. А. СМОЛІЙ, П. С. СОХАНЬ, Д. В. ТАБАЧНИК,
В. С. ШАНДРА, М. А. ПРИТИКІНА (технічний редактор)

Художній редактор *Г. О. Сергеев*. Оригінал-макет *І. П. Прокопенко*.

Адреса редакції: 03680 МСП, Київ-110, вул. Солом'янська, 24. Тел. 277–45–22.
ДЦЗД НАФ 03680 МСП, Київ-110, вул. Солом'янська, 24.

“Архіви України” on-line: <http://www.archives.gov.ua/Publicat/AU>

Здано до набору 29.04.2003. Підписано до друку 31.07.2003. Формат паперу 70x108 ¹/₁₆.
Офсетний друк. Умовн. друк. арк 24,5. Умовн. фарбо-відб. 24,82. Обл.-вид. арк. 22,76.
Наклад 300. Зам. 650.

“Архіви України”, № 1–3. Науково-практичний журнал. Видається з 1947 р.

Свідоцтво про реєстрацію: КВ № 5 від 07.09.93.

Редакція не завжди поділяє точку зору авторів публікацій та не несе відповідальності
за достовірність наведених ними даних.

Засновники – Державний комітет архівів України,
Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського
Національної Академії наук України

© Державний комітет архівів України, 2003

C O N T E N T S

Forever perished?

A social catastrophe in Kamianets-Podilsky

Annotated registers describing the holdings of the Kamianets-Podilsky municipal archive, damaged as a result of fire	5
KACHKOVSKY O. B. Towards the question of compiling annotated descriptive registers	38
SHANDRA B. S. From the culture of archival affairs towards state policy on archival issues: the path towards replenishing depleted holdings	42

Articles and announcements

BORIAK H. V., PAPAKIN H. V. The archives of Ukraine and the demands of contemporary society: a cross-section of the archival information consumer	48
KULESHOV S. H., PROKOPENKO I. P. Administration through documentation: the training of specialists in institutions of higher learning abroad	53

Published archival documents

ZOZULYA S. Y. A multi-volume publication of documents on the history of the Nizhyn academic research chair of the history of culture and language (1922–1930)	65

Archival issues in theory and practice

KYSELIOVA A. A. The development of a web-page of the official Internet site of the State Committee of the Archives of Ukraine	93

An exclusive interview

“... to do everything possible for the sake of preserving Ukrainian academic archives for xxx”. The General director of the V. I. Vernadsky National Library of Ukraine Oleksiy Semenovych Onyschenko answers questions posed by the “AU” editorial staff	100

A discussion on archives

SOLONSKA N. H. The Yaroslav Mudry Library as a “field of documentation” and as an archive of the Kyivan Rus’ era	107

An overview of sources and documentary analyses. A Bibliography

MOROZOVA H. V., BIELY D. V. Towards the history of Jewish farming colonies in Ukraine	129
BORYSENKO S. A. Documents of the Ukrainian National Republic’s Consular representations in the RSFSR as an historical source	146
SUSHKO O. O. The Ukrainian system of private entrepreneurship during the NEP period as documented in the Central State Archives	150
CHERCHENKO Y. A. Documentary publications on the history of the OUN and UPA	159
KUZ’MENKO M. M. The academic and pedagogical intelligentsia of Ukraine of the 1920–1930’s in archival documents	173

Materials for the dictionary of archival activists

TOROPOVS’KAT M. “The Kyivan Nestor of historians...”: Archival materials slated for the biography of Volodymyr Scherbyna	177

Documentary Exhibits

Materials slated for the documentary exhibit “Ukraine and Russia”. A history of the XVII–XVIII centuries. Introductory notes by V. M. Horobets’	183

Archival issues abroad

CHEPURENKO Y. O. The development of presidential archives in the CIS	230
Foreign archival periodicals publish	247

Archival quests and discoveries

STRASHKO V. V. The polyphonic usage of the letter “Σ” (ЄІІСІІОН) in archival publications	254
OVSIIENKO O. F., SARNATSKY O. P. Unknown letters of M. Mikhnovsky to M. Hrushevsky	257

Reviews and bibliographies

VORONCHUK I. O. A collective work on the history of Ukrainian archival activity ...	262
KUTUZOVA E. P. A monograph about the Ukrainian historian and archivist M. V. Horban'	272
PYRIH R. Y. Personifying our past: Mykola Skrypnyk	274
About the authors	277

*The Editorial Board gratefully acknowledges the support
and publication subsidy provided by
The Ukrainian Studies Fund Inc., New York*

*The assistance of Illya Matthew Labunka
in preparing the English text
of the Contents is also appreciated*

ВТРАЧЕНО НАЗАВЖДИ?

ГУМАНІТАРНА КАТАСТРОФА У КАМ'ЯНЦІ-ПОДІЛЬСЬКОМУ

АНОТОВАНІ РЕЄСТРИ ОПИСІВ ФОНДІВ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО МІСЬКОГО АРХІВУ, ПОШКОДЖЕНИХ ВНАСЛІДОК ПОЖЕЖІ

Від головного редактора. 10 квітня 2003 р. у архівосховищі Кам'янець-Подільського міського архіву сталася пожежа. Ця подія є величезною трагедією не лише для української, а й усієї європейської спільноти. Вогонь і вода знищили й понівечили документи найцінніших фондів з історії Подільської губернії кінця XVIII – початку XX століть. Інформація, що містилась у цих фондах, різнобічно висвітлювала історію регіону, слугувала і могла б бути невичерпним джерелом знань про події та явища, що відбувалися в ті далекі часи на Поділлі, “наповнювала” історію людьми, які її творили. Адже у фондах містилися матеріали ревізій і переписів населення губернії XIX століття, документи про життя і діяльність ремісників, купців, селян, однодворців, шляхти. Оскільки регіон за етнічним складом був багатонаціональним, – окрім автохтонного українського населення, тут мешкала значна кількість євреїв, поляків, росіян, німців, чехів та ін., – втрачені документи мали значення для історії всієї Східної Європи.

Трагедія в Кам'янці-Подільському надзвичайно рельєфно й боляче окреслила основні проблеми, що накопичилися в галузі протягом попередніх десятиліть. Це – загальна деградація матеріально-технічної бази архівів, застаріле обладнання архівосховищ, відсутність страхових фондів, створення яких було припинено через брак коштів, та комп'ютерних баз даних, що могли б слугувати для відновлення втраченої інформації чи якоюсь мірою замінити її. Втім, замінити оригінали неможливо. Гуманітарна катастрофа у Кам'янці-Подільському назавжди залишиться в історії архівної справи в Україні “чорним четвергом”.

Роботу над довідником і базою даних “Архівні фонди України”, що лягла в його основу, було розпочато у 2002 р. і завершено задовго до трагедії. Цій книзі судилося стати своєрідним меморіалом тому документальному масиву, який на сьогодні повністю або частково втрачено:

Ф. 112. Подільське у селянських справах присутствіє, м. Кам'янець-Подільський Кам'янецького повіту Подільської губернії. 27599 справ за 1861–1919 рр.

Ф. 226. Подільська казенна палата, м. Кам'янець-Подільський Кам'янецького повіту Подільської губернії. 53329 справ за 1795–1919 рр.

Ф. 228. Канцелярія Подільського губернатора, м. Кам'янець-Подільський Кам'янецького повіту Подільської губернії. 10415 справ за 1796–1917 рр.

Ф. 249. Кам'янець-Подільська міська управа, м. Кам'янець-Подільський Кам'янецького повіту Подільської губернії. 9443 справи за 1874–1917 рр.

Ф. 678. Подільський військовий губернатор, м. Кам'янець-Подільський Кам'янецького повіту Подільської губернії. 70 справ за 1796–1845 рр.

Анотовані реєстри описів цих фондів публікуються нижче.

Остаточні наслідки катастрофи й масштаби пошкоджених та знищених вогнем і водою документів п'яти фондів можна буде встановити лише після розморожування і просушування бл. 80 м³ документів, закладених до морозильної камери, а також остаточної ідентифікації врятованих матеріалів.

Зрозуміло, що в повному обсязі й складі відновити втрачений комплекс документів не вдасться. Натомість зробити все можливе задля відновлення інформаційного потенціалу втрачених і пошкоджених матеріалів – наш обов'язок і завдання на найближчі десятиліття.

14 квітня 2003 р. Державний комітет архівів України видав наказ про передання документів Національного архівного фонду, що належать державі, з Кам'янець-Подільського міського архіву до Державного архіву Хмельницької області.

Докладнішу інформацію про трагедію можна знайти на сайті Державного комітету архівів України за адресою:

<http://www.archives.gov.ua/Sections/Fire/index.php>

АНОТОВАНІ РЕЄСТРИ ОПИСІВ

Ф. 112. Подільське губернське у селянських справах присутствіє, м. Кам'янець-Подільський Кам'янецького повіту Подільської губернії

Подольское губернское по крестьянским делам присутствие, г. Каменец-Подольский Каменецкого уезда Подольской губернии

Справ: 27599; 1861–1919 рр.

Опис 1 (у 2-х книгах)

Справ: 8170; 1861–1919 рр.

Адміністративний відділ

Журнали засідань присутствія.

Листування з мировими посередниками та різними установами з питань діяльності присутствія. Справи про розгляд скарг та клопотань селян губернії, про виселення окремих селян та євреїв із сільських товариств, про розгляд майнових суперечок.

Формулярні списки службовців присутствія.

Опис 2 (у 4-х книгах)

Справ: 19347; 1861–1917 рр.

Викупний відділ

Журнали засідань. Уставні грамоти. Викупні акти. Справи про викуп землі селянами по повітах губернії.

Чиншовий відділ

Справи про викуп землі чиншовиками. Клопотання про визнання і підтвердження чиншових прав. Справи про розгляд майнових суперечок та оскарження заповітів.

Судовий відділ

Справи про розгляд майнових суперечок, про розподіл майна, про несвоєчасну сплату боргових зобов'язань.

Позовний відділ

Справи про незаконну оренду євреями селянських земель та про незаконне проживання євреїв у сільській місцевості.

Страховий відділ

Протоколи засідань присутствія про виселення з сільських товариств та про прийняття до них нових членів.

Продовольчий відділ

Циркуляри Міністерства внутрішніх справ та Подільського губернатора про стан забезпечення продовольством.

Акти і приговори сільських сходів про забезпечення продовольчих потреб товариств. Справи про видачу продовольчих пайків селянам. Листування з повітовими управами про розгляд скарг селян; про мобілізованих на військову службу.

Переселенський відділ

Відомості про переселення селян в Туркестан, на Кавказ, в губернії Сибіру.

Службовий відділ

Відомості про діяльність повітових землевпорядних комісій. Особові справи службовців присутствія, мирових посередників.

Опис 3

Справ: 88; 1885–1916 рр.

Журнали засідань присутствія.

Уставні грамоти. Справи про викуп землі селянами, виселення селян із сільських товариств, видачу продовольчих пайків.

***Ф. 226. Подільська казенна палата, м. Кам'янець-Подільський
Кам'янецького повіту Подільської губернії***

**Подольская казенная палата, г. Каменец-Подольский Каменецкого
уезда Подольской губернии**

Справ: 53329; 1795–1919 рр.

Опис 1

Справ: 32; 1811–1830 рр.

Канцелярія

Укази Сенату.

Справа про стягнення мита за право займатись виробництвом вина (1830), про торги на будівництво та ремонт громадських приміщень, про прийом та звільнення аудиторів (1830).

Книга вихідних документів Проскурівського та Вінницького повітових рекрутських присутствій. Відомості про забезпечення продовольством військових шпиталів.

Ревізьке відділення

Постанови Кам'янецького повітового рекрутського присутствія. Протоколи Проскурівського та Вінницького повітових рекрутських присутствій. Список рекрутів християнського віросповідання по Проскурівському, Брацлавському та Вінницькому повітах (1830).

Господарче відділення

Відомості про шляхту Балтського повіту (1816–1830). Відомості про видачу платні службовцям палати.

Настільний реєстр справ.

Опис 2

Справ: 697; 1840–1845 рр.

Канцелярія

Укази Сенату. Циркуляри Міністерства фінансів та Міністерства внутрішніх справ.

Відомості про розмежування церковних земель. Справи про оголошення торгів на будівництво та ремонт казенних будівель, призначення пенсій чиновникам, про зарахування окремих осіб до податних станів та товариств населених пунктів. Листування з питань основної діяльності.

Список чиновників православного віросповідання (1840). Формулярні списки чиновників.

Реєстри справ.

Ревізьке відділення

Списки рекрутів по повітах губернії.

Контрольне відділення

Відомості про прибутки та видатки по губернії.

Опис 3

Справ: 1312; 1846–1851 рр.

Канцелярія

Укази Сенату. Циркуляри Міністерства фінансів та Міністерства внутрішніх справ.

Справи про оголошення торгів на будівництво та ремонт казенних будівель.

Відомості про особовий склад казенної палати. Листування з питань основної діяльності.

Реєстри справ.

Ревізьке відділення

Справи про зарахування окремих осіб до податних станів та товариств населених пунктів.

Опис 4

Справ: 1079; 1854–1855 рр.

Канцелярія

Циркуляри Київського, Подільського та Волинського генерал-губернатора.

Відомості про церковні землі. Справи про майнові суперечки, про перерахування земельних маєтків, про збір податків з поміщицьких маєтків.

Відомості про особовий склад казенної палати. Листування з питань основної діяльності.

Реєстри справ.

Ревізьке відділення

Справи про зарахування окремих осіб до податних станів та товариств населених пунктів.

Контрольне відділення

Справи про збирання податків з поміщицьких маєтків.

Опис 5

Справ: 835; 1856 р.

Канцелярія

Циркуляри Міністерства фінансів. Журнали засідань Подільського губернського рекрутського присутствія. Рекрутський список Проскурівського повіту. Справи про перевірку звітності Літинського та Брацлавського міських магістратів, про збір податків з поміщицьких маєтків.

Відомості про особовий склад казенної палати. Листування з питань основної діяльності.

Ревізьке відділення

Справи про зарахування окремих осіб до податних станів та товариств населених пунктів.

Опис 6

Справ: 1616; 1857–1859 рр.

Канцелярія

Укази Сенату.

Відомості про врожаї зернових культур і трав.

Справи про перевірку звітності Ольгопільської міської ратуші, про розшук майна та капіталів окремих осіб.

Відомості про особовий склад казенної палати. Листування з питань основної діяльності.

Ревізьке відділення

Справи про зарахування окремих осіб до податних станів та товариств населених пунктів.

Опис 7

Справ: 815; 1860–1865 рр.

Канцелярія

Циркуляри Міністерства фінансів.

Рапорти чиновників про перевірку ревізьких казок, повітових казначейств про збір податків.

Відомості про ціни на провіант та фураж по повітах губернії.

Справи про ревізії Могилівської міської думи, Брацлавського магістрату, Проскурівського повітового казначейства; про розшук майна та капіталів окремих осіб, про перевірку посімейних та рекрутських списків.

Відомості про особовий склад казенної палати. Листування з питань основної діяльності.

Формулярні списки чиновників повітових казначейств.

Ревізьке відділення

Справи про зарахування окремих осіб до податних станів та товариств населених пунктів.

Опис 8

Справ: 355; 1864 р.

Канцелярія

Відомості повітових казначейств про несплату податків. Відомості про церковні землі. Доповнення до біржових відомостей. Справи про оголошення торгів на будівництво та ремонт казенних будівель. Справи про призначення, переміщення та звільнення службовців.

Реєстр справ.

Ревізьке відділення

Відомості про зміни в кількості населення по повітах губернії. Справи про перевірку рекрутських списків по повітах. Податкові реєстри.

Контрольне відділення

Інструкція по виявленню фальшивих кредитних білетів. Звіт Балтського тюремного відділення.

Справи про перевірку розмірів оподаткування, про перевірку діяльності повітових казначейств.

Стіл земських повинностей

Циркуляри Міністерства фінансів про поземельний збір. Справи про оголошення торгів на будівництво та ремонт казенних будівель.

Казначейське відділення

Генеральний звіт про прибутки державного казначейства. Справи про прибутки та видатки по повітових казначействах. Справа про заміну ветхих кредитних білетів новими.

Опис 9

Справ: 265; 1863 р.

Канцелярія

Звіти повітових казначейств. Відомості про церковні землі. Відомості про зміни в кількості населення по повітах губернії. Справи про розшук майна та капіталів окремих осіб, про ремонт будинків повітових казначейств, про незаконну порубку лісу, земельні суперечки, про перейменування в Подільській губернії міської і земської поліції. Справи про призначення, переміщення та звільнення службовців.

Реєстр справ.

Ревізьке відділення

Протоколи повітових рекрутських присутствій. Справи про перевірку ревізьких казок.

Казначейське відділення

Циркуляри Міністерства фінансів про податки з нерухомого майна в містах. Рапорти повітових казначейств. Звіт Балтського земського суду.

Скарги на непомірне обкладання податками. Справи про викуп селянами поміщицьких земель.

Опис 10

Справ: 227; 1866 р.

Канцелярія

Циркуляри та приписи Міністерства фінансів. Відомості про хутори, що належали різним особам і знаходились у межах м. Проскурова. Відомості про церковні землі. Справа про закінчення розрахунків з казною почесного громадянина Е. Гінцбурга, про реорганізацію казенних палат та їх штатів. Справи про призначення, переміщення та звільнення службовців.

Ревізьке відділення

Справа про запис в податні стани осіб колишньої польської шляхти Кам'янецького повіту. Справи про перехід осіб в інший соціальний стан. Рекрутська книга Ольгопільського повіту.

Казначейське відділення

Рапорти повітових казначейств. Відомості про недоїмки в сплаті податків, які рахуються за поміщицькими маєтками. Справи про наймання приміщень для повітових казначейств. Податкові листи. Відомості про прибутки та видатки палати.

Опис 11

Справ: 340; 1867 р.

Канцелярія

Циркуляри Міністерства фінансів. Відомості про церковні землі. Справи про генеральну перевірку торгівлі по населених пунктах губернії, про розшук майна та капіталів окремих осіб. Справи про призначення, звільнення та переміщення службовців палати та повітових казначейств.

Розпорядчий стіл

Фінансові звіти Балтського та Ушицького повітових землемірів.

Рекрутське відділення

Справа про хід набору по Вінницькому повітовому рекрутському присутствію (1867).

Ревізьке відділення

Справа про облаштування колишніх кріпаків.

Бухгалтерський стіл

Щотижневі відомості повітових казначейств.

Казначейське відділення

Справи про поповнення викупними платежами банківських боргів.

Опис 12

Справ: 189; 1868 р.

Канцелярія

Циркуляри Міністерства фінансів. Відомості про церковні землі. Справи про генеральну перевірку торгівлі по населених пунктах губернії, про розшук майна та капіталів окремих осіб. Справи про призначення, звільнення та переміщення службовців палати та повітових казначейств.

Ревізьке відділення

Відомості про торговельні ціни по Кам'янецькому повіту, про пацієнтів Кам'янець-Подільського військового шпиталю, про купців, про кількість міщан-євреїв.

Казначейське відділення

Справи про виділення коштів на господарські потреби.

Контрольне відділення

Відомості про обіг коштів викупних операцій по повітах. Справи про видачу грошей на відрядження службовців.

Бухгалтерський стіл

Відомості про прибутки та видатки по повітових казначействах.

Відомості про недоїмки по поміщицьких маєтках.

Справи про надходження викупних платежів та надання позик для викупу земельних наділів.

Опис 13

Справ: 264; 1870 р.

Канцелярія

Укази Сенату.

Справи про генеральну перевірку торгівлі по населених пунктах губернії та про стягнення штрафів за порушення правил торгівлі, про оголошення торгів на будівництво та ремонт казенних будівель. Справи про призначення, звільнення та переміщення службовців палати та повітових казначейств.

Казначейське відділення

Кошторис використання сум земських повинностей.

Справи про виділення коштів на опалення міських лікарень та на збільшення видатків канцелярії генерал-губернатора.

Рекрутський стіл

Відомості про осіб, які підлягали рекрутському набору по Подільській губернії.

Бухгалтерський стіл

Щотижневі звіти повітових казначейств. Справи про ревізію повітових казначейств, про нагляд за надходженням різних платежів. Справи про надходження викупних платежів та надання позик для викупу земельних наділів. Відомості про страхування по повітах губернії.

Опис 14

Справ: 170; 1872 р.

Канцелярія

Укази Сенату.

Справи про відрядження службовців палати. Справа про ремонт приміщення казенної палати.

Справи про призначення, звільнення та переміщення службовців палати та повітових казначейств.

Земський стіл

Справи про виділення коштів на утримання поштових відділень, на переміщення арештантів, на утримання тюрем, на наймання приміщень для дворянського депутатського зібрання.

Бухгалтерський стіл

Відомості про надходження податкових зборів. Справи про надходження викупних платежів та надання позик для викупу земельних наділів.

Опис 15

Справ: 475; 1875–1887 рр.

Канцелярія

Укази Сенату.

Відомості про цукроварне виробництво по заводах губернії. Справи про порушення правил торгівлі.

Перше відділення (столи 1, 2)

Відомості про недоїмки податкового збору по губернії. Справи про видачу пенсій нижнім військовим чинам та разових матеріальних допомог.

Друге відділення (столи 1, 2)

Відомості про врожай зернових (1887). Справи про збір розкладного податку по повітах. Справи про перевірку торгівлі в населених пунктах губернії.

Третє відділення (столи 1, 2, 3, 4)

Відомості про надходження податків по повітах. Справи про перевірку звітності міських дум. Відомості про доходи повітових казначейств.

Опис 16

Справ: 398; 1876–1877 рр.

Канцелярія

Укази Сенату.

Справи про перевірку повітових казначейств. Відомості про цукроварне виробництво по заводах губернії.

Ревізьке відділення (столи 1, 2)

Справи про зарахування окремих осіб до податних станів та товариств населених пунктів.

Бухгалтерський стіл

Відомості по викупних операціях. Справи про надання позик селянам для викупу земель. Справи про виділення коштів для ремонту будівель повітових казначейств.

Опис 17

Справ: 1379; 1869–1893 рр.

Канцелярія

Укази Сенату. Циркуляри Міністерства фінансів.

Справи про ревізію повітових казначейств. Справи про призначення, переміщення та звільнення службовців.

Перше відділення (столи 1, 2)

Відомості про недоїмки по повітах губернії. Справи про призначення пенсій, обкладання додатковим промисловим податком підприємців.

Друге відділення (стіл 1)

Справи про порушення правил торгівлі.

Третє відділення (стіл 1)

Фінансові звіти повітових казначейств.

Четверте відділення (стіл 3)

Відомості про євреїв, що не з'явилися для відбуття військової повинності.

Контрольне відділення

Фінансові звіти установ.

Опис 18

Справ: 706; 1879–1880 рр.

Канцелярія

Справи про генеральну перевірку торгівлі по повітах губернії, про порушення правил торгівлі, про ремонт приміщень повітових казначейств. Справи про призначення, переміщення та звільнення службовців.

Перше відділення (стіл 1)

Відомості про використання земських податків.

Друге відділення (столи 1, 2)

Кошториси використання прибутків. Касові звіти.

Третє відділення (столи 1, 2, 3)

Відомості про надходження податкових зборів по повітах. Справи про перевірку звітності міських дум. Відомості про доходи повітових казначейств.

Розпорядчий комітет

Справи про виділення коштів на утримання державних установ.

Опис 19

Справ: 395; 1881–1883 рр.

Канцелярія

Справи про оголошення торгів на будівництво та ремонт казенних будівель. Справи про призначення, переміщення та звільнення службовців.

Перше відділення (столи 1, 2)

Іменні списки кредиторів казни.

Друге відділення (стіл 3)

Відомості про стягнення податків по Гайсинському та Брацлавському повітах.

Третє відділення (столи 3, 4)

Циркуляри Міністерства фінансів.

Фінансовий звіт Барської міської думи. Відомості про надання кредитів.

Четверте відділення (стіл 2)

Відомості по викупних операціях. Справи про надання позик селянам для викупу земель. Справи про виділення коштів для ремонту будівель повітових казначейств.

Опис 20

Справ: 390; 1884–1886 рр.

Канцелярія

Справи про перевірку повітових казначейств. Справи про оголошення торгів на будівництво та ремонт казенних будівель. Справи про призначення, переміщення та звільнення службовців.

Перше відділення (столи 1, 2, 3)

Справи про стягнення недоїмок податкових зборів по губернії.

Друге відділення (стіл 1)

Справи про контроль за надходженням викупних платежів. Відомості по викупних операціях. Справи про надання позик селянам для викупу земель.

Третє відділення (столи 1, 2, 3)

Відомості про надання кредитів.

Опис 21

Справ: 125; 1889 р.

Канцелярія

Укази Сенату. Циркуляри Міністерства фінансів.

Справи про призначення, переміщення та звільнення службовців.

Перше відділення (столи 1, 2)

Справи про стягнення штрафів за порушення правил торгівлі.

Третє відділення (столи 1, 2)

Відомості про розкладочний збір по повітах губернії.

Опис 22

Справ: 267; 1890 р.

Канцелярія

Укази Сенату. Циркуляри Міністерства фінансів.

Справи про обкладання податком промислових підприємств, про ревізію повітових казначейств. Справи про призначення, переміщення та звільнення службовців.

Перше відділення (столи 1, 2, 3)

Справи про порушення правил торгівлі. Десятиденні відомості про надходження податків по повітових казначействах.

Друге відділення (стіл 3)

Справи про маєтки по повітах губернії.

Третє відділення (столи 1, 2, 3)

Відомості про розкладочний збір по повітах губернії.

Бухгалтерський стіл

Відомості по викупних операціях. Страхові відомості.

Опис 23

Справ: 337; 1891 р.

Канцелярія

Укази Сенату. Циркуляри Міністерства фінансів.

Справи про ревізію повітових казначейств. Справи про призначення, переміщення та звільнення службовців.

Перше відділення (столи 1, 2, 3)

Справи про обкладання промислових підприємств додатковим промисловим податком. Відомості про розкладочний збір промислових підприємств. Справи про порушення правил торгівлі.

Друге відділення (столи 1, 2, 3)

Справи про перевірку торгівлі. Справи про зарахування окремих осіб до податних станів та товариств населених пунктів.

Третє відділення (столи 1, 2, 3, 4, 5)

Циркуляри Міністерства фінансів. Відомості по викупних операціях по повітах губернії. Списки кредиторів казни. Відомості про обіг коштів ощадної каси при казенній палаті. Справи про стягнення штрафів з мешканців губернії за порушення питного статуту та правил відбування військової повинності.

Опис 24

Справ: 492; 1892 р.

Канцелярія

Справи про ревізію повітових казначейств, про ремонт приміщень повітових казначейств. Справи про призначення, переміщення та звільнення службовців.

Перше відділення (столи 2, 3)

Справи про оголошення торгів на будівництво та ремонт казенних будівель, про призначення пенсій, про перевірку торгівлі по населених пунктах губернії, про порушення правил торгівлі, про обкладання додатковим промисловим податком підприємців.

Друге відділення (столи 2, 3)

Гільдійські списки по повітах губернії. Справи про зарахування окремих осіб до податних станів та товариств населених пунктів.

Третє відділення (столи 1, 5)

Циркуляри Міністерства фінансів. Справи про стягнення мита з нерухомого майна.

Опис 25

Справ: 1000; 1894 р.

Канцелярія

Звіти податкових інспекторів.

Перше відділення (столи 1, 2, 3)

Справи про перевірку торгівлі в населених пунктах губернії, про порушення правил торгівлі, про обкладання додатковим промисловим податком.

Друге відділення (столи 1, 2, 3)

Справи про зарахування окремих осіб до податних станів та товариств населених пунктів, про оформлення права власності на нерухоме майно.

Третє відділення (столи 1, 2, 3, 4, 5)

Справи про стягнення мита з нерухомого майна та стягнення штрафів за ухиляння від військової повинності.

Опис 26

Справ: 1123; 1895 р.

Канцелярія

Звіти податкових інспекторів. Справи про призначення, переміщення та звільнення службовців.

Перше відділення (столи 1, 3)

Справи про перевірку торгівлі в населених пунктах губернії, про порушення правил торгівлі, про обкладання додатковим промисловим податком.

Друге відділення (столи 1, 2, 3)

Відомості про надходження недоїмок по повітах губернії. Справи про зарахування окремих осіб до податних станів та товариств населених пунктів, про оформлення права власності на нерухоме майно.

Третє відділення (столи 1, 2, 3, 4, 5)

Відомості по викупних операціях по повітах губернії. Справи про надання кредитів.

Опис 27

Справ: 976; 1896 р.

Канцелярія

Звіти податкових інспекторів. Висновок на проект положення Міністерства фінансів про порядок стягнення прямих податків і викупних платежів. Справа про ремонт будівлі казенної палати. Проекти кошторисів прибутків та видатків по установах Подільського приказу громадської опіки. Справи про призначення, переміщення та звільнення службовців, про видачу видів на проживання чиновникам та їх сім'ям.

Перше відділення (столи 1, 2, 3)

Відомості про розкладочний податок з гільдійських і негільдійських підприємств.

Справи про перевірку торгівлі по населених пунктах губернії, про порушення правил торгівлі, про стягнення недоїмок по сплаті земського податку, про стягнення додаткового промислового податку з цукрових заводів губернії.

Друге відділення (столи 1, 2, 3)

Відомості про надходження недоїмок по повітах губернії. Справи про зарахування окремих осіб до податних станів та товариств населених пунктів, про оформлення права власності на нерухоме майно, про зміну власників маєтків.

Опис 28

Справ: 400; 1896 р.

Друге відділення (стіл 3)

Справи про зміну власників маєтків.

Третє відділення (столи 1, 2, 3, 4, 5)

Відомості казначейств про стягнення земських податків та податкових зборів. Відомості по викупних операціях по повітах губернії. Звіти до Департаменту неподаткових зборів про використання гербового паперу по повітових казначействах. Справи про стягнення штрафів за ухилення від військової повинності, за порушення Лісового статуту, несплату судового мита.

Опис 29

Справ: 937; 1897 р.

Канцелярія

Звіти податкових інспекторів. Відомості про роботу на копіювальних апаратах. Справи про призначення пенсій та допомоги службовцям палати, про ремонт будівлі казенної палати. Справи про призначення, переміщення та звільнення службовців.

Перше відділення (столи 1, 2, 3)

Справи про перевірку торгівлі по населених пунктах губернії, про порушення правил торгівлі, про стягнення недоїмок по сплаті земського податку, про стягнення додаткового промислового податку з цукрових заводів губернії, про призначення пенсій та допомоги службовцям казначейств та палати. Гільдійські списки по повітах.

Друге відділення (столи 1, 2, 3)

Справи про виправлення поземельних рахунків, про зміну власників маєтків.

Третє відділення (столи 1, 2, 3, 4, 5, 6)

Відомості про продаж алкогольних напоїв по повітах губернії, про оформлення права власності на нерухоме майно. Справи про призначення квартирному податку.

Опис 30

Справ: 689; 1898 р.

Канцелярія

Звіти цукрових заводів. Справи про ремонт будівель казенної палати та повітових казначейств. Справи про призначення, переміщення та звільнення службовців.

Перше відділення (столи 1, 2, 3)

Справи про перевірку торгівлі по населених пунктах губернії, про порушення правил торгівлі, про стягнення недоїмок по сплаті земського податку, про стягнення додаткового промислового податку з цукрових заводів губернії, про призначення пенсій та допомоги службовцям казначейств та палати.

Друге відділення (столи 1, 2)

Справи про перевірку гільдійських списків по повітах, про зарахування окремих осіб до податних станів та товариств населених пунктів.

Опис 31

Справ: 729; 1898 р.

Друге відділення (столи 2, 3)

Справи про зарахування окремих осіб до податних станів та товариств населених пунктів, про зміну власників маєтків.

Третє відділення (столи 1, 2, 3, 4, 5, 6)

Касові звіти. Відомості про надходження податкових зборів. Справи про оформлення права власності на нерухоме майно, про зміну власників маєтків.

Опис 32

Справ: 626; 1899 р.

Канцелярія

Відомості про посіви зернових по Кам'янецькому повіту. Кошторис видатків по місту Балта. Кошториси прибутків та видатків. Справи про призначення, переміщення та звільнення службовців.

Перше відділення (столи 1, 2, 3)

Справи про перевірку торгівлі по населених пунктах губернії, про порушення правил торгівлі, про стягнення недоїмок по сплаті земського податку, про стягнення додаткового промислового податку з цукрових заводів губернії, про призначення пенсій та допомоги службовцям казначейств та палати.

Друге відділення (столи 1, 2)

Справи про стягнення мита з нерухомого майна, про зарахування окремих осіб до податних станів та товариств населених пунктів.

Опис 33

Справ: 583; 1899 р.

Друге відділення (столи 2, 3, 4)

Справи про зарахування окремих осіб до податних станів та товариств населених пунктів.

Третє відділення (столи 1, 2, 3, 4, 5)

Справи про стягнення штрафів за порушення правил торгівлі, за ухиляння від військової повинності.

Опис 34

Справ: 1374; 1900 р.

Канцелярія

Звіти податкових інспекторів. Справи про перевірку повітових казначейств. Справи про призначення, переміщення та звільнення службовців.

Перше відділення (столи 1, 2, 3, 4)

Справи про перевірку торгівлі по населених пунктах губернії, про порушення правил торгівлі, про стягнення недоїмок по сплаті земського

податку, про стягнення додаткового промислового податку з цукрових заводів губернії, про призначення пенсій та допомоги службовцям казначейств та палати.

Друге відділення (столи 1, 2, 3)

Справи про стягнення мита з нерухомого майна, про зарахування окремих осіб до податних станів та товариств населених пунктів.

Третє відділення (столи 1, 2, 3, 4, 5)

Справи про стягнення недоїмок по повітах губернії, про зміну власників маєтків, про стягнення штрафів. Посімейний список міщан Ямпільського повіту.

Опис 35

Справ: 662; 1901 р.

Канцелярія

Звіти податкових інспекторів. Справи про призначення, переміщення та звільнення службовців. Справа про відкриття базарів у м-ках Рівне і Жванець. Кошториси прибутків та видатків по населених пунктах губернії.

Перше відділення (столи 1, 2, 3, 4)

Звіти споживчих товариств. Справи про перевірку торгівлі по населених пунктах губернії, про порушення правил торгівлі, про стягнення недоїмок по сплаті земського податку, про стягнення додаткового промислового податку з цукрових заводів губернії, про призначення пенсій та допомоги службовцям казначейств та палати.

Друге відділення (столи 1, 2)

Справи про стягнення мита з нерухомого майна, про зарахування окремих осіб до податних станів та товариств населених пунктів.

Опис 36

Справ: 625; 1901 р.

Друге відділення (столи 2, 3)

Справи про зарахування окремих осіб до податних станів та товариств населених пунктів, про зміну власників маєтків, про стягнення штрафів.

Опис 37

Справ: 677; 1902 р.

Канцелярія

Справи про ремонт будівель повітових казначейств. Справи про призначення, переміщення та звільнення службовців.

Перше відділення (столи 1, 2, 3, 4)

Справи про перевірку торгівлі по населених пунктах губернії, про порушення правил торгівлі, про стягнення додаткового промислового податку, про призначення пенсій та допомоги службовцям казначейств та палати, про стягнення мита з нерухомого майна.

Опис 38

Справ: 1091; 1902 р.

Друге відділення (столи 1, 2, 3)

Справи про зарахування окремих осіб до податних станів та товариств населених пунктів, про зміну власників маєтків.

Третє відділення (столи 1, 2, 3, 4, 5, 6)

Звіти податкових інспекторів. Справи про стягнення штрафів, про виділення коштів на утримання державних установ.

Опис 39

Справ: 528; 1903 р.

Канцелярія

Циркуляри Міністерства фінансів.

Матеріали з'їзду податкових інспекторів губернії. Кошториси прибутків та видатків повітових центрів. Справи про призначення, переміщення та звільнення службовців.

Перше відділення (столи 1, 2, 3)

Відомості про податки з парових котлів по повітах. Відомості про недоїмки по повітах. Скарги на непомірне обкладання податками мешканців губернії. Справи про порушення правил торгівлі.

Опис 40

Справ: 361; 1903 р.

Перше відділення (столи 3, 4)

Звіти споживчих товариств. Справи про порушення правил торгівлі, про стягнення додаткового промислового податку.

Опис 41

Справ: 1453; 1903 р.

Перше відділення (стіл 4)

Статути сільських банків. Справи про стягнення додаткового промислового податку.

Друге відділення (столи 1, 2, 3)

Справи про зарахування окремих осіб до податних станів та товариств населених пунктів, про зміну власників маєтків.

Третє відділення (столи 1, 2, 3, 4, 5, 6)

Відомості про надання кредитів. Відомості про сплату податків та недоїмки по повітах губернії. Справи про стягнення штрафів.

Опис 42

Справ: 319; 1904 р.

Канцелярія

Відомості про викуп селянами земель по Вінницькому повіту. Справи про призначення, переміщення та звільнення службовців.

Перше відділення (столи 1, 2, 3, 4)

Журнали засідань загального присутствія палати. Відомості про сплату податку з парових котлів. Скарги на непомірне обкладання податками. Справи про стягнення додаткового промислового податку, про порушення правил торгівлі.

Опис 43

Справ: 1464; 1904 р.

Канцелярія

Звіти податкових інспекторів. Кошториси прибутків та видатків повітових центрів. Справи про призначення, переміщення та звільнення службовців.

Перше відділення (столи 1, 2, 3, 4)

Журнали засідань загального присутствія. Відомості про податок з парових котлів по повітах. Справи про стягнення додаткового промислового податку, про стягнення мита з нерухомого майна.

Друге відділення (столи 1, 2, 3)

Справи про зарахування окремих осіб до податних станів та товариств населених пунктів, про зміну власників маєтків.

Третє відділення (столи 1, 2, 3, 4, 5, 6)

Відомості про видачу промислових свідоцтв. Справи про оцінку нерухомого майна, про призначення пенсій та допомоги службовцям казначейств та палати, про стягнення штрафів.

Опис 44

Справ: 484; 1905 р.

Канцелярія

Звіти податкових інспекторів. Звіт Устянського цукрового заводу. Кошториси прибутків та видатків повітових центрів. Справи про визначення депозитних сум по повітових казначействах. Справи про призначення, переміщення та звільнення службовців.

Перше відділення (столи 1, 2, 4)

Звіти сільських банків. Відомості про надходження податків. Справи про стягнення додаткового промислового податку, про стягнення мита з нерухомого майна, про непомірне обкладання податком.

Друге відділення (столи 1, 2)

Справи про зарахування окремих осіб до податних станів та товариств населених пунктів.

Опис 45

Справ: 893; 1905 р.

Друге відділення (столи 1, 2, 3, 4)

Справи про зарахування окремих осіб до податних станів та товариств населених пунктів, про оцінку нерухомого майна. Списки селянських товариств.

Третє відділення (столи 1, 2, 3, 4, 5, 6)

Циркуляри Міністерства фінансів. Касові звіти. Кошториси прибутків та видатків повітових центрів. Справи про порушення правил торгівлі.

Квартирний стіл

Відомості про недоїмки квартирного податку по населених пунктах губернії.

Опис 46

Справ: 360; 1906 р.

Канцелярія

Циркуляри Міністерства фінансів.

Звіти податкових інспекторів. Кошториси прибутків та видатків повітових центрів. Справи про ремонт будівель повітових казначейств. Справи про призначення, переміщення та звільнення службовців, про призначення пенсій та допомоги службовцям казначейств та палати.

Перше відділення (столи 1, 2, 3)

Журнали засідань загального присутствія палати. Відомості про стягнення недоїмок по повітах. Відомості про податок з парових котлів по повітах. Скарги на непомірне обкладання податками. Справи про стягнення додаткового промислового податку, про перевірку торгівлі по повітах губернії.

Опис 47

Справ: 65; 1906 р.

Перше відділення (стіл 3)

Справи про порушення правил торгівлі.

Опис 48

Справ: 559; 1906 р.

Перше відділення (столи 3, 4, 5)

Справи про перевірку торгівлі по населених пунктах губернії, про стягнення мита з нерухомого майна.

Друге відділення (столи 1, 2, 3)

Відомості про промислові підприємства по повітах губернії. Справи про зарахування окремих осіб до податних станів та товариств населених пунктів.

Опис 49

Справ: 578; 1906 р.

Друге відділення (стіл 3)

Справи про зміну власників маєтків.

Третє відділення (столи 1, 2, 3, 4, 5, 6)

Журнали засідань повітових оціночних комісій. Звіти податкових інспекторів. Справи про стягнення мита з нерухомого майна, про порушення правил торгівлі, про стягнення штрафів, про зарахування окремих осіб до податних станів та товариств населених пунктів.

Опис 50

Справ: 1512; 1907 р.

Канцелярія

Звіти податкових інспекторів. Касові звіти. Кошториси прибутків та видатків повітових центрів та заштатних міст. Справи про призначення, переміщення та звільнення службовців.

Перше відділення (столи 1, 2, 3)

Відомості про недоїмки по повітах губернії. Відомості про податок з парових котлів по повітах. Скарги на непомірне обкладання податками. Справи про стягнення додаткового промислового податку, про перевірку торгівлі по повітах губернії, про порушення правил торгівлі.

Опис 51

Справ: 810; 1907 р.

Перше відділення (стіл 3)

Справи про порушення правил торгівлі.

Опис 52

Справ: 97; 1907 р.

Друге відділення (столи 1, 2)

Справи про стягнення додаткового промислового податку, про зміну власників маєтків.

Опис 53

Справ: 1138; 1907 р.

Друге відділення (столи 2, 3)

Відомості про недоїмки по повітах губернії. Справи про зміну власників маєтків.

Третє відділення (столи 1, 2, 3, 4, 5)

Відомості про надання кредитів. Скарги на непомірне обкладання податками. Справи про зарахування окремих осіб до податних станів та товариств населених пунктів.

Опис 54

Справ: 516; 1908 р.

Канцелярія

Журнали засідань загального присутствія палати. Звіти податкових інспекторів. Касові звіти. Кошториси прибутків та видатків повітових центрів та заштатних міст. Справи про призначення, переміщення та звільнення службовців.

Перше відділення (столи 1, 2, 3)

Справи про стягнення додаткового промислового податку, про порушення правил торгівлі. Скарги на непомірне обкладання податками.

Опис 55

Справ: 318; 1908 р.

Перше відділення (стіл 3)

Справи про порушення правил торгівлі.

Опис 56

Справ: 495; 1908 р.

Перше відділення (столи 3, 4)

Справи про порушення правил торгівлі, про стягнення штрафів, про стягнення додаткового промислового податку.

Друге відділення (столи 1, 2, 3)

Справи про зміну власників маєтків.

Опис 57

Справ: 719; 1908 р.

Друге відділення (стіл 3)

Справи про зміну власників маєтків.

Третє відділення (столи 1, 2, 3, 4, 5, 6)

Циркуляри Міністерства фінансів.

Відомості про недоїмки по повітах губернії. Справи про стягнення штрафів. Справи про призначення пенсій та допомоги службовцям.

Четверте відділення (столи 1, 2, 3, 4)

Справи про зарахування окремих осіб до податних станів та товариств населених пунктів.

Опис 58

Справ: 235; 1909 р.

Канцелярія

Звіти ошадних кас. Кошториси прибутків та видатків повітових центрів та заштатних міст. Справи про призначення, переміщення та звільнення службовців.

Перше відділення (столи 1, 2, 3)

Журнали засідань загального присутствія палати. Відомості про розподілення коробочного збору. Відомості про податок з парових котлів по повітах. Скарги на непомірне обкладання податками. Справи про стягнення додаткового промислового податку, про порушення правил торгівлі.

Опис 59

Справ: 440; 1909 р.

Перше відділення (стіл 3)

Справи про порушення правил торгівлі.

Друге відділення (столи 1, 2, 3)

Відомості про стягнення недоїмок по повітах губернії. Справи про стягнення мита з нерухомого майна, про зміну власників маєтків, про зарахування окремих осіб до податних станів та товариств населених пунктів.

Опис 60

Справ: 266; 1909 р.

Друге відділення (стіл 3)

Справи про зміну власників маєтків.

Третє відділення (столи 1, 2, 3, 4)

Звіти повітових казначейств. Відомості про надання кредитів.

Справи про призначення пенсій та допомоги службовцям.

Четверте відділення (столи 2, 3, 4)

Справи про стягнення штрафів, про зарахування окремих осіб до податних станів та товариств населених пунктів.

Опис 61

Справ: 460; 1909 р.

Канцелярія

Кошторис прибутків та видатків м. Ямпіль. Справи про виділення коштів на утримання повітових казначейств.

Перше відділення (столи 1, 2, 3, 4)

Справи про перевірку торгівлі по повітах губернії. Справи про стягнення додаткового промислового податку, про стягнення штрафів. Кошторис прибутків та видатків м. Брацлав.

Опис 62

Справ: 150; 1910 р.

Канцелярія

Кошториси прибутків та видатків повітових та заштатних міст. Справи про призначення, переміщення та звільнення службовців.

Перше відділення (столи 1, 2, 3)

Справи про стягнення додаткового промислового податку, про порушення правил торгівлі. Скарги на непомірне обкладання податками.

Опис 64

Справ: 793; 1910 р.

Друге відділення (стіл 2)

Відомості про надання кредитів. Справи про стягнення мита з нерухомого майна.

Опис 65

Справ: 852; 1910 р.

Друге відділення (столи 2, 3)

Справи про зміну власників маєтків, про зарахування окремих осіб до податних станів та товариств населених пунктів.

Третє відділення (столи 2, 3, 4, 6)

Справи про зарахування окремих осіб до податних станів та товариств населених пунктів, про стягнення додаткового промислового податку. Скарги на непомірне обкладання податками.

Опис 66

Справ: 185; 1911 р.

Канцелярія

Іменний список кредиторів казни. Справи про призначення, переміщення та звільнення службовців.

Перше відділення (столи 1, 2, 3)

Справи про порушення правил торгівлі, про стягнення додаткового промислового податку. Скарги на непомірне обкладання податками.

Опис 67

Справ: 516; 1911 р.

Перше відділення (стіл 3)

Справи про порушення правил торгівлі.

Друге відділення (столи 1, 2, 3)

Справи про зарахування окремих осіб до податних станів та товариств населених пунктів, про стягнення мита з нерухомого майна.

Третє відділення (столи 1, 3, 4)

Відомості про надходження податків по повітах губернії. Справи про перевірку повітових казначейств, про порушення гербового статуту.

Опис 68

Справ: 629; 1911 р.

Канцелярія

Циркуляри Міністерства фінансів. Кошторис прибутків та видатків м. Кам'янця-Подільського.

Перше відділення (столи 3, 4)

Справи про перевірку торгівлі по повітах губернії. Справи про стягнення додаткового промислового податку, про стягнення штрафів, про зміну власників нерухомого майна.

Друге відділення (столи 2, 3)

Відомості про недоїмки по Ушицькому повіту. Відомості про надання кредитів. Справи про зарахування окремих осіб до податних станів та товариств населених пунктів.

Третє відділення (стіл 2)

Циркуляри Міністерства фінансів. Відомості про надходження податків по Брацлавському повітовому казначейству.

Четверте відділення (столи 1, 2, 3, 4)

Журнали засідань загального присутствія палати. Справи про порушення правил торгівлі, про стягнення додаткового промислового податку.

Опис 69

Справ: 773; 1912 р.

Канцелярія

Відомості про вибори до IV Державної Думи. Кошторис м. Вінниці. Справи про ремонт будівель повітових казначейств. Справи про призначення, переміщення та звільнення службовців.

Перше відділення (столи 1, 2, 3, 4)

Звіти цукрових заводів. Справи про перевірку торгівлі по повітах губернії, про стягнення додаткового промислового податку, про зарахування окремих осіб до податних станів та товариств населених пунктів.

Друге відділення (столи 1, 2, 3, 4)

Звіти податкових інспекторів. Відомості про надання кредитів. Відомості про промислові підприємства по повітах. Справи про стягнення мита з нерухомого майна. Скарги на непомірне обкладання податками.

Третє відділення (столи 1, 2, 3, 4, 5)

Справи про порушення гербового статуту, про стягнення штрафів, про перевірку торгівлі по повітах губернії, про стягнення додаткового промислового податку.

Четверте відділення (столи 2, 3)

Справи про порушення гербового статуту. Скарги на непомірне обкладання податками.

Опис 70

Справ: 212; 1912 р.

Друге відділення (столи 2, 3, 4)

Відомості про видачу промислових свідоцтв. Справи про зарахування окремих осіб до податних станів та товариств населених пунктів.

Четверте відділення (стіл 3)

Справи про порушення правил торгівлі.

Опис 71

Справ: 843; 1913 р.

Канцелярія

Циркуляри Міністерства фінансів. Звіти податкових інспекторів. Касові звіти.

Перше відділення (столи 2, 3, 4)

Справи про призначення пенсій та грошової допомоги службовцям, про стягнення штрафів, про зарахування окремих осіб до податних станів та товариств населених пунктів.

Опис 72

Справ: 364; 1913 р.

Перше відділення (стіл 4)

Справи про зарахування окремих осіб до податних станів та товариств населених пунктів.

Друге відділення (столи 1, 2, 3, 4)

Звіти податкових інспекторів. Відомості про надання кредитів. Справи про стягнення мита з нерухомого майна.

Третє відділення (столи 1, 2, 3, 4, 5)

Списки кредиторів казни. Справи про порушення гербового статуту.

Четверте відділення (столи 1, 2, 3)

Справи про порушення правил торгівлі, про стягнення додаткового промислового податку.

Опис 73

Справ: 191; 1913 р.

Четверте відділення (столи 3, 4)

Справи про перевірку торгівлі по повітах губернії, про порушення правил торгівлі.

Опис 74

Справ: 549; 1914 р.

Канцелярія

Кошториси прибутків та видатків повітових центрів та заштатних міст. Справи про призначення, переміщення та звільнення службовців.

Перше відділення (столи 2, 3, 4, 5)

Справи про призначення пенсій та грошової допомоги службовцям. Списки пенсіонерів емеритальної каси. Справи про стягнення штрафів, про зарахування окремих осіб до податних станів та товариств населених пунктів.

Друге відділення (столи 1, 2, 3, 4)

Укази Сенату. Відомості про надання кредитів. Справи про стягнення мита з нерухомого майна, про зміну власників нерухомого майна.

Третє відділення (столи 1, 2, 3, 4)

Відомості про надходження податків по повітах губернії. Звіти податкових інспекторів. Іменні списки кредиторів казни.

Четверте відділення (столи 1, 2, 3, 4)

Справи про порушення правил торгівлі, про стягнення додаткового промислового податку, про порушення правил торгівлі. Скарги на непомірне обкладання податками.

Опис 75

Справ: 483; 1915 р.

Канцелярія.

Справи про призначення, переміщення та звільнення службовців.

Перше відділення (столи 2, 3, 4)

Справи про призначення пенсій та грошової допомоги службовцям. Списки пенсіонерів емеритальної каси. Справи про стягнення штрафів, про зарахування окремих осіб до податних станів та товариств населених пунктів.

Друге відділення (столи 1, 2, 3, 4, 5)

Звіти податкових інспекторів. Відомості про надання кредитів. Справи про зміну власників маєтків, про порушення гербового статуту.

Третє відділення (столи 1, 2, 3, 4)

Циркуляри Селянського поземельного банку. Відомості про надходження податків по повітах губернії. Справи про стягнення штрафів.

Четверте відділення (столи 1, 2, 3, 4)

Скарги на непомірне обкладання податками. Справи про стягнення додаткового промислового податку.

Опис 76

Справ: 817; 1916 р.

Канцелярія

Циркуляри Міністерства торгівлі та промисловості. Справи про призначення, переміщення та звільнення службовців.

Перше відділення (столи 2, 3, 4)

Справи про призначення пенсій та грошової допомоги службовцям. Списки пенсіонерів емеритальної каси. Справи про зарахування окремих осіб до податних станів та товариств населених пунктів.

Друге відділення (столи 1, 2, 3, 4, 5)

Відомості про недоїмки по повітах. Справи про стягнення мита з нерухомого майна, про зміну власників нерухомого майна. Скарги на непомірне обкладання податками.

Третє відділення (столи 1, 2, 3, 4)

Звіти ощадних кас. Справи про перевірку повітових казначейств. Іменні списки кредиторів казни. Відомості Селянського поземельного банку.

Четверте відділення (столи 1, 2, 3, 4)

Журнали засідань загального присутствія палати. Справи про порушення правил торгівлі, про стягнення штрафів.

Опис 77

Справ: 201; 1917 р.

Канцелярія

Справа про евакуацію казенної палати та повітових казначейств. Справи про призначення, переміщення та звільнення службовців.

Перше відділення (столи 3, 4)

Справи про зарахування окремих осіб до податних станів та товариств населених пунктів.

Друге відділення (столи 1, 2, 3, 4, 5)

Справи про стягнення мита з нерухомого майна. Справи про призначення пенсій та грошової допомоги службовцям. Списки пенсіонерів емеритальної каси.

Третє відділення (столи 1, 2)

Відомості про надання кредитів та надходження податків по повітах губернії.

Опис 78

Справ: 277; 1918 р.

Канцелярія

Протоколи засідань комітету службовців казенної палати. Кошториси прибутків та видатків заштатних міст. Справи про призначення, переміщення та звільнення службовців.

Перше відділення (столи 1, 2, 4)

Журнали засідань Літинського повітового з військової повинності присутствія. Справи про призначення пенсій та грошової допомоги службовцям, про зарахування окремих осіб до податних станів та товариств населених пунктів.

Друге відділення (столи 1, 2, 4)

Звіти податкових інспекторів. Справи про стягнення мита з нерухомого майна.

Третє відділення (столи 1, 2, 5)

Відомості про наявність готівки в губернії. Звіти повітових казначейств.

Четверте відділення (столи 2, 3, 4)

Справи про стягнення додаткового промислового податку, про стягнення штрафів, про порушення правил торгівлі.

Опис 79

Справ: 9291; 1795–1919 рр.

Канцелярія

Укази Сенату. Циркуляри Міністерства фінансів.

Журнали засідань палати. Рапорти повітових казначейств. Справи про стягнення додаткового промислового податку.

Настільні реєстри справ.

Господарче відділення

Ревізькі казки шляхти, міщан, однодворців, духовенства, міщан, селян по населених пунктах губернії. Рекрутські списки. Справи про зарахування окремих осіб до податних станів та товариств населених пунктів.

Казначейське відділення

Річні звіти повітових казначейств. Податкові книги. Відомості про недоїмки по повітах. Свідоцтва купців.

Настільні реєстри справ.

Контрольне відділення

Генеральні звіти про прибутки по губернії. Звіти міських дум.

Справи про ревізію актових книг.

Лісове відділення

Укази Сенату. Циркуляри Лісового департаменту. Відомості про вирубку лісів.

Шнурові книги.

Питне відділення

Свідоцтва на право продажу питних напоїв. Справи про перевірку шинків.

Реєстри справ.

Опис 80

Справ: 2174; 1795–1919 рр.

Канцелярія

Укази Сенату. Журнали засідань палати. Рапорти повітових казначейств. Справи про призначення, переміщення та звільнення службовців.

Настільні реєстри справ.

Господарче відділення

Ревізькі казки шляхти, міщан, однодворців, духовенства, міщан, селян по населених пунктах губернії. Справи про обмежування земель. Інвентарні описи маєтків. Промислові свідоцтва. Справи про перепис євреїв (1875) по населених пунктах губернії.

Казначейське відділення

Річні фінансові звіти. Кошториси прибутків та видатків по населених пунктах губернії. Книги записів прибутків та видатків. Страхові відомості. Акти генеральної перевірки торгівлі по населених пунктах губернії. Податкові листи.

Из податковых сборов присутствие (рос. – окладных сборов присутствие)

Податкові книги. Реєстри справ повітових казначейств. Справи про звільнення від сплати податків.

Из квартирного податку присутствие

Загальні списки платників квартирного податку. Звітні листи на сплату квартирного податку.

Контрольне відділення

Генеральні звіти про надходження сум державних податків. Відомості про недоїмки. Звіти споживчих товариств.

Питне відділення

Укази Сенату.

Відомості про надходження коштів питного податку. Правила продажу алкогольних напоїв.

Лісове відділення

Циркуляри Лісового департаменту. Розносні книги. Справи про призначення, переміщення та звільнення службовців лісового відділення.

Опис 81

Справ: 69; 1797–1919 pp.

Циркуляри органів влади УНР.

Журнали засідань палати.

Ревізькі казки селян Брацлавського повіту (1834). Справи про призначення, переміщення та звільнення службовців.

Опис 82

Справ: 490; 1867–1919 pp.

Журнали засідань.

Звіти товариств взаємного кредиту.

Ревізькі казки селян Ушицького повіту. Списки купців.

Статути споживчих товариств. Справи про перевірку торгівлі. Справи про зарахування окремих осіб до податних станів та товариств населених пунктів, про викуп земель чиншовиками.

Ф. 228. Канцелярія Подільського губернатора, м. Кам'янець-Подільський Кам'янецького повіту Подільської губернії

Канцелярия Подольского губернатора, г. Каменец-Подольский Каменецкого уезда Подольской губернии

Справ: 10784; 1796–1917 pp.

Опис 1 (у 2-х т.)

Справ: 10415; 1795–1917 pp.

Розпорядча частина (1795–1914)

Укази Сенату, циркуляри міністерств та Київського, Подільського та Волинського генерал-губернатора.

Статистичні описи маєтків, описи церков. Рапорти поліцейських справників про політичний стан повітів. Копії протоколів міських дум.

Справи про видачу свідоцтв на право придбання земельних ділянок, про призначення, переміщення, підвищення в чині, звільнення, нагородження чиновників, про розгляд клопотань різних осіб про виплату пенсій.

Секретна частина (1795–1917)

Укази Сенату.

Справи по звинуваченню в участі у польських повстаннях, в політичних організаціях, страйках, селянських виступах; про встановлення секретного поліцейського нагляду, про жорстоке поводження поміщиків із селянами, по звинуваченню різних осіб у нелегальному переході кордону; про встановлення опіки над майном, про призначення, переміщення та звільнення чиновників.

Особлива частина (1834–1914)

Відомості про іноземців, що мешкали на території губернії.

Справи про видачу закордонних паспортів.

Паспортна частина (1828–1915)

Справи про видачу внутрішніх та закордонних паспортів. Анкети іноземних підданих. Білети на проїзд іноземців по території Російської імперії. Журнали реєстрації вхідних документів. Книга запису виданих паспортів.

Інвентарна частина (1848–1873)

Генеральний звіт губернського комітету по розгляду та складанню інвентарів. Відомості про маєтки губернії. Справи про наймання кріпаків на земельні роботи.

Селянська частина (1836–1899)

Циркуляри про зміни в устрої установ у селянських справах у губернії. Відомості про стан викупу селянами поміщицької землі, відомості про особовий склад землемірів. Справи про погашення недоїмки земельного збору.

Військова частина (1827–1915)

Правила призову нижніх військових чинів на військову службу, розподіл кантоністів по військових частинах. Відомості про ведення навчальних зборів нижніх запасних чинів.

Листування з генерал-губернатором та штабами військових частин про розквартирування військ в населених пунктах губернії. Списки міщан-євреїв інших губерній, на яких поширюється військова повинність.

Церковно-будівельна частина (1835–1908)

Справи про будівництво та ремонт церков і костьолів губернії, про дозвіл розкольникам, що прийняли православ'я, будувати церкви. Відомості про видатки на будівництво церков.

Судова частина (1834–1909)

Укази Сенату. Циркуляри міністерств.

Справи про розгляд кримінальних злочинів та цивільних позовів, про створення призовних діляниць по повітах губернії.

Господарська частина (1801–1916)

Укази Сенату, циркуляри міністерств.

Відомості про стан промисловості та сільського господарства в губернії. Копії протоколів засідань міських дум.

Справи про будівництво шляхів, мостів, лікарень. Відомості про ціни по повітах губернії. Справи про заснування ощадно-позичкових кас, про страхування міст.

Казначейська частина (1836–1915)

Циркуляри Міністерства внутрішніх справ.

Справи про прибутки та видатки по різних відомствах губернії, відомості про видачу заробітної плати та грошової допомоги чиновникам губернії, звіти сільських банків, депозитні журнали.

Опис 2

Справ: 382; 1796–1917 рр.

Документи розпорядчого, секретного, паспортного, інвентарного, судового, селянського та господарського відділень, звіти губернатора про стан губернії.

Ф. 249. Кам'янець-Подільська міська управа, м. Кам'янець-Подільський Кам'янецького повіту Подільської губернії Каменец-Подольская городская управа, г. Каменец-Подольский Каменецкого уезда Подольской губернии

Справ: 9443; 1875–1920 рр.

Опис 1

Справ: 8421; 1874–1917 рр.

Розпорядче відділення

Укази Сенату. Циркуляри Міністерства внутрішніх справ, Подільського губернатора, Подільського губернського правління. Постанови думи. Журнали та протоколи засідань.

Річні звіти та відомості про діяльність управи (1893–1905).

Справа про введення в дію міського положення (1892) і проведення виборів думи за цим положенням. Справи про організацію телефонної мережі, відкриття позичкових кас, аптек, ремісничого училища, школи садівництва та городництва, гімназії Славутинської, технічного училища.

Прохання мешканців міста про відзначення 100-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка і циркуляр губернатора із заборобою відзначати цей ювілей (1914). Список підприємств міста і списки власників та робітників цих підприємств (1906). План будівництва залізниці Кам'янець-Подільський–Шепетівка (1908).

Господарське відділення

Постанови думи по господарських питаннях. Звіти про стан навчальних закладів. Звіти міського лікаря та ветеринарного лікаря. Справи про здачу в оренду міської землі, хімічні аналізи води в артезіанських криницях міста (1900–1901).

Будівельне відділення

Постанови думи про будівництво водогону, влаштування електричного освітлення, будівництво та ремонт мостів, торгівельних приміщень,

приватних будинків. Справи про забудову Нового плану та Польських фільварків, дозвіл приватним особам будувати, розширювати, ремонтувати підприємства, майстерні, торговельні приміщення, приватні будинки.

Рахівниче відділення

Постанови і протоколи думи по рахівничому відділенню. Звіти про стан церковнопарафіяльних шкіл (1907–1909). Звіт міської пожежної команди (1909).

Відомості про прибутки та видатки сум коробочного і свічкового збору. Книги запису промислових і станових купецьких свідоцтв. Книги прибутків та видатків, головні книги.

Квартирне відділення

Справи про розміщення військових частин, будівництво і ремонт казарм, відведення ділянок для військових таборів, накази по гарнізону міста Кам'янець-Подільський. Відомості про видачу мешканцям міста грошей за розквартирування військ.

Військове відділення

Циркуляри Міністерства внутрішніх справ та Подільського губернатора з питань військового призову. Постанови міської думи по військовому відділенню. Справи про приписку до призовних дільниць. Листування з поліцейськими урядниками про розшук осіб, що ухиляються від військової повинності.

Призовні списки міщан Кам'янця-Подільського і Кам'янецького повіту.

Податкове відділення

Справи про оцінку нерухомого майна. Скарги мешканців міста на надмірне обкладання податками. Списки власників нерухомого майна, що мають право бути присяжними засідателями (1907, 1913). Списки домовласників, що втратили право брати участь у виборах гласних думи. Книги записів про надходження податків з нерухомого майна. Розкладочні книги (1893, 1894, 1896). Податкова книга (1891).

Продовольче відділення

Відомості про ціни на господарські та канцелярські товари. Матеріали про доставку у місто продовольчих товарів. Справи про встановлення податків з продажу продуктів. Список членів міського продовольчого комітету (1917). Алфавітний список осіб, що отримали продовольчі книжки (1917).

Шкільне відділення

Циркуляри Міністерства народної освіти. Постанови міської думи. Журнали засідань міської училищної ради.

Відомості про мережу загальноосвітніх шкіл міста (1909). Справи про відкриття навчальних закладів, курсів креслення та малювання (1915).

Відомості про видачу заробітної плати вчителям.

Чиншове (рос. – Оброчное) відділення

Справи про оренду міських земель, заяви на будівництво торгових лавок, списки трактирних закладів (1915).

Бухгалтерське відділення

Протоколи міської думи по бухгалтерському відділенню. Заяви на видачу торгових документів. Кошториси доходів та видатків по місту. Відомості про розмір коробочного та свічкового зборів по Кам'янецькому повіту. Касові журнали, відомості на видачу заробітної плати службовцям управи.

Коробочне відділення

Постанови управи про обіг коробочного збору. Справи про віддачу у відкуп коробочного збору. Відомості про використання сум коробочного і свічкового зборів. Іменні списки євреїв Кам'янецького повіту.

Електричне відділення

Листування з Київським, Подільським та Волинським генерал-губернатором і конторою електростанції про надання концесії на влаштування і експлуатацію електричного освітлення, заяви monterів про видачу грошей за роботу по освітленню міста.

Опис 3

Справ: 285; 1881–1920 рр.

Розпорядче відділення

Укази Сенату. Циркуляри губернатора, Подільського губернського правління. Журнали засідань управи. Справи про вибори в Державну Думу, списки виборців по місту і Кам'янецькому повіту.

Заяви про прийом на службу до управи.

Продовольче відділення

Відомості про ціни на продовольчі товари, заяви і списки на отримання борошна, цукру, солі (1916).

Військове відділення

Циркуляри Головного управління військової повинності УНР про організацію військового призову, справи про приписку до призовних дільниць, опитувальні листи призовників. Призовні списки (1918).

Квартирне відділення

Справи про видачу квартирних грошей чиновникам і службовцям міської поліції. Листування з військовими частинами про розквартирування військ. Список квартир, виділених для розквартирування військ (1910). Квартирні білети. Акти обстеження стану військових казарм (1919).

Бухгалтерське відділення

Протоколи засідань міської думи з фінансових питань. Відомості на видачу заробітної плати службовцям міських установ, фінансовий звіт єврейського дитячого садка (1918), відомості на виплату заробітної плати вчителям єврейських шкіл (1919).

Шкільний стіл

Закон Ради Народних Міністрів УНР про порядок фінансування шкіл. Журнали та протоколи думи й управи із шкільних питань. Справи

про відкриття навчальних закладів. Список вчителів міста (1919). Відомості на виплату заробітної плати вчителям.

Земельне відділення

Протоколи засідань земельної комісії (1919). Справи про оренду міських земельних ділянок (1918).

Господарче відділення

Відомості про видатки на утримання міської поліції, список городових (1912), кошториси на ремонт шкільних приміщень.

Паливне відділення

Постанови управи про заготівлю палива. Заяви мешканців на отримання палива, листування з лісництвами про постачання дров.

Податкове відділення

Справи про стягнення податків з домовласників і водовозів.

Чиншове відділення

Справи про оренду міських земельних ділянок та про стягнення орендної плати.

Фінансове відділення

Справи про стягнення орендної плати з торговців м. Кам'янця-Подільського та їх списки.

Опис 4

Справ: 249; 1878–1920 рр.

Розпорядче відділення

Постанови міської думи. Журнали та протоколи засідань міської думи та управи. Справи про приписку до призовних дільниць. Копії метричних виписів та справи про перевірку єврейських метричних книг, заяви про прийом на службу.

Квартирне відділення

Справи про розквартирування військових частин. Списки домовласників міста.

Військове відділення

Справи про приписку до призовних дільниць.

Будівельне відділення

Протоколи і постанови думи про відкриття початкових училищ, розширення та ремонт вулиць, про будівництво казенних та приватних будинків.

Податковий стіл

Справи про стягнення податків. Повідомлення старшого нотаріуса окружного суду про перехід майна (1920).

Господарчий стіл

Справи про надання в оренду міських земель та громадських будівель. Звіти Кам'янецького міського санітарного обозу. Відомості про ціни на продовольчі та промислові товари. Списки домовласників (1909).

Бухгалтерське відділення

Справи про розквартирування військ. Кошториси прибутків та видатків, розрахункові бухгалтерські книги. Відомості на видачу заробітної плати службовцям.

Коробочне відділення

Відомості про прибутки і видатки по коробочному збору, справи про надання у відкуп коробочного збору по містечках Кам'янецького повіту.

Продовольче відділення

Журнали засідань управи. Відомості про закупівлю продуктів, справи про забезпечення населення хлібом. Списки службовців Подільської губернської управи (1919).

Шкільний стіл

Списки учнів міських народних училищ (1913).

Опис 5

Справ: 571; 1875–1915 pp.

Циркуляри Подільського губернатора. Журнали та протоколи засідань думи. Списки гласних думи. справи по різних відділеннях управи.

Ф. 678. Подільський військовий губернатор, м. Кам'янець-Подільський Кам'янецького повіту Подільської губернії

Подольский военный губернатор, г. Каменец-Подольский Каменецкого уезда Подольской губернии

Справ: 70; 1796–1845 pp.

Опис 1

Справ: 70; 1796–1845 pp.

Укази Імператора та Сенату. Циркуляри Державної військової колегії. Накази про призначення, переміщення та звільнення військових чинів.

Відомості про маршрути пересування військ по території Поділля.

Справи про проведення дворянських виборів у губернії, купівлю міста Могилів-Подільський у графа Потоцького, про організацію поліцейської служби в містах Кам'янець-Подільський та Вінниця, про проведення рекрутських наборів.

Оригінали листів Олександра І, М. І. Кутузова, П. І. Багратіона.

О. Б. КАЧКОВСЬКИЙ**ДО ПИТАННЯ УКЛАДАННЯ АНОТОВАНИХ РЕЄСТРІВ ОПИСІВ***

Забезпечення загального доступу до документів Національного архівного фонду України, деклароване відповідним Законом України, передбачає не лише прямий, тобто фізичний, доступ до документів через читальні зали архівів, а й забезпечення користувачеві інтелектуального доступу – цілого комплексу пошукових, науково-довідкових засобів, за

* Стаття надійшла до редакції на початку березня 2003 р. – незадовго до пожежі в Кам'янець-Подільському міському архіві.

допомогою яких він міг би отримати якомога повнішу та об'єктивнішу інформацію про склад і зміст архівних документів.

Однією з форм забезпечення інтелектуального доступу до документів НАФ є “Анотовані реєстри описів”, укладання яких передбачено програмою “Архівні зібрання України” та перспективним планом підготовки таких довідників на 2001–2005 рр.

У Кам'янець-Подільському міському архіві укладання анотованого реєстру описів фондів періоду до 1917 р. завершено. Ця робота здійснювалась одночасно із наповненням бази даних “Архівні зібрання України”, оскільки остання також передбачає описування фондів на рівні описів, але відрізняється від неї за кількома описовими параметрами, визначеними в методичних рекомендаціях з підготовки “Анотованих реєстрів описів”. До бази даних було додано поля, котрих бракувало (зауважимо, що вони не руйнували “ідеології” бази даних, яка включала в себе електронний варіант картки фонду), що давало можливість повністю автоматизувати процес укладання анотованого реєстру описів за допомогою внутрішніх можливостей баз даних Microsoft Access.

Спочатку анотування описів провадилося згідно з методикою УНДІАСД, тобто використовувалась інформація з аркушів фондів. Описова стаття при цьому мала такий вигляд:

1. 1.
2. 1.
3. *Кам'янецький повітовий суд, м. Кам'янець-Подільський.*
4. *Опис 1.*
5. *Документи канцелярії, кримінального та цивільного столів.*
6. 2987
7. 1799–1872

Очевидно, що при необізнаності зі значенням пунктів 1, 2, 3, передбачених методикою УНДІАСД, було б досить складно розібратись у такій описовій статті. До того ж, рівень анотацій опису в аркушах фондів, на нашу думку, є таким, що не може відповідати основній меті укладання довідника – розкрити зміст і склад документів фонду на рівні опису. В цьому випадку нам видається досить корисним і загальноприйнятним досвід колег із Центрального державного історичного архіву України, м. Київ, які у ході подібної роботи укладали анотації безпосередньо за описами. При цьому дана методика передбачала:

1. Уточнення назви фонду (змін у назві, якщо такі були).
2. Уточнення крайніх дат фонду та описів.
3. Можливість подати якнайповнішу (розширену, якщо порівнювати зі змістом фонду) інформацію про склад і зміст справ, внесених до опису.
4. Вирізнення груп справ, внесених до опису помилково (як таких, що не відповідають функціям установи-фондоутворювача).

Колеги запропонували також досить зручну форму подання анотацій описів, коли всі описові параметри наводяться не як окремі пункти, а у вигляді статті, де заголовки є номером та назвою фондоутворювача. Анотування, при якому як джерело використовується опис, також повністю відповідає міжнародним стандартам архівного описування.

Таким чином, анотації описів фондів мають таку структуру:

- *Номер і назва фонду, місце діяльності фондоутворювача;*
- *Попередня назва фонду (якщо вона змінювалась);*
- *Назва фонду мовою оригіналу;*
- *Кількість справ у фонді та крайні дати документів;*
- *Назва опису (якщо опис складається з кількох томів чи книг, в дужках зазначається їхня кількість);*
- *Кількість справ, внесених до опису, та їх крайні дати;*
- *Коротка анотація справ, внесених до опису.*

У результаті пропонована раніше стаття згідно з цією методикою виглядає так:

***Ф. 1. Кам'янецький повітовий суд, м. Кам'янець-Подільський
Кам'янецького повіту Подільської губернії***

**Каменецкий уездный суд, г. Каменец-Подольский Каменецкого
уезда Подольской губернии**

Справ: 3142; 1786–1872 рр.

Опис 1.

Справ: 3142; 1786–1872 рр.

Циркулярні Київського, Подільського та Волинського генерал-губернатора, Подільського губернського правління.

Протоколи засідань суду з розгляду кримінальних та цивільних справ.

Книги реєстрації справ суду, актові та кріпосні книги. Справи про впровадження в містечках і селах посади судового слідчого, листування стосовно запровадження мирових судових діляниць. Ввідні листи на право власності нерухомим майном, справи про затвердження духівниць.

Справи про розгляд у суді кримінальних злочинів та цивільних провпорушень.

Особові справи службовців суду.

Книги прибутків та видатків.

Інша проблема, яка виникла під час анотування, – адаптований переклад назв установ та діловодних штампів на кшталт: “комитет по продаже горячительных напитков”, “брачные обыски”, “окладные листы”, “приговоры волостных сходов” тощо. Цілком зрозуміло, що дослівний переклад подібних назв і висловів не відображає їх змістового навантаження. Відсутність україномовних термінологічних словників або варіантів перекладів у російсько-українських словниках створює умови для використання в анотаціях описів (а в майбутньому – і документів) різних варіантів перекладів назв установ, сталих словосполучень, що використовувались у діловодстві різного часу (адже ми зіткнулись із діловодною російською мовою XIX ст., яка “перекочувала” до описів, і не секрет, що в інших архівах, імовірно, зустрічаються подібні приклади польською чи німецькою мовами або ж іншого часу). Тому, на нашу думку, не зайвим буде укладання внутрішньогалузевого словника, де були б запропоновані варіанти перекладу того чи іншого словосполучення. Оскільки подібного словника немає, аби запобігти можливим неточностям у перекладах назв установ, було вирішено подавати в реєстрі назву фондоутворювача мо-

вою оригіналу. Відповідне поле було внесено й до бази даних “Архівні зібрання України”.

Поставивши за мету зробити анотований реєстр описів засобом, за допомогою якого користувач міг би не тільки отримати вичерпні відомості про склад і зміст документів архіву, але й швидко знайти необхідну йому інформацію, ми уклали цілу серію покажчиків, орієнтованих на її пошук за різними напрямками. Процес укладання географічного покажчика, а також покажчика установ, згаданих у тексті реєстру, наштовхнув на кілька ідей, втілення яких у життя, на нашу думку, матиме чимале значення при створенні внутрішньогалузевої бази даних.

Досвід роботи із запитамися громадян і організацій доводить, що часта зміна адміністративного підпорядкування населених пунктів, перейменування, особливо за період після 1917 р., деяких із них нерідко значно ускладнює пошук необхідної інформації. З огляду на це в географічному покажчику й у додатках до описових статей фондів або ж колекцій метричних книг церков та костьолів (саме до них останнім часом спостерігаємо підвищений інтерес генеалогів) вказано й сучасне адміністративне підпорядкування населених пунктів та їх нові назви (якщо вони змінювались). У багатьох випадках це досить складна справа, оскільки довідники з адміністративно-територіального поділу України не є доскональними. Це наштовхує на необхідність створення в архівах бази даних, де б містилась інформація про адміністративне підпорядкування населених пунктів на різних історичних етапах та про зміну назв, якщо вона мала місце. Наявність такої бази даних значно спростить роботу фахівців відділів інформації, а при загальному доступі до неї через мережу Internet зменшить кількість невірних адресованих запитів.

Зростання зацікавленості аматорів і фахівців генеалогічними дослідженнями спонукало включити до описових статей інформацію про різного роду документи, що містять корисні для такої групи користувачів відомості (йдеться, зокрема, про різного роду списки, матеріали переписів населення, метричні книги тощо). З тією ж метою до довідника як додатки вміщено покажчики до фондів або ж колекцій метричних книг церков, костьолів та рабинатів, що складаються з переліку населених пунктів, у яких діяли згадані установи, з інформацією про роки, за які в архіві знаходяться на зберіганні метрики про народження, відомості про шлюб, смерть тощо. Зауважимо, що ці додатки не несуть інформації про метричні книги, що знаходяться в інших фондах. На нашу думку, цілком логічним (з огляду на зростання інтересу до генеалогічних досліджень у світі загалом й Україні, зокрема) є створення внутрішньогалузевої бази даних про документи, котрі містять інформацію генеалогічного характеру. Усвідомлюючи, що створення згаданих баз даних не є першочерговим завданням для українських архівів, які потерпають від недофінансування й недостатньої матеріально-технічної бази, все ж таки вважаємо: вони стануть у пригоді в роботі зі створення загальнодержавної архівної інформаційно-пошукової системи.

В. С. ШАНДРА

ВІД КУЛЬТУРИ АРХІВНОЇ СПРАВИ ДО ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ В АРХІВНІЙ СПРАВІ: ШЛЯХИ РЕКОНСТРУКЦІЇ ВТРАЧЕНИХ ФОНДІВ

Пошкодження документів Кам'янець-Подільського міського архіву, спричинене пожежею в ньому, – подія, що викликає біль і гіркоту. Не перестаю шкодувати, що не знайшла часу для дослідження цих джерел. Та й загалом інформація втрачених фондів була опрацьована науковцями дуже мало. Причому це стосується як істориків, так і політологів, філологів, літераторів, етнографів, краєзнавців. Винятком є хіба що французький дослідник Даніель Бовуа¹, наукові підходи якого ще не встигли глибоко опанувати місцеві історики. Безперечно, лише зусиллями дуже багатьох людей могла бути опрацьована така колосальна кількість документів кінця XVIII – початку XX століть, що є унікальними, як і саме політичне, соціокультурне й господарське становище Поділля. У цьому порубіжному регіоні зішлися, без перебільшення, кілька культур-цивілізацій: українська, польська, російська, єврейська. Перехід з однієї держави, Речі Посполитої, до іншої – Російської імперії, сприймався місцевою елітою неоднозначно. Її нелояльність до Росії через успадковану іншу систему підпорядкування монархові змушувала центральні відомства діяти тут оперативніше, удосконалюючи державний управлінський механізм та поширюючи його на всю багатонаціональну імперію.

Розгубленість з приводу втраченого змінюється, хоч і несміливо, на бажання спробувати з'ясувати шляхи відновлення ретроспективної інформації втрачених фондів. Відразу зауважу: йдеться лише про часткове відтворення, про повне не може бути й мови.

Отож, фонди, які зазнали втрат внаслідок пожежі, склали документи, створені в результаті діяльності таких важливих державних установ регіонального рівня, як канцелярії подільських військового (1796–1857) і цивільного (1795–1917) губернаторів, казенної палати (1796–1919), губернського у селянських справах присутствія (1861–1919) та Кам'янець-Подільської міської управи (1875–1920). Їх об'єднує адміністративна спрямованість діяльності та середнє місце у вертикальній ієрархії влади. Посаду військового губернатора запроваджено на зміну намісникам (генерал-губернаторам). У такий спосіб Павло I намагався протиставити свою політику тій, яку провадила Катерина II. Хоча намісники сприймалися амбіційним монархом за ненависних йому фаворитів попереднього правління, але, по суті, змінювалася лише назва чиновницьких посад. Військовому губернатору також належала вся повнота влади, що поширювалася, крім Подільської, на Мінську (до 1801 р.) та Волинську губернії (до 1839 р.). 1839 р. функції військового і цивільного губернатора були об'єднані з реорганізацією в канцелярію військового губернатора м. Кам'янця-Подільського і подільського цивільного губер-

натора. Такий статус установи утримувався до 1857 р. Паралельно з нею існувала Канцелярія подільського губернатора, повноваження якого обмежувались однією губернією. Обидві канцелярії оперували необхідною для управління інформацію, яку отримували від повітових установ (повітових справників), і, опрацювавши, надавали в розпорядження кільком регіональним, центральним і вищим органам влади, які, поза тим, могли з'ясовувати її надалі вже й без участі губернаторів. Її кількісні параметри залежали від політичної актуальності обговорюваних проблем на різних рівнях влади, ступеня й часу підпорядкування кам'янець-подільських установ. Через особливу здатність – поглинати інформацію – документи вищих установ і є тим резервуаром, звідки можна почерпнути її первісні пласти. У вторинних пластах зосереджувалась, як правило, узагальнююча інформація, а в документах третього – вже йшлося про оцінку подій.

Перелік цих установ / фондів варто почати з Канцелярії подільського і волинського тимчасового військового губернатора (1830–1832; ЦДІАК України, ф. 1342). Її було створено в Житомирі в грудні 1830 р. у результаті введення воєнного стану в Подільській і Волинській губерніях у зв'язку з першим польським повстанням. Тимчасовому військовому губернатору підпорядковувались канцелярії цивільних губернаторів, через які той контролював “неблагонадійне” населення та безпосередніх учасників виступів та передавав їхні справи на розгляд військового суду. Він був уповноважений наглядати за формуванням поліцейських команд у губерніях, розглядати питання будівництва складів для боєприпасів російської армії, забезпечувати військові частини транспортом, провіантом, які постачало місцеве населення. Найбільш повно повноваження і функції відбиває структура його канцелярії, що поділялася на військову, військово-судну, поліцейську, таємну, господарську, іноземну та казначейську частини.

Канцелярія київського військового, подільського і волинського генерал-губернатора (1832–1914; ЦДІАК України, ф. 442)² отримувала від подільських установ чи не найзначніший об'єм інформації, оскільки місцева влада, боячися брати на себе відповідальність, перекладала прийняття рішень з багатьох управлінських питань на вищу регіональну установу. До того ж, відповідальність генерал-губернаторів, наприклад, за проведення реформи 1861 р., давала їм право вимагати на розгляд від губернських у селянських справах присутствія будь-яких документів³.

Саме з цієї причини в згаданому фонді, документи якого збереглися порівняно непогано, зосереджено інформацію про всі аспекти соціально-політичного, господарського та етнічно-культурного життя місцевих соціумів. Її значущий об'єм пояснюється складністю управління Подільською губернією, однією з трьох у правобережному регіоні, попередня політична історія якого мала через входження до іншої держави значні особливості, позбування яких було пріоритетним у діяльності київських генерал-губернаторів.

З цих же, політичних причин документи з Кам'янця-Подільського та Києва надходили до державних урядових комітетів у справах Західних губерній (1831–1848) та Західного комітету (1862–1864), створення яких

було викликане намаганням оперативно вирішувати питання управління в краї через виокремлення із загального діловодного потоку документів цього регіону. Оскільки й губернатори, й генерал-губернатори як інститут влади були підпорядковані імператорові, то з найскладніших і найважливіших питань вони наділялися правом звертатися безпосередньо до монарха і до вищих установ, а тому їхні звіти, огляди і всепідданійші доповідні записки осідали в Канцелярії й. і. в., Комітету міністрів і Ради міністрів, Державній раді, особливого присутствія Сенату, фонди яких зберігаються у Російському державному історичному архіві (Санкт-Петербург). Для ілюстрації варто звернутися хоча б до питання про підготовку Повного зібрання російських законів, укладачі якого відразу запримітили відмінність соціально-економічного укладу західних територій, що викликало в них бажання підготувати окремі збірки кодифікацій провінційних законів, зокрема й західно-руського краю. Одна з них отримала назву “Узаконения для губерний от Польши присоединенных и малороссийских на особых правах состоящих”⁴. Тоді їх підготовкою за урядовим дорученням зайнялися професор Харківського університету, правознавець І. М. Данилович (1787–1843), якого було відраджено 1830 р. до Санкт-Петербурга, та чиновник Другого відділення власної й. і. в. канцелярії П. Д. Іллічевський (1808–1858). Підготовлений ними звід був видрукований 1838 р. як проект і розглядався Державною радою, в архіві-фонді якої відклалися матеріали його обговорення, що дозволяють з’ясувати причини відмови центрального відомства від його подальшої кодифікації.

З утворенням міністерств, центральних галузевих органів управління (1802 р.) місцеві адміністративні установи потрапляли в усе більшу залежність від Міністерства внутрішніх справ і його департаментів, зокрема департаменту загальних справ та поліції, а також міністерств юстиції і народної освіти, у фондах яких також зосередилося чимало документів з історії Подільської губернії.

Оскільки проекти багатьох законів та височайших подань напрацьовувалися в канцеляріях військових і цивільних губернаторів та генерал-губернаторів, котрі були, як правило, відомими російськими державними і військовими діячами, то їхні особові та фамільні фонди також варті нашої уваги, адже в них відклалися документи й діловодного походження. Так, у Російському державному архіві давніх актів зберігається фонд О. М. Бахметєва (1774–1841), який обіймав посаду подільського військового губернатора і управляючого цивільною частиною, а з 1816 р. – ще й повноважного намісника Бессарабської області⁵. Фонд іншого урядовця, графа І. В. Гудовича (1741–1821), котрий також здійснював управління історичним Поділлям, обіймаючи посаду кам’янець-подільського військового губернатора⁶, перебуває в Російській публічній бібліотеці ім. М. Є. Салтикова-Щедріна в Санкт-Петербурзі та в Російській державній бібліотеці у Москві. Фонд подільського губернатора 1884–1885 років В. В. Валя зберігається в Москві, в Державному архіві Російської Федерації.

Подільська казенна палата як місцева фінансова установа здійснювала фінансово-фіскальні операції, обліковувала податне населення в гу-

бернії. В її документах ідеться про подушні збори і ревізії, окладні і неокладні збори, рекрутські набори, визначено цінність і доходи державних і поміщицьких маєтків. Кожна з її експедицій вела справи про державні землі, ліси, хлібні запасні магазини, митниці, державні і приватні фабрики й заводи, соляні промисли, винні відкупи й підряди, спорудження державних будівель, а також мостів, переправ тощо та здійснювала контроль за надходженням і витратою державних коштів. За розпорядженням Катерини II в Подільській казенній палаті створювалася військова експедиція, котра передусім забезпечувала хлібом російську армію⁷. До казенної палати з повітових казначейств надходили документальні відомості про всі категорії податного (селяни всіх форм залежності, міщани і купці) і неподатного (дворяни, духівництво, різночинці, купці першої гільдії, однодворці, котрі дослужилися до штаб- і обер-офіцерських чинів) населення. Вже звіди вони подавалися до Міністерства фінансів (лише з 1802 р.) та до Сенату. Тож логічно, що первісний матеріал зберігається у фондах повітових казначейств, а узагальнюючий – Міністерства фінансів та Сенату. Оскільки облік населення викликає підвищений інтерес науковців, то варто зауважити, що до певної міри він продубльовується церковними відомостями, адже саме церква здійснювала державну реєстрацію актів громадянського стану. На основі метричних книг щорічно готувалися відомості про єпархії, що надходили до Синоду для узагальнення. Клірові відомості також можна віднести до цієї категорії документів, адже вони склалися зі списків прихожан, в яких зазначалися стать, вік та станова приналежність. Крім православного населення, церковний облік було налагоджено і для інших конфесій, хоча й дещо пізніше: для католиків – з 1826 р., лютеран – з 1832 р., мусульман – з 1831 р., іудеїв – з 1835 р. Лише з 1874 р. почали обліковувати розкольників. Облік чиновництва у Російській імперії вівся окремо, оскільки держава була зацікавлена в збереженні його соціального складу, з тим, щоб цілеспрямовано спиратися на нього при проведенні власної політики. Формулярні (послужні) списки досить повно збереглися в Герольдії Сенату. Сюди ж, до Сенату, надсилали відомості до утворення Міністерства внутрішніх справ власники фабрик і заводів, причому двічі на рік. А вже з 1802 р. це міністерство налагодило постійний збір різних відомостей про соціально-економічний стан імперії, причому в 1884–1885 рр. було укладено їх новий формуляр зі сталими показниками про склад робочої сили, потужність, структуру, кількість і склад машин та механізмів. Обов'язковими були повідомлення про сировину й паливо.

На відміну від установ із чіткою вертикаллю влади, Подільське губернське в селянських справах присутствіе належало, скоріше, до горизонтального його відгалуження. Воно перебувало у віданні Міністерства внутрішніх справ, очолював його губернатор, а до складу входили губернський предводитель дворянства, управляючий палатою державного майна та чотири місцевих дворянина-землевласника. Завдання цієї колегіальної установи полягало в організації нових відносин між поміщиком і селянином після ліквідації кріпацтва. Особливістю подільського губернського у селянських справах присутствія, як і інших правобереж-

них губерній, було те, що тут, на відміну від внутрішніх російських губерній, воно не ліквідувалось до 1919 р. (у решті губерній ці присутствія припинили діяльність 1889 р., після введення нового інституту земських начальників). Отож, можливості поповнення інформації цього фонду дещо обмежені саме через пошкодження документів архіву губернатора. І в даному разі стануть у пригоді фонди Міністерства внутрішніх справ.

Фонд Кам'янець-Подільської міської управи створився в результаті документування діяльності виконавчого органу міського громадського самоуправління. Очолював її міський голова, а членів обирала міська дума. На міську управу покладалися виконання адміністративних завдань, а також вирішення питань міського господарства і громадського управління у справах, пов'язаних із благоустроєм міста, укладання проектів міських статків, поповнення та витрачання міських коштів. Звіти про свою діяльність міська управа надсилала до міської думи. Як виконавчий орган, міська управа наділялась і певною розпорядчою владою: схвалювала плани приватних будівель, надавала дозвіл на їхню перебудову та будівництво нешкідливих промислових підприємств тощо. В разі неприйняття колегіального рішення питання передавалися на розгляд губернатора або губернського у міських справах присутствія. Проходження справ міської управи тут деталізується для того, щоб з'ясувати, у яких фондах можна відшукати документи, що вийшли з-під пера службовців управи. І, нарешті, важливо відзначити, що ця установа також входила до відомства Міністерства внутрішніх справ.

Короткий огляд історії функціонування державних установ Подільської губернії, фонди яких були пошкоджені внаслідок пожежі 10 квітня цього року, дозволяють нам зробити, принаймні, два важливі висновки. Втрата первісних документів, безпосередньо наближених до подій і явищ, які вони фіксували, надзвичайно болісна з точки зору дослідження місцевої історії. Адже саме з локального перебігу складається історія народу, нації і, зрештою, держави. Поповнення втраченої інформації можливе, але воно є досить проблематичним, адже всі архівні фонди згаданих центральних і вищих органів влади та управління знаходяться сьогодні у віданні Російської Федерації, і їхнє копіювання потребуватиме значних коштів.

Латинська мудрість стверджує: архіви не горять. На жаль, горять, а з ними назавжди зникають непрочитані сторінки нашої історії. Ерудиції архівістів й істориків недостатньо, щоб уберегти архіви, які дісталися нам у спадщину від багатьох поколінь. На часі зараз, як ніколи, посилена увага держави до питань забезпечення культурних потреб усіх соціальних груп, що населяють Україну, турбота про нашу спільну історію.

¹ Бовуа Д. Шляхтич, кріпак, ревізор: Польська шляхта між царизмом та українськими масами (1831–1863) / Наук. ред. В. Шандра, Н. Яковенко; пер. з фр. З. Борисюк. – К.: ІНТЕЛ, 1996; *Його ж.* Битва за землю в Україні. 1863–1914: Поляки в соціо-етнічних конфліктах / Пер. з фр. З. Борисюк. – К., Критика, 1998.

² Див. детальніше: Шандра В. С. Київське генерал-губернаторство (1832–1914): історія створення та діяльності, архівний комплекс і його інформативний потенціал. – К., 1999.

³ Российское законодательство X–XX веков, в 9 т. – Т. 7: Документы крестьянской реформы. – М.: Юрид. лит., 1989. – С. 237.

⁴ *Майков П. М.* Второе отделение собственной е. и. в. канцелярии 1826–1882: Истор. очерк. – С.Пб., 1906. – С. 170.

⁵ *Михайловский-Данилевский А. И.* Император Александр I и его сподвижники в 1812, 1813, 1814, 1815 годах: военная галерея Зимнего дворца. – С.Пб., 1845. – Т. 1.

⁶ *Le Donne John P.* Frontier Governors General 1772–1825 // *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas.* – 1999. – Vol. 47. – Н. 1. – S. 63.

⁷ *Волков Л. В.* Казенная палата // Государственность России: Государственные и церковные учреждения, сословные органы и органы местного самоуправления. – М.: Наука, 1999. – Словарь-справочник. – Кн. 2: Д–К. – С. 153–158.

Г. В. БОРЯК, Г. В. ПАПАКІН

АРХІВИ УКРАЇНИ І ВИКЛИКИ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА: ШТРИХИ ДО КОЛЕКТИВНОГО ПОРТРЕТА КОРИСТУВАЧА АРХІВНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Упродовж останніх років світова архівна спільнота інтенсивно й зацікавлено досліджує проблеми місця архівів у суспільстві, їхнього сприйняття громадськістю. Повсюдно констатується зростаюча роль архівів у суспільних трансформаціях. Не випадково останній всесвітній архівний форум – минулорічна Міжнародна конференція Круглого столу архівів у Марселі – проходив під гаслом “Архіви – серце суспільства”, адже потужний культурологічний, науковий, інтелектуальний потенціал архівної галузі є однією з основних складових інформаційних ресурсів будь-якої держави.

Колосальні масштаби Національного архівного фонду України стають виразнішими через такі параметри: близько 200 тис. архівних фондів, понад 50 млн. одиниць зберігання, тобто архівних справ, орієнтовно – від 500 млн. до 1 млрд. документів (масив у 5–10 млрд. аркушів) зберігаються у 680-ти державних архівних установах. Концентрована пам'ять держави і нації за вісім століть писемної історії України (найдавніші документи державних архівів датуються XII–XIII ст.) у лінійному вимірі являє собою понад 800 км стелажних полиць. Водночас – це живий інформаційний масив, що не лише постійно зростає й формується (кожні два роки на державне зберігання надходить до 1,5 млн. документів – це стільки, скільки їх було зібрано за всю історію в архіві будь-якої області), але й інтенсивно використовуються. Щороку архіви України виконують понад 300 тис. запитів, приймають 12 тис. дослідників у читальних залах.

Сьогоднішні реалії архівної галузі значною мірою формуються системою запитів суспільства. Як відомо, тоталітарному режимові були глибоко притаманні одержавлення та ідеологізація архівів. І лише з початку 1990-х років архіви почали втрачати свої ідеологічні функції. У минулому лишився суворий партійно-державний диктат та жорсткі нормативи доступу до ретроспективної інформації. Але проблема полягає в тому, що, по-перше, нові суспільні вимоги формувалися значною мірою стихійно, по-друге, архіви як продукт командно-адміністративної системи, з її традиціями та кадрами, виявилися не готовими до сприйняття цих вимог, а отже, – і до їх задоволення.

У результаті виникла певна дисгармонія. Суспільство не отримало повного задоволення своїх вимог; водночас архіви виявилися незадоволеними недооцінкою суспільством їхньої ролі в суспільному житті.

Упродовж останнього десятиліття сформувався своєрідний колективний портрет споживача архівної інформації, знайомий, на перший

погляд, усім архівістам. Більш уважний розгляд колективного портрета “в інтер’єрі епохи” дозволяє виокремити чотири категорії користувачів, що звертаються сьогодні до архівів (ці групи відвідувачів рельєфно проглядаються і через узагальнення результатів триденного опитування громадської думки шляхом анкетування, проведеного влітку минулого року всіма державними архівами за рекомендацією Держкомархіву України). Розглянемо ці групи:

1. Інтелектуали (науковці), для яких архів – основне місце реалізації їх творчих планів, скарбниця інформації; в той же час спостерігається дещо споживацьке ставлення, і, як правило, – небажання розуміти реальні обставини (зокрема, зважати на брак у багатьох архівах необхідних електронних пошукових засобів, сучасної (та ще й у робочому стані) копіювальної техніки, достатньої кількості витратних матеріалів тощо);

2. Адміністратори, що дивляться на архів як на підлеглу адміністративну установу, котра повинна забезпечити поточні інформаційні потреби управління; але це, як правило, не пов’язується з вирішенням матеріальних проблем архівів;

3. Політичні діячі, в уявленні яких архів є джерелом потрібної інформації в період передвиборних баталій та політичної боротьби; однак це не завжди пов’язане з усвідомленням необхідності передавання їх власних партійних документів на довічне зберігання;

4. Пересічні громадяни, що сприймають архів як установу, що може захистити їхні інтереси, дати необхідну пораду та консультацію. Водночас серед них побутує й діаметрально протилежна думка: архів – це зайва інституція, яка зберігає стоси нікому не потрібних паперів і обслуговує лише себе та купку інтелектуалів.

При аналізові змальованого “портрета” слід враховувати певні обставини. По-перше, останнім часом архіви дедалі більше інтегруються до системи державних органів влади (центральної і регіональної) та органів місцевого самоврядування. Тому вони мають подвійні функції: з одного боку – як управлінського органу в галузі архівної справи та діловодства, з іншого – центру зберігання та використання ретроспективної інформації. Це, відповідно, породжує певне ставлення, зокрема до регіональних архівів, з боку державної адміністрації, у безпосередньому підпорядкуванні якої вони перебувають, а також політичних діячів, адже за умов значної політизації суспільного життя не виключається використання інформації, що зберігається в архівах, в інтересах партійної боротьби. По-друге, усвідомленню суспільної значущості архівів та зростанню їхнього позитивного іміджу сприяло виконання протягом десяти років запитів кількох мільйонів громадян – жертв тоталітарних режимів (як радянського, так і нацистського), що зверталися до архівів за документальним підтвердженням факту переслідувань. Більшість із них отримала такі підтвердження. По-третє, все це породжує певні необґрунтовані сподівання щодо архівів. В очах певної частини громадян вони є своєрідною “чорною скринькою”, куди достатньо адресувати запит, щоб негайно отримати потрібну відповідь. Але, з огляду на недостатній розвиток матеріальної бази та пошукових засобів, сама процедура пошуку подеколи є складною, повільною і, зрештою, не дешевою.

Найкращі стосунки склалися в архівістів з першою з названих нами категорій споживачів. Це пояснюється тим, що **науковці** є традиційними користувачами архівів; як правило, вони мають необхідний фаховий та освітній рівень для самостійної роботи з архівними документами. Зрозуміло, що нині, незважаючи на загалом усталений характер та зміст їхньої роботи в архівах, вони наполегливо вимагають підвищення інформативності наявних архівних пошукових засобів, удоступнення їх в електронному форматі, оснащення читальних залів сучасним комп'ютерним обладнанням і засобами доступу до Інтернету. Ця вимога є абсолютно виправданою з огляду хоча б на те, що сьогодні 90 % публічних бібліотек України мають вихід в Інтернет, а в його українському сегменті почали з'являтися сайти навіть районних і міських бібліотек, не кажучи вже про наукові бібліотеки; у нас же жоден з державних архівів ще не спромігся обладнати робочих місць з виходом до Мережі.

Зрозуміло, змінилася тематика досліджень цієї категорії користувачів. Якщо за радянських часів їх більше цікавили архівні документи, присвячені подіям після 1917 р., а особливо повоєнного періоду, то нині спостерігається заглиблення в історію ХІХ ст., зацікавлення національно-визвольними змаганнями. Проте, оскільки за радянських часів фонди цього періоду з об'єктивних причин були практично незатребуваними, значною мірою – й утаємниченими, а їхнє масове розсекречення припадає лише на кінець 80-х – початок 90-х років, пошукові засоби до них ще далекі від необхідної інформативності та вичерпності. Масив розсекречених за роки незалежності документів сягає 6 тис. фондів (бл. 0,5 млн. одиниць зберігання). На сьогодні прошарок документів закритого режиму зберігання в установах системи Держкомархіву складає всього до 0,5 %. Природно, що Україна, як і будь-яка інша держава, має свої таємниці і повинна дбати про безпеку в цій сфері. Що ж до розширення доступу до документів, зокрема Компартії України та КДБ УРСР, переданих на державне зберігання, то нині завершується підготовка довідника "Розсекречені архівні фонди", який незабаром має побачити світ.

Ще один новий момент, пов'язаний з користувачами-науковцями, – помітне зростання їхньої чисельності. Нещодавно зафіксовано тривожний симптом: адміністрації ЦДІА України, м. Київ, довелося запровадити попередній запис дослідників до читального залу, оскільки всіх бажаючих "у вільному режимі доступу" останній уже задовольнити не може. З іншого боку, "навала" дослідників може свідчити й про те, що нині джерельна база більшості гуманітарних наукових досліджень об'єктивно стає архівною, а отже, як правило, – фундаментальною, в той час як раніше науковцю-гуманітарію достатньо було продемонструвати свою вірність офіційним догмам і зробити кілька формальних посилок на архівні фонди (подеколи – й без перегляду документів *de visu*, дякуючи тематичним каталогам, наявним у всіх державних архівах).

Усі згадані зміни, що є характерною ознакою перехідного суспільства, захопили українські архіви зненацька. Ані наявне обладнання, ані пропускна спроможність читальних залів, ані якість та зміст пошукових засобів нині не відповідають постійно зростаючим вимогам користувачів-науковців, викликають нарікання з боку дослідників.

Цікаву картину взаємин архівів та науковців (сподіваємося, – об'єктивну) подають матеріали згаданого триденного анкетування. Усього протягом трьох літніх днів в архівах працювало 450 дослідників, у тому числі у центральних архівах (на жаль, у нас відсутні дані по двох, чи не найпопулярніших архівах, – ЦДАВО України та ЦДІА України, м. Київ) – 108 осіб. З них – 62 кандидати, 18 докторів наук, 10 – докторантів, близько 100 аспірантів. Одностайно всіма архівами відзначено цікаву тенденцію: науковці активно відвідують їх у процесі підготовки дисертаційних досліджень (здебільшого на здобуття кандидатського ступеня), а потім інтерес до архіву різко втрачають. Лише незначна група вчених залишається стабільною у своїх уподобаннях і, незалежно від наявності ступеня, продовжує працювати в тісному контакті з архівами. Як правило, це представники провідних академічних та університетських центрів.

Що ж до претензій до архівів з боку науковців, то практично всі респонденти відзначають високий рівень обслуговування у читальних залах держархівів. Разом з тим серйозні нарікання на низьку пропускну спроможність читальних залів зафіксовано у ЦДІА України, м. Львів, ЦДНТА, Держархіві в Автономній Республіці Крим, держархівах Закарпатської, Київської, Луганської, Одеської, Чернівецької, Харківської областей. І абсолютно одностайно користувачі вимагають осучаснення обладнання читальних залів, оснащення їх новою копіювальною технікою, зниження розцінок на виготовлення копій документів, а найголовніше – рішучих кроків у сфері використання архівної інформації, надання можливості отримати у читальному залі безпосередній доступ не лише до баз даних на документи даного архіву, але й до всієї інформаційної системи, якою є Національний архівний фонд України.

Наступна категорія – користувачі-адміністратори – не є абсолютно новою категорією споживачів архівної інформації. Навпаки, за доби тоталітаризму архіви, що являли собою частину апарату Наркомату / Міністерства внутрішніх справ, змушені були обслуговувати переважно адміністративні органи, надаючи ретроспективну інформацію каральним установам для ведення судових і позасудових процесів. Нинішня ж законодавча база архівної галузі (зокрема, Закони України “Про інформацію”, “Про Національний архівний фонд та архівні установи”, “Про реабілітацію жертв політичних репресій”, а також законопроект “Про захист персональних даних”) чітко регламентує склад і характер архівних документів, щодо яких архівісти мають бути, за висловом відомого американського архівіста та бібліотекаря Мат'яса Лейна, “охороною при брамі” (gatekeepers), незалежно від політичної ситуації.

Політичні діячі сьогодні виступають як абсолютно нова категорія споживачів архівної інформації. Слід відзначити, що, незважаючи на крайнощі політичної боротьби в Україні протягом останніх 12 років, архівна інформація жодного разу не була використана у брудних PR-технологіях, у тому числі для компрометації колишніх компартійних діячів. Відомості з колишніх партійних архівів жодного разу не були використані, скажімо, опозицією з метою компрометації діючих державних діячів, значна частина яких свого часу посідала відповідальні посади в партійних

органах. Це зайвий раз підкреслює гідно виконану українськими архівістами роль “охоронців при брамі”.

З іншого боку, архіви намагаються співпрацювати у питаннях збирання та зберігання документів з усіма існуючими політичними партіями. Яскравим прикладом такої співпраці є Центральний державний архів громадських об'єднань України. Серед його інформаційних партнерів – Компартія України, Соціалістична та Соціал-демократична партії, Провід українських націоналістів, Народний рух України тощо. Історії цих партій, партійному життю загалом присвячені виставки архівних документів, довідкові видання та документальні публікації. Показово, що майже одночасно під грифом цього архіву з'явилися два видання: корпусна публікація стенограми Третього з'їзду КП(б)У та черговий, четвертий, том Нової серії “Літопису УПА”.

Остання з виділених нами категорій користувачів архівної інформації – **пересічні громадяни** – не є новою для архівів. Але абсолютно несподіваною стала та злива звернень, яку за останнє десятиліття архівам треба було задовольнити з метою соціально-правового захисту жертв обох тоталітарних режимів.

Перед тим архіви ніколи не отримували щорічно сотень тисяч запитів. За ними – реальні, літні і не дуже здорові, люди – жертви політичних репресій сталінського режиму 1930–1950-х років, у тому числі таких масових, як розкуркулення і депортації цілих народів (кримські татари). Це були й жертви нацистських переслідувань 1939–1945 рр. (в'язні концтаборів, гетто, примусові робітники, вивезені до Німеччини та інших країн Центральної і Східної Європи). Загалом до архівів у 1991–2002 рр. надійшло понад 2 млн. таких запитів, переважна частина яких задовольнялася архівістами повністю і вчасно. Завдяки цьому були, зокрема, здійснені компенсаційні платежі жертвам нацизму з боку ФРН та нині – Австрії.

Знаковим явищем стало те, що архіви України свої перші бази даних почали будувати саме на таких категоріях документів. Держархіви Донецької та Харківської областей першими створили сучасні пошукові системи, що дозволили їм швидко знаходити потрібну інформацію і доводити її до відома зацікавлених споживачів.

Серйозним викликом для архівів став величезний потік запитів генеалогічного характеру, що постійно збільшується. Завантаженість архівів виконанням соціально-правових запитів, відсутність адекватних фінансових механізмів для надання послуг генеалогічного характеру обумовлюють нашу неготовність сприйняти і цей виклик. Одночасно в читальних залах з'явилася значна кількість абсолютно невідготовлених дослідників, які шукають свої родинні корені самостійно. Масовий дослідник у наших читальних залах подібний до масового читача сучасної бібліотеки, з тією різницею, що пошук інформації в бібліотеках полегшений системою наявних бібліотечних каталогів, а сучасні архівні пошукові засоби важко назвати досконалими.

Тому саме на кардинальне поліпшення системи пошукових засобів спрямовані зусилля архівістів України у сфері використання документної інформації. Ці зусилля координуються низкою галузевих програм, розроблених під егідою Державного комітету архівів України.

С. Г. КУЛЕШОВ, І. П. ПРОКОПЕНКО

**УПРАВЛІННЯ ДОКУМЕНТАЦІЄЮ:
ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ
У ВИЩИХ ШКОЛАХ ЗА РУБЕЖЕМ**

Поширений за кордоном англомовний термін “records management”, як правило, у спеціальній радянській літературі перекладався як “управління документацією” і часто вживався як синонім терміна “діловодство”. Втім, слід зауважити, що визначення двох цих термінів не завжди розглядаються в однаковому обсязі, оскільки “records management”, по-перше, охоплює всю сферу документування управлінської (а іноді й не тільки цієї) інформації в установі, враховуючи, крім так званого загального, й усі можливі види спеціального діловодства, що здійснюється у цій установі (тобто з управління кадрами, бухгалтерського, з матеріально-технічного забезпечення тощо), а, по-друге, включає значну частину теоретичних положень, що є підґрунтям реалізації діловодних процесів і які у нас традиційно вважають складовими наукової дисципліни з назвою “документознавство”. В останні десятиліття у світі технологіям управління документацією та теоретичним засадам їхнього застосування стали приділяти все більшу увагу у зв’язку з пошуками підвищення ефективності як інформаційного менеджменту в установі, так і управлінських процесів загалом, з одного боку, та інформатизацією сфери управління і, зокрема, впровадженням систем електронного документообігу (і в багатьох випадках як їх підсистем – електронного діловодства) – з іншого. Результатом такої уваги стало прийняття у 2001 році міжнародного стандарту ISO 15489-2001. “Information and documentation. Records management”. Іншим виявом зростання ролі цієї сфери управління стало все більше поширення у межах університетської підготовки фахівців для неї, а також включення “records management” як дисципліни до навчальних планів спеціалізацій більш широкого профілю. Аналіз змісту таких курсів – мета авторів цієї публікації. Однак, тут варто зробити два застереження. По-перше, для ілюстрації були обрані англомовні країни, де вже традиційним є використання такого терміна, позначення ним навчальної дисципліни, а також спостерігається подібність у системі вузівської підготовки фахівців відповідного профілю. Для інших країн, зокрема, таких європейських, як Франція, Іспанія чи Італія, характерними є переважно підходи навчання з методологічних позицій так званої “документаційної науки”. І хоча на технологічному рівні у змісті курсів діловодства розбіжностей уже й не так багато, все ж маємо фактично дві системи вузівського навчання. Результати їх порівняльного аналізу автори планують здійснити в іншій публікації. Другим застережним моментом є використання терміна “управління документацією” як українського відповідника “records management”. Він, безперечно, є умовним, оскільки управляти можна тільки *процесами*, наприклад, створення,

функціонування (зокрема обігу), зберігання документації, а не документацією взагалі. Останнім часом поширюється думка щодо неможливості застосування слова “управління” як дії і його вживання виключно щодо структурного підрозділу установи. Пропонується заміник – “керування”. Утім, зважаючи на відсутність нормативності такої заміни, ми поки будемо послуговуватися усталеним терміном – “управління документацією”, хоча й усвідомлюємо необхідність уведення більш вдалого відповідника.

Підготовка фахівців з управління документацією або ж читання відповідної дисципліни в університетах США, Великої Британії, Канади чи Австралії відбувається, майже завжди, у поєднанні з напрямом “управління архівами”, тобто як “Archives & Records Management”. Як правило, відповідна освіта здобувається у так званих університетських школах (рідше – відділеннях) бібліотечної та інформаційної науки* (School of Library and Information Science), бібліотечного та інформаційного навчання або інформаційних школах. Обсяг навчання різний, залежно від документа про освіту (свідоцтво магістра, диплом, сертифікат), що має отримати випускник, а форми – стаціонарна, дистанційна.

Існування окремої спеціалізації “Archives & Records Management” є досить поширеним. Майже завжди умовою прийому на неї є документально підтверджена наявність певного рівня вузівської освіти, переважно початкового, і вона може розглядатися як наступний щабель на рівні отримання ступеня магістра (кваліфікації майстра). Як виняток на навчання приймають осіб із значним стажем роботи в службах діловодства чи архівах, і часто для цього необхідна рекомендація професійних об’єднань чи товариств (наприклад, місцевого відділення асоціації упорядників документацією та адміністраторів чи спілки архівістів).

Приклад впровадження такої спеціалізації демонструє школа бібліотечного, архівного та інформаційного навчання Лондонського університетського коледжу (Велика Британія)¹. Для отримання ступеня магістра мистецтв (MA) необхідно провчитися один академічний рік при повному відвідуванні занять або два роки при відвідуванні 2–3 рази на тиждень. Навчальний план у цьому разі містить 120 кредитів**. Для отримання диплома про закінчення передбачено навчання у межах 80 кредитів, а сертифіката – 40. Для отримання ступеня MA студенти пишуть кваліфікаційну роботу (обсягом близько 15 тис. слів), а також проходять виробничу практику. Є програми навчання як для англійських, так і іноземних студентів. Залежно від цього існують плани, що містять такі модулі дисциплін***: “Вступ до автоматизації”, “Управління документацією”, “Історія адміністративного управління та історичні джерела”,

* Це міжнародне позначення синтетичної науки, що включає наше бібліотекознавство, бібліографознавство, науково-інформаційну діяльність, частково так звану “соціальну інформатику”, архівознавство і часто також теорію діловодства, іноді – музеєзнавство. За такою комплексністю воно дуже близьке до “документаційної науки”.

** Один кредит дорівнює 18 академічним годинам.

*** Назви деяких дисциплін у перекладі відповідно до їх анотацій наближені до найменувань курсів, що викладають в українських вузах студентам відповідного профілю.

“Палеографія і дипломатика”, “Архівне описування”, “Управління архівами”. Курс “Вступ до автоматизації” передбачає ознайомлення з основами комп’ютерної науки, зокрема класами комп’ютерів та видами програмних продуктів, структурою баз даних та методами пошуку в них інформації, методикою роботи в Інтернеті тощо. Програма дисципліни “Управління документацією”, що складається з двох частин, включає такі основні лекційні теми: “Розроблення програм управління документацією”, “Функціональний аналіз (в управлінні документацією)”, “Дослідження (оглядова характеристика) документів”, “Управління потоками документів (поточне формування справ)”, “Управління електронною документацією”, “Експертиза та строки зберігання (документів)”, “Центри документації”, “Маркетинг в управлінні документацією”, “Класифікація (документів) та номенклатура справ”, “Структура тезауруса для класифікації документів (справ)”, “Прийоми побудови (номенклатур справ) за напрямками діяльності”, “Вивчення і представлення відкритих документальних систем”, “Законодавчий корпус для управлінців документацією”, “Експертиза та вивчення й представлення закритих документальних систем”, “Спеціальні лекції практиків документальної сфери”. Досить цікавою є структура курсу “Історія адміністративного управління та історичні джерела”, що включає, зокрема, теми, присвячені характеристикам функцій та документів парламенту, історії та сучасному стану урядового управління, історії організації та управління церквою, верств населення до 1800 р. (духовенство, міщани інші), документів сектантів, шкіл, зборів платників податків приходу, міського самоуправління у середні віки та ранні новітні часи, а також вивченню функцій та структур місцевих урядів XIX та XX ст., ознайомленню з джерелами біографічних досліджень, історії родів, краю, комерції тощо. Значною мірою він пов’язаний з витоками сучасного стану з управління документацією у Великій Британії. Логічні зв’язки з дисципліною “Управління документацією” має також курс з управління архівами.

В іншому британському університеті – Уельському у м. Аберістуїт², що також є одним з декількох центрів Об’єднаного Королівства, де здобувається освіта з управління архівами та документацією, зміст навчання майже подібний. Є модулі курсів, що різняться за обсягом залежно від здобування диплома магістра економічних наук (MSc Econ) чи кваліфікації спеціаліста (Master’s level qualification) і містять відповідно 120 та 60 кредитів. При цьому диплом магістра надається саме з управління документацією. Слід зауважити, що даний навчальний план був акредитований Товариством (спількою) архівістів. Модулі курсів мають такі назви: “Управління документацією” [20 кредитів]*, “Управління архівами: принципи і технології” [20], “Електронна документація” [20], “Основи менеджменту” [20], “Менеджмент інформаційних систем” [10], “Інформаційні та комунікаційні технології” [10], “Виробнича практика” [10 кредитів], “Курси за вибором (“Забезпечення інформаційного менеджменту”, “Вступ до системного аналізу та планування в управлінні”) [10].

* Далі у квадратних дужках подано кількість кредитів.

Records Management - Microsoft Internet Explorer

Файл Правка Вид Избранное Сервис Справка

← Назад → → Поиск Избранное Журнал

Адрес http://www.dil.aber.ac.uk/dils/Schemes/Post_Grad/Records_Man/index.htm Переход Ссылки Norton AntiVirus

Aberystwyth
The University of Wales

Home Previous Page

Department of Information Studies
Adran Astudiaethau Gwybodaeth

Records Management (Diploma/MSc/Econ)

- Introduction
- What is Records Management?
- Why Study Records Management?
- Why Aberystwyth?
- Course Structure
- Course Content
- Teaching Methods
- Assessment and Examinations
- Visits and Fieldwork
- Course Accreditation
- Professional Bodies and

Introduction

The University of Wales at Aberystwyth (UWA) maintains one of the few training centres in archives and records management in the UK. It is based in the Department of Information & Library Studies, where the range of expertise provides natural strength for taught courses of professional training and for higher degrees by research. Further advantage arises from close links with professional colleagues at the National Library of Wales (NLW) and the Ceredigion Record Office, who contribute to the taught courses, support the practical work of the students and assist with research projects. During 1999, forty years of collaborative effort by the University and the NLW in archival training culminated in the establishment of the 'Aberystwyth centre for archival and records management research and development' (ACARRD), which will develop training and foster research interests.

Professional training in archive administration has been provided since 1956, first as a Diploma course and now (since 1995) as a modular Master's course, of which Part I (120 credits), the taught element, is the Diploma level, and Part II

Интернет

Northumbria University Course Search - Microsoft Internet Explorer

Файл Правка Вид Избранное Сервис Справка

← Назад → → Поиск Избранное Журнал

Адрес sp7SQLstr=Records+Management&level=L1&school=10&Search=Search&CourseID=181 Переход Ссылки Norton AntiVirus

A to Z Index
Schools & Depts
Contact Us

northumbria UNIVERSITY

Home Page | Schools & Departments |

Course Search

Keyword

- Full Time
- Part Time
- Distance Learning
- Undergraduate
- Postgraduate

Search

Records Management MSc

COURSE INFORMATION

This course provides people working in the field of records management, or closely related information and archives management activities, with the opportunity to gain a specialist qualification which will help to consolidate their current position and standing, as well as prepare for future career development into more senior roles.

Learning will be supported by the provision of teaching materials, both paper-based and electronic, by both individual and group tutor support, using a range of technologies, and through the establishment of a student learner network. The course begins with a compulsory residential school in January and includes a second residential school in May of the second year.

The course aims to study records management in relation to the needs of all types of organisations, irrespective of the medium of the records. It also helps students develop an awareness of the business context and business techniques as they impact on and relate to the theory and practice of managing an organisation's records.

Course Length
2 years by distance learning

Location
Lipman Building, Newcastle City Campus

Enquiries
Admissions Office

Contact Details
TEL: (0191) 227 4917
FAX: (0191) 227 3671
EMAIL: il.admin@northumbria.ac.uk

Standard Entry
A first degree from a UK university or equivalent (usually a 2:2 classification or above) is normally required.

Additional Notes
Students are expected to have access to external email and the Internet.

Prospective applicants apply no later than September of the year prior to commencing study.

Готово Интернет

Пропонується програма дистанційного навчання (тобто отримання студентами посібників, програм та завдань в електронній формі і надання ними до навчального центру звітів та робіт).

Програма дворічного дистанційного навчання зі спеціальності “Управління документацією” реалізована також у Нортумбрійському університеті (місто Ньюкасл, Велика Британія)³. На веб-сторінці декларується, що спеціальність орієнтована на практичних працівників у сфері управління документацією чи архівної справи, які мають перший рівень освіти університетів Об’єднаного Королівства чи еквівалентний йому. Студентам необхідно мати оперативний доступ до електронної пошти та Інтернету. За відсутності іспитів їх атестують за представленими (відповідно до завдань) у Вищу акредитаційну раду експериментального навчання звітами. У разі позитивної оцінки студентам надають ступінь магістра наук з управління документацією. Викладаються дисципліни за такими основними блоками: “Принципи і практика управління документацією” (розглядаються концепції управління документацією та управління в установі в їх взаємозв’язку на всіх технологічних процесах, забезпечення підтримки виконання бізнесових функцій відповідно до законодавчих та інших умов їх реалізації), “Стратегічні підходи до управління” (розкриваються теоретичні засади управління, що включає стратегію його планування, аналіз людських ресурсів, маркетингову та фінансову діяльність у контексті роботи з документами в установі, а також критичний огляд нових технологій у цьому напрямі), “Зберігання інформації та її пошук” (ознайомлення з принципами та практикою відбору й оцінювання інформації для її зберігання, проектування інформаційно-пошукових систем, серед яких особлива увага приділяється конструюванню та впровадженню баз даних), “Управління життєвим циклом документів” (надаються знання та навички з планування, оцінювання та управління “життєвими” процесами документів від “народження до смерті”, визначення строків користування, принципів щодо планування захисту, запобігання втрат та відновлення пошкоджених документів відповідно до законодавства і нормативних актів, методів дослідження цих процесів з використанням технічних засобів), “Управління документацією в електронному середовищі” (розкриваються технічні, законодавчі та організаційні аспекти управління документацією в електронному середовищі, включаючи ознайомлення з технологіями, структурами та моделями як добре відомих сьогодні пошукових засобів, так і перспективних).

Окрема спеціалізація управління архівами та документацією у межах набуття ступеня магістра (майстра) інформаційних наук (Master of Science in Information) впроваджена в інформаційній школі Мічиганського університету (США)⁴. Основними дисциплінами тут є: “Збереженість інформації”, “Система доступу до архівних документів”, “Теорія і практика відбору архівних документів”, “Проблеми адміністративного управління в архівах”, “Управління електронною документацією”, “Практикум з адміністративного управління в архівах”. За наявності значної кількості навчального матеріалу з управління документацією зміст навчання у цьому вузі все ж більше орієнтований на підготовку архівістів.

UM-SI Archives and Records Management: Program Requirements - Microsoft Internet Explorer

Адрес: <http://www.si.umich.edu/academics/arm/arm-reqs.htm>

the **SCHOOL of INFORMATION** University of Michigan

ARCHIVES AND RECORDS MANAGEMENT

- [Research & Service Projects](#)
- [Outstanding Faculty](#)
- [Program Requirements](#)
- [ARM Course Suggestions](#)
- [Careers in ARM](#)
- [Career Resources](#)
- [ARM Students and Grads](#)
- [ARM News and Events](#)

General MSI Requirements
All MSI students must meet these requirements:

- at least 48 credit hours of graduate coursework
 - 12 of these credits in SI Foundations courses ([501](#), [502](#), [503](#), and [504](#))
 - at least six of these credits in cognate courses (non-SI courses; one cognate course may be in an SI specialization other than your own)
- at least six PEP points earned within your 48 credit hours of coursework and/or through Directed Field Experiences

Additional ARM Requirements
MSI students pursuing an ARM specialization must take [580](#) (Understanding Records and Archives).

They must also take at least four from among the following ARM courses:

Algonquin College - ARCHIVES AND RECORDS MANAGEMENT - Microsoft Internet Explorer

Адрес: <http://www.algonquin.on.ca/ce/pm/CE6135X/programs.html>

ALGONQUIN COLLEGE

CONTINUING EDUCATION 2002 - 2003

Overview

[Program of Study](#)

Admission Requirements

Fees and Expenses

Employment Opportunities

Additional Information

How To Get Started

School's Home Page

Registrar's Office

School of Health and Community Studies

ARCHIVES AND RECORDS MANAGEMENT

Program Of Study

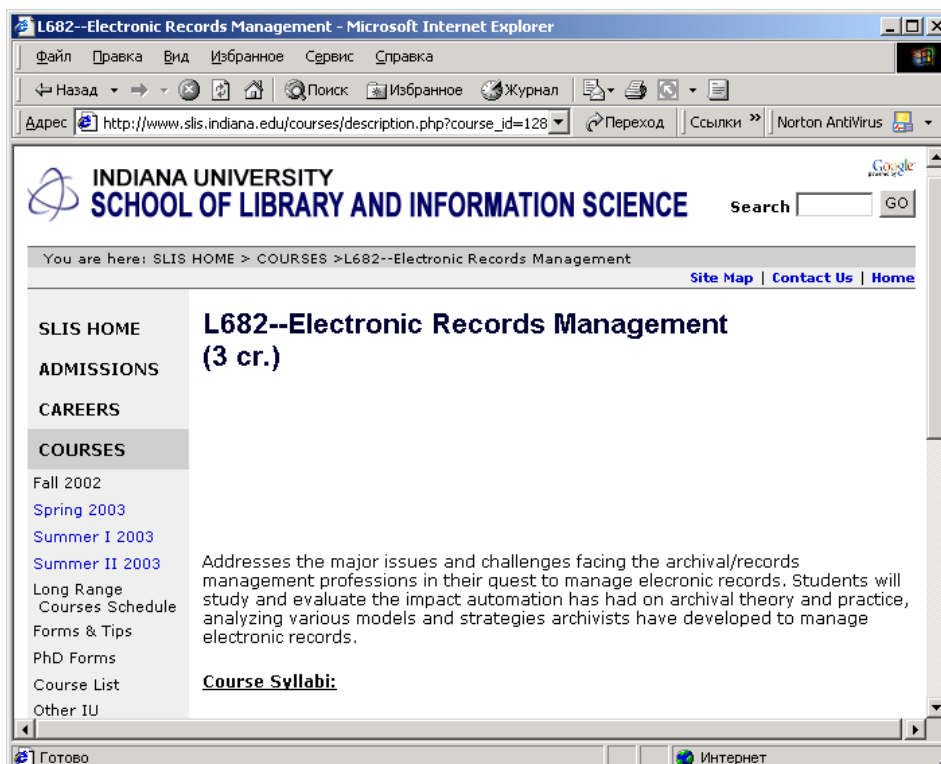
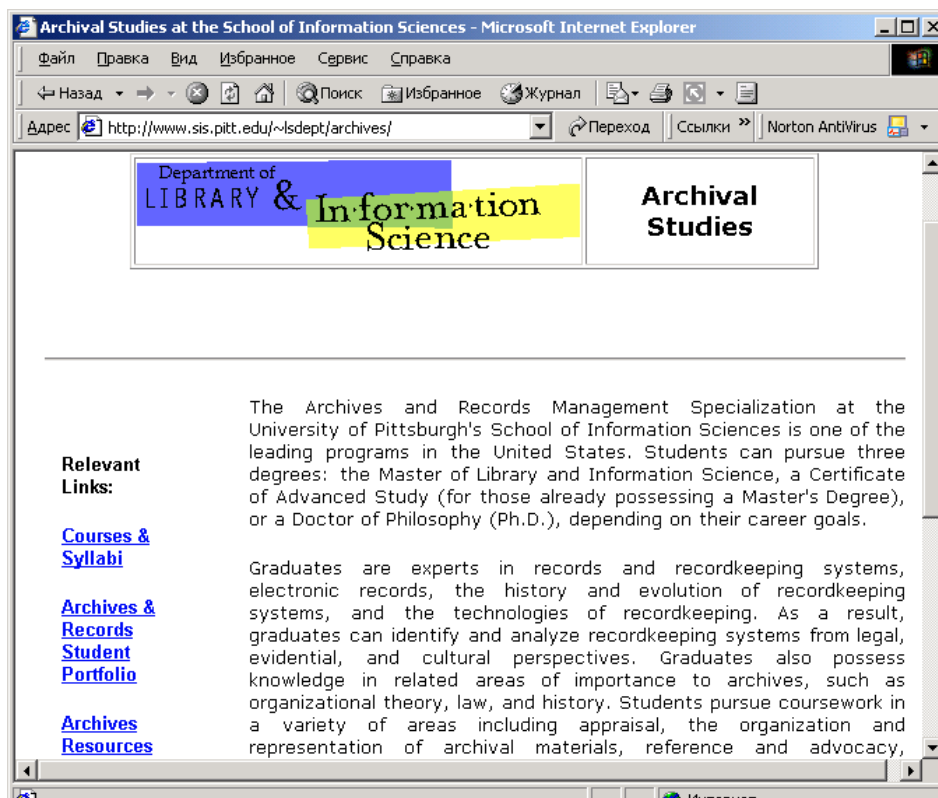
Normative Hours are the number of hours usually required to complete the learning objectives of a course and represent the relative value of a course in a program of study. Normative hours may vary from the actual hours of instruction. Hours listed below are normative hours.

Course #	Course Name	Hours
ARV5510	INTRODUCTION TO ARCHIVAL PRACTICES	24.0
ARV5511	INTRODUCTION TO RECORDS MANAGEMENT	24.0
ARV5512	RECORD OF THE PAST IN CANADA	24.0
ARV5513	COMPUTER APPLICATIONS	24.0
ARV5514	INTELLECTUAL AND PHYSICAL CONTROL	18.0
ARV5516	LEGISLATION GOVERNING ARCHIVES/RECORDS MANAGEMENT	24.0

У школі здоров'я та суспільства (Канада, провінція Онтаріо, місто Оттава)⁵ підготовка студентів з цієї спеціалізації передбачає наявність загальних та спеціалізованих курсів окремо з управління документацією та архівами. Загальними дисциплінами* є: "Вступ до практики роботи архівів" [24], "Вступ до управління документацією" [24], "Документи про минуле Канади" (ознайомлення із соціальною, політичною та економічною історією Канади у зв'язку з історією формування її архівів) [24], "Застосування комп'ютера" (вивчення основ застосування комп'ютерів у практиці роботи архівів та управлінні документацією, зокрема створення баз даних, забезпечення їх захисту в умовах автоматизації архівів, організації доступу до архівних фондів) [24], "Інтелектуальний та фізичний контроль" (вступний курс з методики описування архівних документів з викладенням процесів стандартизації технології описування в Канаді) [18], "Управління архівами та документацією в Інтернет" (вступ до автоматизації управління інформаційними системами для архівів з акцентуванням уваги на використанні програм управління архівами та документації, а також вивченні основ доступу до ресурсів Інтернет) [24], "Законодавче забезпечення управління архівами та документацією" [24]. Спеціальні курси з управління документацією: "Операції роботи з документами (в офісі)" [24], "Зберігання документів" [18], "Розвиток класифікаційних систем" (вивчення різних типів класифікаційних систем та набуття знань щодо їхнього застосування, зокрема у зв'язку з вивченням методики укладання списків документів зі строками зберігання) [24], "Законодавство та публічний доступ" (конкретизація загального курсу "Законодавче забезпечення управління архівами та документацією" щодо законодавчого управління публічним доступом до документів) [12], "Управління електронною документацією" [24]. Архівознавчу частину навчання складають такі курси: "Забезпечення збереженості та консервація (архівних документів)" [45], "Архівна техніка" [12], "Розвиток принципів організації роботи (архівів) та (архівної) технології" [18], "Дослідження, довідковий апарат та публічне обслуговування (в архівах)" [18].

У Піттсбурзькому університеті (США)⁶ у межах спеціалізації управління архівами та документацією студенти опановують упродовж трьох семестрів такі курси: "Управління знаннями та документацією", "Забезпечення збереженості (фондів) у бібліотеках та архівах", "Пізнання інформації" (розкривається роль інформації для суспільства, людини, організації, професії тощо), "Архівна експертиза цінності" (аналіз базових теорій, принципів і методів архівістики й управління документацією, що використовують для визначення та відбору документів з тривалою чи тимчасовою цінністю для утворювачів документів, дослідників і суспільства, а також подібність та специфіка організації роботи з фондами в бібліотеках та артефактами в музеях), "Доступ до архівних документів та захист (від несанкціонованого доступу)", "Архівна репрезентація" (викладаються історія, теорія, принципи організації різних форм вико-

* Тут анотація курсу подається в разі неоднозначного розуміння його назви або її низької інформативності. У квадратних дужках зазначено кількість годин.

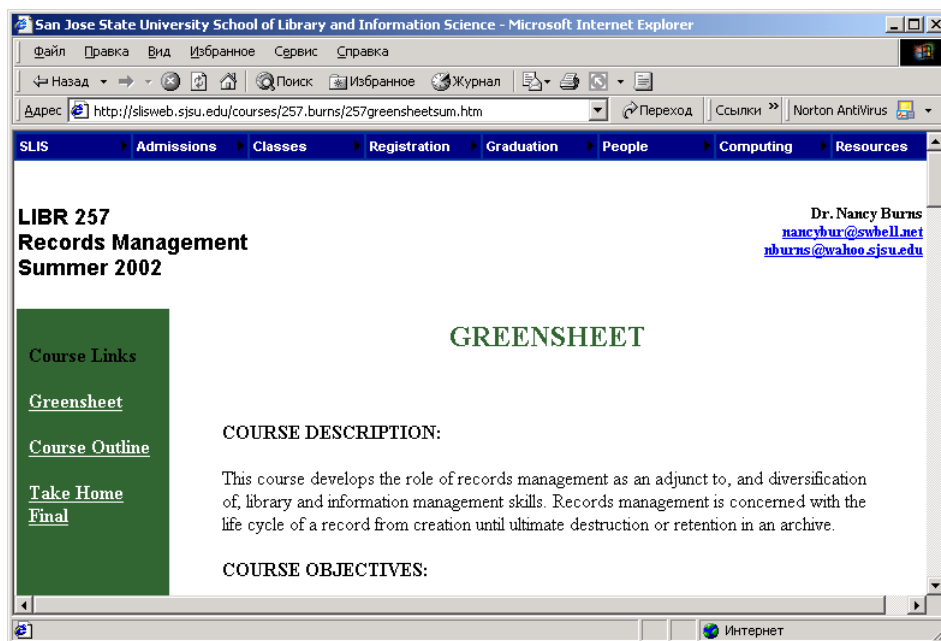

ристання архівної інформації, представлені види архівних довідників), “Збереження цифрових даних”, “Архіви музеїв”, “Зміна образу та сутності архівів”. Передбачається також виробнича практика. Слід зауважити, що деякі курси цього циклу є вибірковими для студентів, що навчаються з інших спеціалізацій, зокрема бібліотечної.

Досить представницькими є курси з управління документацією при навчанні в архівній спеціалізації відділення бібліотечної та інформаційної науки факультету науки, технології та інженерії Університету Edith Cowan (місто Перт, Західна Австралія)⁷. Є навчальні плани постійного (один рік – два семестри) та еквівалентного йому часткового відвідування занять на тиждень, а також дистанційного навчання та екстернату. Вихідною умовою вступу на навчання є наявність документа про трирічне вузівське навчання. Основу навчання складають такі курси: “Сфера управління документацією”, “Вступ до управління архівами”, “Збереженість та зберігання (документів)”, “Управлінська документація та архіви”, “Документаційне забезпечення: управління та контроль”, “Описування архівних документів та забезпечення доступу до них”, “Електронні документаційні системи” (дисципліна пов’язується з курсом “Сфера управління документацією” і розглядає практику відбору, включення та пошуку архівних документів, створених в електронних інформаційних системах). Планами передбачається виконання студентами архівної практики.

В Інтернет часто представлені авторські програми курсів, пов’язаних з управлінням документацією, що читаються в різних закордонних вузах. Розгорнутою та деталізованою є програма дисципліни “Вступ до управління архівами” (3 кредити), що викладається в школі бібліотечної та інформаційної науки Університету Індіани (США)⁸. Укладач – Philip C. Bantin. За тижнями навчання представлено такі розділи (теми) дисципліни: “Вступ”, “Історія управління архівами та документацією”, “Основні концепції (архівної науки) та структура архівних програм”, “Експертиза цінності архівних документів”, “Систематизація архівних документів”, “Описування архівних документів”, “Архівні довідники, організація користування архівними документами, порушення (у цій сфері)”, “Доступ до інформації, що не публікується”, “Законодавчі та етичні засади, пов’язані з доступом до документів та власністю на них”, “Фундаментальні принципи управління документацією”, “Революція ХХ століття у питанні власності на документи”, “Управління електронною документацією”. У передмові до програми детально висвітлено основні питання та завдання курсу, міститься розклад подання звітних документів та контролю знань, критерії їхньої оцінки. До кожної теми подано списки обов’язкової та додаткової літератури з її питань. Окремо читається також курс “Управління електронною документацією”.

Подібна програма курсу з управління документацією, що викладається у школі бібліотечної та інформаційної науки університету Dalhousie (Канада, провінція Нова Шотландія, місто Галіфакс)⁹, запропонована Louise F. Spiteri. Основні проблемні питання (теми) курсу: “Історія та статус професії управлінця документацією”, “Зв’язок між управлінням документацією та архівістикою”, “Технологія укладання списків документів (зі строками зберігання)”, “Принципи збереження документів”, “Створен-

ня систем індексування та формування справ”, “Управління електронною документацією”, “Збереженість та відновлення оперативних документів”, “Конфіденційна та секретна документація”.

Основними практичними навичками, якими має оволодіти студент після вивчення курсу “Управління документацією” відповідно до представленою Dr. Nancy Burns (школа бібліотечної та інформаційної науки державного університету міста Сан-Хосе, США)¹⁰ опису його структури та змісту навчання, є: укладання переліків документів зі строками їхнього зберігання, класифікування документів за різними схемами, визначення строків зберігання документів, управління службою діловодства, забезпечення обслуговування (інформаційного) у сфері управління документацією.

Зрозуміло, що наведені вище приклади змісту вузівського навчання з управління документацією за кордоном не вичерпують усіх можливих варіантів побудови навчальних планів і включення до них фундаментальних та спеціальних дисциплін. Утім, навіть наявний матеріал дає можливість зробити певні висновки. По-перше, як уже зазначалося, спеціалізація управління документацією фактично в усіх вузах або інтегрована з управлінням архівами, або поєднана з нею як окремою спеціалізацією, або включає архівознавчі дисципліни. По-друге, прийом на цю спеціалізацію здійснюють переважно за наявності диплома про початкову чи іншу вузівську освіту і тільки в деяких вузах, як виняток, приймають осіб без такого документа, але за умови значного стажу практичної роботи в службі діловодства чи архіві. По-третє, строк навчання – від двох до п’яти семестрів, а інтенсивність (щотижнева, декілька разів на тиждень) залежить від виду документа про освіту, який бажає отримати студент. У більшості вузів є електронне навчально-методичне забезпе-

чення для дистанційного навчання студентів. По-четверте, слід відзначити типовість складу дисциплін та відповідно декларованого змісту знань, умінь і навичок, які має набути студент у результаті навчання. Зокрема, основними напрямками навчання є: концепції та традиційна технологія управління документацією та їх зв'язок з архівною практикою, експертиза цінності та визначення строків зберігання документів, організація зберігання документів і формування справ, забезпечення збереженості документів, доступ до службових документів, загальна технологія управління електронною документацією в офісі, організація баз даних та забезпечення зберігання й доступу до електронної документації.

В Україні за радянських часів існувала практика підготовки з діловодства виключно в межах середньої спеціальної освіти. Сьогодні це освіта у вузах I та II рівнів акредитації за спеціальністю "Діловодство". Освіта більш високого рівня здобувається у вищих навчальних закладах за кваліфікаціями у межах спеціальності "Документознавство та інформаційна діяльність", введеної у 1993 році. Так, у Державній академії керівних кадрів культури і мистецтв з 1999 р. здійснюється підготовка фахівців за кваліфікацією "документознавець-референт органів вищої влади та місцевого самоврядування". Порівнюючи її зі змістом навчання з управління документацією за кордоном, можна відзначити, що вона є значно більшою за обсягом за рахунок включення курсів початкової вузівської освіти, а з іншого боку – через наявність історичних дисциплін, а також курсів інформаційного циклу, оскільки цього вимагає кваліфікація референта, фахівця з інформаційного забезпечення прийняття управлінських рішень. З іншого боку, блок спеціальних курсів з підготовки документознавця фактично такий самий, як і з підготовки управлінця документацією. Зокрема, це стосується дисциплін "Основи державного управління", "Управлінське документознавство", "Історія діловодства", "Теорія і практика діловодства", "Комп'ютерне діловодство", "Захист комп'ютерної діловодної інформації", "Архівознавство", "Спеціальне правознавство". Певну спорідненість змісту демонструє й блок інформаційних дисциплін, зокрема таких, як "Інформатика", "Інформаційний менеджмент", "Комп'ютерний тренінг". З іншого боку, нами було тільки двічі (у школі бібліотечного, архівного та інформаційного навчання Лондонського університетського коледжу і в школі здоров'я та суспільства в Оттаві) простежено наявність курсу, теми та питання якого споріднені чи наближені до дисципліни "Історія державних установ", що викладається в Академії. Так само у цьому вузі є практика трирічного (замість п'ятирічного) навчання осіб, що мають диплом про початкову чи повну вищу освіту.

Загальний висновок цього невеликого огляду – наявність високої міри спорідненості змісту підготовки фахівців з управління документацією за кордоном з традиційними планами навчання в Україні документознавців – керівних кадрів з організації діловодства в органах державної влади, місцевого самоврядування, установах, організаціях, на підприємствах.

¹ A guide for students taking the MA/Diploma in Archives and Records Management: Students' Handbook; 1996/97/ School of Library, Archive & Information Studies. University College, London. – Part 2. – 37 p.

² The University of Wales, Aberystwyth / Department of Information Studies Adran Astudiaethau Gwybodaeth // Records Management (http://www.dil.aber.ac.uk/dils/Schemes/Post_Grad/Records_Man/index.htm)

³ Northumbria University / COURSE INFORMATION / MSc Records Management / 2002 // (http://northumbria.ac.uk/sd/academic/soi/courses_inform?course=181)

http://online.northumbria.ac.uk/prospectus/sch_coursedetail.asp?SQLstr=Records+Management&level=LP&school=10&Search=Search&CourseID=181

⁴ University of Michigan / UM-Si Archives and Records Management / Program Requirements. 2002 // (<http://www.si.umich.edu/academics/arm/arm-reqs.htm>)

⁵ Algonquin college / Archives and Records Management. 2001 // (<http://www.algonquinc.on.ca/ce/pm/CE6135X/programs.html>)

⁶ Archival Studies at the School of Information Science. 2002 // (<http://www.sis.pitt.edu/~lsdept/archives/>)

⁷ Graduate Diploma of Science Archives Studies/ Edith Cowan University. Faculty of Science, Technology and Engineering. Department of Library and Information Science.—2000. (буклет).

⁸ Indiana University / School of Library and Information Science / Courses / L682 – Electronic Records Management. 2002 // (http://www.slis.indiana.edu/courses/description.php?course_id=128)

⁹ Dalhousie University / Directory of / slis/ Courses / 6370: Records Management. 2003 // (<http://www.mgmt.dal.ca/slis/Courses/6370/>)

(<http://www.mgmt.dal.ca/slis/Courses/6370/6370.pdf>)

¹⁰ San Jose State University / School of Library and Information Science / LIBR 257: Records Management. 2002 // (<http://slisweb.sjsu.edu/courses/257.burns/257greensheetsum.htm>)

С. Ю. ЗОЗУЛЯ

КОРПУСНА ПУБЛІКАЦІЯ ДОКУМЕНТІВ ДО ІСТОРІЇ НІЖИНСЬКОЇ НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ КАФЕДРИ ІСТОРІЇ КУЛЬТУРИ ТА МОВИ (1922–1930)

Серед фондів Відділу Держархіву Чернігівської області в м. Ніжині (далі – Відділу), що стосуються історії Ніжинської вищої школи 1920–1930-х років, чільне місце посідають матеріали Ніжинської науково-дослідної кафедри історії культури та мови при Ніжинському інституті народної освіти (далі – ННДК, Ніжинська НДК, Кафедра). Ці справи нерівномірно за кількісною репрезентативністю акумульовано в трьох основних групах фондів:

1. Фонд Ніжинського інституту народної освіти¹;
2. Фонди суміжних із Кафедрою установ²;
3. Особові фонди співробітників ННДК³.

Відсутність власного фонду Ніжинської НДК пояснюється її подвійним статусом. Будучи *de jure* окремою ланкою системи науково-дослідних кафедр НКО УСРР, вона водночас вважалася прикріпленою до Ніжинського ІНО і, згідно з “Положенням про науково-дослідні кафедри”, мала узгоджувати свою діяльність із керівництвом цього інституту⁴.

Відповідно до змісту зібрані упродовж 8-річного існування Кафедри матеріали, у свою чергу, також можна розподілити на кілька блоків:

– **офіційна частина**: протоколи кафедральних і секційних засідань, промоційних диспутів; матеріали з організаційних питань; листування з державними установами, науковими та громадськими організаціями, особові справи співробітників і аспірантів;

– **наукова частина**: плани та звіти Кафедри загалом та її окремих співробітників щодо наукової роботи; конспекти, тези та тексти розвідок і доповідей та матеріали до них;

– **навчальна частина**: плани та звіти щодо проходження стажу аспірантами, колоквиумні теми вступних і кандидатських іспитів, тези промоційних робіт і офіційні відгуки на них наукового керівника і опонентів;

– **фінансова частина**: кошторисні відомості про платню співробітників, матеріали щодо надходження та розподілу бюджетних асигнувань, листування з керівними, у тому числі фінансовими, державними органами.

З-поміж указаних груп архівних документів на особливу увагу заслуговує офіційна частина, де зібрано матеріали про заснування, організаційну діяльність, структурну й кадрову динаміку, офіційні відносини з нау-

ковими й адміністративними установами УСРР та СРСР, плани розвитку ННДК, а також матеріали про її ліквідацію.

Основним і найважливішим корпусом офіційних документів щодо діяльнісного аспекту існування Ніжинської НДК є протоколи її спільних (пленарних) засідань⁵. Цей пласт джерел сконцентрований у кількох архівних справах⁶ і хронологічно охоплює період з січня 1925 р. по квітень 1930 р., що становить близько 70 % часу існування Кафедри. Офіційно відлік існування ННДК починається з 1 лютого 1922 р., коли Колегія Головпрофосу НКО УСРР, після кількаразового подання Правління Ніжинського ІНО про утворення асоціації чотирьох науково-дослідних кафедр у Ніжині⁷, 17 лютого 1922 р. ухвалила постанову про заснування на базі інституту єдиної кафедри з трьома секціями⁸. А відтак, “білою плямою” у протоколах є час із лютого 1922 р. до грудня 1924 р., тобто фактично відсутня⁹ безпосередня інформація про початковий етап в історії цієї науково-дослідної інституції. Відповідь на запитання щодо існування протоколів засідань Кафедри цього часу знаходимо в першому протоколі за 1925 р., де є пряме посилання на один із протоколів засідань попереднього року¹⁰. В одному з протоколів засідань 1927 р. секретар ННДК А. Г. Єршов повідомляє про опрацювання протоколів за 1922–1925 рр. у дві книги¹¹. Отже, вони існували. Одна з цих книг (протоколи за 1925 р.) наявна у фондах Відділу, доля іншої (протоколи за 1922–1924 рр.) поки що невідома. Можна припустити, що вона була вилучена з архіву під час однієї з ревізій у 1930-х роках або знаходилася в А. Г. Єршова на момент його арешту в 1931 р. і була конфіскована разом з іншими його документами. Діяльнісний аспект функціонування Кафедри за 1922–1924 рр. можна частково реконструювати за іншими джерелами: звітами про діяльність окремих секцій та ННДК загалом, офіційними та фінансовими документами Ніжинського ІНО, матеріалами особового характеру, що стосуються репрезентантів Кафедри. Так, у матеріалах про заснування Кафедри та її діяльність протягом перших двох років існування зустрічаються посилання на рішення ННДК із зазначенням дати спільних засідань і номерів протоколів¹². Подібну інформацію можна знайти і у фондах ЦДАВО України¹³.

Іншою “білою плямою” у протоколах ННДК є період за травень–вересень 1930 р., коли постановою РНК УСРР Ніжинську НДК, разом із іншими подібними установами в Україні, було ліквідовано¹⁴. Аналіз матеріалів навчальної частини Кафедри цього часу, а також деяких документів з обласного партійного архіву, що стосувалися Ніжинського ІСВ за 1930–1932 рр.¹⁵, дають право стверджувати про часткове продовження діяльності Кафедри як у травні–вересні 1930 р., так і певний час після її ліквідації¹⁶, за принципом інертного гальмування розпочатої раніше роботи: підготовка випускних наукових матеріалів та документації для закриття стажу аспірантів останнього та передостаннього року навчання, закінчення розпочатих розвідок науковими співробітниками ННДК тощо. Отже, можемо припустити, що відбувалися й спільні засідання. А відтак, існували й протоколи цих засідань, але, вірогідно, в чорновому варіанті, тобто не оформлені секретарем з метою офіційної звітності¹⁷.

Таким чином, є всі підстави вважати, що Ніжинська НДК повноцінно функціонувала від часу свого заснування в лютому 1922 р. і до насильницького припинення її діяльності у вересні 1930 р., і навіть дещо довше – до листопада–грудня того ж року.

Протоколи засідань Ніжинської НДК дають можливість з'ясувати ряд цікавих моментів її діяльності, окремі з яких ще взагалі не були предметом уваги з боку дослідників: технічну й організаційну характеристику засідань, кадрову і структурну динаміку розвитку кожної з секцій та ННДК загалом тощо, а також дістати більш чітке уявлення про напрямки та періодизацію діяльності Кафедри.

Вивчення цього пласту документів за 1925–1930 рр. наводить на думку, що кафедральні засідання відбувалися у відкритому режимі, адже в них часто брали участь представники освітянської інтелігенції міста, адміністрація Ніжинського ІНО, викладачі інституту, які не були співробітниками Кафедри, а також студенти. За формою засідання поділялися на наукові, розпорядчі та змішані. Наукові, у свою чергу, були поточними або спеціальними (прилюдними – з промоційного захисту аспірантського стажу, урочистими або жалобними, тобто пам'ятними). З даних таблиці 1 можна зробити висновок, що переважали змішані засідання, де заслуговувалися й обговорювалися наукові доповіді і, в міру накопичення, вирішувалися нагальні кафедральні справи. Аналіз щорічного співвідношення різних за формою спільних засідань Кафедри вказує на помітне збільшення питомої ваги розпорядчих засідань, що підтверджує думку О. М. Богдашиної про суттєву втрату автономності науково-дослідних установ в Україні в 1928–1929 рр., їх бюрократизацію та посилення адміністративного й ідеологічного тиску з боку НКО¹⁸.

Помітним є також зменшення загальної кількості засідань у 1925–1929 рр. З одного боку, це також свідчить про тенденцію до бюрократизації і посилення адміністративного контролю за діяльністю Кафедри. Але, з іншого, – про налагодження більш чіткого ритму роботи, певну стабільність, зміщення основних акцентів у діяльності до роботи секцій, коли на розгляд спільних зібрань залишалися найважливіші питання, найбільш цікаві й значимі наукові доповіді.

Починаючи з 1927–1928 академічного року, Ніжинська НДК намагалася більшою мірою регламентувати свою діяльність: було запроваджено черговість засідань, визначено дні кафедральних та секційних засідань, черговість наукових доповідей на поточний рік. Засідання мали відбуватися по чергово: наукові й розпорядчі – що два тижні, тобто кожне засідання – один раз на місяць. При нормальному ритмові роботи, враховуючи перерви в роботі Кафедри – двотижневі взимку і навесні та місячну влітку, обумовлені канікулами між навчальними триместрами в Ніжинському ІНО, – в середньому за рік “ідеально” мало відбуватися 20 засідань (по 10 поточних наукових і розпорядчих), а за умови призначення 3–5 спеціальних наукових – до 25 на рік. Такі розрахунки загалом відповідають середньому показнику за 1925–1929 рр.¹⁹

З напрямків діяльності, відображених у протоколах, можемо виокремити: науково-дослідний, організаційний, науково-педагогічний, методо-

логічний, навчально-методичний та громадський. При цьому домінуючою була роль науково-дослідної роботи, зважаючи на характер самої установи та її кадрову потугу: від 4-х штатних і 4-х позаштатних співробітників та 4-х аспірантів на початку 1925 р.²⁰ ННДК наприкінці 1929 р. зросла до 17-ти штатних одиниць, а загалом склад Кафедри становили 23 аспіранти та співробітники, серед яких було 7 професорів, 2 доктора наук та член-кореспондент Всесоюзної Академії наук²¹.

Статистичні показники таблиці 2 свідчать, що протягом п'яти років на 86-ти засіданнях було розглянуто 86 доповідей (наукових різного підтипу та змішаних), тобто в середньому на одне засідання припадає одна наукова доповідь²².

Протоколи відображають структурну градацію Ніжинської НДК. Протоколи за 1925–1926 та 1929 роки в цьому плані є найцікавішими. Вони зафіксували кілька важливих змін в устрої цієї науково-дослідної установи. В 1925 р., поряд із трьома існуючими секціями (історії античної культури, російської й української літератури та української і російської історії), постала нова: педолого-педагогічна²³, яка *de jure* підпорядковувалася (цим пояснюється відсутність інформації про її діяльність у звітах ННДК) Харківській НДК педагогіки, але функціонувала в межах Ніжинської НДК, спираючися на її організаційний та кадровий потенціал. Наприкінці цього ж року, разом із обранням проф. Є. А. Рихліка дійсним членом Кафедри, було утворено очолювану ним же Термінологічну комісію ННДК²⁴, що проіснувала до початку 1928 р.²⁵ У 1927 р. секцію російської й української літератури було розділено на секції: історії загальної і російської літератури та української мови і літератури. Остання мала часткову автономію в межах Кафедри, встановивши через свого керівника, проф. Є. А. Рихліка, безпосередні зв'язки з академічним Інститутом живої української мови та кількома філологічними секціями Історико-філологічного відділу ВУАН²⁶. Упродовж 1929 р. велося жваве обговорення шляхів реорганізації структури Кафедри. На початку року М. Г. Куїс, що дотримувався офіційної, марксистської точки зору, наполіг на утворенні Комісії ННДК з питань методології²⁷, а також спеціального семінару для аспірантів Кафедри з марксознавства. Від середини цього ж року розпочався процес трансформації секції історії античної культури в секцію історії європейської культури²⁸, обумовлений як змінами в методології тогочасної історичної науки в Україні, так і розширенням проблематики досліджень секції, виходом за суто “античні” межі, а також намаганням підвищити авторитет діяльності секції в наукових колах. Обговорення завершилося затвердженням плану розвитку Кафедри на 1930–1931 рр., згідно з яким вона мала поступово розширитися за рахунок більшої наукової спеціалізації і збільшення штату та розділитися на три самостійні науково-дослідні установи²⁹. Відтак, наступним етапом у структурному реформуванні мали стати саме ці роки. Але, як зазначено вище, ці плани у зв'язку з ліквідацією мережі науково-дослідних кафедр в Україні лишилися не реалізованими.

Загалом, враховуючи спробу реорганізації Кафедри в 1923 р.³⁰, можемо визначити процес структуризації Ніжинської НДК в 1922–1929 рр.

як якісно прогресуючий, у ході котрого поставали нові, відповідно організаціїно оформлені, напрямки її діяльності; звужувалися й набували більш практичного значення розпочаті раніше дослідження, що давало змогу нарощувати кадрову потугу цієї науково-дослідної установи.

Протоколи як офіційне свідчення роботи Ніжинської НДК містять цікаву інформацію щодо ритму, характеру, напрямків та форм діяльності цієї ланки мережі науково-дослідних установ України 1920-х років, визначають внутрішнє структурне оформлення Кафедри, дають можливість простежити його еволюцію.

На жаль, обмеженість обсягу цієї розвідки не дозволяє детальніше й повніше розглянути вказані моменти діяльності Ніжинської НДК. У зв'язку з цим окреслено лише її окремі штрихи. Поза увагою лишився ряд не менш цікавих питань: про зовнішнє структурування [періодизацію] роботи Кафедри; про коло, характер та динаміку офіційних взаємин з науковими, адміністративними вітчизняними й іноземними інституціями; про напрямки, методи, форми організації науково-дослідної та науково-педагогічної роботи тощо. Особливо цікавими є питання особового складу ННДК та персоналії його репрезентантів. Ці та інші питання історії діяльності ННДК, безумовно, потребують подальшої розробки.

З огляду на діяльність Ніжинської науково-дослідної кафедри історії культури та мови загалом можна беззастережно стверджувати про її високий науковий та організаційний потенціал, лише частково реалізований на теренах української науки в силу різних обставин – через політичні репресії (майже 2/3 членів Кафедри стали жертвами політичних та ідеологічних переслідувань 1920–1930-х років), кадрову плінність (за два останні роки існування кафедри більше десяти аспірантів виїхали з міста після закінчення свого стажу), насильницького припинення існування Ніжинської НДК у момент апогею її діяльності, про що яскраво свідчать архівні матеріали “офіційної” частини.

Окреслюючи роль Ніжинської НДК у розвитку української науки, відзначимо, по-перше, помітний внесок дослідницької діяльності ННДК у розроблення проблем мовознавства, української і російської філології, загальної та вітчизняної історії, етнології, культурології, фізіології, педології та педагогіки, по-друге, потужний персональний склад Кафедри, де роль “першої скрипки” виконували видатні українські вчені М. Н. Петровський, І. Г. Турцевич, М. М. Бережков, Є. А. Рихлік, В. І. Резанов, М. Ф. Даденков та інші, по-третє, організовану Кафедрою науково-педагогічну та навчально-методичну роботу, що забезпечила народження нової генерації ніжинських учених, неперервність поколінь науковців Ніжинської вищої школи – визнаного наукового осередку науки в Україні ХІХ–ХХ ст.; по-четверте, чільне місце Ніжинської НДК серед наукових установ свого часу. Загалом, Ніжинська науково-дослідна кафедра історії культури та мови була повноцінною ланкою системи національної науки 1920–1930-х років і залишила помітний слід в історії України.

Таблиця 1

Таблиця 2

1	()						
		-	-	-	-		
1922	13 ²	2					
1923	23 ³	1 ⁴					
1924	14 ⁵		1		1	7	7 ⁶
1925	33 ⁷	13	14	4	2	15	21
1926	30		13	9	—	21	24
1927	24	5	12	5	2	1	1
192	21 ⁹	9	5 ¹⁰	1	6	22	13
1929	1 ¹¹	7	7	2	—	11 ¹²	11
1930	6 ¹³	—	3	—	1	6	6
разом	181	45	54	21	11	99	99

:

1 1922–1924 . ,

2 . , , .

3 , 1923 . 16 (-

4), , .

5 1924 . , -

1925 . , -

1924 ., 9. , -

1924 ., 1924 . -

1924 ., () -

31.12.1924 . ,

.. ,

.. ,

..

⁶ Кожна нова тема наукової доповіді розглядалася протягом одного засідання.

⁷ Беручи до уваги наявний протокол прилюдного засідання ННДК, організованого для промоційного захисту аспірантського стажу А. Г. Єршова, де було зачитано одну наукову доповідь упродовж одного спеціального наукового засідання.

⁸ Ураховуючи відсутній протокол розпорядчого засідання Бюро ННДК.

⁹ З огляду на наявний протокол розпорядчого засідання Бюро ННДК.

¹⁰ На спеціально призначеному науковому засіданні пам'яті проф. В. Г. Ляскоронського також розглядалися поточні кафедральні справи.

¹¹ Ураховуючи два наявні протоколи розпорядчих засідань Бюро ННДК та зважаючи на два прилюдних засідання Кафедри, організованих для промоційного захисту аспірантського стажу М. А. Рябка та Т. П. Алексеева, де було зачитано по одній науковій доповіді впродовж двох спеціальних наукових засідань. Цих протоколів поки що не знайдено, але про те, що ці засідання відбулися, свідчать інші протоколи засідань ННДК за 1929 р.

¹² Наукову доповідь на одному змішаному засіданні Кафедри зачитував проф. М. П. Руткевич, що не був співробітником ННДК.

¹³ Враховуючи одне спеціально призначене урочисте наукове засідання ННДК, де зачитував доповідь директор Інституту єврейської пролетарської культури проф. І. І. Ліберберг, котрий не був співробітником ННДК, а також два засідання протягом травня–червня 1930 р., протягом яких було зачитано дві наукові доповіді.

При підготовці до друку корпусу протоколів спільних (пленарних) засідань Ніжинської НДК використано їх рукописні оригінали, окрім кількох машинописних копій, що окремо зазначено у відповідній примітці в кожному такому випадку. Протоколи опрацьовано як три книги з твердою палітуркою, відповідно за 1925, 1926 та 1927–1930 рр. Друга книга має формат шкільного зошита, записи розміщено на обох боках аркушів; перша та третя книги мають формат тогочасного машинописного аркуша та записи також з обох боків аркушів. Книгу з протоколами за 1922–1924 рр. поки що не виявлено. Протокол засідання ННДК від 7.12.1924 р. знайдено в особовій справі К. Т. Штепи, засідання від 31.05.1923 р. – серед спогадів колишніх червоних партизанів у фондах Держархіву Чернігівської області. Обидва написані російською мовою. Мова решти документів – українська. У назвах тем наукових доповідей збережено мову оригіналу.

На початку кожного протоколу зазначено прізвища голови засідання та секретаря, а також подано прізвища всіх присутніх, як правило – з ініціалами. Спорадично вказувалися посади осіб-некафедралів, присутніх на засіданні. Починаючи з прот. № 18 від 12.08.1925 р. секретар праворуч від заголовка кожного протоколу фіксував час початку та закінчення засідань (переважно – у межах 12.00–15.00). Першим питанням порядку денного зазвичай було затвердження протоколу (протоколів) попереднього (або кількох попередніх) засідання, – у такому разі регест розпочато з наступного питання. Якщо на засіданні обговорювалися наукові доповіді, в дужках після вказівки на це зазначено осіб, присутніх на засіданні, що брали участь у обговоренні (в хронологічному порядку виступів). Особи, що ставили доповідачеві запитання, зазначені в порядку надходження запитань від них.

У примітках відносно персоналій подано інформацію тільки про осіб, що не були співробітниками ННДК.

У регестах використано такі скорочення:

“Записки”	– “Записки Ніжинського інституту народної освіти” (до 1927 р.), “Записки Ніженського інституту народної освіти та Ніженської науково-дослідчої кафедри історії культури та мови” (в 1927–1930 р.)
ВУАН	– Всеукраїнська Академія наук
ІНО	– Інститут народної освіти
ІСВ	– Інститут соціального виховання
ІСТПАРТ	– Інститут історії партії при ЦК КП(б)У
НІФІ	– Ніжинський історико-філологічний інститут князя Безбородька
НКО	– Народний комісаріат освіти УСРР
ННТК	– Ніжинське наукове товариство краєзнавства при ВУАН
окрВНО	– окружний відділ народної освіти
окрпартком	– окружний комітет КП(б)У
Укрнаука	– Науковий відділ (сектор) Головного управління професійною освітою НКО УСРР

¹ Відділ Держархіву Чернігівської області в м. Ніжині, ф. Р–6121 (фонд Ніжинського державного педагогічного інституту ім. М. В. Гоголя, 1921–1940).

² Там само, ф. Р–5301 (фонд Ніжинського окружного архіву, 1923–1936); ф. Р–6093 (фонд Ніжинського окружного музею, 1926–1934); ф. Р–6108 (фонд Ніжинського товариства краєзнавства при ВУАН, 1925–1928).

³ Там само, ф. Р–6112 (особовий фонд проф. І. Г. Турцевича, 1875–1940); ф. Р–7621 (особовий фонд проф. В. І. Резанова (1892–1937)).

⁴ Там само, ф. Р–6121, оп. 1, спр. 320, арк. 1.

⁵ Включаючи кілька протоколів засідань Бюро Ніжинської НДК.

⁶ Відділ Держархіву Чернігівської області в м. Ніжині, ф. Р–6121, оп. 1, спр. 70, 92, 106; оп. 2, спр. 3288; Держархів Чернігівської області, ф. Р–592, оп. 1, спр. 5.

⁷ ЦДАВО України, ф. Р–166, оп. 2, спр. 464, арк. 2.

⁸ Відділ Держархіву Чернігівської області в м. Ніжині, ф. Р–6121, оп. 2, спр. 281, арк. 7.

⁹ Не рахуючи віднайдених протоколів двох пленарних засідань, що відбулися до січня 1925 р.

¹⁰ Відділ Держархіву Чернігівської області в м. Ніжині, ф. Р–6121, оп. 1, спр. 7, арк. 2.

¹¹ Там само, ф. Р–6121, оп. 1, спр. 106, арк. 13.

¹² Там само, ф. Р–6121, оп. 1, спр. 281, 310; оп. 2, спр. 189.

¹³ ЦДАВО України, ф. Р–166, оп. 2, спр. 464; оп. 3, спр. 405; оп. 4, спр. 280.

¹⁴ Відділ Держархіву Чернігівської області в м. Ніжині, ф. Р–6121, оп. 1, спр. 170, арк. 114.

¹⁵ Держархів Чернігівської області, ф. П–1669, оп. 1, спр. 110, 145, 200.

¹⁶ Відділ Держархіву Чернігівської області в м. Ніжині, ф. Р–6121, оп. 1, спр. 170, арк. 18–48, 78–79, 102–112.

¹⁷ Чутки про розформування науково-дослідних кафедр докотилися до Ніжина вже наприкінці березня 1930 р. Керівництво ННДК кілька разів зверталось до Укрнауки за офіційними роз’ясненнями. Відповідь було отримано (див. посилання 7) лише наприкінці вересня 1930 р. Звичайно, така невизначеність не могла не позначитися на нормальному ритмі роботи Кафедри.

¹⁸ *Богшина О. М.* Діяльність Харківської науково-дослідної кафедри історії української культури (1921–1934 рр.). – Х., 1994. – С. 20–21.

¹⁹ Щоправда, цей показник збігається з “ідеальним” завдяки деформації кількості засідань у 1925 та 1929 роках, але близькість загальної кількості засідань до “ідеальної” за 1926–1928 рр. дозволяє твердити про певну стабільність і ритмічність у діяльності ННДК.

²⁰ Відділ Держархіву Чернігівської області в м. Ніжині, ф. Р-6121, оп. 1, спр. 70, арк. 30.

²¹ Там само, ф. Р-6121, оп. 1, спр. 170, арк. 64.

²² Таке співпадіння цілком реальне, хоч на поточних наукових засіданнях, переважно протягом 1925–1926 р., одну доповідь розглядали зазвичай на двох-трьох засіданнях, а на спеціальних наукових виголошувалося по 2–4 доповіді, в той час як на змішаних намагалися заслуховувати по одній доповіді.

²³ Відділ Держархіву Чернігівської області в м. Ніжині, ф. Р-6121, оп. 1, спр. 70, арк. 8.

²⁴ Там само, ф. Р-6121, оп. 1, спр. 70, арк. 38.

²⁵ Там само, ф. Р-6121, оп. 1, спр. 106, арк. 29 зв.

²⁶ Історія Національної Академії наук України. 1924–1928. – К., 1998. – С. 646; *Бойко О. Д.* Нарис історії Ніжинської науково-дослідної кафедри історії культури та мови (20–30-ті рр.) // Сіверянський літопис, 1998. – № 5. – С. 120.

²⁷ Відділ Держархіву Чернігівської області в м. Ніжині, ф. Р-6121, оп. 1, спр. 106, арк. 57.

²⁸ Там само, ф. Р-6121, оп. 1, спр. 106, арк. 61.

²⁹ Там само, ф. Р-6121, оп. 1, спр. 170, арк. 18.

³⁰ *Бойко О. Д.* Нарис історії Ніжинської науково-дослідної кафедри... – С. 41.

Регести протоколів спільних (пленарних) засідань Ніжинської НДК історії культури та мови за 1923–1930 рр.

1923 рік

Протокол від 31 травня 1923 р.¹

Заслухали доповідь М. Г. Крапив'янського про потребу написання історії червоного партизанського руху на Чернігівщині в 1918–20 р. і позицію керівництва ВКП(б) щодо цього.

Заслухали доповідь О. О. Карпеко щодо методологічних засад і методики написання історії червоного партизанського руху на Чернігівщині 1919–20 р.

Доручили написання майбутньої роботи з історії червоного партизанського руху на Чернігівщині 1919–1920 р. проф. Г. А. Максимовичу, проф. М. М. Бережкову та проф. О. І. Покровському. Обговорили² пропозиції Ніжинського бюро Істпарту при Окрпарткомі щодо персонального складу комісії з написання вказаної роботи. Ухвалили утворити таку комісію у складі Н. І. Точоного, І. М. Чепели, Новохацького, Н. Т. Єсипенка, А. Хахуди, С. П. Покинбороди та І. Кропив'янського³.

Відділ Державного архіву Чернігівської області у м. Ніжині, ф. Р-592, оп. 1, спр. 5, арк. 134–137 зв.

¹ Єдине за час існування Кафедри засідання, коли у вирішенні організаційних кафедральних справ брали участь особи, що не були її співробітниками, більше того – один із них головував на засіданні (ректор Ніжинського ІНО О. О. Карпеко), хоча там був присутній і тогочасний керівник ННДК – В. І. Резанов. Засідання відкрив головуючий вступною промовою щодо причин і характеру засідання.

² У обговоренні жоден із тогочасних співробітників ННДК участі не брав.

³ Усі названі особи є активними учасниками і керівниками червоного партизанського руху на Чернігівщині в 1918–1920 рр., зокрема повстання на Ніжинщині в 1918 р. під керівництвом М. Г. Крапив'янського проти Української Держави та німецької окупаційної адміністрації.

1924 рік**Протокол
прилюдного засідання
від 7 грудня 1924 р.**

2. Заслухали звіт аспіранта ННДК К. Т. Штеппи про його аспірантську підготовку та тези його промоційного дослідження “Безумная мудрость”. Учение о демонах у античных и христианских писателей в эпоху зарождения христианства (опыт исследования из истории религиозных верований)”. Ухвалили обрати К. Т. Штеппу науковим співробітником Кафедри¹.

Там само, ф. Р-6121, оп. 2, спр. 3388, арк. 134–134 зв.

¹ П. 1 протоколу – вступне слово керівника ННДК та оголошення ним порядку денного засідання.

1925 рік**Протокол № 1
засідання від 7 січня 1925 р.**

1. Заслухали й обговорили (К. Т. Штеппа, проф. О. І. Покровський) продовження доповіді проф. О. С. Грузинського “Щоденники Шевченка”¹. Доповідач відповів на запитання М. О. Перець², проф. В. І. Резанова та А. М. Кирилова.

Там само, оп. 1, спр. 70, арк. 2–4.

¹ Продовження, початок доповіді зазначено в прот. № 9 за 1924 р.

² *Перець М. О.* – студент Ніжинського ІНО старшого концентру (III–IV курс), що кілька разів брав участь у засіданнях кафедри. Можливо, мав наміри щодо аспірантури при ННДК.

**Протокол № 2
засідання від 28 січня 1925 р.**

1. Узяли до відома відношення Укрнауки¹ за № 693 від 10.01.1925 р. про наукові відрядження та заслухали повідомлення про необхідність таких відряджень проф. В. І. Резанова до Львова та Москви, проф. О. І. Покровського – до Києва, К. Т. Штеппи – до Ленінграду, проф. О. С. Грузинського – до Москви та Ленінграду, А. Г. Єршова – до Чернігова та Києва.

2. Узяли до відома відношення Укрнауки за № 1295 від 17.01.1925 р. про затвердження проф. І. Г. Турцевича на посаді керівника секції історії античної культури ННДК та постановили надіслати до Укрнауки його біографію та відомості про його наукові праці згідно вимоги.

3. Узяли до відома відношення Укрнауки за № 537 від 26.01.1925 р. про надсилення звіту про діяльність ННДК за 1924 р.

4. Заслухали початок² доповіді проф. І. Г. Турцевича “Русский перевод “Апологии мимов” Харикия”³.

Там само, арк. 5.

¹ У протоколах 1925–1930 років паралельно вживаються назви “Укрнаука” та “Укрголовнаука” без смислового розрізнення між ними на позначення одного і того ж владного органу. У регестах використано першу назву.

² За браком часу продовження доповіді перенесли на наступне засідання.

³ Назва доповіді в оригіналі відсутня. Її вказано за тезами цієї доповіді (Відділ Держархіву Чернігівської області в м. Ніжині, ф. Р-6121, оп. 1, спр. 70, арк. 6–7).

Протокол № 3
засідання від 4 лютого 1925 р.

2. Заслухали й обговорили (проф. О. І. Покровський) продовження доповіді проф. І. Г. Турцевича “Русский перевод “Апологии мимов” Харикия”. Доповідач відповів на запитання¹.

Там само, арк. 7.

¹ Особи, що ставили запитання, не вказані.

Протокол № 4
засідання від 18 лютого 1925 р.

1. Заслухали доповідь проф. І. Г. Турцевича “Остання глава з історії грецької драми”.

2. Доручили керівнику секції української та російської історії ННДК проф. М. М. Бережкову скласти відгук на подану працю В.А.Фесенка “Полкова адміністрація в Лівобережній Україні” та розглянути на засіданні цієї секції curriculum vitae В. А. Фесенка і його заяву про вступ до аспірантури ННДК.

3. Те ж саме про Т. П. Алексеєва та І. Я. Павловського¹.

4. Те ж саме про М. Н. Петровського².

5. Підтримали подання³ проф. В. І. Резанова про утворення у складі ННДК секції педагогіки та педології і залучити до її діяльності члена Горьківської Кафедри⁴ Б. М. Шифріна та професора Ніжинського ІНО Я. М. Колубовського. Доручили Б. М. Шифріну та Я. М. Колубовському сформувати таку секцію та готувати матеріали до неї⁵.

Там само, арк. 8.

¹ Так у документі.

² Так у документі. М. Н. Петровський дійсно, починаючи свою викладацьку діяльність у Ніжині на початку 1924 р., мав намір вступати до аспірантури ННДК, але 4 листопада 1925 р. його буде обрано науковим співробітником Кафедри. Відтак М. Н. Петровський розпочав свою наукову працю без відбуття промоції de iure, фактично ж його промоційним захистом була доповідь “Про автора “Літопису Самовидця” – Романа Ракушку-Романовського” на двох наступних після його обрання засіданнях (прот. № 17 від 11.11.1925 р., прот. № 18 від 18.11.1925 р.).

³ У документі – “висловив ідею”.

⁴ Науково-дослідна кафедра педагогіки у Харкові (колишня Горьківська кафедра педагогіки).

⁵ Так у документі.

Протокол № 5
засідання від 25 лютого 1925 р.

2. Узяли до відома відношення Укрнауки про розподіл зарплати співробітників ННДК. Ухвалили відрядити керівника Кафедри проф. В.І.Резанова до Харкова з'ясувати це питання та клопотатися у справі затвердження нових аспірантів та нової секції ННДК.

3. Підтримали пропозицію К. Т. Штепи про проведення наступного засідання ННДК 1.03.1925 р., присвяченого пам'яті проф. І. І. Семенова¹.

4. Доручили семінару підвищеного типу з педології та педагогіки Ніжинського ІНО скласти план роботи секції педагогіки та педології ННДК .

5. Заслухали й обговорили (проф. О. С. Грузинський, проф. О. І. Покровський, проф. В. І. Резанов, К. Т. Штеппа) продовження доповіді проф. І. Г. Турцевича².

Там само, арк. 10.

¹ Проф. І. І. Семенов, керівник секції історії античної культури ННДК, помер 12.12.1924 р., за тиждень після промоції свого єдиного аспіранта і послідовника К. Т. Штеппи, під час котрої він отримав серцевий напад.

² Назву доповіді не вказано, її тези також відсутні, вірогідно, продовження доповіді “Остання глава з історії грецької драми” (прот. № 4 від 18.02.1925 р.).

Протокол № 6
засідання, присвяченого пам'яті
проф. І. І. Семенова, від 1 березня 1925 р.

1. Заслухали доповіді проф. І. Г. Турцевича “Пам'яті проф. І. І. Семенова”, К. Т. Штеппи “Актуальне значення історії античної культури”, проф. О. С. Грузинського “І. І. Семенов як педагог”.

Там само, арк. 11.

Протокол № 7
засідання від 1 квітня 1925 р.

2. Заслухали і обговорили (А. М. Кирилов) доповідь Б. М. Шифріна про стан справ з організацією педолого-педагогічної секції ННДК. Рекомендували затвердити її керівником проф. Я. М. Колубовського, дійсними членами: Б. М. Шифріна, С. М. Никонова, П. А. Буштета, кандидатами в аспіранти: завідуючого відділом соціального виховання Ніжинського округу Г. Д. Бутка, студентів-випускників Ніжинського ІНО М. А. Рябка, Г. А. Кирилову, Г. О. Костенецького, М. С. Косенка. Також бажання працювати в якості дійсних членів виявили проф. В. І. Резанов та проф. О. С. Грузинський.

3. Рекомендували до аспірантури В. А. Фесенка, заслухавши відгук проф. М. М. Бережкова про його наукову роботу.

4. Затвердили кошторис на наукові відрядження членів ННДК: проф. В. І. Резанова до Москви та Ленінграду, проф. О. І. Покровського та проф. О. С. Грузинського до Києва і А. Г. Єршова до Харкова.

Там само, арк. 12–13.

Протокол № 8
засідання від 22 квітня 1925 р.

1. Затвердили звіт керівника ННДК проф. В. І. Резанова про поїздку до Харкова. Відклали розподіл між співробітниками Кафедри, що за новим положенням про науково-дослідні кафедри zostалися без зарплатні, в якості компенсації 1 500 крб., виділених на тимчасове поліпшення становища.

2. Узяли до відома інформацію проф. В. І. Резанова, що справа про відкриття педолого-педагогічної секції ННДК знаходиться на розгляді у Ю. І. Соколянського¹.

3. Узяли до відома нове положення про науково-дослідні кафедри в Україні.

4. Відклали розгляд заяви С. Г. Лаврова про його вступ до аспірантури ННДК по секції української та російської літератури до його прибуття до Ніжина і особистих переговорів.

5. Визначили повноправним представником від ННДК на Всеукраїнському Археологічному з'їзді в Одесі проф. І. Г. Турцевича, згідно повідомлення Підготовчого комітету цього з'їзду.

6. Узяли до відома запит Укрнауки про індивідуальну та колективну роботу Кафедри по півріччях за 1925 р.

7. Розглянули наукові роботи проф. О. С. Грузинського “Scala Paradisi Johannis Synaitre – пам'ятник української мови XVII ст.” та проф. В. І. Резанова “Старинный театр Украины”.

9. Відклали остаточний розгляд обрання дійсним членом педолого-педагогічної секції ННДК доктора Стіреса² та визначення кількості аспірантських посад цієї секції, що були вказані проф. В. І. Резановим за рахунок студентів-випускників Ніжинського ІНО³ до реального⁴ затвердження цієї секції⁵.

Там само, арк. 14–15.

¹ Один із керівників Укрнауки НКО УСРР.

² Інформація про цю особу відсутня. Також нез'ясованою залишається мотивація обрання його співробітником ННДК.

³ Див. п. 2 прот. № 7 від 1.04.1925 р.

⁴ Так у документі.

⁵ У документі секретарем засідання закреслено слова “без обговорення цього на Кафедрі”.

Протокол № 9 засідання від 29 квітня 1925 р.

2. Заслухали й обговорили (проф. О. С. Грузинський) доповідь А. Г. Єршова “Нові праці з української історіографії (критично-бібліографічний огляд праць Багалія, Дорошенка, Клепацького, Пічети, Вознесенського)”. Доповідач відповів на запитання проф. О. С. Грузинського, В. А. Фесенка та проф. В. І. Резанова.

3. Визначили, на звернення Ради Грецької релігійної общини Ніжина, високу художню й історичну вартість грецької церкви¹ та доцільність її ремонту. Доручили виступити науковим консультантом у справі ремонту церкви проф. І. Г. Турцевичу.

Там само, арк. 15 зв. – 17 зв.

¹ Очевидно, мова йде про комплекс грецьких споруд в історичному центрі Ніжина. Серед них були дві церкви: Михайлівська (1729) та Всіхсвятська (1780), де на той час починався ремонт.

Протокол № 10 засідання від 13 травня 1925 р.

1. Узяли до відома звіт студента М. А. Рябка про його роботу на дослідній станції Білсоцвуху під час відрядження до Харкова.

2. Доручили тимчасово виконувати обов'язки секретаря ННДК А. Г. Єршову на час від'їзду К. Т. Штеппи до Ленінграду¹.

Там само, арк. 20.

¹ У наукове відрядження (п. 1 прот. № 2 від 28.01.1925 р.).

Протокол № 11 засідання від 27 травня 1925 р.

1. Узяли до відома постанову Укрнауки про затвердження аспірантами ННДК В. А. Фесенка та І. Я. Павловського.

2. Заслухали доповідь проф. В. І. Резанова “Накануне социалистической революции (анализ пьесы К. Гандурина “Перед бурей”)”.

3. Призначили наступне засідання ННДК на 3.06.1925 р., де має бути заслухана доповідь проф. М. М. Бережкова.

4. Узяли до відома постанову Укрнауки про затвердження педолого-педагогічної секції Харківської науково-дослідної кафедри педагогіки при ННДК. Відклали розгляд пропозиції проф. О. С. Грузинського про реорганізацію цієї секції в окрему науково-дослідну кафедру в Ніжині до налагодження роботи вказаної секції.

Там само, арк. 20–21.

Протокол № 12 засідання від 3 червня 1925 р.

1. Узяли до відома відношення ВУАН за № 2441 від 30.05.1925 р. про ремонт пам'яток культури¹.

2. Заслухали доповідь проф. М. М. Бережкова “Об авторе “Замечаний, до Малой России принадлежащих”. Доповідач відповів на запитання проф. В. І. Резанова та В. А. Фесенка.

Там само, арк. 21–21 зв.

¹ Документи ВУАН та Всеукраїнського археологічного комітету про ремонт грецьких церков у Ніжині (див. примітку до протоколу № 9 засідання від 29.04.1925 р.).

Протокол № 13 засідання від 17 червня 1925 р.

1. Узяли до відома інформацію про хворобу дійсного члена ННДК проф. М. М. Бережкова.

2. Заслухали піврічні звіти індивідуальної та колективної роботи Кафедри. Ухвалили вислати їх до Укрнауки до 1.07.1925 р.

3. Затвердили звіт К. Т. Штепи про його наукове відрядження до Ленінграду.

4. Узяли до відома повідомлення К. Т. Штепи про закінчення ним написання дисертації¹ орієнтовно у січні 1926 р. Ухвалили вжити заходів до друку цієї праці.

Там само, арк. 21 зв. – 22 зв.

¹ Мова йде про докторську дисертацію К. Т. Штепи, яку він закінчив на початку 1927 р. і успішно захистив у Одесі в жовтні того ж року.

Протокол № 14 засідання від 24 червня 1925 р.

2. Заслухали закінчення доповіді проф. М. М. Бережкова¹. Доповідач відповів на запитання проф. О. С. Грузинського та І. Я. Павловського.

3. Заслухали й обговорили (проф. О. С. Грузинський) доповідь проф. В. І. Резанова “Шевченко та Кухаренко – його вплив на написання “Назара Стодолі”.

Там само, арк. 23–24.

¹ Була розпочата на засіданні ННДК 3.06.1925 р. і не закінчена на наступному засіданні через хворобу доповідача.

Протокол № 15
засідання від 29 червня 1925 р.

1. Узяли до відома доповідь наукового співробітника ННДК та ректора Київського ІНО проф. О. О. Карпеко про Перший Всеукраїнський Археологічний з'їзд та про Підготовчий з'їзд його Комітетів, що відбувся влітку 1925 р. Доручили налагодити стосунки членам ННДК з секціями з'їзду:

- музеєзнавства – К. Т. Штепці;
- історії та археології – проф. М. М. Бережкову, проф. О. І. Покровському, А. Г. Єршову, В. А. Фесенку, К. Т. Штепці, М. Н. Петровському, В. В. Кукаркіну, М. П. Данчевському¹ узяти участь у археологічних розкопках, котрі плануються на околиці Ніжина;
- етнології – проф. О. С. Грузинському та І. Я. Павловському у тісному співробітництві з ННТК;
- антропології – Б. М. Шифріну.

Там само, арк. 24 зв. – 25.

¹ Прізвища В. В. Кукаркіна та М. П. Данчевського дописано секретарем після складення тексту протоколу. М. П. Данчевський співробітником ННДК не був. Він займав посаду декана робітничого факультету Ніжинського ІНО, де викладав історію української культури.

Протокол № 16
засідання від 1 липня 1925 р.

1. Заслухали й обговорили (проф. М. М. Бережков, проф. О. І. Покровський, К. Т. Штепца) доповідь А. Г. Єршова “Відношення полкової і сотенної старшини до цехів на Лівобережній Україні XVII– XVIII ст.”. Доповідач відповів на запитання І. Я. Павловського, В. А. Фесенка та Т. П. Алексєєва.

Там само, арк. 26–27 зв.

Протокол № 17
засідання від 8 липня 1925 р.¹

1. Закінчили обговорення (проф. М. М. Бережков) доповіді А. Г. Єршова².

Там само, арк. 27 зв. – 29.

¹ Незакінчена та неоформлена чернетка протоколу.

² Див. прот. № 16 від 21.07.1925 р.

Протокол № 18
засідання від 12 серпня 1925 р.

1. Узяли до відома положення про науково-дослідні кафедри в Україні, затверджене НКО УСРР.

2. Узяли до відома циркуляр Укрнауки від 24.05.1925 р. про складання термінового оперативного плану роботи Кафедри та про зарплатню її співробітників. Доручили секції української і російської мови та літератури утворити Комісію по виробленню наукової термінології (у складі цієї секції) у співпраці з відповідним інститутом ВУАН¹. Ухвалили просити про повне утримання професорів першої категорії, керівників секцій проф. М. М. Бережкова та проф. І. Г. Турцевича, керівника Кафедри проф. В. І. Резанова, наукових співробітників К. Т. Штепці та А. Г. Єршова², аспірантів В. А. Фесенка, Т. П. Алексєєва та І. Я. Павловського. Доручили всім вище перерахованим особам до 20.08.1925 р. подати заяви на зарплату. Ухвалили просити

Україну виділити кошти на посаду машиністки ННДК. Відклали вирішення питання про зарплату по педолого-педагогічній секції до приїзду її керівника проф. Я. М. Колубовського.

3. Делегували проф. О. С. Грузинського до Москви на ювілейні свята Академії наук СРСР за власний рахунок³.

Там само, арк. 30–30 зв.

¹ Йдеться про Інститут живої української мови ВУАН.

² Обидва були на той час сумісниками на Кафедрі.

³ Проф. О. С. Грузинський мав на цей же час наукове відрядження до Ленінграду, тому делегування до Москви мало ввійти до кошторису відрядження. На цих ювілейних святах був також делегатом від Ніжинського ІНО керівник ННДК проф. В. І. Резанов.

Протокол № 19 засідання від 25 серпня 1925 р.

1. Затвердили проект оперативного плану роботи ННДК на 1925/26 р.

2. Ухвалили просити Україну про затвердження аспірантом ННДК по секції української і російської мови та літератури Г. О. Костенецького, по педолого-педагогічній секції М. А. Рябка, М. С. Косенка, С. Є. Борисенка. Доручили проф. Я. М. Колубовському скласти відозви про вказаних кандидатів у аспіранти, а також по кандидатурі Г. Д. Бутка.

Там само, арк. 31.

Протокол № 20 засідання від 22 вересня 1925 р.

2. Обговорили зауваження Правління Ніжинського ІНО до оперативного плану роботи ННДК. Доручили А. Г. Єршову та В. А. Фесенку організувати напрямок лекційно-пропагандистської роботи Кафедрі¹. Відклали розгляд питання про більш тісну співпрацю ННДК з Ніжинським ІНО до з'ясування з ректором Ніжинського ІНО та Україною характеру такої співпраці.

Там само, арк. 31 зв. – 32 зв.

¹ Секретарем після складання тексту протоколу дописано: “до 1 листопада”.

Протокол № 21 засідання від 30 вересня 1925 р.

2. Ухвалили вмістити в № 3 Бюлетеня ННДК статті проф. І. Г. Турцевича, проф. О. І. Покровського, проф. В. І. Резанова та тези А. Г. Єршова.

3. Узяли до відома проект штатів Кафедрі, передані через ректора Ніжинського ІНО з НКО УСРР.

4. Ухвалили підтримати пропозицію секції історії античної культури клопотатися перед Україною про затвердження В. Р. Фохта позаштатним науковим співробітником ННДК без оплати.

5. Заслухали доповідь М. Н. Петровського “Магдебурзьке право в Ніжині”. Доповідач відповів на запитання¹.

6. Доручили керівнику секції українсько-російської історії проф. М. М. Бережкову скласти відгук про науково-літературну роботу проф. О. І. Покровського для подальшого розгляду прохання про його зарахування до вказаної секції.

Там само, арк. 32 зв.

¹ Особи, що ставили запитання, не вказані.

Протокол № 22
засідання від 7 жовтня 1925 р.

1. Заслухали доповідь М. Н. Петровського¹. Доповідач відповів на запитання²
2. Узяли до відома інформацію А. Г. Єршова про готовність до промоційного захисту своєї аспірантської роботи; призначили рецензентами проф. М. М. Бережкова та проф. О. І. Покровського. Зобов'язали взяти участь у промоційному захисті М. Н. Петровського та В. А. Фесенка³.
3. Ухвалили на наступному засіданні ННДК заслухати доповідь проф. І. Г. Турцевича "Політичні та соціальні усобиці в Візантії в XIV в."

Там само, арк. 33.

¹ Тему доповіді не вказано, скоріше за все – закінчення його доповіді, розпочатої на попередньому засіданні Кафедри.

² Особи, що ставили запитання, не вказані.

³ Вірогідно, в якості опонентів.

Протокол № 23
засідання від 14 жовтня 1925 р.

2. Узяли до уваги повідомлення А. Г. Єршова про закінчення його аспірантського стажу та відгук проф. М. М. Бережкова про його наукову роботу та тези¹. Ухвалили допустити А. Г. Єршова до промоційного захисту на прилюдному засіданні ННДК.
3. Затвердили зміст № 3 Бюлетеня ННДК.
4. Заслухали доповідь проф. І. Г. Турцевича².

Там само, арк. 33 зв.

¹ Власне, – промоційну роботу (дисертацію).

² Тему доповіді визначено на попередньому засіданні Кафедри.

Протокол № 24
засідання від 21 жовтня 1925 р.

1. Заслухали продовження доповіді проф. І. Г. Турцевича¹.

Там само, арк. 34.

¹ Початок доповіді в прот. № 23 від 14.10.1925 р.

Протокол
надзвичайного прилюдного засідання
від 25 жовтня 1925 р.¹

3. Заслухали звіт аспіранта ННДК А. Г. Єршова про його аспірантську підготовку та тези його наукової праці "З історії цехів на Лівобережній Україні XVII–XVIII віків"². Ухвалили обрати А. Г. Єршова науковим співробітником Кафедри.

Там само, арк. 42–54 зв.

¹ У документі номер відсутній. Розміщений за хронологією. Машинопис, оригінал.

² Промоційна робота А. Г. Єршова.

Протокол № 25
засідання від 28 жовтня 1925 р.

2. Ухвалили надрукувати у найближчому номері Бюлетеня ННДК протоколи промоційних диспутів колишніх аспірантів ННДК К. Т. Штепи та А. Г. Єршова та всі наукові доповіді, зачитані на засіданнях Кафедри¹.

3. Доручили проф. В. І. Резанову скласти відгук про кандидата в аспіранти Київської науково-дослідної кафедри історії письменства² М. Є. Іваненка, котрий закінчував НІФІ.

4. Заслухали продовження доповіді проф. І. Г. Турцевича³.

Там само, арк. 34–34 зв.

¹ За який термін, не вказано.

² Так у документі.

³ Див. прот. № 23 від 14.10.1925 р. та прот. № 24 від 21.10.1925 р.

Протокол № 26
засідання від 4 листопада 1925 р.

2. Відклали закінчення й обговорення доповіді проф. І. Г. Турцевича до одужання проф. О. І. Покровського.

3. Ухвалили заслухати доповідь М. Н. Петровського по “Літопису Самовидця” та її автору на наступному засіданні ННДК.

4. Розглянули заяву та відгук про наукову роботу М. Н. Петровського керівника секції українсько-російської історії ННДК проф. М. М. Бережкова. Обрали М. Н. Петровського науковим співробітником Кафедри по вказаній секції.

5. Доручили провести, згідно складеного А. Г. Єршовим плану громадської роботи ННДК, публічні засідання Кафедри В. А. Фесенку до річниці події 1905 р., А. Г. Єршову до річниці повстання декабристів, М. Н. Петровському до 300-річчя заснування Ніжина.

Там само, арк. 35–35 зв.

Протокол № 27
засідання від 11 листопада 1925 р.

2. Ухвалили зазначити в анкеті з українізації, що усі штатні співробітники (4 особи) пишуть і викладають українською мовою, усі заняття по ННДК також проводяться українською мовою. Постановили завершити повну українізацію Кафедри найближчим часом.

3. Узяли до відома обіжник Укрнауки про участь ННДК у виданні “Наука на Україні”.

4. Заслухали початок доповіді М. Н. Петровського “Про автора “Літопису Самовидця” – Романа Ракушку-Романовського”. Закінчення доповіді й обговорення перенесли на наступне засідання.

Там само, арк. 35 зв.–36.

Протокол № 28
засідання від 18 листопада 1925 р.

2. Узяли до відома положення Укрнауки про оплату праці. Ухвалили підняти клопотання про призначення стипендій аспірантам Т. П. Алексєєву, В. А. Фесенку, І. Я. Павловському.

3. Заслухали закінчення та обговорили (проф. М. М. Бережков, А. Г. Єршов, проф. І. Г. Турцевич, проф. В. І. Резанов) доповідь М. Н. Петровського¹. Ухвалили рекомендувати її до друку.

Там само, арк. 36–37.

¹ Див. прот. № 27 від 11.11.1925 р.

Протокол № 29
засідання від 25 листопада 1925 р.

2. Ухвалили відрядити, згідно вимоги Укрнауки, до Харкова керівника ННДК проф. В. І. Резанова для звіту про роботу Кафедри¹; погодились із пропозицією ректора Ніжинського ІНО М. Г. Куїса видати на відрядження проф. В. І. Резанову 50 крб. із кафедрального фонду на наукові потреби.

3. Відклали обговорення звільнення проф. О. І. Покровського на його прохання від керування аспірантською роботою Т. П. Алексеєва.

4. Затвердили протокол надзвичайного прилюдного засідання ННДК від 25.10.1925 р.

Там само, арк. 37 зв.

¹ Підзвітний термін не зазначено.

Протокол № 30
засідання від 2 грудня 1925 р.

2. Затвердили звіт керівника ННДК проф. В. І. Резанова про його відрядження до Харкова у справах звіту про роботу Кафедри. Узяли до відома інформацію керівника ННДК про закріплення педолого-педагогічної секції Харківської науково-дослідної кафедри педагогіки за ННДК, про затвердження Укрнаукою науковими співробітниками Кафедри А. Г. Єршова та М. Н. Петровського, аспірантами ННДК – І. Д. Миронця та Г. О. Костенецького.

3. Відклали розгляд питання про розподіл коштів Кафедри до подання заяв про фінансування і зарплату від співробітників ННДК.

4. Звільнили проф. О. І. Покровського від керування аспірантською роботою Т. П. Алексеєва. Призначили керівником його аспірантської роботи проф. І. Г. Турцевича.

5. Розглянули заяву В. К. Пухтинського про вступ до аспірантури ННДК по секції історії античної культури, його автобіографію та політичну характеристику з місця роботи¹. Ухвалили допустити В. К. Пухтинського до роботи на Кафедрі та порушити клопотання перед Укрнаукою про затвердження його аспірантом ННДК.

Там само, арк. 41–41 зв.

¹ Місце роботи не вказано. За іншими документами встановлено, що В. К. Пухтинський на той час працював інспектором Конотопського окрВНО.

Протокол № 31
засідання від 9 грудня 1925 р.

2. Затвердили кошторис видатків з учбового фонду Кафедри¹ згідно заяв проф. Я. М. Колубовського, А. Г. Єршова, М. Н. Петровського, Т. П. Алексеєва на придбання літератури.

3. Затвердили до оплати рахунок від Н. К. Дрилінської на 4 крб. за друкування тез проф. О. С. Грузинському².

Там само, арк. 41 зв.

¹ Так у документі. Тут і далі залишено оригінальну назву фонду з бюджету ННДК на навчальні витрати.

² Далі протокол обривається.

Протокол № 32 засідання від 16 грудня 1925 р.

1. Відклали через хворобу доповідь проф. І. Г. Турцевича¹ та доповідь К. Т. Штеппи через від'їзд останнього².

2. Обрали одноголосно дійсним членом ННДК проф. Є. А. Рихліка по секції української і російської мови та літератури³. Ухвалили підняти клопотання перед Укрнаукою про його затвердження.

3. Утворили Термінологічну комісію ННДК. Обрали її керівником проф. Є. А. Рихліка. Ухвалили просити проф. В. І. Резанова, проф. Я. М. Колубовського, М. Н. Петровського, В. А. Фесенка, І. Я. Павловського, М. А. Рябка, Г. О. Костенецького на добровільних засадах увійти до складу цієї комісії.

Там само, арк. 38.

¹ Вірогідно, закінчення його доповіді, розпочатої на попередніх засіданнях Кафедри (див. прот. № 23 від 14.10.1925 р. та прот. № 24 від 21.10.1925 р.).

² Причину та місце від'їзду не зазначено.

³ У документі: "секція історії української та російської літератури".

1926 рік

Протокол № 1 засідання від 14 січня 1926 р.

4. Узяли до відома витяг із протоколу засідання Президії Укрнауки за № 1 від 28.11.1925 р. про звіт ННДК та про затвердження А. Г. Єршова, О. І. Покровського, В. Р. Фохта науковими співробітниками, Г. О. Костенецького та І. Д. Миронця аспірантами Кафедри.

5. Розглянули заяву аспіранта І. Д. Миронця про дозвіл влаштуватися працювати в музеї М. М. Коцюбинського (Чернігів) та про підтримку з боку ННДК клопотання про його включення до предметної комісії Чернігівського ІНО з суспільствознавства.

6. Заслухали і обговорили (проф. В. І. Резанов, проф. О. І. Покровський) доповідь К. Т. Штеппи "Демони – служники і слуги богів. Процес міфотворення в елінській релігії" – III-й розділ дискусії "Демонологія в греко-римській літературі II ст. н.е."

Там само, стр. 92, арк. 1.

Протокол № 2 засідання від 20 січня 1926 р.

2. Заслухали й ухвалили переслати на розгляд Укрнауки відношення з видавництва "Книги" від 9.01.1926 р. про оплату замовлень.

3. Узяли до відома циркуляр НКО УСРР за № 248 від 1.01.1926 р. про закордонні відрядження.

4. Заслухали й обговорили (проф. Є. А. Рихлік, проф. В. І. Резанов, К. Т. Штеппа) доповідь Б. М. Шевельова “Глібов і часопис “Черниговский Листок” у процесі Носа, Андрушенко та інших років 1843–1866”. Доповідач відповів на запитання А. Г. Єршова.
Там само, стр. 92, арк. 2–4.

Протокол № 3
засідання від 27 січня 1926 р.

2. Затвердили звіти та плани аспірантів Кафедри: Т. П. Алексєєва (проф. І. Г. Турцевич), В. А. Фесенка (проф. М. М. Бережков), І. Я. Павловського (проф. Є. А. Рихлік), Г. О. Костенецького (проф. В. І. Резанов), І. Д. Миронця (проф. Є. А. Рихлік), М. А. Рябка, М. Косенка, С. Є. Борисенка (проф. Я. М. Колубовський)¹.

3. Заслухали й обговорили (проф. І. Г. Турцевич, проф. Є. А. Рихлік, проф. О. І. Покровський) доповідь Т. П. Алексєєва “Повстання *Circumcelliones* в римській Африці в IV ст. н. е.”. Доповідач відповів на запитання В. А. Фесенка, І. Я. Павловського та К. Т. Штеппи.

Там само, арк. 4–8 зв.

¹ У дужках п. 2 цього протоколу вказано керівників секції, що подавали до затвердження плани та звіти аспірантів. Але, скоріше за все, тут згадані наукові керівники аспірантів, а керівництво секціями зазначено за посадами в ННДК.

Протокол № 4
засідання від 3 лютого 1926 р.

1. Заслухали закінчення та обговорили (К. Т. Штеппа) доповідь проф. І. Г. Турцевича про зелотів¹.

2. Затвердили прот. засідання ННДК № 3 від 27.01.1926 р.

Там само, арк. 9–11.

¹ Доповідь “Політичні та соціальні уособиці у Візантії в XIV в.”, розпочату на засіданнях ННДК 14, 21, 28 жовтня 1925 р. (відповідно, прот. №№ 23, 24, 25).

Протокол № 5
засідання від 10 лютого 1926 р.

2. Заслухали й обговорили (проф. М. М. Бережков) доповідь проф. О. І. Покровського “Ідеалізація скитів в грецькому та римському письменстві”. Доповідач відповів на запитання К. Т. Штеппи, проф. І. Г. Турцевича, Т. П. Алексєєва та В. К. Пухтинського.

Там само, арк. 11 зв. – 13 зв.

Протокол № 6
засідання від 17 лютого 1926 р.

2. Заслухали й обговорили (проф. О. І. Покровський, проф. М. М. Бережков, проф. І. Г. Турцевич, проф. В. І. Резанов, проф. Є. А. Рихлік) доповідь І. Я. Павловського “Весільні обряди та звичаї на Ніжинщині”. Доповідач відповів на запитання А. Г. Єршова, В. А. Фесенка та проф. О. І. Покровського.

Там само, арк. 14–16.

Протокол № 7
засідання від 24 лютого 1926 р.

2. Узяли до відома відношення Укрнауки про розподіл заробітної плати, згідно до затвердженого штатного розкладу. Заслухали пояснення ректора Ніжинського ІНО М. Г. Куїса про оплату праці сумісникам ННДК.

3. Ухвалили порушити, на пропозицію проф. В. І. Резанова, клопотання перед Укрнаукою про підвищення заробітної плати проф. І. Г. Турцевичу та проф. М. М. Бережкову до 75 крб. на місяць.

4. Закінчили обговорення (М. Н. Петровський, проф. О. І. Покровський, проф. Є. А. Рихлік, проф. В. І. Резанов, А. Г. Єршов, К. Т. Штеппа, В. А. Фесенко) доповіді І. Я. Павловського¹.

Там само, арк. 16 зв. – 21.

¹ Сама доповідь та початок її обговорення – прот. № 6 від 17.02.1926 р.

Протокол № 8
засідання від 3 березня 1926 р.

2. Заслухали й обговорили (проф. І. Г. Турцевич) доповіді проф. О. І. Покровського “Анахарзіс в грецькому і римському письменстві” та “Загальна характеристика ідеалізації диких народів у давньому і новому письменстві”. Доповідач відповів на запитання проф. Є. А. Рихліка, К. Т. Штеппи та проф. В. І. Резанова.

Там само, арк. 22–23 зв.

Протокол № 9
засідання від 17 березня 1926 р.

2. Ухвалили виділити кошти з учбового фонду ННДК проф. Я. М. Колубовському для проведення опитування серед випускників 1926 р. семилітніх шкіл в Ніжині, закупивши для цього попередньо колекції тестів зі США. Також ухвалили оплатити рахунки за придбану за кордоном для Кафедри літературу¹.

3. Ухвалили порушити клопотання перед Укрнаукою про виділення 100 крб. на наукове відрядження М. Н. Петровському до Москви² для роботи в архіві по проблемі подій Чорної Ради 1663 р. у Ніжині. Також ухвалили надати йому відпустку на термін відрядження.

4. Заслухали й обговорили (М. Н. Петровський, А. Г. Єршов) доповідь В. А. Фесенка “Про полкові ради в Гетьманщині”. Доповідач відповів на запитання А. Г. Єршова, М. Н. Петровського, І. Я. Павловського та В. К. Пухтинського.

Там само, арк. 24–28 зв.

¹ Список літератури не вказано.

² Відрядження до Москви пов'язане з участю М. Н. Петровського в 1926–1928 рр. у Археографічній експедиції Історичної секції ВУАН для роботи в Древлехраніліці, де він одночасно шукав матеріал для власної наукової роботи. Всі наступні наукові відрядження М. Н. Петровського до Москви вказаного часу пов'язані з участю в цій експедиції.

Протокол № 10
засідання від 24 березня 1926 р.

2. Заслухали доповідь проф. О. І. Покровського “Коментарій до III розділу Комуністичного маніфесту”.

Там само, арк. 29.

Протокол № 11
засідання від 31 березня 1926 р.

1. Узяли до відома інформацію керівника Кафедри про те, що запланована доповідь проф. І. Г. Турцевича “Катіліна на порозі віків” не відбудеться через хворобу проф. О. І. Покровського¹.

2. Ухвалили в міру можливості придбати книги з історії української літератури (за доданим списком)², необхідних для проведення наукових занять.

Там само, арк. 29 зв. – 30.

¹ Незрозумілим залишається факт, що секретарем ННДК прізвище проф. О. І. Покровського внесене до переліку присутніх на засіданні.

² Список літератури не вказано.

Протокол № 12
засідання від 7 квітня 1926 р.

2. Відклали розгляд заяви М. С. Терещенко про наукове співробітництво з педолого-педагогічною секцією ННДК до подання нею інформації про свою наукову роботу.

3. Ухвалили порушити клопотання перед Укрнаукою про призначення П. Й. Кононенка аспірантом Кафедри по педолого-педагогічній секції, згідно його заяви та відгука про його навчання в Ніжинському ІНО проф. Я. М. Колубовського.

4. Доручили К. Т. Штеппі остаточно узгодити з авторами тексти статей, ухвалених до друку в черговому номері “Записок”¹.

Там само, арк. 30–31.

¹ Текстів розвідок, що мали бути видрукувані в “Записках Ніженського інституту народної освіти”, Кн. VI, Ніжин, 1926.

Протокол № 13
засідання від 14 квітня 1926 р.

2. Заслухали й обговорили (проф. О. І. Покровський) доповідь К. Т. Штеппі “Основні риси іудейської демонології в порівнянні її з античною”. Доповідач відповів на запитання проф. В. І. Резанова, проф. М. М. Бережкова, проф. О. І. Покровського, проф. І. Г. Турцевича та І. Я. Павловського.

Там само, арк. 31 зв. – 32.

Протокол № 14
засідання від 21 квітня 1926 р.

2. Ухвалили передплатити за рахунок коштів з учбового фонду ННДК закордонні книги, на прохання К. Т. Штеппі та І. Я. Павловського.

3. Заслухали й обговорили (проф. О. І. Покровський) доповідь проф. І. Г. Турцевича¹. Доповідач відповів на зауваження².

Там само, арк. 32 зв. – 33 зв.

¹ Назву доповіді на вказано. Зі змісту обговорення з’ясовується, що це доповідь, яку було відкладено на засіданні 31.03.1926 р. (прот. № 11), – “Катіліна на порозі віків”.

² Так у документі. Особи, які висловлювали свої зауваження, не вказані.

Протокол № 15
засідання від 28 квітня 1926 р.

2. Узяли до відома витяг із протоколу Укрнауки за № 10 від 27.03.1926 р. про затвердження (прот. № 51, ч. 2 від 28.11.1925 р.) В. Р. Фохта науковим співробітником ННДК.

3. Узяли до відома витяг із протоколу Укрнауки за № 9 від 22.03.1926 р. про відкладення розгляду особового складу педолого-педагогічної секції ННДК до затвердження статуту Ніжинського ІНО.

4. Перенесли наступне засідання Кафедри на закінчення весняної перерви¹.

5. Заслухали й обговорили (А. Г. Єршов) доповідь М. Н. Петровського “Чи існувала на Україні власна монета за часів Богдана Хмельницького”.

Там само, арк. 34–36.

¹ Так у документі. Мається на увазі двотижнева перерва в кінці квітня – на початку травня, між навчальними триместрами в Ніжинському ІНО.

Протокол № 16
засідання від 12 травня 1926 р.

2. Заслухали початок доповіді проф. І. Г. Турцевича “Про римський пантеон”.
Там само, арк. 36.

Протокол № 17
засідання від 19 травня 1926 р.

2. Заслухали закінчення доповіді проф. І. Г. Турцевича “Про римський пантеон”. Доповідач відповів на запитання проф. О. І. Покровського та К. Т. Штеппи.

Там само, арк. 36 зв.–37.

Протокол № 18
засідання від 26 травня 1926 р.

2. Ухвалили відрядити К. Т. Штеппу до Харкова для наукової роботи та у справах його дисертації¹.

3. Ухвалили виділити кошти з учбового фонду ННДК на часткову оплату переписування ухвалені Кафедрою до друку роботи К. Т. Штеппи “К истории античной и христианской демонологии” та оплатити рахунки переписувачів Н. К. Дрилінської і М. М. Тимошевської².

4. Заслухали й обговорили (проф. М. М. Бережков, К. Т. Штеппа, А. Г. Єршов) доповідь М. Н. Петровського “Про Івана Поповича”. Доповідач відповів на запитання проф. В. І. Резанова.

5. Ухвалили передплатити книги за поданим проф. В. І. Резановим списком³.

Там само, арк. 37 зв.–39.

¹ Керівництво Укрнауки відмовило К. Т. Штеппі у призначенні захисту його докторської дисертації у Харкові та Києві і він був змушений клопотатися про проведення його в Ленінграді (на що мав згоду проф. Є. Г. Кагарова). Зрештою Укрнаука дала “добро” на захист у Одесі.

² Суму, на яку претендували переписувачі, та виділених їм, згідно з рішенням Кафедри, коштів не зазначено.

³ Список книг у документі не вказано.

Протокол № 19
засідання від 9 червня 1926 р.

1. Заслухали й обговорили (проф. В. Г. Ляскоронський, М. Н. Петровський) доповідь проф. М. М. Бережкова “З історії м. Ніжина”¹. Доручили М. Н. Петровському, А. Г. Єршову, В. А. Фесенку, І. Я. Павловському зібрати перекази про Ніжин, дослідити старі будівлі міста.

2. Ухвалили виділити М. Н. Петровському 2 крб. для оплати перевезення книжок для Кафедри.

Там само, арк. 39 зв. – 40.

¹ Поруч дописано проф. І. Г. Турцевичем: “Про земельні та дерев’яні укріплення м. Ніжина XVII–XVIII ст.”.

Протокол № 20
засідання від 26 червня 1926 р.

1. Узяли до відома обіжник Укрнауки про складання операційного плану Кафедри на 1926/27 р.

2. Затвердили проект операційного плану ННДК на 1926/27 р.

3. Доручили, на пропозицію проф. В. І. Резанова, залишити на аспірантурі ННДК по секції української мови та літератури випускників 1926 р. О. С. Пулинця та П. В. Одарченка. Зобов’язали проф. В. І. Резанова та проф. Є. А. Рихліка скласти відгуки про вказаних випускників.

4. Доручили, на пропозицію проф. Я. М. Колубовського, залишити на аспірантурі ННДК по секції пелоголо-педагогічній випускника 1926 р. В. П. Котлярова.

5. Ухвалили повідомити проф. О. С. Грузинського про необхідність надсилання ним плану своєї роботи для звіту Кафедри.

6. Ухвалили передплатити для Кафедри періодичні видання¹.

Там само, арк. 40 зв. – 41 зв.

¹ Список періодичних видань наведено.

Протокол № 21
засідання від 30 червня 1926 р.

1. Заслухали й обговорили (проф. О. І. Покровський, проф. І. Г. Турцевич, І. Я. Павловський, проф. В. І. Резанов) доповідь Г. О. Костенецького “Виникнення новели й з’ясування її як жанру”.

Там само, арк. 42–43 зв.

Протокол № 22
засідання від 18 вересня 1926 р.

1. Узяли до відома розпорядження Укрнауки за № 443/ас 2 від 20.08.1926 р. про подання мотивованих заяв співробітників ННДК на матеріальне утримання.

2. Доручили Правлінню ННДК узгодити індивідуальні плани її співробітників і подати їх на затвердження Кафедри.

3. Розглянули лист від оргкомітету ВУАН про святкування ювілею акад. М. С. Грушевського. Доручили проф. М. М. Бережкову, проф. Є. А. Рихліку та В. А. Фесенку скласти вітальну адресу, котру подати в день ювілею телеграфом та делегували проф. В. І. Резанова та проф. Є. А. Рихліка на ювілейні свята за рахунок коштів, про виділення котрих ухвалили клопотатися перед Управою Ніжинського ІНО.

4. Передали педолого-педагогічній секції для виконання лист Українського Військового Округу від 24.08.1926 р.

5. Призначили спільні засідання ННДК щодвятижня о 6-ій год. вечора в актовому залі Ніжинського ІНО.

Там само, арк. 44–45.

Протокол № 23
засідання від 29 вересня 1926 р.

2. Узяли до відома інформацію керівника Кафедри про затвердження Правлінням Ніжинського ІНО плану роботи ННДК.

3. Призначили проводити пленарні засідання ННДК що два тижні по вівторках у марксовому кабінеті або у актовому залі Ніжинського ІНО – виходячи з важливості теми доповіді. Затвердили порядок виступів співробітників Кафедри з доповідями¹. Призначили що два тижні по середах о 12:00 там-таки збирати розпорядчі засідання Кафедри. Ухвалили проводити щотижня загальні збори секцій Кафедри для занять із аспірантами та для заслуховування спеціальних доповідей², призначили збори секцій літературних та педолого-педагогічної щоп'ятниці о 18:00, історичній і античній секціям запропонували самим визначити день своїх зборів.

4. Оголосили щиру подяку³ К. Т. Штепні за виконання обов'язків секретаря Кафедри. Одноголосно обрали новим секретарем А. Г. Єршова.

5. Задовольнили заяву проф. І. Г. Турцевича про звільнення його з посади керівника секцією античної культури. Обрали керівником цієї секції проф. О. І. Покровського і ухвалили порушити клопотання перед Укрнаукою про його затвердження на посаді.

6. Ухвалили просити Правління Ніжинського ІНО задовольнити прохання аспіранта І. Д. Миронця про користування в Чернігові книгами з інститутської книгозбірні щоразу по 2 примірника за дозволу Кафедри.

7. Ухвалили допустити до роботи на Кафедрі на правах аспіранта М. К. Чикилевського⁴. Доручили проф. М. М. Бережкову скласти про нього відгук.

8. Затвердили витрати М. Н. Петровського з учбового фонду ННДК 12 крб. на придбання книг⁵.

Там само, арк. 45 зв.–47.

¹ Порядок виступів співробітників ННДК з доповідями вказано.

² Так у документі.

³ Так у документі.

⁴ Чикилевський М. К. – випускник Ніжинського ІНО 1926 р.

⁵ Список придбаних книг наведено.

Протокол № 24
засідання від 5 жовтня 1926 р.

1. Заслухали доповідь проф. Я. М. Колубовського про його відрядження до Ленінграду. Доповідач відповів на запитання¹.

2. Заслухали доповідь М. Н. Петровського про його наукове відрядження до Москви. Доповідач відповів на запитання¹.

3. Узяли до відома інформацію проф. Є. А. Рихліка про святкування ювілею акад. М. С. Грушевського.

4. Узяли до відома інформацію керівника Кафедри про його відпустку для лікування у Кисловодську та про передання ним повноважень керівника проф. М. М. Бережкову строком на 7.10. – 8.11.1926 р.

Там само, арк. 48–48 зв.

¹ Осіб, що ставили запитання, не вказано.

Протокол № 25
засідання від 26 жовтня 1926 р.

1. Заслухали й обговорили (проф. І. Г. Турцевич, проф. О. І. Покровський) доповідь Т. П. Алексеєва “Collegio juvenum”. Доповідач відповів на запитання І. Я. Павловського.

Там само, арк. 50–52 зв.

Протокол № 26
засідання від 9 листопада 1926 р.

1. Заслухали й обговорили (проф. М. М. Бережков, М. Н. Петровський) доповідь А. Г. Єршова “Головне джерело “Летописного повествования Ригельмана”. Доповідач відповів на запитання М. Н. Петровського.

2. Ухвалили порушити клопотання перед Укрнаукою про кошти на наукове відрядження М. Н. Петровського до Москви для роботи в архівах.

3. Узяли до відома лист подяки акад. М. С. Грушевського за привітання його з ювілеєм.

4. Узяли до відома повідомлення Укрнауки про матеріальне забезпечення співробітників Кафедри. Ухвалили просити призначити таке утримання проф. М. М. Бережкову, як керівнику секції, проф. Є. А. Рихліку, як керівнику аспірантами та Термінологічною комісією ННДК. На запит про приналежність проф. І. Г. Турцевича до Кафедри ухвалили просити Укрнауку залишити його дійсним членом ННДК без матеріального утримання.

Там само, арк. 53–55.

Протокол № 27
засідання від 23 листопада 1926 р.

1. Доручили В. А. Фесенку на час від'їзду А. Г. Єршова виконувати обов'язки секретаря Кафедри.

2. Заслухали й обговорили (М. Н. Петровський) доповідь проф. М. М. Бережкова “І.Ржевський, ніжинський воевода (до історії м. Ніжина)”. Доповідач відповів на запитання К. Т. Штепи, проф. В. І. Резанова та В. К. Пухтинського.

Там само, арк. 55 зв. – 56 зв.

Протокол № 28
засідання від 7 грудня 1926 р.

2. Заслухали й обговорили (проф. В. І. Резанов, М. Н. Петровський, проф. Є. А. Рихлік) доповідь П. В. Одарченка “Про переклад Лесі Українки “Ткачів” Г. Гайне”.

3. Заслухали доповідь М. Н. Петровського “З легенд Хмельниччини”.

4. Ухвалили, на звернення агротехнічної школи Ніжина, просити Правління Ніжинського ІНО дозволити П. В. Одарченку продовжити викладання української мови та літератури до закінчення навчального року.

Там само, арк. 58–59 зв.

Протокол № 29
засідання від 21 грудня 1926 р.

2. Заслухали й обговорили (проф. І. Г. Турцевич, проф. В. І. Резанов) доповідь проф. О. І. Покровського “Пролетарии древнего Рима”.

3. Задовольнили прохання проф. М. М. Бережкова про звільнення його з посади керівника секції української та російської історії ННДК. Ухвалили порушити клопотання перед Укрнаукою про призначення проф. М. М. Бережкову пенсії з 1.10.1926 р.¹ Призначили виконувачем обов'язків керівника секції М. Н. Петровського.

Там само, арк. 60.

¹ З цього часу проф. М. М. Бережкова було знято з кафедрального утримання.

Закінчення буде

А. А. КИСЕЛЬОВА

ОФОРМЛЕННЯ ВЕБ-СТОРІНКИ ОФІЦІЙНОГО САЙТУ ДЕРЖАВНОГО КОМІТЕТУ АРХІВІВ УКРАЇНИ

Державний комітет архівів України має свою візитну картку в Інтернеті – це головна сторінка його офіційного веб-сайту з адресою <http://www.archives.gov.ua>, який було відкрито 24 грудня 2000 року.

Мета веб-сайту – не лише інформування громадськості про останні події в житті архівної галузі, а й розкриття складу та змісту архівних фондів, представлення потужних інформаційних ресурсів державних архівних установ України.

Веб-сайт складається з веб-сторінок, створених за допомогою стандартної мови – HTML (Hyper Text Markup Language), мови описування, або розмітки, гіпертекстових сторінок, яку використовують у World Wide Web задля створення і публікації документів. Гіпертекст – це легка в користуванні та надзвичайно потужна система зв'язаних слів і фраз, яка дозволяє легко переміщуватися з однієї сторінки на іншу. Вона пов'язує фразу або слово однієї сторінки з будь-якою іншою сторінкою, абзацом, фразою, словом. За рис. 1 можна простежити, наприклад, перехід з однієї веб-сторінки (“Архівні установи України”) на інші сторінки даного веб-сайту. Перехід може відбуватись як за допомогою одного слова (це, наприклад, підрозділи даного розділу – “центральні”, “місцеві” та ін.), так і двох слів (“Передне слово”) або фрази чи речення (наприклад: Державний комітет архівів України, Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства – УНДІАСД та ін.).

Легко помітити, що більшість веб-сторінок – це файли, які мають розширення HTML. Про мову HTML ідеться в багатьох підручниках та довідниках, де висвітлено цей важливий інструмент Інтернету. Наша публікація – це опис структури веб-сторінки Державного комітету архівів України.

Завантажуючи програму веб-браузера, тобто програму перегляду веб (наприклад: Netscape Navigator, Internet Explorer, Opera та інші), користувач надсилає на сервер запитання на отримання веб-документа. Доступ до веб-сторінок здійснюється на основі спеціального протоколу – *HTTP (Hyper Text Transfer Protocol)*. З цієї причини адреса веб-сторінки починається з приставки *http*. Для встановлення зв'язку використовується мережева адреса комп'ютера, яка називається універсальним покажчиком ресурсу – *URL (Universal Resource Locator)*. Отже, URL – це просто опис того, де знаходиться об'єкт і як він повинен передаватися.

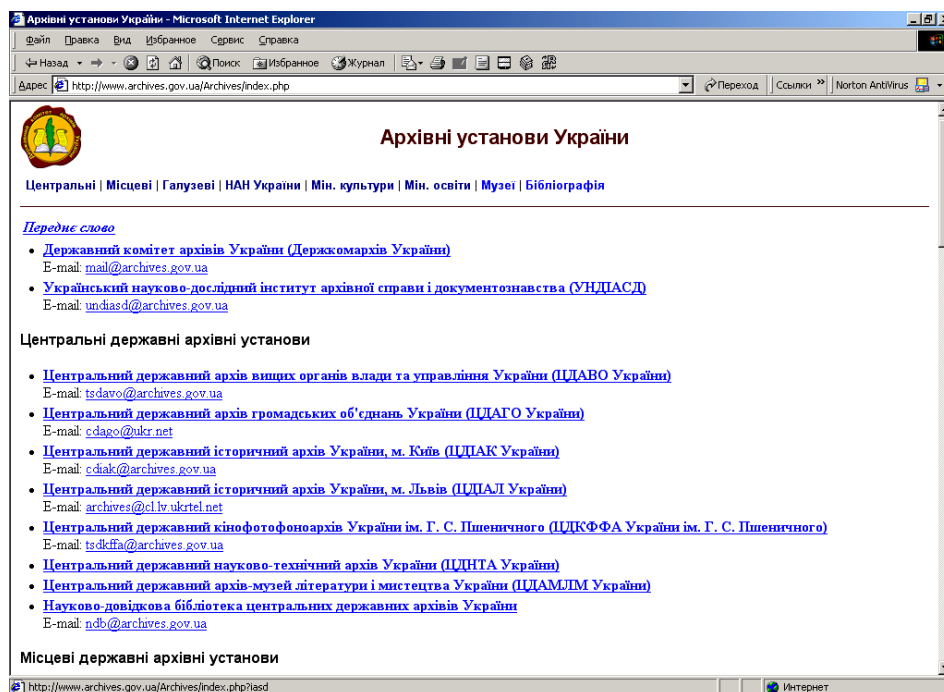

Рис. 1

“Як” – визначається протоколом, наприклад http. “Де” – визначається іменем машини, іменем каталога та іменем файлу. Для розподілення цих частин адреси, щоб машина могла їх розібрати, використовуються декілька косих рис – зворотний слеш: “/”.

Так, інформацію про міжнародні зв'язки Держкомархіву та архівних установ, міжнародні архівні стандарти та рекомендації, міжнародні програми можна знайти за адресою: <http://www.archives.gov.ua/International/>, тобто ми бачимо, що даний перелік знаходиться в каталозі International, складові частини якого розділяються між собою “/” (див. Рис. 2).

Сервер, відповідаючи на запитання, надсилає клієнту-комп'ютеру текст та іншу інформацію (звук, зображення), на яку в документі встановлено гіперпосилання. Документи передаються у форматі HTML. Документи мовою HTML, які називають також веб-документами, дозволяють користувачеві шляхом вказівки на виділене слово чи фразу отримати доступ до файлу або ж перейти в інший HTML-документ, який зв'язаний з ділянкою тексту гіперпосиланням. Такі гіпертекстові зв'язки між файлами і документами, що фізично розташовані на серверах у всьому світі, дозволяють системі працювати так, наче вона являє собою велике павутиння інформації. У різних програмах перегляду веб-документ виглядатиме по-різному. Це залежить від характеристик конкретного браузера, а також від встановлених користувачем налаштувань. Саме тому веб-документи створюються так, щоб вони добре виглядали в будь-якому браузері, на будь-якій платформі.

Оскільки HTML-документи можуть переглядатися веб-браузерами різного типу, використання HTML дозволяє формувати документи для

Державний комітет архівів України - міжнародні контакти - Microsoft Internet Explorer

Файл Правка Вид Обране Сервіс Справка

Назад Пошук Обране Журнал

Адрес http://www.scau.gov.ua/international/

Початок | [Нова Веб](#) | [Новини](#) | [Генеалогія](#) | [Публікації](#) | [Архіви в Україні](#) | [Архіви в світі](#) | [Контакти](#) | [Карта сайту](#)

Міжнародні контакти та співробітництво

Початок
Про нас
Виставки online
Галузеві програми
Міжнародні контакти
Нормативна база
Доступ та НДА
Запити громадян
Бали даних
Зарубіжні архіви
Архіви освіти
Списки архівів

- [Міжнародні зв'язки Держкомархіву та архівних установ](#)
- [Перелік міжнародних договорів міжвідомчого характеру, укладених Державним комітетом архівів України](#)
- [Міжнародні програми](#)

Державний комітет архівів України проводить активну міжнародну діяльність. З 1956 р. архівні установи України є членами Міжнародної ради архівів (МРА) - всесвітньої неурядової організації, що працює під егідою ЮНЕСКО і об'єднує державні архівні служби, національні асоціації і спілки архівістів, державні, громадські архіви самоврядних організацій усіх континентів.

У 1996-2000 рр. представники України входили до складу Виконкому Міжнародної ради архівів, Координаційного бюро європейських програм (ICAEUR) та Комітету з інформаційних технологій (ICAIT).

На останньому, XIV Міжнародному конгресі архівів (м. Севілья, 21-26 вересня 2000 р.) внесено зміни до Статуту МРА: створені нові регіональні відділення для Європи і Євразії, національним архівним службам надано право брати участь у роботі кількох регіональних відділень. Тому Держкомархів України оформив своє членство в обох новостворених регіональних відділеннях (EURBICA і EURASICA).

Представників українських архівів обрано до складу рівних комітетів МРА:

- Георгія Папакіна, начальника відділу інформації, використання НАФ та зовнішніх зв'язків Держкомархіву - Комітету з архівного законодавства
- Тетяну Клименко, директора Державного архіву Черкаської області - Комітету із збереження архівних документів у зоні помярого клімату
- Ірину Матяш, директор [Українського державного науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства](#) - Комітету з професійної підготовки
- Любова Дубровину, директора Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського - Комітету архівів науки і технологій
- Юрія Кулініна, директора Центрального державного архіву літератури і мистецтва - Комітету літературних архівів.

Держкомархів України бере участь у кількох міжнародних архівних програмах, зокрема:

- "Пам'ять Світу", що реалізується під егідою ЮНЕСКО і має на меті збереження найважливіших культурних пам'яток людства
- "Відновлення Пам'яті Польщі", що здійснюється Радою Європи й Міжнародною радою архівів з метою відновлення архівних зібрань Польщі, втрачених у період її бездержавного існування (1772-1918)
- **Спільна архівна спадщина країн та народів Центральної і Східної Європи.**

Держкомархів України є учасником виконання багатосторонньої міждержавної Угоди країн СНД "Про правонаступництво в галузі державних архівів колишнього СРСР" (06.06.1992).

Двосторонні міжгалузеві угоди про співробітництво в архівній галузі з державними архівними службами та національними архівами укладені з Австрійською Республікою, Республікою Білорусь, Республікою Болгарія, Республікою Вірменія, Естонською Республікою, Республікою Казахстан, Республікою Грузія, Латвійською Республікою, Литовською Республікою, Республікою Молдова, Республікою Польща, Російською Федерацією, Румунією, Турецькою Республікою, Королівством Швеція.

Крім того, спеціальні угоди про співробітництво укладено з окремими зарубіжними архівними, музейними інституціями та міжнародними товариствами: Центральним архівом МВС Республіки Польща, Центральним державним архівом історії єврейського народу (Ізраїль), Американським меморіальним музеєм Голокосту, Генеалогічним товариством Юта (США) тощо.

Міжнародні зв'язки Держкомархіву та архівних установ

2002 р.

липень-вересень

- [Засідання Комітету по збереженню архівів у помірному кліматі Міжнародної ради архівів](#)
- [Приїом у Генерального консула Словачької республіки](#)
- [Інформація про участь представників державної архівної служби України в V засіданні українсько-угорської комісії у справі повернення культурних цінностей, що потрапили під час Другої світової війни на територію іншої країни](#)
- [Українсько-російська зустріч у Москві](#)
- [Архівний саміт держав СНД та засідання Євразійського регіонального відділення МРА EURASICA](#)

квітень-червень

Местная интрасеть

Рис. 2

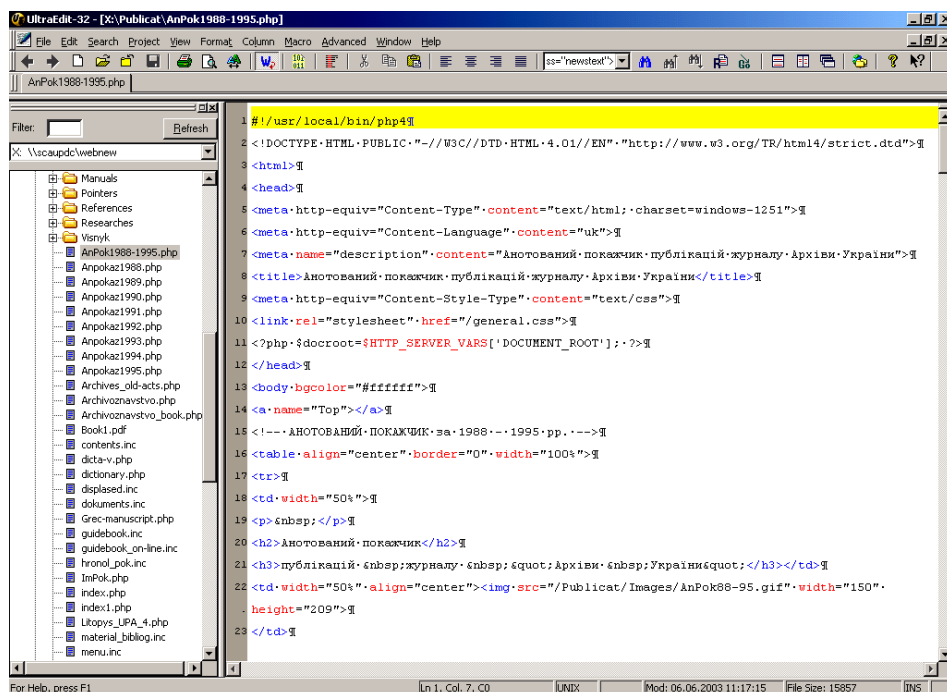

Рис. 3

їх представлення з використанням шрифтів, ліній та інших графічних елементів на будь-якій системі, що їх переглядає.

Для оформлення та форматування тексту в HTML-документах використовується незначна кількість тегів (англ. *tag*). Більшість документів мають стандартні елементи, такі, як заголовок, параграфи чи списки.

Тег HTML складається з елементів, розміщених один за одним у певному порядку:

- лівої кутової дужки <;
- необов'язкового слеша /, який означає, що цей тег є кінцевим;
- імені тега, наприклад: TITLE або TABLE;
- необов'язкових атрибутів (за їх наявності);
- правої кутової дужки >.

Тег може не мати атрибутів. Наприклад:
 – атрибути відсутні, закриваючого тегу немає.

Водночас тег може як супроводжуватись атрибутами, так і не мати їх, наприклад:

<hr> – горизонтальна лінія, закриваючого тегу немає, може використовуватися як за допомогою атрибутів, так і без них:

- <hr> – лінія без будь-яких параметрів;
- <hr size="1"> – атрибут size встановлює товщину (висоту) лінії в пікселях;
- <hr width="50%"> – атрибут width встановлює ширину лінії відносно ширини екрану у відсотках;
- <hr align="center">, (align="left"), (align="right") – вирівнює лінійку по центру екрану або таблиці, з лівої або з правої сторони.

Усе необхідне для прочитання HTML-документа – це веб-браузер, який обробляє теги HTML і відтворює на екрані документ у бажаному вигляді.

При роботі зі звичайним документом його зовнішній вигляд визначається доволі строго. Для HTML відвідувач може точно керувати зовнішнім виглядом документа, користуючись можливостями веб-браузера, але не його змістом та структурою. HTML за допомогою тегів дозволяє встановити, де в документі має бути заголовок або абзац, а потім надає веб-браузеру можливість інтерпретувати ці теги. Користувачі деяких веб-браузерів мають також можливість обрати розмір і вид шрифту, колір та інші параметри, які впливають на зображення документа.

Будь-який HTML-документ починається з елемента <!DOCTYPE> (рис. 3), який засвідчує, що документ написано засобами HTML 4.0 у співвідношенні зі стандартом World Wide Web (W3S).

```
<!DOCTYPE HTML PUBLIC "-//W3C//DTD HTML 4.0 Transitional//
EN">
<html>
<head>
<meta http-equiv="Content-Type" content="text/html; charset=windows-
1251">
<meta http-equiv="Content-Language" content="uk">
<meta http-equiv="Content-Style-Type" content="text/css">
<link rel="stylesheet" href="/general.css">
<link rel="stylesheet" href="/doc.css">
<title>Науково-практичний журнал "Архіви України"</title>
</head>
<body>
```

Фрагмент коду веб-сторінки науково-практичного журналу
"Архіви України"

Після нього розміщується елемент <HTML>, де знаходиться сам документ.

HTML-файл має два основні розділи:

– "заголовок" <HEAD> – службовий параметр документа, який описує його;

– "тіло" <BODY> – це короткий зміст документа, який містить найзагальнішу інформацію про його наповнення. У заголовку зазначаються тип документа, тобто його кодування, мова та ін.

"Тіло" HTML – це повний текст документа.

"Тіло" документа відокремлюється від заголовка за допомогою тегів HTML.

Розглянемо деякі теги, за допомогою яких будується веб-сторінка даного сайту.

Теги – розкриваючий <HTML> та закриваючий </HTML> – починають та завершують будь-яку веб-сторінку, вказують браузеру на те, що дану сторінку описано засобами HTML.

Елементи <HEAD> та </HEAD> – це та частина документа, де міститься опис його характеристик та інша додаткова інформація, а саме:

– тегом <TITLE> визначаються:

- а) кодування сторінки;
- б) мова змісту документа;

– тег <META> використовується для подання необхідної інформації про документ в його заголовку, містить опис атрибутів документа і не потребує закриття.

Атрибутами тегу <META> є інформація, яку прагнуть донести до відвідувача сайту, зокрема щодо способу кодування документа та авторів побудови веб-сайту, а також інформація для пошукових систем. Прикладом цього може слугувати рис. 2.

У тегу <META> можуть бути розміщені ключові слова, необхідні для індексації даної сторінки в пошукових системах. Чим більше слів співвіднесено зі змістом даної сторінки, тим більшою є ймовірність того, що нашу сторінку знайдуть якнайбільше відвідувачів.

CONTENT (зміст) вказує браузеру, що змістом документа є HTML у кодуванні (CHARSET) CP 1251 (Windows). Дані про кодування документа потрібні браузеру, щоб генерувати кінцевий файл з набором символів, прийнятим у визначеній системі користувача. Якщо кодування завантаженого документа відрізняється від системної, то браузер конвертує текст документа або залишає його недоторканим.

<BODY> визначає колір фону, який вказується у шістнадцятирічному зчисленні. Наприклад: <body bgcolor="#000099"> – це код синього кольору.

Головна перевага HTML полягає в тому, що документ може бути переглянутим веб-браузерами різних типів і на різних платформах. Водночас не можна лишити поза увагою необхідність динамічної генерації сторінок по запитам, інтерфейсу до бази даних та оптимізації редагування й стандартизації оформлення веб-сторінок. Тому перевага надається тим технологіям, які уможливають не тільки зменшення завантаження сервера, а й мінімальне завантаження комп'ютера відвідувача сайту. Технічні умови передавання дозволяють побудувати веб-інтерфейс до бази даних, а також підтримку декількох платформ – Windows, Macintosh і UNIX. З цієї причини обрано динамічний HTML, який фактично являє собою набір технологій проектування, які при спільному використанні забезпечують створення та відображення найбільш інтерактивних веб-сторінок.

Між тим, не кожен відвідувач мережі Internet зможе побачити завдяки своєму веб-браузеру результати цієї технології, оскільки для цього йому потрібен або Netscape Communicator, або Internet Explorer, і вони мають бути не нижчими за 4-у версію. Давніші версії призведуть до повідомлень про помилки чи зміщення символів на екрані монітора.

Сторінками веб-сайту є документи, які складаються з простого тексту, зображень та гіперпосилань на інші документи. Тобто для даного веб-сайту недостатньо простих технологій. Це спричинило звернення до РНР (РНР Hypertext Preprocessor), який може працювати в самому документі HTML, наділяючи його можливістю генерації змісту за потребою.

Код PHP виконується на сервері перед зверненням до браузера й зберігається у вигляді простого тексту у форматі ASCII, а тому сторінки PHP будуються у звичайному форматі HTML.

Для оптимізації редагування та стандартизації оформлення сторінок використовуються CSS (Cascading Style Sheets) – каскадні таблиці стилів. У стандартному HTML для надання будь-якому елементу певних властивостей доводилося щоразу описувати їх, навіть тоді, коли на одній сторінці розташовувалися 5 або 50 таких елементів, що не відрізнялися один від одного. Тобто необхідно було 5 або 50 разів вставляти одну й ту саму частину HTML-коду на сторінку, збільшуючи при цьому розмір файлу та час завантаження на комп'ютер користувача.

За допомогою каскадної таблиці стилів надання будь-якому елементові певних характеристик описування елемента та визначення його опису як стилю відбуваються лише раз, а далі просто зазначається, який документ ми хочемо оформити відповідним засобом. Крім того, опис стилю зберігається не в тексті кожної сторінки, а окремим файлом – це дозволяє використовувати описування стилю в будь-якій кількості веб-сторінок. Тобто при потребі змінити розмір шрифту або будь-який інший параметр це здійснюється не по всіх сторінках, а лише в одному (окремому) файлі описування стилю – `general.css`, який знаходиться в кореневому каталозі веб-сайту.

Для того, щоб “прив’язати” побудований файл описування стилю до наших веб-сторінок, у кожному HTML-файлі в розділі `<HEAD>` розміщується рядок з посиланням на цей файл стилів із зазначенням “з використанням CSS”, тобто:

```
<link rel="stylesheet" href="/general.css">
```

На сьогодні CSS налічує досить велику кількість властивостей елементів HTML, якими він керує. Але, оскільки цей стандарт належить до нових, у повному обсязі найбільш популярні браузери (Netscape Navigator і Microsoft Internet Explorer) його поки що не підтримують. Їх останні версії можуть працювати з досить великою кількістю команд CSS, а ось треті версії або зовсім не підтримують його (Netscape Navigator 3), або підтримують лише частково (Microsoft IE 3).

Використання таблиць стилів набагато полегшило роботу. Тепер ми вже не працюємо з кожним файлом окремо, а за допомогою лише одного файлу описування стилів будуємо веб-сторінки даного веб-сайту.

На сьогодні сайт Держкомархіву має два дизайни. Триває перехід не тільки до каскадної таблиці стилів, а й до нового дизайну самого сайту. Користувачі мають змогу реально “оцінити” його – оригінальний і простий, позбавлений “модних” мультимедійних ефектів. Сторінки та малюнки веб-сайту стали компактнішими і швидко завантажуються. Робота над удосконаленням сайту Держкомархіву триватиме й надалі.

ІНТЕРВ'Ю З ЦІКАВИМ СПІВРОЗМОВНИКОМ

“...ЗРОБИТИ ВСЕ МОЖЛИВЕ ЗАДЛЯ ЗБЕРЕЖЕННЯ ДЛЯ НАЩАДКІВ АРХІВУ УКРАЇНСЬКОЇ НАУКИ”

*На запитання редакції відповідає Генеральний директор
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
Олексій Семенович Онищенко*

17 березня 2003 р. виповнюється 70 років Генеральному директору Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, відомому вченому-філософу і культурологу, академіку НАН України Олексію Семеновичу Онищенку. Він є автором і співавтором більш як 300 наукових праць, у тому числі 17 монографій, членом численних наукових товариств та громадських організацій, входить до редакційних колегій багатьох наукових видань. 1983 р. ученому присвоєне звання Заслуженого діяча науки і техніки України, у 1981 р. його нагороджено орденом “Знак пошани”, а в 1998 р. – відзнакою Президента України – орденом “За заслуги” III ступеня.

Біографічний відступ. О. С. Онищенко 1956 р. закінчив історико-філософський факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, 1962 р. – аспірантуру Інституту філософії АН УРСР. Упродовж 1962–1978 років пройшов шлях від молодшого наукового співробітника до заступника директора з наукової роботи Інституту філософії АН УРСР, досліджував філософсько-соціологічні проблеми розвитку духовної культури, світогляду особи, способу життя, науково-технічної революції. У 1978–1991 рр. був директором Міжреспубліканського філіалу Академії суспільних наук у м. Києві, займався проблемами еволюції масової свідомості, соціології релігії, історії релігій в Україні, ролі святково-обрядової сфери в житті особи і суспільства.

Із 1992 р. О. С. Онищенко очолює Національну бібліотеку України імені В. І. Вернадського. Відтоді його життя і діяльність невіддільні від розвитку бібліотечної галузі. Серед ініційованих і очолюваних ним заходів – перегляд структури і функцій Національної бібліотеки України з метою оптимізації використання багатоаспектних потенціальних можливостей і як найзначнішого за документальними ресурсами книжкового та рукописного державного сховища України, і як провідної в галузі науково-дослідної установи, що вирішує коло взаємопов'язаних книгознавчих, бібліотекознавчих, бібліографознавчих, архівознавчих, науково-інформаційних та інших питань. Серед них, зокрема, опрацювання проблеми розвитку інноваційних процесів у бібліотеках інформаційного суспільства, фундаментальних питань розвитку національної бібліографії України, введення до наукового обігу ретроспективних рукописних та

книжкових фондів бібліотек як підґрунтя розвитку духовної сфери суспільства. Олексій Семенович очолює дослідження з історії Національної академії наук України, Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, бібліотечної справи в Україні, науково-інформаційної діяльності наукових бібліотек у відкритому суспільстві. Реалізація розробленої ним концепції розвитку бібліотеки імені В. І. Вернадського сприяла її перетворенню на загальнодержавний науково-інформаційний комплекс.

Одночасно вчений веде велику наукову і науково-організаційну роботу у Відділі історії, філософії і права НАН України (спершу як заступник академіка-секретаря, а з 1998 р. – як академік-секретар). Його увага зосереджена на вивченні соціокультурної трансформації українського суспільства, тенденцій формування в Україні інформаційного, громадянського, інноваційного суспільства. Він був учасником розроблення концепції ідеології державотворення, розвитку гуманітарної сфери, реформи політичної системи, державної інформаційної політики.

Під науковим керівництвом і за участю О. С. Онищенка підготовлено та видано чотиритомну “Історію Національної академії наук України” та двотомну “Історію Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського”, побачили світ п’ять томів “Національної бібліографії України”, довідник “Особові архівні фонди видатних діячів науки у фондах НБУВ”, покажчик “Українська революція і державність. 1917–1920 рр.”, його наполегливими зусиллями видруковано видатну пам’ятку XVI ст. – “Пересопницьке Євангеліє”, підготовлено наукові каталоги до унікальних рукописних та книжкових фондів НБУВ, а також низку науково-методичних матеріалів у галузі бібліотечної та архівної справи, інформаційно-аналітичних видань, культурологічних досліджень.

О. С. Онищенко люб’язно погодився відповісти на запитання редакції “АУ”.

– Шановний Олексію Семеновичу! Передусім редакційна колегія “Архівів України”, колеги-архівісти вітають Вас із ювілеєм! Ви, відомий учений і громадський діяч, уже десять років працюєте на ниві бібліотечної та архівної справи, докладаєте зусиль до їх розбудови. Якою є, на Вашу думку, роль бібліотек та архівів у сучасному суспільстві?

– Сьогоднішня інтенсивна еволюція до інформаційного суспільства, значне прискорення процесів розвитку соціогуманітарної сфери спричинили активізацію потреби в створенні інформаційної бази інноваційного розвитку країни. Тому, навіть попри те, що наші галузі ще не дістали належного матеріального забезпечення, ми маємо шанс для різкого піднесення ролі бібліотек і архівів як інформаційних центрів Знання, що сконцентроване в наших документах. Для бібліотек XXI століття, бібліо-

течної галузі України загалом важливим є перетворення бібліотек на інфоцентри, орієнтація на створення документально-інформаційних ресурсів та організацію доступу до світових мереж, на забезпечення користувачів оперативною і релевантною їх потребам інформацією. Варто говорити й про вдосконалення бібліотечно-бібліографічних послуг, еволюцію бібліотечних фахівців у технологів і організаторів інформаційної сфери, спеціалістів з аналітико-синтетичного опрацювання документальних інформаційних потоків, реорганізацію безперервної бібліотечної освіти з орієнтуванням на нові інформаційно-освітні технології тощо.

Архіви мають більший ретроспективний зміст, аніж бібліотеки, однак єдиний вихід – оперативно вивчати потреби інформаційного суспільства і пристосовуватися до них як в організації управління документами НАФ, так і у сфері використання інформації. Тоді архіви й архівна інформація будуть затребувані суспільством.

Це, зокрема, важливо за умов інтеграційних процесів у бібліотеках і архівах, формування інфосфери держави.

Працювати в бібліотеках і архівах дуже непросто, – це велике господарство, що потребує щоденного піклування, а в наші складні часи ця робота іноді виснажлива навіть і для людини, здатної оперативно вирішувати складні питання повсякденної роботи. Водночас ця ланка – одна з найцікавіших для творчої людини. Бібліотеки та архіви є кумулятором знання, і управління цим знанням – завдання, яке потребує повної самовідданості та значних інтелектуальних зусиль.

– *Які наукові напрями набули в НБУВ найбільшого розвитку?*

– Зрозуміло, що ми намагаємося оперативно відкликатися на потреби суспільства. Актуальність наукових тем визначає й фінансування з боку НАН України. Зокрема, ми досліджуємо проблеми розвитку інноваційних процесів у бібліотеках інформаційного суспільства, фундаментальні питання розвитку національної бібліографії України, введення до наукового обігу ретроспективних рукописних та книжкових фондів бібліотек як підґрунтя розвитку духовної сфери суспільства. Водночас провадимо біографічні дослідження, впроваджуємо нові технології в аналітично-інформаційну діяльність, спрямовану на задоволення потреб інформаційного забезпечення органів державної влади.

Починаючи від 1993 р. до структури Бібліотеки поступово увійшли ряд інститутів та центрів, що забезпечують комплексне вирішення завдань збирання, зберігання та використання документної інформації та документально-інформаційних ресурсів: створено п'ять науково-дослідних інститутів (бібліотекознавства, української книги, рукопису, архівознавства, біографічних досліджень) та чотири центри (бібліотечно-інформаційних технологій, консервації і реставрації, культурно-просвітницький, редакційно-видавничий). Від 1996 р. у структурі Бібліотеки функціонує Фонд Президентів України, основна мета якого – збирання, збереження та введення до наукового й культурного обігу матеріалів, що відображають політичну й державну діяльність та життя Президентів України. Відкривається Національна Юридична бібліотека, створюється Служба інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної вла-

ди, розгортається комплексна аналітична, прогностично-консультаційна система, що має на меті вирішення проблеми інформаційно-аналітичного забезпечення управління процесами реформування українського суспільства.

Серед наших видань – спеціалізований журнал “Бібліотечний вісник”, збірники “Наукові праці НБУВ”, “Рукописна та книжкова спадщина України”, “Українська біографістика”, інформаційні бюлетені “Україна: події, факти, коментарі”, “Резонанс” (на базі аналізу матеріалів Інтернет-видань про Україну) та “Україна регіональна сьогодні”.

– *Отже, Ви вважаєте, що саме документально-інформаційній діяльності слід віддавати перевагу?*

– Безперечно. Водночас зауважу, що це не повинно відбуватися за рахунок згорання інших наукових досліджень. Саме тому Бібліотека активно готує і видає фундаментальні наукові праці в галузі національної бібліографії, історії книги, рукописної спадщини, бібліотечної справи, інформаційно-аналітичної діяльності, архівної справи НАН України, формування та використання документальних інформаційних ресурсів.

Водночас діяльність Бібліотеки спрямована насамперед на створення документально-інформаційного центру, що акумулює, зберігає та використовує документальні та електронні інформаційні ресурси, в тому числі мережі бібліотек системи НАН України. Йдеться про створення інтегрованих ресурсів української науки на базі веб-сервера НБУВ та наукової електронної бібліотеки, доступ учених до електронних баз даних Бібліотеки, зокрема електронного каталога, реферативних та повнотекстових баз даних, а також до Інтернет-ресурсів. Ці підходи реалізуються у взаємодії з національними спеціалізованими та іншими бібліотеками, тому НБУВ забезпечує повне комплектування, наукове опрацювання, зберігання та загальнодоступність національних інформаційних ресурсів, повноту інформації про їхній склад, а також доступ до світових джерел інформації.

Одним з активних напрямів діяльності Бібліотеки є організація, облік, зберігання та використання Архівного фонду Академії наук України. За науковою продукцією це – один з плідних напрямів роботи.

– *Як організаційно здійснюється зберігання документів Архівного фонду Національної академії наук України? Яку роль відіграє в цьому Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського?*

– Функції формування та управління фондом здійснює Інститут архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (правонаступник Центрального наукового архіву АН УРСР, створеного 1968 р.). Архівний фонд НАН України включає документи починаючи з 1918 р. – часу створення Української академії наук. Сьогодні він зберігається у відомчих наукових та науково-технічних архівах 227 установ і організацій Академії, в т. ч. 99 науково-дослідних інститутів, 24 їх відділень, 7 наукових центрів НАН України, 7 заповідників, ботанічних садів, обсерваторії, наукових бібліотек, а також 84 допоміжних організацій.

Отже, документи Архівного фонду НАН України зосереджені в Інституті архівознавства НБУВ і в науково-галузевих архівах установ

Академії. До цієї категорії установ було віднесено Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка, Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнології ім. М. Т. Рильського, Інститут археології, Інститут рукопису НБУВ. Сподіваємося, що в майбутньому архівні фонди НАН будуть розміщені в належному приміщенні, тобто буде зібрано разом усі документи, які нині тимчасово зберігаються в установах. Сьогодні це здійснюється в приміщенні ІА НБУВ. Історія формування та організації Архівного фонду НАН, його склад і зміст, а також діяльність Інституту архівознавства вже висвітлювалися в статті В. А. Кучмаренко та Л. М. Яременко, що була опублікована на сторінках вашого часопису 2000 року.

Останнім часом ми приділяли багато уваги організації АФ НАН України, оскільки, здійснивши паспортизацію архівів установ НАН України, з'ясували необхідність уніфікації та організації їхньої діяльності відповідно до сучасних норм і з огляду на специфіку документів. Так, ми видали збірник методичних документів "Архівна справа і діловодство в Національній академії наук України: Збірник законодавчих, нормативних і методичних документів" (К.: НБУВ, 2002), орієнтований на організацію обліку та зберігання документів відомчих архівів і документальної частини діловодства установ і організацій НАН України. Водночас він може бути корисним і для інших архівних установ. До збірника вміщено положення про архівний фонд НАН України, про Інститут архівознавства НБУВ, ЕПК; типові положення про науковий архів установи НАН України, про канцелярію; Методичні рекомендації зі складання описів на документацію архівного фонду в установах Академії наук; Примірну номенклатуру справ установи НАН України; Примірну інструкцію з діловодства тощо.

– Сьогоднішні складні умови не завжди дозволяють належним чином організувати зберігання та опрацювання матеріалів, зокрема, мають місце складнощі з приміщенням, кадрами, фінансуванням робіт, відрядженнями для комплектування архівів тощо. Як Ви оцінюєте стан і перспективи діяльності в цій галузі і які бачите можливості й пріоритети в діяльності Інституту архівознавства?

– У цей складний період масштабних соціальних змін у суспільстві наш обов'язок – зробити все можливе задля збереження для нащадків архіву української науки. Сьогодні у нас немає приміщення, де можна було б зосередити всі архівні фонди установ НАН України, далекі від ідеальних і умови їх зберігання, однак ми виходимо з того, що зобов'язані за будь-яких умов врятувати ці фонди від можливих втрат. Якщо архіви інститутів НАН України несуть хоча б мінімальну відповідальність за свої фонди і, хоча різною мірою, однак відомчими архівами все ж опікуються, особові архівні фонди вчених опинилися, по суті, у небезпеці. Тому ми намагаємося здійснювати інтенсивне накопичення передусім особових архівних фондів учених, аби не втратити цієї архівної спадщини. В усякому разі, у нас вони будуть охоронятися законом і зберезуться. Такою була загальна політика Бібліотеки і під час її створення, і в перші роки діяльності, в 1918–1928 рр., коли основною метою було не дати загинути бібліотечним колекціям і зібранням під час революцій, воєн, сус-

пільних змін у країні. Тоді було нагромаджено близько мільйона книжкових фондів за рахунок збирацької діяльності, і хоча ці масиви досить довго опрацьовувалися, вони сьогодні становлять національне надбання України.

– *Які архівні фонди надійшли на зберігання останнім часом?*

– Зараз, як я вже зазначив, ми намагаємося інтенсивно збирати архіви передусім академічних учених, контактуємо з інститутами, а також родинами цих людей. Так, упродовж двох останніх років нам вдалося організувати відрядження до Севастополя, Одеси, Харкова й отримати архівні фонди багатьох учених, у тому числі: з Інституту біології південних морів надійшли документи про гідробіологів чл.-кор. АН УРСР Гресе Володимира Миколайовича (1915–1988) та чл.-кор. НАНУ Петіпа Тамару Сергіївну (1927–1992); з Морського гідрофізичного інституту – геофізика, океанографа, акад. НАНУ Беляєва Валерія Івановича (1931–1999) та вченого в галузі фізики моря, акад. АН УРСР Колесникова Аркадія Георгійовича (1907–1978). З Харкова ми отримали фонд Шестопалова Віктора Петровича (1923–1999), акад. НАНУ, директора Інституту радіофізики та електроніки, з Одеси – Цесевича Володимира Платоновича (1907–1983), астронома, чл.-кор. АН УРСР, директора астрономічної обсерваторії. Надійшли на зберігання й фонди Борзяка Петра Григоровича (1903–2000), фізика, чл.-кор. НАН України, який працював у Інституті фізики; Шинкарука Володимира Ілларіоновича (1928–2001), філософа, академіка НАНУ, колишнього директора Інституту філософії; Медовара Бориса Ізраїлевича, вченого в галузі металургії і технології металів, академіка НАНУ, який працював в Інституті електрозварювання; Фушича Вільгельма Ілліча (1936–1997), чл.-кор. НАНУ, математика (Інститут математики); Шпака Петра Федоровича (1931–2002), геолога, чл.-кор., директора Інституту геологічних наук, та багато інших.

Кожен час має свої переваги. Сьогодні це можливість ґрунтовного опрацювання архівної спадщини і включення її в соціокультурний контекст сучасності. Тому ми провадимо розроблення питань історії АФ НАН України та академічної науки. Передусім, слід згадати нашу серію публікацій документів з історії НАН України під загальною назвою “Історія Академії наук. Документи і матеріали”. Видано три томи за 1918–1933 рр., ще три здано до друку: один – довідковий і два, присвячені періоду 1934–1941 рр., опубліковано довідник по особових архівних фондах діячів науки, академіків та членів-кореспондентів, що зберігаються в Інституті архівознавства та Інституті рукопису, здійснюється публікація інших документів, зокрема щоденників академіка С.О. Єфремова тощо.

– *Сьогодні, на жаль, ми не забезпечені від аварій у наших архівних та бібліотечних установах. Ви пережили одну з таких катастроф і, як нам відомо, гідно, без втрат, виїшли з цього становища. Що Ви хотіли б сказати у цьому зв'язку?*

– Ми виходимо з цієї та інших непростих ситуацій завдяки передусім нашим співробітникам, бібліотекарям і архівістам, які здатні за будь-яких умов, самовіддано працюючи, як у щоденній роботі, так і в стресових ситуаціях, розв'язувати проблеми. Крім того, завжди знаходяться

ті, хто приходить на допомогу. Коли в нашій бібліотеці трапилась аварія тепломережі, саме ваша служба однією з перших відгукнулася на нашу біду, допомогла в міру сил. Тому скористаюся можливістю висловити свою вдячність за оперативну допомогу. Зараз ми вже вийшли з екстремальної ситуації, книжки і газети висушено, приміщення відремонтовано, частину фонду передано на реставрацію. Знову відкрито філію на Володимирській, де трапилась аварія, для читачів. Головне для нас у цій ситуації – не втрачено жодної книжки.

І насамкінець: сподіваюся, що настане такий час, коли бібліотеки й архіви будуть в нашому суспільстві одними з найпотрібніших установ.

– *Дякуємо за інтерв'ю.*

ДИСКУСІЯ ПРО АРХІВИ

Н. Г. СОЛОНСЬКА

БІБЛІОТЕКА ЯРОСЛАВА МУДРОГО ЯК “ПОЛЕ ДОКУМЕНТАЦІЇ” ТА ЯК АРХІВ ЕПОХИ КИЇВСЬКОЇ РУСІ

Від редколегії. З огляду на важливість проблеми реконструкції втрачених архівів як такої, редколегія, не поділяючи окремих методологічних підходів, аргументації та висновків Н. Солонської, все ж вважає за доцільне запропонувати увазі читача підготовлений нею – контрверсійний і неоднозначний – матеріал.

Текст подається в авторській редакції.

У колосальному масиві наукової літератури з питань Київської Русі проблемам розвитку архівної справи та архіву того часу присвячено зовсім незначний відсоток. Спеціально не вивчалися давньоруські архіви домонгольської доби, тим більше (вужче) – часів князювання Ярослава Мудрого.

Утім, пропонуване дослідження жодною мірою не свідчить про претензії автора на всеохопність висвітлення історії книжкового процесу епохи Київської Русі. Мета роботи – реконструкція фонду бібліотеки Ярослава Мудрого та побудова її електронного каталога.

Архів як інституціональна структура суспільства існує з античних часів. Місцем зберігання цінних паперів для держави та її зверхників були храми та палаци¹.

У 1037 р. Ярослав Мудрий, продовжуючи справу свого батька, князя Володимира, заклав на зразок візантійського Софійський собор, “один з найбільших культурних центрів держави”² і заснував при ньому першу на наших землях державну бібліотеку, яка потребує сьогодні синтетичного дослідження, що сприятиме подальшому розв’язанню численних наукових проблем, позаяк чимало з них і досі залишаються дискусійними.

1998 р.³ М. М. Пещак уперше в історичній науці висунула оригінальну і цілком обґрунтовану наукову ідею, що першим бібліографічним описом частини фонду бібліотеки Ярослава Мудрого є Збірник Святослава 1073 року⁴.

Великокнязівська бібліотека від самого початку своєї діяльності стала інституцією не біфункціональною, як стверджує І. Л. Бутич⁵, а, на нашу думку, багатофункціональною, хоча за давньоруських часів архіви й бібліотеки були єдиною структурою. Інститут книжників, який існував при бібліотеці Ярослава Мудрого для поширення книжних знань, одночасно був й інститутом архівістів.

Крім бібліотеки та архіву, при соборі, що був центром князівської влади, виконував функції митрополичої резиденції, діяв скрипторій, школа для дітей, можливо, школа-академія (як вища ланка навчання), хоча “місцем підготовки вищих ієрархів для руської Церкви та їх своєрідного стажування був Афон, де з-поміж інших національних монастирів виділявся заснований у першій третині XI ст. (на думку В. О. Мошина, не пізніше 1016 р.), руський монастир Успіння Богородиці”⁶, книгосховище (свого роду книжковий склад, де зберігалися перекладені або переписані книги, призначені для розповсюдження по єпархіях країни), дипломатична канцелярія, склад цінних речей тощо.

Отже, бібліотека Ярослава Мудрого та архів являли собою єдине ціле, перефразовуючи слова М. Фуко, – “поле документації”.

Бібліотека та архів Ярослава Мудрого – форма представлення суспільства, що являє собою діалектичну єдність структури і функцій, єдину функціональну систему з єдиним фондоутворювачем⁷. При цьому реалізується загальна мета архівів та бібліотек; ще з давніх часів забезпечується “збереження писемних матеріалів у такому вигляді і в таких умовах, “щоб ці матеріали доцільно функціонували”⁸.

Б. Д. Греков наголошував: “Не менш ретельно (йдеться про книги. – *Н. С.*) зберігалися й архіви: при церкві Іллі в Києві зберігалися архівні документи. При церквах більшою чи меншою мірою зберігалися записи про випадки, особи, в тому чи іншому відношенні особливі. При церквах велися й пасхальні таблиці із замітками про окремі події (ці таблиці як одиниці зберігання ми відносимо до архівного фонду бібліотеки Ярослава Мудрого. – *Н. С.*). При соборних церквах у Києві, Новгороді, Полоцьку, Ростові тощо були свої бібліотеки та (підкреслено нами. – *Н. С.*) архіви”⁹. Аналогічної думки дотримується і Б. П. Сапунов, зазначаючи: “в церквах, крім книжок, зберігалися документи. Своєрідний архів, наприклад, був при церкві Іллі в Києві”¹⁰ (порівняємо з Б. Д. Грековим). Пізніше Б. Д. Греков зауважив, що “Київська Софія в цьому відношенні особливо цікава”¹¹.

Отже, необхідність збереження і накопичення архівів як частини сукупного національного¹², державного (зокрема і знаннєвого) фонду була усвідомлена людством ще в далеку давнину, і це усвідомлення відбивало високий цивілізаційний рівень розвитку давньоруського суспільства, загальний рівень його знань. Архів, по суті, було виокремлено в одну з архітектонічних складових суспільної системи, і “відтоді, – наголошує М. Фуко, – як історія набула статусу науки, ми постійно звертаємося до документів, досліджуємо їх і так пізнаємо себе. [...] історія відтепер організує документ, роздрібнює його, впорядковує, перерозподіляє рівні, встановлює ряди, кваліфікує їх за мірою значущості, вичленює елементи, визначає одиниці, описує співвідношення. Документ більше не є для історії нерухомою матерією. [...] Вона тепер прагне виявити в ньому вказівки на спільності, сукупності, послідовності та зв’язки [...]”¹³. До наукового і культурного обігу вводяться документальні матеріали (книги, тексти, акти, устави, статути тощо), які є спонтанними чи організованими формами представлення будь-якого суспільства.

Пам'ятки історії стали документами епохи. Архівні ж документи належать до всього корпусу документів, які всебічно характеризують та описують суспільство і, що дуже важливо, сприяють реалізації спроби “відновити форми єдності цивілізації, матеріальні та духовні принципи суспільства, загальний смисл усіх феноменів даного періоду та закони їх об'єднання, – одним словом, все те, що образно можна було назвати “обличчям часу”¹⁴.

Зафіксувати об'єктивне свідчення епохи, її слід у людській цивілізації були спонукальною дією збирання архівних документів, хоча “Архів – це зовсім не те, що накопичує пил висловлювань, що знову стали нерухомими, й що дає змогу можливого чуда їхнього воскресіння, це те, що визначає рід дійсності висловлювання–речі; це – система його функціонування”¹⁵.

Тобто, зберігання документів своєї діяльності як свідчень епохи¹⁶ і як зручна форма доказів цієї діяльності в давню епоху була усвідомлена й зверхниками Давньоруської держави, поготів, що такій формі фіксації свого зверхництва передував значний історичний досвід. Хоча цілком ясно, що неможливо “вичерпно описати архів суспільства, культури, цивілізації; безперечно, навіть архів будь-якої епохи”¹⁷. Тим більше, такої віддаленої, як Київська Русь.

Сукупність документів державної діяльності, що об'єктивно утворювалась і продовжувала дедалі нагромаджуватись, являла собою, по суті, державний архівний фонд Київської Русі, а сама сукупність накопичуваних документів і є нашим **першим державним архівом**.

Великокнязівський архів виконував функцію й державного, й міського, й приватного князівського. Маючи таку структуру, бібліотека могла “сприяти знанню істини та поширенню її”¹⁸, а архів при ній збільшував “суму людських знань новими даними, зберігаючи в собі їхні першоджерела, тобто творчі акти людини, що відбулися в письмі”¹⁹.

У великокнязівському архіві накопичувалися документи, що відбивали напрями діяльності верховного апарату державної влади економічного, судового, адміністративного, дипломатичного²⁰, військового, церковної ієрархії, господарського, приватного порядку тощо. Структура архіву (розділи) відбивала такі основні напрями діяльності верховного апарату державної влади та релігійної діяльності давньоруського суспільства, як:

- I. Дипломатична (дипломатичний архів).
- II. Релігійна.
- III. Економічна
 - 3.1. Зовнішня торгівля;
 - 3.2. Внутрішня торгівля.
- IV. Судово-правова (юридична).
- V. Адміністративна.
- VI. Військова.
- VII. Культурно-освітня (духовна).
- VIII. Господарська.

У розділ (відділ) дипломатичного архіву мав підрозділ: князівська канцелярія. Через них проходила вся дипломатична²¹ і князівська кореспонденція. На факт існування канцелярії при архіві в XI ст. вказують послання, листи, договори Русі з греками²², інші ділові документи²³. “Питання, – підкреслює В. Ричка, – про забезпечення новоохрещеної країни освіченим духовенством, ймовірно, було передбачено міждержавною угодою Володимира Святославовича і Василя II в 987–989 рр.”²⁴.

Великокнязівський архів, де “кожний окремий документ є повноцінним тільки в складі цілого зібрання, а в бібліотеці найповніше функціонує тільки в живому зв’язку з іншими книгами”²⁵, вміщував дипломатичні, юридичні документи; літописні записи.

Відповідальний етап дослідження – складення типового переліку документів, що утворювалися в процесі діяльності князівської влади. Не менш важливий – визначення поняття “одиниця зберігання соборного архіву”.

В архіві зберігалися такі групи документів:

- дипломатичні (в тому числі грамоти – з печатками і без них);
- устави;
- листи та послання;
- законодавчі та актові документи;
- заповітні документи (заповіти) тощо.

Частину архівних документів було написано принаймні двома мовами: церковнослов’янською та грецькою. За Б. Кіпарісовим, мова договірних грамот дохристиянської епохи – давньоруська²⁶.

Спробу охарактеризувати склад документів давньоруських архівів здійснив ще І. Назін у 1938 р.²⁷, а видову структуру найдавніших архівних документів, грамот, – М. Рабинович²⁸.

Розвиваючи ці концепції, І. Л. Бутич дійшов висновку, що в архіві, поряд з дипломатичними документами, зберігалися й суто літературні твори – пам’ятки літописання²⁹, найдавніші рукописні книги, що дійшли до нашого часу, зокрема збірник болгарського царя Симеона, Збірник Святослава 1073 року, Збірник 1076 року³⁰ (при їх складанні було використано матеріали князівського архіву)³¹; послання; державне та приватне листування, листування релігійних діячів, а також “Руська Правда”, церковні устави Аскольда, Володимира, Ярослава, “Заповіт Ярослава Мудрого”³², грамоти³³. Якщо було так, як стверджує І. Л. Бутич³⁴, то книгосховище відіграло роль підрозділу архіву. І. Л. Маяковський називає його книгозберезувальницею³⁵, однак не дає посилань на підтвердження цієї думки, що цілком має право на існування.

У канцелярії, на нашу думку, окремим масивом, зберігалися листи приватного характеру. Сьогодні вони вже розглядаються як історичні документи. Якщо в рукописній традиції виявляється хоча б один список того чи іншого послання, то таке листування виходить поза межі приватного³⁶. Назвемо в зв’язку з цим: лист Фотія Аскольду; листування імператора Константина Багрянородного з княгинею Ольгою; листи імператора Василя до Володимира Святославича; листи імператора Константина до Володимира Святославича; лист Предислави до Ярослава Мудрого та ін. Це документи, що дійшли до наших часів у певних переказах.

М. Понирко підкреслює, що для давньоруських послань характерне використання нормативних рис епістолографії: “в більшості випадків вони обмежуються прямим зазначенням адресата, формулою звертання та привітанням, нагадуванням про раніше одержаний лист”, тому вони більшою мірою, ніж літературні послання, дають змогу почути індивідуальний голос людини конкретної історичної епохи”³⁷. На жаль, тільки голос, а не ім’я.

Економічну діяльність Давньоруської держави яскраво характеризують торговельні зв’язки³⁸. Про них свідчать “загадкові пломби з буквою”³⁹, персні, що виконували роль своєрідних “квитанцій” чи “розписок”⁴⁰. “...Персні, так само, як і грамоти, пред’являлися як документ (а документи мали зберігатися в архіві. – *Н. С.*) на право користування пільгами згідно з договором. Про це досить добре відомо: без документів пільги не продовжувались у разі зміни влади і за необхідності підтвердження старих договорів”⁴¹. Отже, ці своєрідні свідчення епохи, ці своєрідні документи необхідно віднести до архівного фонду. У даному разі архівним документом виступає не письмовий документ, а матеріальне свідчення культури минулого. Тим самим ми розширюємо пропозицію В. Л. Яніна і конкретизуємо її, повністю підтримуючи його точку зору щодо інтеграції писемних та речових джерел⁴². Звичайно, тут постане інша сучасна проблема – щодо відбиття таких інтегрованих фондів в електронному вигляді, яка може бути вирішена при розробленні відповідного опису об’єкта.

Грамоти – відділ дипломатичного архіву. Їх найважливіші види подано в статті “Архивы древней Руси”⁴³. Однак ця диференціація охоплює весь період середньовіччя, а для нас становить інтерес тільки епоха Київської Русі й у вказаній градації лише договірні грамоти, які склалися для визначення стосунків феодалів між собою; ввірчі грамоти⁴⁴, вкладні грамоти (дійшли до XV ст.), які сягають корінням у часи князя Володимира (надання грамоти церкві святої Богородиці десятої частини свого доходу); ссудні грамоти, тобто ті, що містили устава про порядок суду, заповітні грамоти або заповіти⁴⁵.

Найбільше серед княжих грамот було договорів (чотири, а також один проект договору). С. Каштанов указує і на грамоти типу листів (усього – три)⁴⁶.

Отже, грамот було доволі багато і це вселяє надію на те, що в архівах закордонних бібліотек ми ще зможемо відшукати тексти хоча б деяких із них⁴⁷.

Найголовніша проблема при реконструкції архівного (як і книжкового) фонду – що вважати об’єктом реєстрації як одиниці опису. Хоча ми не маємо жодних ілюзій: завдання невеликого за обсягом князівського архіву потребуватиме спеціальної й складної методики описування фондової інформації.

При науковому описуванні грамот приймемо такі елементи описової статті: 1) порядковий номер; 2) дата; 3) місце складання документа; 4) анотація; 5) автентичність; 6) мова; 7) розмір аркуша та незаписаних полів; 8) художньо-мистецькі елементи; 9) оригінальні підписи; 10) наявність

або відсутність печатки; 11) опис печатки; 12) матеріал; 13) збереженість; 13) походження (провенієнція); 14) місце публікації (якщо документ опубліковано); 15) примітки⁴⁸.

Період Київської Русі вирізняється не тільки тим, що історичних документів з об'єктивних причин у зв'язку з численними пожежами, татаро-монгольською навалою, пограбуваннями різних зайд збереглося обмаль, а й через специфічне ставлення давньоруських книжників до відбиття й фіксації подій: у силу цього для них не становила інтересу (за рідким винятком) особистість конкретної, навіть видатної для свого часу, людини. Філософія давньоруського мислителя була спрямована на розгадування співвідношень власного мікрокосмосу і Всесвіту, на погляд і оцінювання оточуючого світу через призму Священного Писання. Тому в документах Київської Русі, які дійшли до нас (в основному у вигляді літописних записів), ми майже не знаходимо імен осіб, котрі брали безпосередню участь у подіях державного значення.

Утім, джерела все-таки донесли до нас імена 14-ти давньоруських послів, які брали участь у підписанні договору Олега з Візантією 911 р., та 24-х послів, які уможливили підписання договору 944 р.⁴⁹

Підкреслимо: архівами, формуванням їхніх фондів займаються архівісти, склад давніх архівів вивчають архівознавці, історики, культурологи, бібліотекознавці. У даному випадку при реконструкції⁵⁰ архівного фонду бібліотеки Ярослава Мудрого ми маємо залучати й методи сфрагістики, яка, в свою чергу, розглядається інколи як відділ дипломатики⁵¹ (дана дисципліна вважає своїм завданням датування та визначення місця складання акта, виходячи з печатки, що на ньому збереглася).

Печатки з'явилися на Русі в зв'язку з особливостями оформлення договорів, грамот і вимогами дипломатичного етикету. Ними обидві сторони скріплювали спільну угоду⁵². Зауважимо: з майже 3 тис. печаток X – початку XIII ст., як стверджує В. Л. Янін, понад третина належить до кінця X – середини XI ст. 35 із них належить архаїчній традиції: початок використання припадає на язичницький період⁵³. Отже, йдеться приблизно про 1 тис. печаток періоду князювання Ярослава Мудрого⁵⁴ і, відповідно, про таку саму кількість грамот і договорів.

Печатка має іконографічний ракурс. Вивченням печаток займається спеціальна історична дисципліна – сфрагістика, яка ґрунтується на іконографічному та епіграфічному методах. Засоби сфрагістики дають можливість установити, кому належала печатка та коли її було виготовлено.

Вважаємо за доцільне виокремити печатки як своєрідні вірчі грамоти, що видавалися на підтвердження князівського представництва. “Се же имейте во истину, – йдеться в Початковому літописі, де відбито і грамоту 971 р. князя Святослава до візантійського імператора Іоанна Цимісіяха, – якоже сотворихом ныне к вам, написахом на хараты сей и своими печатъми запечатахам”⁵⁵.

В. Л. Янін наголошував, що сфрагістичні джерела “схильні розширити свою похідну базу в будь-яких напрямках, особливо збагачуючися за рахунок нетрадиційних для них категорій джерел”⁵⁶. Тобто, йдеться про подальшу, з одного боку, інтеграцію спеціальних історичних дисциплін, а, з іншого, про поступову їх трансформацію в замкнену галузь знання⁵⁷.

Тобто, реконструкція архівного фонду бібліотеки Ярослава Мудрого здійснюється на підставі синтезу специфічних пам'яток сфрагістики, з паралельним аналізом писемних пам'яток (актів), літописів, синодиків, зрозуміло й археологічних предметів.

Наші висновки підтверджує і думка В. Л. Яніна, що кожна з допоміжних історичних дисциплін (у нашому випадку, як було зазначено, їх перетинається кілька), набуває двоступеневої структури, включаючи в себе джерелознавчий ступінь, що активно вдосконалюється та обростає специфічними прийомами, та ступінь історичної побудови. Водночас і на стадії початкового джерелознавчого осмислення матеріалами, і на стадії історичної побудови ці дисципліни вже не можуть існувати замкнено, не вириваючися з тісних клітин, відведених їм традиційною класифікацією джерел⁵⁸.

В особливий масив у князівському архіві слід виділити згідно з конкретним напрямом діяльності судово-юридичні документи⁵⁹.

Серед законодавчих актів у великокнязівському архіві зберігалися: Устав, виданий князем Олегом 882 р. після захоплення Києва; Устав княгині Ольги, виданий у 945 р. після придушення повстання; Земельний устав Володимира Святославича; Устав князя Володимира про розбої⁶⁰ та ін.

Наші давні джерела не дають жодних роз'яснень щодо розподілу посад в архіві. Втім, відомо, що високу і почесну посаду бібліотекаря (патріаршого хартофілакса) суміщав з обов'язками архівіста після закінчення знаменитої Магнаурської школи Константин Філософ, "чия думка і голос мали "суттєву вагу в роз'язанні судових справ при хіротоніях"⁶¹. Папський бібліотекар Анастасій, сучасник винахідника слов'янської азбуки, виконував ще й обов'язки дипломата, відповідав за дипломатичну пошту.

Згідно зі Студійним уставом у монастирях функції бібліотекаря виконував один із ченців. Є. Є. Голубинський називає його: брат-бібліотекар⁶². І ця точка зору видається нам обґрунтованішою, ніж І. Л. Маяковського, який підкреслював, що "різничих стали називати книгозберігачами"⁶³.

Отже, можна припустити, що обов'язки архіваріуса при соборному архіві Ярослава Мудрого були покладені на бібліотекаря, котрий одночасно був і канцеляристом.

Роль першої своєрідної інвентарно-каталожної книги архіву, на нашу думку, відіграє "Повість временних літ". ПВЛ, як справедливо наголошує І. Л. Бутич, Д. С. Лихачов назвав у 1947 р. архівом Київської Русі. К. М. Бестужев, дійшовши цього висновку задовго до Д. С. Лихачова, назвав ПВЛ "архівом, де зберігаються сліди втрачених для нас творів первісної літератури", на що звернув увагу свого часу й В. С. Іконников⁶⁴.

Однак слід взяти до уваги застереження М. Д. Присьолкова. Він зробив висновок, що сучасники літопису починають дотримуватися точності в зазначенні числа й місяця тільки з 1061 р., і вважав, що для перевірки точності можна орієнтуватися на твори Константина Багрянородного і Льва Капойського та ін., включені Нестором до ПВЛ⁶⁵. У фрагментах чужих текстів міститься викладення давньоруських історичних документів.

За ПВЛ можна судити і про фонд давньоруського великокнязівського архіву. В “Повісті временних літ”, як відомо, є уривки, списані з оригіналів, договорів давньоруської країни з греками 907, 911, 945 років⁶⁶, вищевказаний договір 1006 р. Володимира Святославовича з волзькими болгарами тощо⁶⁷.

Літописання мало своїм підґрунтям писемні джерела, а передували їм давньоруські літописні записи та їхні зводи, давньоруська житійна література, документи великого князівського, монастирських та церковних архівів-бібліотек. Причому до ПВЛ літописець включив документи, які він міг одержати тільки з дозволу князя Святослава⁶⁸.

“...Використання літописцями документів, – зауважив І. Маяковський, – підтверджує саме манера викладення, яка в багатьох місцях відрізняється стислістю, точністю аж до наведення цифрових даних, наочністю, діловитістю, що може бути досягнуто тільки в разі послугування документами, на жаль, тими, що до нас не дійшли”⁶⁹.

Звичайно, складання інвентаря чи каталога, взагалі – приведення архівного господарства в певну впорядковану систему, потребувало “певних операцій аналітико-синтетичного характеру”, коли документ необхідно було подати у вигляді стислої інформаційної моделі”⁷⁰.

Отже, ПВЛ, з огляду на такий висновок, відбиває інформаційну модель певної частини архівного фонду та змістового складу бібліотеки Ярослава Мудрого.

Літописи вказують і на місця, де зберігалися архівні документи⁷¹. У Києві таким сховищем був храм Святої Софії⁷². Його південний приділ, де знаходилися кліті (різниця), слугував коморою для зберігання церковного начиння і цінних паперів⁷³.

Каталог архівного фонду бібліотеки Ярослава Мудрого, на нашу думку, має являти собою електронну базу даних, яка міститиме опис архівних документів. Основна мета – зібрати разом і зробити зазначену інформацію відкритою для всіх дослідників. Цьому сприятиме і запис на CD-ROM усіх одиниць зберігання ВКА. Комп’ютерна форма зберігання забезпечує зручний і швидкий пошук потрібних відомостей, до спектру яких, ми вважаємо, слід включати й бібліографію наукових праць, присвячених даній темі.

До створюваного каталога необхідно включати всі документи, і тими мовами, якими їх було написано. Для швидшого ознайомлення з інформацією, мабуть, необхідно давати підрядковий або ж стислий переклад.

Побудову каталога необхідно розпочати з перенесення вже опублікованої, але розпорошеної досі інформації, поступово доповнюючи її інформацією з неопублікованих джерел. При введенні інформації до каталога доцільно застосувати стандартизовані формати. Це дасть можливість легко й просто виконувати ідентифікацію характеристик документів, коригувати їх у разі необхідності, порівнювати, аналізувати з тим, щоб виключити невизначеність або двозначність.

Концепція побудови електронного каталога архівного фонду аналогічна концепції побудови електронного каталога реконструйованого книжкового фонду бібліотеки.

При цьому слід проаналізувати й скористатися принципами кодування всіх документів, які будуть розроблені для загального електронного каталога, зважаючи на апробовані принципи при створенні проектів, що вже функціонують (наприклад, Каталог середньовічного канонічного права, Банк даних Веб'амін середньовічних природничонаукових латинських манускриптів та Каталог Паризького інституту дослідження та історії текстів, Міжнародний комп'ютерний каталог середньовічних природничонаукових манускриптів тощо). Слід врахувати й цікаву розробку московських колег. Так, С. Демидов, Є. Зайцев та Р. Симонов⁷⁴ пропонують описання манускриптів розбивати, що дуже зручно, на дві частини. Цим принципом можна скористатися загалом при роботі з будь-яким стародавнім рукописним документом.

Для реконструкції моделі архіву бібліотеки князя Ярослава ми використовуємо системний підхід, вдаючися до класифікаційної схеми структурного типу. При її побудові обсяг документації поділимо за напрямками діяльності⁷⁵. При цьому розв'язуватиметься проблема цілого й проблема порядку, оскільки "Проблема системи дуже близька проблемі порядку. Ми можемо назвати цілком упорядкованою системою таку множинність елементів, де кожен елемент посідає строго визначене місце"⁷⁶.

При реконструкції архівного фонду Софійської бібліотеки мають бути враховані загальні підходи до зберігання духовної і, зокрема, книжкової та документальної спадщини та умовно виокремлені відділи фонду, виходячи з єдиної системи обліку та обміну інформацією відносно складових фонду та окремих пам'яток, що входять до нього.

У результаті логічного поділу обсягу документації створимо класифікаційну схему (класифікатор). Він являтиме собою перелік класифікаційних рубрик (класів, відділів класів тощо), розташованих за логічною послідовністю. Рубрики розміщуємо у взаємопідпорядкуванні (за субординацією), в порядку взаємозв'язків (координація). "Встановлюються зв'язки, що існують між документами за змістом і формою"⁷⁷. Модель – це система, яка відбиває основні властивості об'єкта, що вивчається, відображення в зручній формі численної інформації про досліджуваний об'єкт⁷⁸.

Напрями діяльності збігаються з рубриками. Структурні частини розташовано згідно з їхнім значенням у житті держави. Підрубрики дробляться від загальних понять до окремих.

Пропонована нами структура, за умови дотримання взаємозв'язків та координації, є гнучкою і дозволяє за необхідності, в разі віднайдення нових архівних документів епохи, логічно доповнювати її.

Так, за повідомленням російського вченого В. І. Іванова, "у кембриджському зібранні наприкінці 80-х років минулого століття було віднайдено документ початку X ст., надісланий з єврейської общини чи єврейської вченої академії в Києві до єврейської общини (вченої академії) в Каїрі"⁷⁹. Цей документ можна класифікувати як такий, що належить до майново-правової ділянки, тобто його можна віднести і до п. II, і до п. VI. (Структурні перехрещення, чого й слід було чекати, при побудові класифікаційної схеми неминучі).

Ще в 1941 р. М. Д. Присьолков указував на те, що Лев Капойський у своїй “Історії” висвітлює давньорусько-візантійські відносини, з викладення яких випливає, що Русь уклала з Візантією ще два договори, а їх у “колекції” (йдеться, зрозуміло, про зібрання книг бібліотеки Ярослава Мудрого) автора ПВЛ, не було⁸⁰. Отже, ці договори ще слід виявити, а потім внести до реєстру дипломатичних документів Київської Русі, які колись зберігалися в її дипломатичному архіві. Це той “реєстр документів (та їх копій), що згадуються в інших джерелах або існування яких випливає з наявних даних”⁸¹.

Реконструкція архіву бібліотеки Ярослава Мудрого особливо актуальна в контексті програми “Пам’ять світу”, здійснюваної за лінією ЮНЕСКО. Розв’язання вищевказаного завдання було б логічним і в руслі такої державної програми (в разі її прийняття) як “Історична пам’ять України”, в її контексті (на зразок діючої з 1993 р. в Росії) можна було б ставити питання і про “Нові інформаційні технології для зберігання та ефективного використання рукописної Давньоруської картотеки XI–XVII ст. на CD–ROM”. І якщо в Росії існує електронне видання давньоруської “Пчелы”, то ми в Україні у рамках Державної програми збереження бібліотечних та архівних фондів можемо створити електронне видання архівних документів першого державного архіву на наших землях, тим самим формуючи власні документальні ресурси Національного архівного фонду, забезпечуючи їх включення до міжнародних систем. Тим більше, що підґрунтям для реалізації цього завдання – створення системного комп’ютерного комплексу архівної справи України – є Закон України “Про Національний архівний фонд та архівні установи”.

У питанні щодо побудови моделі реконструкції соборного архіву безперечний інтерес становить створення єдиної загальноукраїнської інтегрованої Національної архівної інформаційної системи “Архівна та рукописна Україніка” (НАІС), в яку органічно вписується і реконструйований архівний фонд бібліотеки Ярослава Мудрого, тим більше, що “Об’єктом комп’ютеризації є опис групового рівня – пофондовий та за систематизованою групою документів усередині фондів, яка заслуговує на виокремлення як єдине ціле”⁸².

Вирішення проблеми реконструкції великокнязівського архіву при Софії Київській можливе за умови влиття її в контекст програми “Архівна та рукописна Україніка” (автори – В. Ульяновський, Л. Дубровіна, К. Новохатський⁸³), позаяк ця програма визначає методи та засоби обліку й описування архівних документів і рукописних книг та спрямована на створення національного банку інформації про документальні джерела з історії України.

Реконструйований великокнязівський архів, модель якого ми запропонували, на нашу думку, має право посісти чільне місце в Національній архівній спадщині українського народу, незалежно від часу й місця створення, виду, форми власності та територіальної приналежності. “Цю спадщину, – на думку Л. Дубровіної та О. Степченко, – можна назвати й архівною “Українікою” (її реконструкцію вони вважають “одним із основних напрямів державної науково-культурної політики”)⁸⁴, що дає підстави

автору цих рядків порушувати питання про включення реконструйовуваного фонду архівних документів київського соборного архіву Ярослава Мудрого до архівної “Україніки” з огляду на те, що автори програми “Архівна та рукописна “Україніка” користуються визначенням “матеріали”, розуміючи під цим збіг загальних критеріїв “Україніки”.

Великокнязівський архів – складова інформаційного ресурсу архівних фондів України⁸⁵.

Проблема тут полягає навіть не в тому, які складові ми пропонуємо включати до фонду соборного архіву (його ми розглядаємо як систему), а в тому, яким чином кваліфікувати цей фонд як знакову систему, що в даному разі ми вкладаємо в поняття “архівний документ”.

З огляду на “Надзвичайно складний родо-видовий та хронологічний склад документів як об’єктів” Л. А. Дубровіна застерігає, що “створення окремих стандартних археографічних структур описування розраховано для локальних БД, і ця робота поки ще не може проводитися системно”⁸⁶.

Хоча Л. А. Дубровіна не торкається питань реконструкції великокнязівського архіву, запропонована нею концепція підходу до формування інформаційних масивів інформації може, на нашу думку, цілком поширюватися і на досліджувану нами проблему: від розроблення “відповідних моделей даних архівної системи як цілісної системи опису та обліку різного рівня інформації”⁸⁷.

Особливий інтерес для розв’язання вищевказаної проблеми становить і пропозиція вченої щодо ініціювання розроблення “відповідного пакету стандартизованих структур опису архівної інформації різного рівня, термінологічного словника, форматного та лінгвістичного забезпечення інформатизації та комп’ютеризації”⁸⁸.

Документи реконструйовуваного архіву могли б бути з часом включені до зведеного каталога національно-державного археографічного реєстру⁸⁹, оскільки великокнязівський архів – це скарбниця і джерело історичних знань та надзвичайно цінної історичної інформації.

Ці документальні джерела відносяться і до визначених Г. В. Боряком у 1996 р. трьох типів документально-інформаційних ресурсів. Під першим рівнем він розуміє “сукупність первинного джерельного масиву документів, який уже накопичився в архівосховищах, бібліотеках, музеях, приватних колекціях і є частиною національного архівного та бібліотечного фонду України”, причому “ці документи виділено із загального потоку документів як національно пріоритетні для історико-культурологічної та державної ідентифікації країни, описано й поставлено на постійне зберігання та державний облік і створюють архівні фонди (головна ознака)”⁹⁰.

Проте в цьому ряду не визначено місце для таких виняткових випадків, як архівний фонд бібліотеки Ярослава Мудрого, тобто фонд, який необхідно реконструювати. Втім, визначення, запропоноване Г. В. Боряком, побудоване настільки гнучко, що залишає нішу для всіх можливих надалі реконструйовуваних фондів (можливо, постане питання про реконструкцію не тільки фонду бібліотеки Ярослава Мудрого, а й інших цінних в історичному плані масивів) посісти належне їм місце в націо-

нальній духовній спадщині, тим більше, що, за висновком дослідника, комплекс документально-інформаційні ресурси України – поняття, яке “охоплює документні фонди власне ретроспективних джерел та інформацію про них у будь-якому вигляді”⁹¹.

Звичайно, що фонд пам’яток, розуміючи під цим історичне джерело, документ, має бути єдиним⁹². У даному разі ми керуємося не характеристиками, набутими в процесі створення документа, а його значенням для життя суспільства.

Порушуючи питання про публікацію великокнязівського архіву, М. Ю. Брайчевський розмежовує такі стадії цього процесу: “а) повне відтворення автентичних текстів, що дійшли до нас; б) відтворення фрагментів чужих текстів, які містять виклад документів, що текстуально до нас не дійшли; в) реєстр документів (та їх копій), які згадуються в інших джерелах або існування яких впливає з наявних даних; г) реєстр літературних та публіцистичних творів, які напевно або правдоподібно зберігаються в архіві”⁹³.

На реконструкцію великокнязівського архіву Х–ХІІІ ст., як на одну з важливих проблем сучасної української історичної думки, вказує й І. Л. Бутич⁹⁴. К. І. Климова підкреслює: “Розвиток важливого напрямку архівознавства – архівної евристики та наукової реконструкції втрачених або розпорочених архівних фондів зумовлює зростання інтересу до історії окремих архівів наукових документальних колекцій”⁹⁵.

Одиницю зберігання великокнязівського архіву (ВКА) ми розглядатимемо виходячи із визначення документа, запропонованого С. Г. Кулешовим, як будь-якого матеріального об’єкта, котрим “можна скористатися для передачі інформації в суспільстві”⁹⁶. Це збігається “з поглядами на документ як на будь-який матеріальний носій (речовий об’єкт) соціальної інформації”⁹⁷. Отже, ВКА – це, з огляду на загальне визначення С. Г. Кулешова, “інформація, створена людським розумом, на відміну від інформації, зафіксованої в діях неживої природи чи біології”, в “просторі та часі з метою її використання, передачі й зберігання”⁹⁸.

Далі проаналізуємо ВКА з точки зору знакових систем. Так, класифікація знаків, за А. В. Соколовим⁹⁹, потребує не стільки уточнення, як вважає С. Г. Кулешов¹⁰⁰, скільки доповнення чи розширення (в нашому випадку). Якщо ми звертатимемося до текстової частини архівних документів ВКА, то це будуть знаки письмової мови, договори, грамоти, що супроводжувалися емблемними знаками – печатками, котрі мали вигляд своєрідного малюнка як знака великокнязівської влади, та вислими печатками (знаки речові (тривимірні)). Сюди віднесемо й самі печатки, які видавав великий київський князь на підтвердження наданих своєму представникові повноважень.

Зважаючи на комплексність і відмінність від уже традиційних понять одиниці зберігання для ВКА, зазначимо, що такий комплексний об’єкт не враховано С. Г. Кулешовим у вдало розроблений ним “Класифікації знаків за їх природою і формою існування”¹⁰¹, хоча вчений пропонує й інше трактування документа. Він розуміє його як створений людиною матеріальний об’єкт, “який є результатом людської культури і свідчить про рівень її розвитку”¹⁰².

Отже, розуміння нами архівного документа ВКА не суперечить цій позиції і збігається з думкою тих істориків, які “всі історичні джерела (письмові й неписьмові) називали документами”¹⁰³. Хоча ця концепція документа дещо “звужує коло об’єктів до сукупності “слідів” матеріальної та духовної культури людства”.

В історичному джерелознавстві існує концепція, згідно з якою “документами визнаються лише ті джерела, що мають мовне ототожнення (тобто тільки письмові)”¹⁰⁴. Реконструйований архів бібліотеки Ярослава Мудрого матиме електронну форму, електронний образ, однак водночас – і мовне ототожнення. Отже, цю реконструйовану форму можна буде вважати історичним документом, попри те, що ми повинні включати до опису деяких одиниць зберігання як історичне джерело вислі печатки (тривимірний об’єкт).

Тексти давніх договорів ми виокремлюємо як одиниці зберігання ВКА з ПВЛ, що не збереглися на конкретній матеріальній (у даному разі пергаментній) основі.

Ми пропонуємо представити реконструйований архів бібліотеки в електронному вигляді як інформаційний ресурс, можливості здійснення чого надає сучасна комп’ютерна технологія. Основним критерієм визначення архівного документа, як і в разі визначення окремого книжкового об’єкта, “має бути походження тексту як цілісного історичного джерела”¹⁰⁵. Цей критерій при реконструкції архівного фонду виконується.

Проте, за будь-яких умов, текст, хоча й реконструйовуваних одиниць зберігання, “для бібліотекознавства, бібліографознавства та книгознавства – все одно документ, позаяк він зафіксований на речовому виробі, – наголошує С. Г. Кулешов, – і основною функцією якого є збереження та розповсюдження (передача) інформації у просторі та часі”¹⁰⁶. Однак, коли ми розглядаємо ВКА, частина документів у цьому архіві – це не тільки текст, причому текст, простежений безпосередньо чи опосередковано (як згадка в інших історичних джерелах), а й текст, який треба поєднувати з тривимірним джерелом (печаткою).

Пізніше, в 2002 р., С. Г. Кулешов доповнив власні узагальнення, що є закономірним результатом індивідуального наукового процесу, підкреслюючи, що “документ – це не тільки об’єкт, виріб. Це – явище”¹⁰⁷.

Особливий інтерес для аналізу заявленої нами теми становлять теоретичні висновки Л. А. Дубровіної. Вона справедливо вказує на процес поширення поняття “документ” на поняття “книга”, “архівний документ”, (що особливо важливо для великокнязівського архіву. – *Н. С.*), “рукопис”, з’являються праці, де поняття документ виступає як синонім поняття “книга”, осмислюючи підходи до спорідненості на метарівні поняття циклу документально-комунікаційних (або інформаційно-комунікативних наук), який поєднує не лише бібліотекознавство, книгознавство, бібліографознавство й інформатику, а й джерелознавство, археографію, музеєзнавство та інші дисципліни, пов’язані з описом джерел”¹⁰⁸.

Поняття “документ” “в цьому конкретно-історичному значенні зникає, як і предмет усіх згаданих дисциплін, а окреслюється винятково як об’єкт метанауки, яка зумовлюється “в принципі відмовою від будь-яких

обмежень документальних об'єктів бібліографії діяльності з боку їх форми, змісту та призначення¹⁰⁹.

Відмінності між поняттями “рукопис” (актові документи¹¹⁰ входять до поняття “рукописи”) та “рукописна книга”, “архівний документ”, “збірка документів” та “рукописна книга” як об'єктами археографії, джерелознавства, текстології детально проаналізовано Л. А. Дубровіною, що є підґрунтям у розглядуваному нами питанні¹¹¹.

Так, кожна одиниця зберігання, кожен документ великокнязівського архіву – явище історичне, культурне, інтелектуальне. І з цього насамперед треба виходити, коли йдеться про його реконструкцію¹¹².

Наполегливе, об'єктивне і зрозуміле для кожної епохи прагнення включення до світового інформаційного простору свого часу і спричинила нові способи фіксації інформації як “каналів комунікації”¹¹³. Каналами ж комунікації, принагідно зазначимо, а в часи Київської Русі, і не тільки в той період, були дипломатичні (в тому числі й династичні зв'язки), торговельні, культурні (зокрема книжкові).

С. Г. Кулешов припускає, що навіть “в Шумері (V–IV тис. до н. е.) існувало архівне зберігання офіційних документів, які відокремлювалися від “оповідних текстів”¹¹⁴. Це, між іншим, не збігається з точкою зору на давні архіви як біструктури “архів-бібліотека” (Маяковський, Бутич та ін.)¹¹⁵. Традиційний аргумент стосовно об'єднання їхніх функцій – те, що в Стародавньому Єгипті (період Старого Царства)¹¹⁶ для позначення бібліотеки й архіву послуговувалися одним терміном, а “перша диференціація знань про документ і її напрями фактично зберігається і понині”, причому документами, коли їх враховують як одиниці зберігання”¹¹⁷.

Історична спадщина має непересічне значення для зміцнення державності, “вона вводить до соціального обігу інформацію, яка формує духовність, закладає фундамент нової національної і соціальної психології, політики, культури”¹¹⁸, а архів Софійського собору, ще раз наголошено, був першим державним архівом на наших землях.

¹ *Иконников В. С.* Исследования о культурном значении Византии в русской историографии. – Т. 1. – Кн. первая. – К.: Типограф. Императ. Ун-та Св. Владимира, 1891. – 882 с.; *Бутич І. Л.* Архіви Київської Русі та Галицько-Волинської держави // Нариси історії архівної справи в Україні. – К.: Вид. дім “КМ “Академія”, 2002. – С. 42, 43; *Фуко М.* Археология знания. – К.: Ника-Центр, 1996. – 207 с.; *Автократов В. Н.* Архивоведение в кругу древних областей знания // Сов. архивы. – 1973. – № 2. – С. 8. Чи зберігалися в князівському архіві (давня назва – казна) грошові знаки? Мабуть. У його, скажімо так, фінансовій частині, що являла собою структуру на зразок сучасної каси чи банку, тим більше, що початки чеканки монет припадають саме на добу Ярослава Мудрого.

² *Котляр Н. Ф.* Киев в истории восточных славян (до середины XIII в.) // Сов. славяноведение. – 1982. – № 5. – С. 35–46; *Попроцька В. Г., Солонська Н. Г.* Від бібліотеки Ярослава Мудрого до Національної бібліотеки // Дивослово, 2001. – № 10. – С. 66–69.

³ *Солонська Н.* Книгознавчі читання в НБУВ, присвячені реконструкції бібліотеки Ярослава Мудрого // Бібл. вісн. – 1999. – С. 45–46.

⁴ *Пецак М.* Перша східнослов'янська енциклопедія // Бібл. вісн. – 1996. – № 2. – С. 32–36.

⁵ *Бутич І. Л.* Архіви Київської Русі... С. 43.

⁶ *Ричка В. М.* Церква Київської Русі (соціальний та етнокультурний аспект). – К., 1997. – С. 70.

⁷ *Блауберг И. В., Юдин Э. Г.* Становление и сущность системного подхода. – М., 1973; *Столяров Ю. Н.* Библиотека как система // Книга. Исслед., материалы. – 1984. – С. 49.

⁸ *Маяковский И. Л.* Архив, библиотека и музей // Архив. дело. – Вып. 7, 1926. – С. 23; *Прокопенко А. С.* О разработке схемы классификации научно-технической документации для государственных архивов СССР // Сов. архивы. – 1973. – № 3. – С. 71–78; *Банасюкевич В. Д., Барканова О. М.* О создании и развитии документных классификаций // Развитие советского документоведения (1917–1981): Сб. науч. тр. / ВНИИДАД. – М., 1983. – С. 100–117; *Черешня А. Г.* О классификации документов систем управления // Проблемы классификации в архивоведении и документоведении: Сб. науч. тр. / М., 1987. – С. 39–57; *Столяров Ю. Н.* Классификация документа: Решения и проблемы // Книга. Исслед. и материалы. – 1995. – С. 70. – С. 24–40; *Сергеева А. Г.* Некоторые вопросы классификации документов и документной информации в государственных архивах НТД // Проблемы классификации в архивоведении и документоведении: Сб. науч. тр. – М., 1987. – С. 24–39.

⁹ *Греков Б. Д.* Культура Киевской Руси. – М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1944. – 75 с.

¹⁰ *Сапунов Б. П.* Некоторые соображения о древнерусской книжности XI–XIII веков // Труды Отд-ния древнерусской литературы (далі –ТОДРЛ). – 1955. – Т. 11. – С. 323–326.

¹¹ *Греков Б. Д.* Киевская Русь. – М.: Госполитиздат, 1953. – 407 с.

¹² Архівна та рукописна україніка: Матеріали розширеної міжвідомч. наради по обговоренню Державної програми “Архівна та рукописна україніка”, Київ, 17 жовт. 1991 р. // Акад. наук України, Ін-т архівознавства. Відп. ред. Г. Боряк. – 2 вид., доп. – К., 1992. – 120 с.; *Сукало А. М.* Новітні технології в діяльності архівів України: історіографія проблеми // Вісн. Київ. ун-ту. Історія. Вип. 54. – 2001. – С. 54–69; *Дубровіна Л. А.* Основні положення концепції архівної справи в Україні // Студії з архівної справи та документознавства. – К., 1999. – № 4. – С. 18–32; *Селіверстова К.* До проблеми впровадження в практику ISAD (G)–1994 адаптації українських методик архівного описування до світових інформаційних мереж // Студії з архівної справи та документознавства. – К., 1999. – № 4. – С. 123–143; *Блауберг И. В., Юдин Э. Г.* Становление и сущность системного подхода. – М., 1973; *Столяров Ю. Н.* Библиотека как система // Книга. Исслед. и материалы. – 1984. – С. 49.

¹³ *Фуко М.* Археология знания. – К.: Ника–Центр, 1996. – С. 13.

¹⁴ Там само.

¹⁵ Там само. – С. 130.

¹⁶ *Автократов В. Н.* Архивоведение в кругу древних областей знания // Сов. архивы. – 1973. – № 2. – С. 39–51.

¹⁷ *Фуко М.* Археология знания. – С. 131.

¹⁸ *Eichler T.* Bibliothekswissenschaft. – 1923. – Graz und Leipzig.

¹⁹ *Маяковский И. Л.* Архив, библиотека и музей. – С. 23.

²⁰ *Маяковский И. Л.* Архивы и архивное дело в иностранных государствах. Вып. 1. – М., 1959. – 97 с.

²¹ *Латто-Данилевский А. С.* Очерк русской дипломатики частных актов. – Пг., 1920.

²² *Тихомиров М. Н.* Русская культура X–XVII веков. – М.: Наука, 1968. – 436 с.

²³ *Литаврин Г. Г.* Византия, Болгария, Древняя Русь (IX –начало XII в.). – СПб.: Алетейя, 2000. – 413 с.

Автор наголошує на суперечках у вченому світі стосовно “питання про те, чи становить текст договору, вміщеного в літопису під 907 р., особливий договір чи в його основі лежить частина договору 911 р., що виокремилася (або відділена), перероблена редактором в особливий документ” (с. 65). Звернемо увагу на такий факт: “посли і купці одержували кожний як ввірчий документ від персони, котра його послала, на грамоти, що видавалися тепер усім послам та купцям тільки київським князем” (с. 104). У спеціальних грамотах, приміром, указувалася кількість кораблів, які приходили до Візантії. Князь Володимир 1006 р. дав волзьким болгарам дозвіл (це засвідчили печатки) на вільну торгівлю по ріках Волзі та Оці. (*Горський А. А.* К вопросу о русско-византийском договоре 907 г. // Восточная Европа в древности и средневековье. Междунар. договорная практика

Древней Руси. Материалы к конф. – М., 1997. – С. 6–10; *Малингуди Я.* Терминологическая лексика русско-византийских договоров X в. // Славяне и их соседи. – Вып. 6. – М., 1996. – С. 61–67).

²⁴ *Ричка В. М.* Церква Київської Русі. – С. 63–64; *Литаврин Г. Г.* Культурный переворот в Болгарии и Древней Руси // Кирило-Методиевски студии. – София, 1967. – Кн. 4. – С. 393–403; *Понте А.* Візантійсько-руський союзницький трактат 987 р. // Укр. іст. журн. – 1990. – № 6. – С. 20–33.

²⁵ *Маяковский И. Л.* Архив, библиотека и музей. – С. 25.

²⁶ *Кипарисов Б. Н.* Старославянский язык и его отношение к восточнославянским литературным языкам на главнейших этапах их развития // Славянский филологический сборник. – Уфа, 1962. – С. 63.

²⁷ *Назин И.* Архивы древней Руси // Архив. дело. – 1938. – № 3. – С. 221–232.

²⁸ *Назин И., Рабинович М.* Архивы древней Руси // Там само. – № 3/4. – С. 221–233.

²⁹ *Бутич І. Л.* Архіви Київської Русі та Галицько-Волинської держави. – С. 42, 43.

³⁰ *Пецак М. М., Солонська Н. Г.* 925 років визначній давньоруській пам'ятці – Збірнику Святослава 1076 року // Бібл. вісн. – 2001. – № 6. – С. 52–53.

³¹ *Маяковский И. Л.* Очерки по истории архивного дела в СССР. – М., 1960. – С. 44. Автор вважає, що хранителем князівської печатки був металник (виконував обов'язки секретаря на суді, вів запис та облік судових штрафів). А “тіуни та ключники, які завідували казною (архівом. – Н. С.) були, очевидячки, й хранителями документів” (с. 40); “Служитель культу, котрий завідував різницею (різничий), спочатку і був хранителем книжок та документів” (с. 41).

³² *Бутич І. Л.* Архіви Київської Русі та Галицько-Волинської держави. – С. 42.

³³ *Назин И., Рабинович М.* Архивы древней Руси. – С. 221–223. З грамот впливає, що давньоруські князі прагнули “закріпити та посилити свої права, привілеї на землю, на селян, на податки, збори і т. д. Грамоти виникали також у результаті взаємовідносин між феодалами, у процесі передачі майна феодалом своїм спадкоємцям, при пожертвуванні церквам і монастирям тощо” (*Юрасовский А. В.* Грамоты XI – середины XIV века в составе русских летописей // История СССР, 1982. – № 4. – С. 141–150). Грамоти своїх предків використав Володимир Мономах, коли писав своє “Повчання”.

³⁴ *Бутич І. Л.* Архіви Київської Русі та Галицько-Волинської держави. – С. 42.

³⁵ *Маяковский И. Л.* Очерки по истории архивного дела в СССР. – С. 41.

³⁶ *Поньрко Н. В.* Эпистолярное наследие Древней Руси XI–XIII в. Исследования, тексты, переводы. – СПб.: Наука, 1992. – С. 3.

³⁷ Там само. – С. 4.

³⁸ *Держевич В. П.* К истории торговых связей Древней Руси // Краткие сведения Ин-та археологии АН СССР. Вып. 138.

³⁹ *Янин В. Л.* Актовые печати Древней Руси X–XV вв. – Т. 1. – Печати X – начала XIII в., 1970. – С. 151.

⁴⁰ Там само. – С. 152.

⁴¹ Там само.

⁴² *Янин В. Л.* К проблеме интеграции письменных и вещественных источников // Очерки комплексного источниковедения. Средневековый Новгород. – М.: Высш. шк., 1977. – 240 с. Топографічний метод дав можливість з'ясувати місцезнаходження найдавнішого на наших землях монетного двору. “Було вияснено, що чекан Ярослава пов'язаний винятково з Новгородом, а чекан Володимира і Святополка з Києвом”. До речі, грошовий обіг X–XI ст. “задовольнявся масовим ввезенням іноземного срібла” (с. 8). Спочатку то були куфічні монети, з часом західноєвропейські у вигляді різноманітних динаріїв. Скарбниця великого київського князя була доволі значною, в ній дедалі накопичувався суттєвий фонд грошового металу.

⁴³ *Маяковский И. Л.* Очерки по истории архивного дела в СССР. – С. 41.

⁴⁴ *Литаврин Г. Г.* Византия, Болгария, Древняя Русь (IX – начало XII в.). – СПб.: Алетейя, 2000. – С. 104.

⁴⁵ *Владимирский-Буданов М. В.* Хрестоматия по истории русского права. – К., 1908; *Назин И., Рабинович М.* Архивы древней Руси. – С. 224; *Янин В. Л., Гайдуков П. Г.* Актовые

печати Древней Руси X–XV вв. – М.: Интрада, 1998; *Янин В. Л.* Актовые печати Древней Руси X–XV вв. – Т. 2: Новгородские печати XIII–XV вв. – М.: Наука, 1970. – 366 с.; *Лихачев Н. П.* Материалы для истории византийской и русской сфрагистики. – Л., 1928. – Вып. 1. – Труды Музея палеографии. – Т. 1; Л., 1930. – Вып. 2. – Т. 2.

⁴⁶ *Каштанов С. М.* Русские княжеские акты вв. X–XIV (до 1380 г.) 106) // Археологический ежегодник. – М.: Наука, 1975. – С. 100.

⁴⁷ *Литаврин Г. Г.* Византия, Болгария, Древняя Русь – С. 104; *Черепнин Л. В.* Русская историография до XIX века. Курс лекций. – М., 1957. – С. 32; *Гавриленко В. О.* Українська сфрагістика. Питання предмета та історіографія питання. – К.: Наук. думка, 1977. – С. 32.

⁴⁸ *Толстой И. И.* Древнейшие русские монеты великого княжества Киевского. – СПб., 1882; *Царьова Н.* Науково-технічне опрацювання документів на пергаменній основі: роздуми та рекомендації // Архіви України. – 1972. – № 4. – С. 50–52; *Купчинський О. А.* Пергаменні рукописи XI–XVI століть // Архіви України. – 1976. – № 6. – С. 73–74 (реп. на “Пергаменные рукописи Библиотеки Академии наук СССР. Описание русских и славянских рукописей XI–XVI веков. – Л., 1976. – 236 с.; *Романовський В. А.* Про принципи описання архівних матеріалів // Нариси з архівознавства. – К., 1927; *Грушевський М.* Передне слово. Українсько-руський архів. – Львів, 1906; *Котляр М. Ф.* Київ у давньоруських літописах // Архіви України. – 1980. – № 1. – С. 35–39; *Валк С. Н.* Регесты в их прошлом и настоящем // Археологический ежегодник за 1968 год. – М., 1970. – С. 22–47; *Його ж.* Грамоты полные // Сб. ст., посвященный С. Ф. Платонову. – Пг., 1922; *Його ж.* Советская археология. – М., 1948.

⁴⁹ *Литаврин Г. Г.* Византия, Болгария, Древняя Русь. – С. 103.

⁵⁰ *Зимин А. А.* О приемах научной реконструкции исторических источников X–XVII вв. // Ист. архив. – 1956. – № 6. – С. 133–143; *Лихачев Н. П.* Материалы для истории византийской и русской сфрагистики. – Л., 1928. – Вып. 1. – 175 с.

⁵¹ *Лапто-Данилевский А. С.* Очерк русской дипломатики частных актов. – Пг., 1920.

⁵² *Литаврин Г. Г.* Византия, Болгария, Древняя Русь. – С. 151; *Юшков С.* Памятники права. – С. 59; *Петров Н. [И.]* Южно-русские металлические вислые печати дотатарского периода // Труды император. Киев. дух. акад. – 1913. – Кн. 5, май. – С. 59–73.

⁵³ *Янин В. Л.* Актовые печати Древней Руси X–XV вв. Т. 1. – Печати X – начала XIII в. – М., 1970. – С. 15; *Белецкий С. В.* К изучению древнерусских княжеских знаков // Внешняя политика Древней Руси. Тез. докл. – М., 1988. – С. 108, 109; *Пастернак Я.* Первісні печатки княжої доби в Україні // Рід та знамено. / Укр. НДІ родо- та знаменознавства. – [Мюнхен]. – Б. м., 1947. – Зош. 1–4; *Петров Н. [И.]* Южно-русские металлические вислые печати дотатарского периода. – С. 59–73; *Лихачев Н. П.* Материалы для истории византийской и русской сфрагистики. – Л., 1928. – Вып. 1. – 175 с.

⁵⁴ *Гончаров В. К.* Археологічні розкопки в Києві у 1955 р. // Археологія. – 1957. – Т. 10. – С. 122–135; *Гупало К., Івакін Г.* Печатки Давньої Русі // Наука і суспільство. – 1975. – № 9. – С. 38–39.

⁵⁵ *Гавриленко В. О.* Українська сфрагістика. – С. 31; ПВЛ по Лаврентьевскому списку. Изд. 2. – Л., 1926. – С. 72.

⁵⁶ *Янин В. Л.* Актовые печати Древней Руси. – С. 19.

⁵⁷ Там само; *Столяров Ю. Н.* Классификация документа: Решения и проблемы // Книга. Исслед. и материалы. – 1995. – С. 70; *Сергеева А. Г.* Некоторые вопросы классификации документов и документной информации в государственных архивах НТД // Проблемы классификации в архивоведении и документоведении: Сб. науч. тр. / М., 1987. – С. 24–39.

⁵⁸ *Янин В. Л.* Актовые печати Древней Руси.

⁵⁹ *Лихачев Н. П.* О составлении перечня изданных русских актов. Изд. 2. – Пгр., 1923.

⁶⁰ *Ричка В.* Церква Київської Русі (соціальний та етнокультурний аспект). – К., 1997. – С. 69; *Щапов Я. Н.* Княжеские уставы и церковь в Древней Руси XI–XIV вв. – С. 303–305. Устав Володимира в 1051–1053 рр. був доповнений новим законодавчим актом Ярослава Мудрого. “1) Устави по справах церковних, заповітна грамота Святого Володимира про десятини та Устав про церковні суди (996–1011), Ярославів Устави про церковні суди та про свободу духовенства від податку (1051–1054); 2) Укладення мирського суду, відоме

під назвою Правди Руської, яка знову від Ярослава дана була з Києва новгородцям в 1016 році, разом з Уставом чи Грамотою пільговою, що до нас не дійшла” (*Максимович М.* История древней русской словесности. Книга первая. – К.: В Университ. Типогр., 1983. – С. 79). Цей кодекс церковного права забезпечував захист привілеїв вищого духовенства і проголошував повний судовий імунітет церковних людей. Він також передбачав, як узагальнює В. Ричка, зростання ролі вищих органів церковного управління, закріплення за церквою частини державних прибутків від судочинства та розширення сфери її юрисдикції. Списки уставів Володимира та Ярослава поділено в літературі на ряд редакцій (*Каушанов С. М.* Русские княжеские акты вв. X–XIV (до 1380 г.) // Археологический ежегодник. – М.: Наука, 1975. – С. 94).

Привезений князем Святославом Ігоровичем після його походу на Болгарію. Ця пам’ятка переписана в київському скрипторії і відома у нас як Збірник Святослава 1073 року.

⁶¹ *Огієнко І.* Костянтин і Мефодій. Їх життя та діяльність. – Вінніпег–Канада; Накладом Товариства “Волинь”, 1970. – С. 15. Константин Філософ, зокрема, мав виконувати обов’язки секретаря патріарха Ігнатія (846–857) та зберігати його архів.

⁶² *Голубинский Е. Е.* История церкви. Т. 1. Полутом.

⁶³ *Маяковский И. Л.* Очерки по истории архивного дела в СССР. – М., 1960. – С. 41.

⁶⁴ *Иконников В. С.* Опыт русской историографии. Т. 2, кн. 1. – К.: В университет. типогр., 1891. – С. 239; *Войцехівська І. Н.* Літописознавство в творчості Володимира Іконникова // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. Вип. 3, 2000. – С. 95–119.

⁶⁵ *Приселков М. Д.* Киевское государство второй половины X в. по византийским источникам // Учен. зап. Ленинград. гос. ун-та. Сер. гум. наук. – 1941. – № 73. – С. 216, 217. Відбиток. М. Д. Приселков, розглядаючи дипломатичний процес, тривалий час розмірковував над тлумаченням слова “кміт”. Зрештою з’явилось визначення – “советчик”. Для людини, котра володіє українською мовою, це слово не потребує перекладу, оскільки слово “кмітливий” (сообразительный. – рос.) активно функціонує в сучасній українській мові.

⁶⁶ *Маяковский И. Л.* Очерки по истории архивного дела в СССР. – С. 17; *Никольский Н. К.* Повесть временных лет как исторический источник начального периода русской письменности и культуры // Сб. по рус. яз. и словесности. Т. 3, вып. 1. – М., 1930; *Колесников И. Д.* Хронологическая дата 2-го договора Руси с греками // Труды секции археологии. Вып. 4. – Пг., 1928.

⁶⁷ *Назин И., Рабинович М.* Архивы древней Руси. – С. 226; *Самоквасов.* Памятники древнерусского права. Ч. 1. – М., 1908. – С. 207–208; *Собрание государственных грамот и договоров.* Изд. Н. П. Румянцева. – М., 1823–28; *Архівознавство: Підруч. для студентів вузів України / Редкол. Я. С. Калакура (гол. ред.) та ін.* – К., 1998. – 303 с.; *Валк С. Н.* Грамоты полные // Сб. ст., посвящ. С. Ф. Платонову. – Пг., 1922; *Договоры русских с греками и предшествовавшие заключению их походы русских на Византию.* Ч. 1. – М., 1912; *Орешников А. В.* Денежные знаки домонгольской Руси; *Толстой И. И.* Древнейшие русские монеты великого княжества Киевского. – СПб., 1882; *Рыбаков Б. А.* Знаки собственности в княжеском хозяйстве Киевской Руси X–XII вв. // Сов. археология. – VI. – М.; Л., 1940; *Толстой И. И.* Древнейшие русские монеты X–XI вв. // Зап. Рос. археолог. об-ва. Т. 6 (Нов. сер.). – СПб., 1893; *Янин В. Л.* Денежно-весовые системы русского средневековья. Домонг. период. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1956. – 205 с.; *Янин В. Л.* К проблеме интеграции письменных и вещественных источников // Очерки комплексного источниковедения. Средневековый Новгород. – М.: Высш. шк., 1977. – 240 с.

⁶⁸ *Маяковский И. Л.* Очерки по истории архивного дела в СССР. – С. 43.

⁶⁹ Там само. – С. 44.

⁷⁰ *Кулешов С. Г.* Документознавство: Історія. Теоретичні основи. – К., 2000. – С. 12.

⁷¹ *Франчук В. Ю.* Киевская летопись: Состав и источники в лингвистическом освещении. – К., 1986. – С. 109–154.

⁷² *Назин И., Рабинович М.* Архивы древней Руси. – С. 224.

⁷³ *Маяковский И. Л.* Очерки по истории архивного дела в СССР. – С. 41.

⁷⁴ *Демидов С. С., Зайцев Е. А., Симонов Р. А.* Международный компьютерный каталог средневековых естественнонаучных манускриптов // Вопр. истории естествознания и техники. – 1991. – № 4. – С. 74–76.

⁷⁵ Митяев К. Г. Классификационные схемы (классификаторы) документов в делопроизводстве советских учреждений // *Вопр. архивоведения*. – 1963. – № 4. – С. 8; Митяев К. Г. История и организация делопроизводства в СССР. – М., 1959; Черепнин Л. В. У истоков архивоведения и актовочного источниковедения (“практической дипломатики”) в России (Вотчинные архивы и судебная экспертиза документов в XV–XVI вв. – С. 52–63; Славянский архив. Сб ст. и материалов. – М.: Изд-во АН СССР, 1958. – 302 с.

⁷⁶ Любичев А. А. Понятия системности и организованности // *Труды по знаковым системам*. Учен. зап. Тартуского гос. ун-та. – IX. Вып. 402. – Тарту, 1977. – С. 134–141.

⁷⁷ Кулешов С. Г. Документальні джерела наукової інформації: поняття, типологія, історія типологічної схеми. – К.: УкрНТЕІ, 1995. – 190 с.

⁷⁸ Косолапов В. В. Факт как основание научного знания // *Логика научного исследования*. – М. (Одна з категорій давніх документів – устави. Один з них зберігався в Десятинній церкві. Це був устав (грамота) про прибутки на її користь).

⁷⁹ Иванов В. И. Круглый стол: 1000-летие христианизации Руси // *Сов. славяноведение*. – 1988. – № 6. – С. 18. Знахідка становить інтерес ще й мовою і свідчить про те, що в архівосховищі зберігалися документи не тільки церковнослов'янською, грецькою, а й єврейською мовами. Причому тут є цікавий нюанс, на який вказує В. І. Иванов: “Виходячи з наявності в документі двох писемностей та двох мов, впливає, по-перше, що київська єврейська община (чи вчена академія) часів перед прийняттям християнства в юридичному відношенні була підпорядкована хазарській посадовій особі, яка здійснювала контроль за листуванням з єврейськими общинами на території інших країн; по-друге, що подібні хазарські посадові особи мали знання двох фундаментально відмінних мов – священної та вченої давньоєврейської та мови хазарського діловодства – тюркської” (с. 18). Тобто поповнення архівного фонду бібліотеки Ярослава Мудрого можливе з часом і за рахунок віднайдення документів і такого плану.

⁸⁰ Приселков М. Д. Киевское государство второй половины X в. по византийским источникам // *Учен. зап. Ленинград. гос. ун-та. Сер. гум. наук*. – 1941. – № 73. – С. 230. Відбиток.

⁸¹ Брайчевський М. Ю. Київський великокнязівський архів // *Українська археографія: сучасний стан та перспективи розвитку*. Тези доп. Респ. наради. Груд. 1988. – К., 1988. – С. 104–106. Науковці виділяють і групу документів, “що зовсім не дійшли до нас і зміст яких невідомий, але побіжні згадки про які сподибемо у творах стародавніх авторів” (с. 104, 105).

⁸² Дубровіна Л. А. Основні положення концепції комп'ютеризації архівної справи // *Студії з архівної справи та документознавства*. – 1998. – Т. 3. – С. 12.

⁸³ Дубровіна Л., Степченко О. Концепція Національного архівного фонду та “Україніка”: історія становлення і розвитку // *Студії з архівної справи та документознавства*. – 1997. – Т. 2. – С. 13, 14.

⁸⁴ Там само. – С. 14.

⁸⁵ Дубровіна Л. А. Основні положення концепції комп'ютеризації архівної справи – С. 13.

⁸⁶ Там само. – С. 14.

⁸⁷ Там само. – С. 14, 15.

⁸⁸ Там само. – С. 17.

⁸⁹ Боряк Г. НАІС і проблеми доступу до архівної інформації в документальних архівних та інформаційних системах // *Національна архівна інформаційна система “Архівна та рукописна Україніка” і комп'ютеризація архівної справи в Україні: Зб. наук. праць*. – К., 1996. – Вип. 1: Інформатизація архівної справи в Україні: сучасний стан та перспективи; Дубровіна Л., Боряк Г., Кіржаєв С. Національна архівна інформаційна система (НАІС): актуальні проблеми “Архівної та рукописної Україніка” та шляхи створення зведеної бази даних на бібліотечні, музейні та архівні колекції, фонди // *Бібл. вісн.* – 1993. – 3/4. – С. 58–64; Боряк Г. Документальні ресурси національної та державної спадщини України: Бібліографічна, кодикологічна та археографічна Україніка (сфери дії та розмежування понять) / *Рукописна та книжкова спадщина України: археографічні дослідження унікальних архівних та бібліотечних фондів*. – К., 1995. – Вип. 3. – С. 4–21;

Боряк Г. Національна архівна спадщина України та державний реєстр “Археографічна Україніка: Архівні документальні ресурси та науково-інформаційні системи”; Архівна та рукописна Україніка: Програма виявлення, обліку, опису архівних документів і рукописних книг та створення національного банку інформації по документальних джерелах з історії України // *Матеріали розширеної міжвідомчої наради по обговоренню Державної програми “Архівна та рукописна Україніка”*, Київ, 17 жовт. 1991 р. – К., 1992. – С. 51–62; *Омельчук В.* Національна бібліографія України: тенденції розвитку, проблеми розробки // *Бібл. вісн.* – 1995. – № 5. – С. 3–13.

⁹⁰ *Боряк Г. В.* Інформаційна інфраструктура суспільства й ретроспективні документальні ресурси // *Бібл. вісн.* – 1996. – № 4. – С. 3. Автор наголошує: “Розвиток єдиної методології архівно-археографічної репрезентації інформації і можливість її комп’ютерної обробки, зберігання та використання спричинює різке зростання обігу інформації, що є головною проблемою українських спеціальних історичних дисциплін документально-інформаційного циклу бібліографії, камеральної археографії, кодикографії та документознавства”.

⁹¹ Там само. – С. 3.

⁹² *Яцунюк Е. М.* Проблемы создания единого фонда книжных памятников страны // *Книга. Исслед. и материалы.* – Сб. 64, 1992. – С. 39; *Шмидт С. О.* О классификации исторических источников // *Вспомогательные исторические дисциплины.* – Л., 1985. – Вып. 16. – С. 12; *Савин В. А.* Документ – архивный документ – исторический источник – памятник истории и культуры: проблемы проявления существенных характеристик // *Архивоведение и источниковедение отечественной истории. Проблемы взаимодействия на современном этапе: докл. и тез. выступлений на второй Всерос. конф. / ВНИИДАД.* – М., 1997. – С. 181–187.

⁹³ *Брайчевський М. Ю.* Київський великокнязівський архів. – С. 105.

⁹⁴ *Бутич І. Л.* Архіви Київської Русі та Галицько-Волинської держави. – С. 43.

⁹⁵ *Климова К. І.* Історіографія історії архівної справи в Україні // *Нариси історії архівної справи в Україні.* – К.: Вид. дім “КМ “Академія”, 2002. – С. 31.

⁹⁶ *Кулешов С. Г.* Про значення поняття “документ” // *Бібл. вісн.* – 1995. – № 1. – С. 1; *Швецова-Водка Г. М.* Значення “документ” у документально-інформаційних науках // *Культура України: історія і сучасність: Тези доп. Респ. наук.-практ. конф.* 26–28 жовт. 1992 р. – Х., 1992. – С. 324–326; *Сокова А. Н.* Общие принципы построения систем документации // *Развитие сов. документоведения (1917–1984): Сб. науч. тр. / ВНИИДАД.* – М., 1983. – С. 27–40.

⁹⁷ *Кулешов С. Г.* Про значення поняття “документ”. – С. 1.

⁹⁸ Там само.

⁹⁹ *Соколов А. В.* Информационный подход к документальной коммуникации: Учеб. пособие / Ленинград. гос. ин-т культуры. – Л., 1988. – 85 с.; *Широков В. А.* Інформаційна теорія та системотехнічні засади комп’ютерної лексикографії. Автореф. дис. ... д-ра техн. наук / НБУВ. – К.: 1999. – 32 с.

¹⁰⁰ *Кулешов С. Г.* Про значення поняття “документ”. – С. 1.

¹⁰¹ Там само. – С. 2.

¹⁰² Там само; *Швецова-Водка Г. М.* Значення “документ” у документально-інформаційних науках. – С. 325;

¹⁰³ *Кулешов С. Г.* Про значення поняття “документ”. – С. 2.

¹⁰⁴ Там само. – С. 3.

¹⁰⁵ *Дубровіна Л. А.* Рукописна книга як об’єкт національного бібліографічного репертуару України в контексті поняття “писемна пам’ятка” та її автора // *Наук. праці Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського.* Вип. 2. – К.: НБУВ, 1999. – С. 149; *Й. ж.* Інформаційно-документальні описи писемних джерел: бібліографія, археографія, кодикографія? // *Бібл. вісн.* – 1992. – № 1. – С. 13–29.

¹⁰⁶ *Кулешов С. Г.* Про значення поняття “документ”. – С. 3.

¹⁰⁷ *Кулешов С. Г.* Документознавство. – С. 6.

¹⁰⁸ *Дубровіна Л. А.* Рукописна книга як об’єкт національного бібліографічного репертуару України. – С. 143.

¹⁰⁹ Там само.

¹¹⁰ *Лапто-Данилевский А. С.* Очерк русской дипломатики частных актов. – Пг., 1920.

¹¹¹ *Дубровіна Л. А.* Рукописна книга як об'єкт національного бібліографічного репертуару України. – С.145; *Й ж.* Кодикологія та кодикографія української рукописної книги. – С. 14–55.

¹¹² *Солонська Н.* Книгознавчі читання в НБУВ... – С. 45–46.

¹¹³ *Кулешов С. Г.* Документознавство. – С. 6.

¹¹⁴ Там само. – С. 9.

¹¹⁵ Там само. – С. 8.

¹¹⁶ Развитие архивного дела с древнейших времен до наших дней // Тр. ВНИИДАД. – М., 1979. Т. 8. Ч. 1; Архивное дело с древнейших времен до 1917 года. – С. 8.

¹¹⁷ *Кулешов С. Г.* Документознавство. – С. 12.

¹¹⁸ *Іваненко Б. В., Опищенко О. С., Сохань П. С.* Державна програма “Книжкова спадщина України: Створення бібліографічного реєстру та системи збереження та загальнодоступності” (ДКНТ, Напряв 7. 1. 1) і її проект “Архівна та рукописна Україніка” // Національна архівна інформаційна система “Архівна і рукописна Україніка”. Вип. Інформація архівної справи в Україні: сучасний стан та перспективи. Зб. наук. праць. – К., 1996. – С. 9.

**ДО ІСТОРІЇ ЄВРЕЙСЬКИХ ЗЕМЛЕРОБСЬКИХ
КОЛОНІЙ В УКРАЇНІ**

**Євреї-землероби Чернігівської губернії
та їхні колонії**

Внесок єврейського народу в розвиток аграрного сектора економіки Російської імперії – питання, яке майже не висвітлено як у вітчизняній, так і зарубіжній історіографії. Дослідження з історії землеволодіння та землеробства єврейського населення практично відсутні. Лише окремі праці присвячено вивченню колоній євреїв-землеробів на Півдні України, переважно у Херсонській губернії.

І досі залишаються поза увагою й питання розвитку землеволодіння та створення землеробських колоній у Чернігівській губернії. Їх вивчення ускладнюється відсутністю достатньої джерельної бази. Це стосується не лише друкованих, але й архівних матеріалів. На жаль, не збереглися документи органів управління землеробськими колоніями регіону, тому дослідник змушений залучати інформацію про них переважно з документів, що стосуються цього питання лише побічно.

Думки про залучення євреїв до землеробства виникали ще на межі XVIII–XIX ст. як у середовищі державних діячів, так і серед освічених представників єврейства. Офіційна влада прагнула втілити цю ідею в життя, щоб зробити євреїв “корисними для держави громадянами”, залучити їх, поряд з німцями та болгарами, до колонізації Новоросії. Положення про євреїв-землеробів уперше з’явилося 1804 р., однак у Чернігівській губернії відгуку воно не знайшло.

Положення про євреїв-землеробів 1835 р. дістало своє відображення у Законах про стани (1842 р.) Згідно з останніми, кожному єврею Російської імперії дозволялося будь-коли переходити у землеробський стан. Оселятися вони мали право на землях, виділених для цього з казенних дач, а також на придбаній у власність або орендованій землі. Купівля та оренда землі дозволялися лише в межах смуги осілості. При переході в землеробський стан євреям надавалися пільги: звільнення від подушних податей на 25 років (при поселенні на орендованих землях – на 5 років), від рекрутської повинності на підставі Рекрутського статуту (на 50 років у великому поселенні та на 25 років у невеликій громаді), від грошових земських повинностей – на 10 років¹.

26 грудня 1844 р. за ініціативою графа Кисельова було видано нове Положення про євреїв-землеробів. За ним, на відміну від попереднього, передбачалося звільнення згаданих осіб від сплати всіх податей, грошових повинностей та виконання натуральних земських повинностей на 10 років².

Згодом право організації єврейських поселень у Полтавській та Чернігівській губерніях на вже придбаній землі було обмежено. Крім того, не дозволялося придбання нових земель у цих губерніях³. Взагалі, як оренда, так і купівля євреями земель у Чернігівській губернії більш активувалися починаючи з 1862 р.

8 травня 1863 р. до губернського правління з проханням надати відомості про євреїв-землеробів Чернігівської губернії звернувся М. Домонтович, який у цей час займався створенням опису цієї губернії. За відомостями повітових земських судів, у 10-ти із 14-ти повітів губернії (Борзнянському, Козелецькому, Конотопському, Мглинському, Ніжинському, Новгород-Сіверському, Остерському, Стародубському, Суразькому та Чернігівському) в орендному утриманні знаходилося 1 934 дес. землі (з них 1 477 – у землеробських колоніях), а у приватній власності в 9-ти повітах губернії (Борзнянському, Глухівському, Городнянському, Кролевецькому, Новгород-Сіверському, Новозибківському, Сосницькому, Стародубському та Чернігівському) було 1 188 дес. землі (з них 675 – у землеробських колоніях)⁴.

За матеріалами Чернігівського губернського правління, в 1864 р. у губернії мешкало 2 584 євреї-землероби обох статей, які обробляли 3 484 дес. землі (з них 600 – приватної)⁵. Згідно із свідченнями повітових поліцейських та волосних правлінь, у 1882 р. загальна кількість землі, орендованої євреями в Чернігівській губернії, становила 140 365 десятин: найбільше – у Мглинському та Суразькому повітах (близько 18 тис. дес. у кожному), найменше – у Кролевецькому повіті (близько 500 дес.)⁶.

За відомостями місцевих нотаріальних архівів, у 1862 р. євреї володіли на правах приватної власності 1/4 дес. землі, у 1867 р. – уже 3 927 дес., у 1872 р. – 13 230, а у 1880 р. – понад 70 тис. дес. землі. Найбільшою ця кількість була у Новозибківському та Городнянському (понад 15 тис. дес.) повітах, найменшою – у Козелецькому (369 дес.) та Ніжинському (245 дес.) повітах⁷.

За два роки право євреїв на поселення на приватних землях було обмежено. А з уведенням військового статуту в 1874 р. було відмінено й пільги щодо військової служби.

15 вересня 1875 р. губернське правління доручило повітовим поліцейським правлінням Чернігівської губернії провести дізнання щодо того, чи всі євреї-землероби, що проживали у повітах, займалися землеробством особисто. Такі відомості надсилалися протягом 1875–1876 рр., і на їх підставі всіх, хто не займався землеробством особисто, було переведено до інших станів⁸. Цей процес тривав упродовж наступного десятиріччя. У 1875 р. було відзначено, що "...майже усі євреї, які придбали у Чернігівській губернії за контрактами або у власність землі, переводилися у землеробський стан з метою ухилення від рекрутської повинності

і при цьому скористатися пільгами щодо сплати податків та складання недоїмок, що вони мали у попередніх станах...”⁹. За результатами перевірки губернське правління визначило, що лише в колоніях Красносілля, Новинки та Крупець Суразького повіту євреї займаються обробіткою землі, мають будівлі для зберігання хліба, реманенту та худоби (проте і там частина колоністів знаходилася на заробітках в інших містах Російської імперії)¹⁰.

Після створення 1880 р. Товариства ремісничої та землеробської праці євреїв Росії спостерігалось посилення пропаганди сільськогосподарської праці серед єврейського населення. Однак більшість позитивних тенденцій було зведено нанівець Тимчасовими правилами від 3 травня 1882 р., згідно з якими євреям у смузі осілости заборонялося селитися поза межами міст і містечок (крім існуючих на цей час єврейських колоній), було припинено укладання купчих, закладних та орендних договорів на ім'я євреїв на нерухоме майно поза межами міст та містечок¹¹.

За даними перепису населення 1897 р., у Чернігівській губернії налічувалося євреїв-землеробів: 487 осіб чоловічої та 134 жіночої статі самостійних та 920 осіб чоловічої та 1 658 жіночої статі – членів їхніх родин. За повітами це виглядало так¹²:

Повіти (дані без міст) та міста	Самостійних		Членів родин	
	чол.	жін.	чол.	жін.
Борзнянський повіт	10	–	20	32
м. Борзна	1	–	2	5
Глухівський повіт	2	–	2	7
м. Глухів	–	1	2	2
Городнянський повіт	56	4	107	201
м. Городня	–	–	–	–
Козелецький повіт	7	5	13	38
м. Козелець	1	–	–	–
Конотопський повіт	12	1	20	37
м. Конотоп	1	–	3	4

Продовження табл. 1

	5	1	–	15
.	1	–	–	1
.	1	–	1	5
	119	71	240	491
.	2	–	3	8
-	13	1	16	28
.	1	–	–	2
	4	–	4	7
.	1	–	1	1
.	–	–	–	–
	26	8	40	84
.	3	–	6	9
	4	–	1	3
.	–	–	–	–
	22	5	63	93
.	2	–	2	4
	18	17	35	48
.	1	2	1	6
.	1	1	5	4

Продовження табл. 1

Суразький повіт	149	15	274	459
м. Сураж	4	–	18	25
Чернігівський повіт	10	–	16	21
м. Чернігів	6	–	8	12
м. Березна	4	2	4	6
Загалом	487	134	920	1658

Процес створення єврейських землеробських колоній на території Чернігівської губернії умовно можна поділити на два етапи.

Перший етап пов'язаний з прийняттям Положення про євреїв-землеробів 1835 р. і створенням протягом 30-х рр. XIX ст. колоній на орендованих землях. Так, у слободі Ловині Городнянського повіту мешкали євреї, які займалися землеробством на придбаній у власність землі з 1837 р.¹³ У 1839 р. євреї Могильовської губернії орендували у поміщиці Халецької землі й заснували громаду¹⁴. Офіційно з початку 1844 р. до землеробського стану було переведено 59 осіб чоловічої та 28 – жіночої статі¹⁵. За два роки громада вже налічувала до 100 осіб чоловічої статі¹⁶ і володіла 610 дес. землі¹⁷; до неї приєднувалися й євреї, що придбали землі у м. Ловинь пізніше¹⁸. 1860 р. громада налічувала 31 родину (241 осіб чоловічої статі за ревізією 1858 р.), а 1876 р. – лише 10 домовласників-євреїв¹⁹. Із 1875 р. 300 дес. землі Ловинської громади були орендовані І. В. Ліberman, однак у 1883 р. Городнянське повітове поліцейське управління, посилаючися на Тимчасові правила від 3 травня 1882 р., відмовило М. Л. Рейнлібу та І. В. Ліberman у поновленні контракту на оренду²⁰.

У цей же період у Суразькому повіті на землях, орендованих ще 1836 р. у купця А. Є. Полуботка на 12 років, був заснований хутір Андріївка²¹.

За умовами контракту від 18 серпня 1836 р., в оренду було віддано 100 дес. землі з платнею за кожну десятину 4 крб. на рік. Відповідно до додаткових умов від 5 грудня 1839 р., А. Є. Полуботко зобов'язувався передати в оренду ще 200 дес. землі, які зрештою віддала в орендне утримання на 25 років уже його вдова – опікунка маєтку А. І. Полуботко. Євреї-землероби мали щорічно сплачувати за перші сто десятин землі по 1 крб. 14 $\frac{1}{4}$ коп. сріблом, а за інші 200 дес. – замість скіпщини по 85 крб. 71 $\frac{1}{2}$ коп. сріблом²². 24 липня 1844 р. А. І. Полуботко продала за купчою євреям Гендіну, Жолудову, Селезньову, Полонському, Шейніну та Резнікову ще 20 дес. землі²³.

Таким чином, з 1844 р. у Андріївці існувала громада євреїв-землеробів; за даними 1848 р. вона складалася з 42 осіб чоловічої та 17 жіночої статі і мала понад 300 дес. землі²⁴. 1864 р. тут уже налічувалося 30 дворів євреїв-землеробів (128 осіб чоловічої та 115 жіночої статі)²⁵, але з часом інтерес євреїв до землеробства згасав, тож меншою стала і кількість колоністів. Так, 1872 р. колонія Андріївка налічувала лише 85 ревізьких душ²⁶.

Через рік нащадки купця Полуботка відмовилися продовжити контракт на оренду землі, що зумовило масовий перехід євреїв-землеробів до різних міщанських громад²⁷. Показово, що коли у 1874 р., за відомостями Чернігівської казенної палати, в Андріївці налічувалося 103 євреї-землероби, то в 1885 р. їх лишалося лише 4 особи чоловічої статі²⁸. А ще за чотири роки повітовий справник повідомляв: "... колонії не існує і євреїв-землеробів немає..."²⁹.

Другий етап створення колоній у Чернігівській губернії пов'язаний із прийняттям Положення про євреїв-землеробів 1844 р.; цей процес тривав протягом 40–50-х рр. XIX ст.

6 березня 1846 р. міністром внутрішніх справ було дозволено перевести євреїв у землеробський стан з утворенням колонії Красносілля на землях поміщиці Лайкевич у Суразькому повіті³⁰. За договором 1844 р. 25 єврейських родин (100 ревізьких душ) орендували 600 дес. землі у безстрокове користування³¹. У зв'язку з необхідністю обов'язково зазначати термін угоди, 7 червня 1845 р. була укладена угода 37 господарів на 25 років, але з правом безстрокової оренди через поновлення контракту після кожних 25 років³².

Ще через рік П. М. Лайкевич уклала з євреями Чернігівської та Могильовської губерній (загалом 39 членів родин) договір такого змісту:

"... за бажанням євреїв... перейти у кількості 100 ревізьких душ до землеробського стану та оселитися на землях Лайкевич, уклали цей контракт... на засадах:

1. Лайкевич дозволяє поселення євреїв на 25 років і надає землі ... при маєтку у с. Красновичі ... в урочищі Капрелів ручей 6 000 дес. землі, а ми, євреї, забов'язуємось сплачувати щорічно по 142 крб. 85,5 коп. сріблом...

2. Переселення євреїв ... організувати саме в 1846 р. всім і таким чином, щоб за виключенням грошової допомоги, що призначена від уряду... було за власні кошти.

3. Поселення не може бути скасоване і через 25 років ні Лайкевичевою, ні її нащадками, але контракт відносно до ціни може бути переглянутий за бажанням П. М. Лайкевич, але таким чином, що ця ціна не повинна бути збільшена більш ніж удвічі..."³³.

Згідно з дозволом міністра фінансів від 5 березня 1847 р. міщани-євреї Могильовської та Чернігівської губерній у кількості 91 душа чоловічої та 38 жіночої статі були переведені на ці землі з початку 1847 р.³⁴ 1864 року населення колонії становило 35 родин (189 осіб чоловічої та 195 жіночої статі)³⁵.

1867 р. господарства колонії Красносілля постраждали від епідемії великої рогатої худоби, на відновлення поголів'я якої громадою були ви-

трачено значні кошти. Крім того, декілька років був неврожай зернових культур. Все це призвело до того, що недоїмки казенних зборів з громади зросли до 1 200 крб. 1871 р. землероби колонії були змушені звернутися до органів влади з проханням про розстрочку сплати цієї недоїмки на 10 років³⁶.

7 липня 1872 р. П. М. Лайкевич та 30 родин євреїв-землеробів колонії Красносілля уклали новий контракт, за яким Лайкевич віддавала в оренду євреям-землеробам ще на 25 років землю, на якій знаходилося їхнє поселення, у кількості 500 дес. замість 600 дес. (за старим контрактом). Євреї зобов'язувалися сплачувати за цю землю щорічно 250 крб. сріблом. Усі поземельні повинності Лайкевич мала сплачувати сама. Ця колонія не підпадала під знищення й через 25 років ні самою Лайкевич, ні її нащадками, але платня за орендне утримання землі зростала до 280 крб. на рік. Крім того, контрактом передбачалося, що євреї мали право використовувати ліс, що знаходився на орендованій землі, лише для власних потреб³⁷. Цього ж року громадою колонії Красносілля було подано прохання про продовження строку дії пільг щодо рекрутської повинності на 50 років від дня заснування колонії (їм було відмовлено через невелику чисельність громади)³⁸.

У 1880–1881 рр. у колонії налічувалося 202 ревізькі душі, а мешкало лише 13 родин (76 осіб чоловічої та 79 жіночої статі). 1885 р. тут було 44 особи чоловічої статі, а за даними 1892 р. – лише 20 родин у колонії продовжували займатися землеробством³⁹. 1898 р. Кочержевська (спадкоємиця Лайкевич) подала до Стародубського окружного суду позов про вилучення з володіння євреїв-землеробів землі, на якій вони оселилися 1846 р.⁴⁰

16 лютого 1900 р. дружина полковника у відставці, мешканка м. Оренбурга Л. В. Гольфтер через свого повіреного продала громаді євреїв-землеробів колонії Красносілля у загальне володіння ділянку землі, яку вона отримала за актом про розподіл майна з дружиною колезького радника У. Д. Кочержевською (уродж. Бенедиктович), затвердженням 5 грудня 1886 р. Цю землю – приблизно 250 дес. у дачах с. Красновічі Суразького повіту – Л. В. Гольфтер продала за 9 тис. крб.⁴¹ Останні відомості про цю колонію відносяться до 1909 р. – тоді в ній проживало 100 осіб чоловічої статі⁴².

У Суразькому повіті існувала й інша колонія євреїв-землеробів – Крупець. 16 січня 1849 р. титулярний радник Д. С. Савич та старійшини чотирьох родин євреїв-міщан (22 особи чоловічої статі) уклали контракт про поселення євреїв, які бажали перейти у землеробський стан, на землях Савича на таких умовах:

1) Савич надав у їх повне розпорядження всі зазначені у проекті землі при хут. Діонисполе, в урочищах Половинники, Вовчий Степ, Залісся та Крупець Суразького повіту – загалом 187 дес. 1627 ⁹/₁₄ кв. саж. на 25 років (до 1 квітня 1883 р.).

2) За цю землю євреї-землероби мали сплачувати щорічно 259 крб. сріблом. Через 25 років єврейська громада могла за бажанням продовжити оренду на тих самих умовах, і Д. С. Савич не мав права відмовити їм⁴³.

1864 р. ця колонія налічувала 15 дворів євреїв-землеробів (88 осіб чоловічої та 95 жіночої статі)⁴⁴. Згодом контракт на оренду хутора був продовжений спадкоємицею Савича – Євдокією Малаховою – на тих самих умовах⁴⁵. У лютому 1897 р. євреї-землероби колонії Крупець звернулися з проханням продовжити термін орендного договору. З цього приводу суразький повітовий справник повідомляв губернському правлінню, що хутор Крупець належить дочці померлої Є. Малахової – Ользі Степанівні Дзвонкевич, яка мешкала у хут. Погорельках Чернігівського повіту⁴⁶. Євреї-землероби склали у хуторі Крупець колонію з 27 будинків, в яких мешкала 31 родина. Їхнім основним заняттям було землеробство, але вони займалися також шевством та кравецтвом⁴⁷.

20 березня 1901 р., за повідомленням Департаменту духовних справ Міністерства внутрішніх справ, “...Государь император... всемилостивейше соизволил разрешить ..., в изъятие высочайше утвержденных 3 мая 1882 г. временных правил, возобновить арендный договор...”⁴⁸.

12 листопада 1847 р. євреї Бакалейщик та Віленчик взяли в оренду у колезького секретаря К. М. Мамсина 172,5 дес. землі на 25 років при с. Селищі (хутір Сороки) Козелецького повіту за умови приймати на ці землі євреїв для заняття землеробством⁴⁹. На цих землях оселилися вихідці з Мінської, Могильовської та Чернігівської губерній.

У 1859 р. громада налічувала 11 родин (61 особа), через рік – 9 родин, ще через три роки – 9 родин (27 осіб чоловічої та 32 жіночої статі), а 1885 р. – лише 3 особи чоловічої статі⁵⁰. 1864 р. повідомлялося, що більшість єврейських родин цієї колонії не лише не займалися землеробством, але навіть не мешкали на цих землях. Із числа тих, хто залишався у хуторі, ніхто землі не обробляв. Тому губернське правління 24 березня 1864 р. прийняло рішення про виключення всіх цих родин із землеробського стану⁵¹.

Протягом 1849–1851 рр. у с. Бреч Сосницького повіту губернським секретарем Г. М. Полонецьким було продано 175 дес. землі євреям, які побажали перейти до землеробського стану⁵². На цих землях було засновано поселення євреїв-землеробів: 1860 р. тут налічувалося 8 родин (76 осіб чоловічої та 77 жіночої статі за ревізією 1858 р.), 1863 р. – 107 осіб (73 чоловічої та 34 жіночої статі), 1864 р. – 18 дворів (76 осіб чоловічої та 77 жіночої статі)⁵³. Але це поселення як землеробське існувало недовго. Вже 1879 р. у проханні землероба Любинського про віднесення до громади міщан м. Сосниці відзначалося, що “...майже всі євреї-землероби с. Бречі вже перераховані із землеробського стану до інших...”⁵⁴. 1883 р. у с. Бречі мешкало 30 родин, які мали у своїй власності 240 дес. землі, але всі вони вже належали до міщанської громади м. Сосниці⁵⁵.

Протягом 1850–1851 рр. євреям, що бажали перейти до землеробського стану, було передано поміщиком О. П. Пригарою в орендне утримання 220 дес. землі при с. Смолянці (хутір Забари) Ніжинського повіту⁵⁶. 29 січня 1853 р. між 6-ма євреями та О. П. Пригарою була затверджена угода про оренду в останнього 60 дес. землі в дачах с. Смолянки на 25 років з платою по 60 крб. сріблом на рік⁵⁷. Станом на 1860 р. ця

грумада налічувала не менше 15 родин, 1864 р. – уже лише 7 (28 осіб чоловічої та 30 жіночої статі)⁵⁸.

10 березня 1879 р. Ніжинське повітове поліцейське управління повідомляло губернському управлінню, що "... у с. Смолянці та хут. Забари... землеробів, що мають право брати участь у громадських зборах, – 11 осіб..."⁵⁹, а рапорт за лютий 1881 р. стверджував, що у с. Смолянці "...знаходиться землеробів-євреїв лише 9 осіб, та й ті землеробством не займаються; інші ж мешкають в Козелецькому та інших повітах губернії, деякі ж у суміжних губерніях..."⁶⁰. 1882 р. "...хут. Забари знищений, тому що орендована земля... надійшла у володіння поміщика Пригари..."⁶¹.

Започаткування громади євреїв-землеробів у с. Убіжичі Городнянського повіту припадає на 1853 р., коли міщанин Могильовської губернії Л. А. Цивлін придбав у поміщиці Пашкевич близько 17 дес. землі⁶². 1885 р. у селі мешкало вісім осіб чоловічої статі, що займалися землеробством⁶³.

Із 50-х рр. ХІХ ст. існувала громада євреїв-землеробів у с. Олександрівці Городнянського повіту на землях, орендованих 1854 р. у поміщиків Сахновських⁶⁴. За відомостями 1863 р., громада налічувала 145 ревізьких душ і орендувала 352 дес. землі⁶⁵, а ще через два роки тут налічувалось лише 6 осіб чоловічої статі⁶⁶.

Таким чином, розглянувши деякі аспекти створення землеробських колоній, можна відзначити, що єврейське населення смуги осілости, зокрема Чернігівської губернії, намагалося прилучитися до землеробства. Однак законодавче обмеження прав євреїв на землеволодіння не давало їм можливості розвинути цей вид діяльності.

А. В. МОРОЗОВА

-
- ¹ Свод законов Российской империи. – Изд. 1842 г. – Т. IX.
² Там само. – Изд. 1857 г. – Т. IX.
³ Свод законов Российской империи. – Изд. 1857 г. – Т. IX.
⁴ Держархів Чернігівської області, ф. 127, оп. 7 а, спр. 3346.
⁵ Черниговская губерния. Список населенных мест по сведениям 1859 года / Сост. Н. Штигилиц. – СПб., 1866. – С. XXII.
⁶ Земский сборник Черниговской губернии. – 1882. – № 2. – С. 95–96.
⁷ Там само.
⁸ Див.: Держархів Чернігівської області, ф. 127, оп. 18 а, спр. 651.
⁹ Держархів Чернігівської області, ф. 127, оп. 18 а, спр. 574, арк. 32–34 зв.
¹⁰ Там само, спр. 651, арк. 51–51 зв.
¹¹ Собрание Указаний и распоряжений правительства. – 1882. – № 43. – Ст. 272.
¹² I Всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. / Под ред. Н. А. Тройницкого. – Т. XLVIII. Черниговская губерния. – СПб., 1905. – С. 206–283.
¹³ Див.: Держархів Чернігівської області, ф. 127, оп. 17, спр. 3607, арк. 30–30 зв.
¹⁴ Там само, спр. 2523, арк. 22.
¹⁵ Там само, арк. 35.
¹⁶ Там само, спр. 3192, арк. 1–6 зв.
¹⁷ Там само, спр. 4546, арк. 1–1 зв.
¹⁸ Там само, спр. 3192, арк. 1–6 зв.
¹⁹ Там само, оп. 3 а, спр. 4129; оп. 7 а, спр. 3346, арк. 28; оп. 18 а, спр. 440, арк. 138 зв.
²⁰ Там само, оп. 28 а, спр. 281, арк. 1–2 зв., 8–8 зв.
²¹ Там само, оп. 17, спр. 3190, арк. 5, 31 зв.
²² Там само, оп. 191 а, спр. 564, арк. 4–4 зв.

- ²³ Там само, арк. 2–2 зв.
- ²⁴ Там само, оп. 17, спр. 3190, арк. 1–31 зв., 70.
- ²⁵ Черниговская губерния. Список населенных мест по сведениям 1859 года... – С. 189.
- ²⁶ Держархів Чернігівської області, ф. 127, оп. 21, спр. 674, арк. 1.
- ²⁷ Там само, оп. 18 а, спр. 378, арк. 1–1 зв.
- ²⁸ Там само, оп. 21, спр. 1999, арк. 31; оп. 18 а, спр. 378, арк. 9 зв.
- ²⁹ Там само, оп. 24 а, спр. 363, арк. 41.
- ³⁰ Там само, оп. 5, спр. 37, арк. 3.
- ³¹ Там само, оп. 4, спр. 593, арк. 1–1 зв.
- ³² Там само.
- ³³ Там само, оп. 191 а, спр. 544, арк. 2–2 зв.
- ³⁴ Там само, оп. 4, спр. 593, арк. 2 зв.
- ³⁵ Черниговская губерния. Список населенных мест по сведениям 1859 года... – С. 184; Держархів Чернігівської області, ф. 127, оп. 4, спр. 593, арк. 2 зв.
- ³⁶ Держархів Чернігівської області, ф. 127, оп. 206 а, спр. 278, арк. 2–2 зв.
- ³⁷ Там само, оп. 191 а, спр. 544, арк. 3–4 зв.
- ³⁸ Там само, арк. 1–1 зв.
- ³⁹ Там само, оп. 5, спр. 37, арк. 10; оп. 21, спр. 1999; оп. 24 а, спр. 463, арк. 16; оп. 25 а, спр. 6, арк. 42.
- ⁴⁰ Там само, оп. 5, спр. 1163, арк. 1–1 зв.
- ⁴¹ Там само, спр. 1796, арк. 17–18.
- ⁴² Там само, арк. 21.
- ⁴³ Там само, оп. 7 а, спр. 3372, арк. 57–60.
- ⁴⁴ Черниговская губерния. Список населенных мест по сведениям 1859 года... – С. 190.
- ⁴⁵ Держархів Чернігівської області, ф. 127, оп. 5, спр. 949, арк. 11.
- ⁴⁶ Там само, арк. 3.
- ⁴⁷ Там само.
- ⁴⁸ Там само, арк. 28.
- ⁴⁹ Держархів Чернігівської області, ф. 127, оп. 17, спр. 4086, арк. 118–118 зв.; спр. 4530, арк. 1–2.
- ⁵⁰ Черниговская губерния. Список населенных мест по сведениям 1859 года... – С. 59; Держархів Чернігівської області, ф. 127, оп. 21, спр. 1999; оп. 1 а, спр. 3073 д; оп. 3 а, спр. 4129.
- ⁵¹ Держархів Чернігівської області, ф. 127, оп. 18 а, спр. 651, арк. 51–51 зв.
- ⁵² Див.: Держархів Чернігівської області, ф. 127, оп. 1, спр. 193; оп. 17, спр. 3602, 3603, 3605, 4087, 4090.
- ⁵³ Черниговская губерния. Список населенных мест по сведениям 1859 года... – С. 57; Держархів Чернігівської області, ф. 127, оп. 3 а, спр. 4129; оп. 7 а, спр. 3346, арк. 60–60 зв.
- ⁵⁴ Держархів Чернігівської області, ф. 127, оп. 1, спр. 193, арк. 47.
- ⁵⁵ Там само, оп. 28 а, спр. 452, арк. 2.
- ⁵⁶ Там само, оп. 17, спр. 4540, арк. 1–2.
- ⁵⁷ Там само, оп. 2 а, спр. 4188, арк. 14.
- ⁵⁸ Черниговская губерния. Список населенных мест по сведениям 1859 года... – С. 133; Держархів Чернігівської області, ф. 127, оп. 3 а, спр. 4129.
- ⁵⁹ Держархів Чернігівської області, ф. 127, оп. 21, спр. 677, арк. 27 зв.
- ⁶⁰ Там само, оп. 25 а, спр. 623, арк. 4.
- ⁶¹ Там само, оп. 24 а, спр. 324, арк. 18.
- ⁶² Там само, оп. 17, спр. 4713, арк. 31–31 зв.; оп. 7 а, спр. 3346, арк. 28.
- ⁶³ Там само, оп. 21, спр. 1999.
- ⁶⁴ Там само, оп. 1, спр. 7323.
- ⁶⁵ Там само, оп. 7 а, спр. 3346, арк. 28.
- ⁶⁶ Там само, оп. 21, спр. 1999, арк. 31.

Єврейські землеробські колонії Херсонського повіту на зламі доби (1919–1922 рр.)

Один з найтяжчих періодів в історії єврейського населення, що мешкало на Півдні України, це події, що розгорнулися на її теренах починаючи з 1919 р. – повстанський рух, бойові дії, реквізиції та інші реалії громадянської війни, погроми, інші вияви антисемітизму, страшний голод.

Єврейське населення Нижньої Наддніпрянини концентрувалося переважно у містах і єврейських землеробських колоніях. Центрами суспільного життя єврейської громади були міста. Напередодні 1917 р. у 19-ти єврейських землеробських колоніях Херсонського повіту мешкали 26 138 осіб¹, а тільки в одному Херсоні станом на 1920 р. проживало 27 613 євреїв². У цьому місті з його потужною єврейською громадою діяли двадцять три синагоги та молитовних будинки³, різноманітні єврейські приватні навчальні заклади.

1917 рік ознаменувався організацією у Херсоні різноманітних за своїми напрямками, поглядами, соціальним складом єврейських політичних, просвітницьких, благодійницьких, профспілкових та релігійних організацій і товариств.

16 березня відбулися збори херсонського відділення любителів староеврейської мови⁴, за кілька днів, 19 березня, – перші публічні збори херсонських сіоністів, на які зібралося більш як 600 осіб⁵, ще через два дні – загальні збори єврейських соціалістів, на яких було створено об'єднаний єврейський соціалістичний клуб⁶.

Улітку 1917 р. на перших вільних муніципальних виборах інтереси херсонських єврейських виборців представляли три блоки: два суто національні, а третій, так званий список № 9, – об'єднаний передвиборний блок Ради робітничих, солдатських депутатів, профспілок і всіх соціалістичних партій, серед яких були й єврейські соціалістичні партії.

Різнomanітність і диференційованість єврейського суспільного життя продемонстрували вибори до Ради Херсонської єврейської громади, що відбулися в січні 1918 р. За мандати боролися 14 передвиборних блоків (“списків”): найбільшу кількість місць здобули Херсонська сіоністська організація (14), спілка об'єднаних синагог та громадських діячів (12), об'єднаний соціалістичний блок (“Поалей-Ціон”, Бунд та об'єднаний соціалістичний клуб – також 12 депутатів)⁷.

Протягом 1918 р. Херсонська єврейська громада видавала власним коштом газету “Херсонський край”, деякі числа якої збереглися в обласній науковій бібліотеці. Офіційно єврейська громада Херсона діяла з деякими перервами до 1920 р., поки постановою ревкому від 1 березня її остаточно не розпустили⁸. До речі, мандат на право ліквідації єврейської громади отримав представник Єврейського Комуністичного Союзу (“Комфербанду”)⁹.

Херсонська єврейська громада опікувалася життям навколишніх єврейських колоній. Так, улітку 1918 р. за ініціативою місцевих сіоністів у Херсоні відбувся підрайонний сіоністський з'їзд, на якому, як повідомляв репортер місцевої газети, були представлені переважно єврейські землеробські колонії. З'їзд обрав комітет у складі Х. Абрамовича, Л. Бромберга, І. Дікштейна, Ш. Карчевського та Х. Невельштейна. Було розпочато також запис на польові роботи до єврейських колоній (запис бажаючих проводився у сіоністському бюро)¹⁰.

Відомості про діяльність сіоністів та представників інших єврейських партій у колоніях майже не збереглися. Одеський дослідник М. Зябко, наприклад, наводить спогади старожилів колонії Нагартав (зараз – частина селища Березнегівате Миколаївської області) про те, що сіоністи проводили в ній агітаційну роботу, і в результаті декілька десятків сімей виїхало до Палестини¹¹. У документах Держархіву Херсонської області, у фондах органів влади періоду “жовтневої революції” та громадянської війни, збереглися розпорядження про відстеження дій так званих контрреволюційних організацій, але з місць надходили відповіді, що подібні формування відсутні.

Громадське життя колоній концентрувалося навколо синагог, шкільних та позашкільних установ, кредитових товариств і, безсумнівно, органів самоврядування. Еволюція цих форм громадського життя ілюструє зміни в свідомості євреїв-землеробів.

Синагоги або молитовні будинки були духовною основою єврейських колоній, їхнім центром. Збереглися статистичні відомості про кількість релігійних установ у колоніях. У великих поселеннях, передусім в Бобровому Куті, Великій Сейдеменусі, Великому Нагартаві, Львово, було по одній синагозі та по два молитовні будинки, а в менших діяли або синагога, або молитовний будинок¹². Відповідно, авторитет рабина, навіть за доби ревкомів та перших сілрад, був великим, а його слово – нерідко вирішальним. Це ілюструють протоколи загальних зборів колоністів Львово: до червня 1922 р. збори проходили в приміщенні синагоги¹³, і при створенні в тому ж році комісії для розподілу картоплі голодуючим колоністи вирішили ввести до її складу рабина Еллі Свердлова¹⁴ (до речі, на той час йому було 67 років, він разом з дружиною були позбавлені виборчих прав¹⁵).

Через місяць після рішення громади про включення рабина до цієї життєво важливої комісії майно синагоги та молитовних будинків було описане і вилучене¹⁶ – проходила кампанія з реквізиції церковного майна.

Синагоги мали виключне значення в освітній справі: навколо них зусиллями та під керівництвом рабинів створювались хедери – початкові релігійні школи.

Центрами світської освіти були в єврейських колоніях громадські, або так звані колоніальні, школи. Перша з них була створена ще в 1862 р., у 1864 і 1865 році було відкрито ще по одній, у 1868 році – ще п'ять, а в 1878 – три¹⁷.

Станом на 1907 р. у колоніях діяли 16 єврейських шкіл: в Єфінгарі – трикомплектна, в Бобровому Куті – двокомплектна, в інших – одно-

комплектні. У них навчалось близько двох тисяч дітей. За підрахунками земських освітян, для створення мережі загальної освіти необхідно було відкрити ще 9 шкіл¹⁸. Як зазначалося в доповіді про шкільну мережу на Херсонських повітових земських зборах у 1907 р., «тільки 6 % єврейських дітей Херсонського повіту навчається в правильно організованих школах (тобто в казенних, земських, міністерських. – Д. Б.). Але нестачу справжніх шкіл замінює навчання в чисельних хедерах, які прирівнюються до шкіл грамоти. Це сильно підвищує відсоток письменних серед євреїв, який за загальним переписом склав 42,6 %»¹⁹. (До речі, серед осіб німецької національності у Херсонському повіті письменних було 58 %, серед росіян 17,7 %²⁰.)

Документи херсонського повітового відділу народної освіти за 1919–1920 рр. зберегли важливі відомості про стан шкіл і позашкільної справи (наявність бібліотек, народних будинків, театральних гуртків) у період докорінного зламу традиційної освіти в єврейських колоніях, пов'язаних зі створенням єдиних трудових шкіл та відокремленням релігійних організацій від шкільного навчання.

У Великій та Малій Романівках Калузької волості в 1919 р. діяли дві однокласні школи, які знаходились у власних приміщеннях. У них працювали три вчителі (два чоловіка й одна жінка). Проблема письменності в колонії була майже вирішена – з 2 050 колоністів письменними були 1950²¹. У Великій Сейдеменусі, крім однокласної школи, де працювали два вчителі зі спеціальною освітою, були також і приватні вчителі. Усього з 522 дітей шкільного та дошкільного віку у школі навчалось – 130 (хлопців – 80, дівчаток – 50). Неписьменних у колонії не було²².

У сусідньому населеному пункті, Малій Сейдеменусі, крім однокласної школи, діяли також два хедери, проблеми неписьменності тут також не існувало²³. У Великому Нагартаві в 1919 р. працювала однокласна школа²⁴. В Бобровому Куті однокласну школу відвідували 252 учні. Їх учили чотири вчителі – всі зі спеціальною освітою²⁵. У колонії Львово Тягинської волості в 1920 р. діяли дві однокласні школи, де працювало шість учителів. Школи відвідували 188 із 272 хлопців і 250 із 316 дівчаток. У колонії з 1 746 мешканців знали грамоту 1 246²⁶.

За документами про наявність освітніх установ у колоніях у 1919 та 1920 рр., наданими повітовому відділу народної освіти, простежується, по-перше, що населення єврейських колоній на той час у більшості своїй було письменним, по-друге, – зникала важлива ланка єврейської освіти – хедери. Якщо влітку 1919 р. вони ще були в деяких колоніях, то вже на початку наступного року, після остаточного повернення Радянської влади, в офіційних документах відсутня навіть згадка про наявність хедерів. Освіта в єврейських колоніях стала виключно світською.

Документи повітового відділу народної освіти висвітлюють питання розвитку бібліотечної й театральної справи, які в колоніях були пов'язані між собою, оскільки самодіяльні театри були однією з форм фінансування діяльності бібліотек. З них дізнаємося, наприклад, що у Великій та Малій Романівках працювала громадська російсько-єврейська бібліотека, яка була відкрита ще в 1911 р. та утримувалася на членські внески

і приватні пожертви, а з грудня 1918 р. – на гроші від театральних вистав, що влаштувала місцева інтелігенція. Бібліотекою завідував Лейзер Абрам Бир. 283 із 1,5 тис. книг бібліотеки були єврейською мовою. 75 % читачів мали менше 17 років. З 1919 р. нові книги не купувались. Як вже зазначалось, аматорський театральний гурток був створений тут у грудні 1918 р. Його склали 20 осіб, зусиллями яких за півроку було поставлено три вистави, на які приходило щоразу близько 300 глядачів²⁷.

У Великій Сейдеменусі працювала приватна бібліотека-читальня, заснована у лютому 1900 р., яка утримувалася на кошти бібліотечного товариства і налічувала 1,5 тис. книг.

У Малій Сейдеменусі діяла бібліотека-читальня зі статусом народної, яку було відкрито за ініціативою А. Л. Шайкіна²⁸. Як повідомлялося, у 1919 р. нові книги не купувалися, але надходили газети та журнали: “Одесские новости”, “Еврейская жизнь”, “Нива”, “Вокруг света”. Бібліотека утримувалася коштом театрального гуртка, який було засновано в 1911 р. також за ініціативою А. Л. Шайкіна.

У Великому Нагартаві єврейська бібліотека існувала з 1902 р. У ній налічувалося близько двох з половиною тисяч книг, 500 з яких були єврейською мовою. На той час у Великому Нагартаві мешкало чотири тисячі колоністів³⁰. Цікаво, що бібліотека сусіднього містечка, Березнеговатого, з десятьма тисячами мешканців мала у своїх фондах лише 2,9 тис. книг (154 з них – українською мовою).

Львівська громадська бібліотека, відкрита за ініціативою місцевої молоді, налічувала понад три тисячі книг. У колонії діяв театральний гурток з 18 акторів. За півроку було показано десять вистав, середня кількість глядачів складала майже 400 чоловік³¹. Для порівняння: у волосному центрі, с. Тягинка, бібліотеки не було взагалі, а виставу (“Весілля на Гончарівці”) на час складання звіту тільки готували. Більшість бібліотек колоній, заснованих на початку сторіччя, на час громадянської смуги переживали кризу через відсутність нових надходжень, але газети та журнали з Одеси, Миколаєва та Херсона вони отримували. Досить розвинутою була театральна діяльність. Вистави ставилися переважно єврейською мовою. Найпопулярнішими були п'єси Якова Гордіна³², які в той час активно ставилися й у херсонських театрах.

З листопада–грудня 1918 р., коли територія єврейських колоній потрапила до зони бойових дій повстанських загонів і на два роки перетворилася на арену боїв різних армій, культурна й господарча діяльність колоній майже завмирає. Ось як змальовується чотирирічна історія колонії Львово у доповіді місцевого ревкому в липні 1922 р.: “Колонія Львово переживала небывалое в истории колонии бедствие в течение 4-х лет. От богатой колонии Львово своим с/х инвентарем, образцовым ведением хозяйства, производством, посевами, всей земельной площади, занятием скотоводства, в настоящее время преобразована в самую бедную разоренную деревушку. ... не прекращалась гражданская война, войска, при стоянке в колонии, учинили много бедствий колонии своими требованиями подвод и прочих предметов, не дали гражданам произвести свои посевы”³³.

У районі єврейських землеробських колоній (Львово, Бобровий Кут, Сейдеменуха та ін.), за газетними повідомленнями 1919 р. та оперативними зведеннями 1920–1921 рр., мали місце чисельні випадки збройних нападів з пограбуванням місцевих жителів, які здійснювали як збройні формування, що мали політичну забарвленість, так і “звичайні” грабіжники³⁴.

Такі повідомлення у січні–лютому 1919 р. надходили, наприклад, з Кам'янки, Ново-Житомира, Ізлучистої, Ізраїлівки³⁵.

“В колонию прибыл отряд в 20 человек в полном вооружении. Со звали сход и арестовали его участников. Прибывшему начальнику охраны Излучистой волости, который потребовал мандат, командир отряда заявил, что он и его отряды служат компании Махно и, вынув револьвер из кобуры, и приставил его к виску начальника волостной охраны, сказал: “Вот мой мандат...”. После этого часть отряда приступила к ограблению всего населения, подвергая его разным пыткам. Банда ограбила всех жителей дочиста, забрав все, что попадалось под руку. В магазине 2-го общества потребителей забрали весь товар. Женщины и дети бежали из колонии. Забрав затем 8 лошадей, банда уехала”.

Колоністи були змушені озброюватись.

За повідомленнями газети “Рідний край”, з початку 1919 р. у єврейських колоніях створювалася “подомовая охрана”³⁶. У колонії Львово, за спогадами відомого російського літературознавця В. Шкловського, діяв загін самозахисту, завдяки чому Львово перетворилось на своєрідний центр для біженців: “Обгоняем большие телеги с евреями, уходящими от белых – будущих погромов. Ехали евреи в земледельческую колонию Львово, где они скапливались в таком количестве, что их уже там не было... [там] нравы особенные, львовские. Ездят, например, торговать отрядами на тачанках, как Махно. И на тачанках, как у Махно, пулеметы. Вокруг Львово антисемитизма меньше, чем в других местах”³⁷. Появі загону передували кілька погромів³⁸.

І, як висновок перших місяців 1919 р., – звіт представників місцевих колоній: “хозяйственная жизнь в еврейских колониях не только не может наладиться, но даже расстраивается, так как они часто подвергаются различным нападениям и беспорядочным реквизициям”³⁹.

Єврейські колонії дуже постраждали в цей період від численних реkvізицій та продовольчої розкладки. Документи, що збереглися, висвітлюють події, які передували страшному голоду 1921–1922 рр. і наочно демонструють зміни в житті єврейських громад у перші роки Радянської влади.

Нові органи влади – сільські ради та ревкоми, що з'явилися в 1919 р. (з початку 1920-х рр. – комітети незаможних селян), почали відігравати все більшу роль у політичному, громадському та культурному житті колоній. Це підтверджує, зокрема, історія відкриття в грудні 1920 р. у Малій Сейдеменусі музичної школи. Питання про це розглядалося на об'єднаному засіданні комітету незаможних селян та спілки селянської молоді. “Ввиду важности обучения детей школьного возраста музыке”, збори ухвалили відкрити музичну школу та просили на розсвітло надати піаніно

та інші музичні інструменти, а також “чарівний ліхтар” для проведення дитячих вистав.

У Державному архіві Херсонської області зберігається справа під назвою “Протоколи загальних зборів Бобровокутської сільради”. Її початок датовано 1919 р. На обкладинці можна прочитати первинну назву справи: “Книга приговоров сельского схода Боброво-Кутской колонии”. Трансформація “Книги приговоров сельского схода...” у протоколи “загальних” зборів сільради ілюструє трагічний процес зламу традиційного єврейського суспільства, який відбувся у 1919–1922 рр.

Впадає в око: якщо в 1919 і першій половині 1920 рр. рішення “сходу” підписано всіма учасниками, які мали право голосу, то з другої половини 1920 р. кількість учасників загальних зборів різко зменшується, а самі рішення підписувала лише “верхівка”.

Восени 1920 р. у колонії розгорнулися драматичні події: колишній склад сільради був заарештований за звинуваченням у розкраданні народного майна. На загальних зборах уповноважений повітревкому відмовив у праві звіту ревізійній комісії старого складу перед сільським сходом: “ревизионная комиссия властями ликвидирована и ее доклад читать не надо”. Загальні збори, не довіряючи представникам влади, ухвалили, що звіт старого складу ревізійної комісії необхідний. В архівній справі відклалися два протоколи тих зборів: офіційний, створений на вимогу представників центру і за новими канонами, та протокол, що не був визнаний владою, який написано за традиційною формою в кінці книги ухвал сільського сходу. Більше того – пізніше сільський схід ухвалив звернутися до влади з проханням звільнити заарештованих. І знову – традиційні підписи. Причому змінилися не тільки форма протоколу (тепер аркуші розподілено на дві частини: у лівій – питання, що розглядаються, у правій – короткий витяг з рішення), а й навіть стиль написаного.

За документами архіву можна дістати уявлення про ставлення колоністів до найважливішої проблеми тогочасного села – продовольчої розкладки. Це питання розглядалось протягом усього 1920 – початку 1921 рр. У травні 1920 р. сільський схід (тобто “стара” місцева влада), за традицією, обрав комісію, яка мала вирішити питання щодо розкладки худоби: “що і яким колоністам потрібно було віддати” та “что ими (комісією. – Д. Б.) будет сделано выполнить в точности”. Тон цієї та інших ухвал – урівноважений. Для вирішення проблем розглядаються можливості спільних зусиль усієї колонії.

У грудні 1920 р. у постанові сільських зборів щодо продрозкладки говорилося вже по-іншому: “колония выполнила разверстку на 65 %. Решили взять все зерно на учет, оставить необходимое количество для посева фонда, а излишки отдать на разверстку”, у січні 1921 р. – ще жорсткіше: “приложить все усилия, чтобы разверстка была выполнена, несмотря даже на то, чтобы оставить на засев. Объявить все подводы, имеющиеся в наличии, мобилизованными на все время разверстки, кто уклоняется, тот объявляется дезертиром труда со всеми вытекающими последствиями”. До речі, в цих загальних зборах взяли участь тільки 56 осіб.

У лютому 1921 р. загальні збори розглядали вже звичні питання чергових реквізицій, цього разу – сепараторів, незважаючи на те, що

колоністи зверталися до влади з проханням залишити сепаратори у себе: “наше главное подспорье – молочное хозяйство и с лишением такового – мы останемся без насущного питания”. З повіту все ж таки надійшла вказівка віддати 17 сепараторів... Того ж місяця збори ухвалили негайно здати всю зброю⁴⁰. Влада побоювалась заворушень...

Проаналізувавши протоколи загальних зборів мешканців Боброво-Кутської колонії, можна констатувати, що значення громади, єврейської традиційності, роль еліти колонії на початку 20-х рр. були різко підірвані заходами центральної влади. Заворушень при цьому не було, але розпочинався голод. У документах Держархіву Херсонської області зберігається безліч відомостей про перебіг подій під час голоду в колишніх єврейських землеробських колоніях, про допомогу населенню іноземних благодійницьких організацій, передусім АРА, та громадськості Росії, про заходи влади щодо подолання голоду тощо⁴¹.

Того ж трагічного 1922 р. повітове керівництво вимагало терміново надавати всі відомості про виявлені в колоніях “сіоністські елементи”⁴². До речі, проаналізувавши особові документи та статистичні відомості, можемо виявити соціально-політичну та ідеологічну парадигму інтересів та настроїв єврейського населення: з них дізнаємося, наприклад, що із 47 мешканців Львово, позбавлених виборчих прав, одного позбавили за службу в армії Денікіна⁵⁵; сестра вчителя Мало-Сейдеменухської школи Бориса Ітельсона, який народився у сусідньому селі та більш як 17 років учителював, виїхала до Нью-Йорку разом з чоловіком; до правління Велико-Сейдеменухського сільськогосподарського товариства обрали двох осіб, позбавлених виборчих прав; у колонії Львово в жовтні 1922 р. у виборах сільради із 267 чоловіків та 350 жінок, що мали виборчі права, взяли участь у голосуванні лише 126 чоловіків і 35(!) жінок⁴³.

Таким чином, архівні документи переломної доби свідчать про процеси зламу традиційного єврейського суспільства, життя землеробських колоній, коли штучним шляхом нав’язувалися неприйнятні норми нового суспільства, вилучалися з громадського життя традиційні цінності, а носіїв цих цінностей ізолювали від впливу на єврейську громаду. Але ці процеси проходили складно, головним чином тому, що колоністи були досить освіченими і заможними людьми. Заходи Радянської влади зустрічали з їхнього боку пасивний опір. Докорінне нищення єврейських колоній стало можливим після голоду початку 20-х рр. і масового переселення євреїв з інших губерній. Демографічна та соціальна зміна єврейського сільського суспільства на Херсонщині створили передумови для революційних перетворень в єврейському середовищі, коли, наприклад, та ж колективізація пройшла в єврейських селах з “великим успіхом”. Витоки цього були закладені продрозкладками і голодом початку двадцятих років.

Д. В. БЕЛИЙ

¹ Список населенных мест Херсонской губернии. – Александрия, 1917. – С. 133.

² Отчет Херсонского Окружного исполкома за 1920–1923 годы. – Херсон, 1923.

³ Державний архів Херсонської області, ф. р. 1887, оп. 3, спр. 694, арк. 17, 17 зв.; спр. 706, арк. 58, 58 зв.

⁴ Рідний край. – 1917. – 16 березня.

⁵ Там само. – 23 березня.

⁶ Там само. – 21 березня.

⁷ Там само. – 6 січня.

⁸ Державний архів Херсонської області, ф. р. 37, оп. 1, спр. 3, т. 1, арк. 171.

⁹ Там само, ф. р. 37, оп. 1, спр. 3, т. 1, арк. 73.

¹⁰ Рідний край. – 1918. – 11 липня (28 червня).

¹¹ Єврейське населення півдня України: історія та сучасність: тези наукової конференції. – Запоріжжя, 1995. – С. 57.

¹² Список населенных мест Херсонской губернии и статистические данные о каждом поселении. Херсон, 1896. – С. 33–36; Державний архів Херсонської області, ф. р. 13, оп. 1, спр. 49, арк. 17, 18.

¹³ Там само, ф. р. 42, оп. 1, спр. 2, арк. 33.

¹⁴ Там само, арк. 34–34 зв.

¹⁵ Там само, ф. р. 13, оп. 1, спр. 17, арк. 67.

¹⁶ Там само, ф. р. 13, оп. 1, спр. 49, арк. 17, 18.

¹⁷ Народное образование в Херсонской губернии за 1892 год. – Херсон, 1894. – С. 33.

¹⁸ О школьной сети. Доклад Херсонской уездной земской управы земскому собранию сессии 1907 года. – Херсон, 1907. – С. 52–53.

¹⁹ О школьной сети. Доклад Херсонской уездной земской управы... – С. 5.

²⁰ Там само.

²¹ Державний архів Херсонської області, ф. р. 413, оп. 1, спр. 376, арк. 25.

²² Там само, спр. 375, арк. 1.

²³ Там само, арк. 7.

²⁴ Там само, спр. 394, арк. 4.

²⁵ Там само, спр. 387, арк. 1.

²⁶ Там само, спр. 374, арк. 7.

²⁷ Там само, спр. 376, арк. 25–29 зв.

²⁸ Ініціали подано російською мовою, тобто згідно з мовою документа.

²⁹ Державний архів Херсонської області, ф. р. 413, оп. 1, спр. 375, арк. 1–3 зв., 7–9, 10 зв. – 11, 14.

³⁰ Там само, спр. 394, арк. 4–6.

³¹ Там само, спр. 374, арк. 7–10.

³² Гордій Яків – єврейський драматург. Народився 1 травня 1853 р. у Миргороді Полтавської губернії. Друкуватися почав з 1870 р. У 1880 р. заснував в Одесі духовно-біблійне братство, яке взяло за мету реформувати життя євреїв за толстовськими ідеями. У 1891 р. виїхав до Америки. Написав понад 70 п'єс, сюжети яких запозичував з творів іноземних та російських письменників. Гордій став засновником єврейської міщанської драми. Користувались успіхом його п'єси “За океаном”, “Мирра Ефрос”, “Сирітка Хася”. Помер у Нью-Йорку 10 червня 1905 р. (Краткая литературная энциклопедия, т. 2. – М., 1964. – С. 275).

³³ Державний архів Херсонської області, ф. р. 42, оп. 1, спр. 2, арк. 30.

³⁴ Див., напр.: Державний архів Херсонської області, ф. р. 1, оп. 1, спр. 22, арк. 33, ф. р. 42, оп. 1, спр. 1, арк. 6, 8.

³⁵ Рідний край. – 1919. – 7 лютого (25 січня), 8 лютого (26 січня), 12 лютого (30 січня), 21 лютого (8 березня).

³⁶ Рідний край. – 1919. – 13 лютого.

³⁷ В. Шкловский. Сентиментальное путешествие. – Москва, 1990. – С. 209–210.

³⁸ История городов и сел УССР. Херсонская область. – Киев, 1983. – С. 219.

³⁹ Нова Зоря. – 1919. – 26 (13) квітня.

⁴⁰ Держархів Херсонської області, ф. р. 347, оп. 1, спр. 1, арк. 1, 13, 31, 36 зв., 37, 39, 42, 44 зв., 50, 50 зв.

⁴¹ Там само, спр. 6, арк. 3; ф.р. 42, оп. 1, спр. 2, арк. 30; 34 зв.; ф. р. 13, оп. 1, спр. 43, арк. 10; ф. р. 42, оп. 1, спр. 2, арк. 18; ф. р. 13, оп.1, спр. 49, арк. 29; ф. р. 42, оп. 1, спр. 2, арк. 34.

⁴² Там само, ф. р. 347, оп. 1, спр. 11, арк. 51.

⁴³ Там само, ф. р. 13, оп. 1, спр. 17, арк. 55, 67; ф. р. 413, оп. 1, спр. 337, арк. 1; ф. р. 37, оп. 2, спр. 15, арк. 5.

С. А. БОРИСЕНКО

ДОКУМЕНТИ КОНСУЛЬСЬКИХ УСТАНОВ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ В РСФРР ЯК ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО

За роки незалежної України зовнішньополітична діяльність Гетьманату Павла Скоропадського дістала висвітлення у працях Т. Заруди, О. Лупандіка, Ф. Проданюка, В. Солдатенка, інших авторів¹. Водночас діяльність українських консульських установ у РСФРР спеціально не досліджувалася ні в історичному, ні в джерелознавчому аспектах.

Автор цієї наукової розвідки переслідує мету, по-перше, провести типологію цього масиву документів, по-друге, з'ясувати їх інформаційно-тематичний потенціал.

Обмін консульськими установами між Українською Державою та РСФРР був передбачений спеціальним пунктом прелімінарного мирного договору, підписаного 12 червня 1918 року. На його виконання Міністерство закордонних справ Української Держави 15 липня 1918 р. прийняло рішення про заснування генеральних консульств України в Москві та Петрограді, а також 30-ти консульських агентств – у Курську, Тулі, Воронежі, Пензі, Рибінську, Казані, Саратові, Самарі, Царицині, Архангельську, Омську та інших містах Росії².

Однак реально українські консульські представництва функціонували лише в Москві, Петрограді, Саратові та Пензі. Решта так і не змогли налагодити своєї діяльності через протидію місцевих органів радянської влади, а також інших політичних та військових чинників, які визначали ситуацію на теренах колишньої Російської імперії.

Основний масив документів про роботу консульських установ України в РСФРР зосереджений у Центральному державному архіві вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО). Ідеться передусім про ф. 1236 – Генеральне консульство Української Держави в Москві, ф. 2187 – Генеральне консульство Української Держави в Петрограді, ф. 2223 – Віце-консульство Української Держави в Саратові, ф. 2221 – Віце-консульство Української Держави в Пензі. Природно, що частина тематично споріднених матеріалів відклалася у фонді МЗС Української Держави.

Увесь цей документальний комплекс з певною долею умовності можна розподілити на три групи. Перша – звіти, інформації, повідомлення консульських установ до МЗС, інших міністерств і відомств Української

Держави. Друга – листи, звернення, протести до НКЗС, інших відомств РСФФР. Третя – заяви, листи, скарги українців, що мешкали на теренах РСФФР.

Документи цих фондів мають високу ступінь автентичності, добре піддаються атрибуції, оскільки представлені оригіналами, засвідченими копіями, відпусками, а звернення громадян – авторськими рукописами чи телеграмами. Частка документів, які потребують ідентифікації, – досить незначна.

Аналіз документів за тематично-змістовною ознакою дозволяє виокремити найголовніші напрями діяльності українських консульств. Вони визначалися вже самим функціональним призначенням консульств – захищати інтереси громадян Української Держави чи етнічних українців на території РСФФР. Так, звіт генерального консула в Москві А. Кривцова про роботу, проведenu за півтора місяця у справі захисту українських громадян свідчить, що станом на 1 жовтня 1918 р. до консульства надійшло 250 заяв про арешти радянською владою українців без поважних на те причин. Далі у звіті подається статистика арештів українців: у Москві – 154 особи, в провінції – 96 чоловік. Зазначається також, що до більшості арештів причетна Всеросійська Надзвичайна Комісія, а “точні причини арештів консульству невідомі”.

Посвідчення, видані консульськими представниками етнічним українцям або іншим особам, які хотіли залишити межі радянської Росії, формально не мали юридичної сили, оскільки спеціальної угоди чи договору між РСФФР та Українською Державою про механізм зміни громадянства укладено не було.

У звіті також зазначається, що в 14-ти випадках арештованих українців було розстріляно за рішенням Всеросійської Надзвичайної Комісії, а консульство про виконання цих вироків не сповіщалося³.

Відповідно до звіту генерального консула С. Веселовського Міністерству закордонних справ, поданого у грудні 1918 р., у Петрограді у ході здійснення “червоного терору” проводилися повальні обшуки і понад 450 підданих Української Держави були заарештовані без суду та слідства, а деякі з них розстріляні⁴. Як правило, більшість заарештованих були офіцерами царської армії або ж вищими чиновниками колишньої влади.

Українське консульство в Петрограді активно співпрацювало у справі захисту та підтримки заарештованих українських підданих зі Шведським Червоним Хрестом. Згодом при генеральному консульстві в Петрограді було організовано відділення Українського Червоного Хреста з 8-ма сестрами милосердя, яким вдалося ввійти в контакт із заарештованими завдяки сприянню Шведського Червоного Хреста⁵.

Службовці консульств отримували тисячі листів, заяв, телеграм від осіб, котрі не хотіли з тих чи інших причин іти до Червоної армії. Варто зазначити, що в принципі на той час багато обивателів з РСФФР могли визнати себе громадянами Української Держави, отримати документи в консульстві і таким чином уникнути призову до армії.

Генеральний консул у Москві А. Кривцов надсилав сотні звернень до Комісаріату закордонних справ РСФФР з проханням звільнити укра-

їнських громадян від призову до армії. Так, в одному з листів, від 20 вересня 1918 р., повідомлялося про звільнення від призову “українського громадянина, лікаря Сергія Івановича Авдієнка, котрий проживає в Москві по вулиці Дмитріївській, буд. 7, квартира 39”⁶.

Серед інших консульських представництв Української Держави в РСФРР на долю петроградського консульства випала чи не найбільша за обсягом робота у справі повернення українських громадян в Україну та видачі їм посвідчень. Враховуючи велику кількість жителів Петрограда – українців за походженням, а також осіб аристократичного походження, які намагалися втекти до України, діяльність цього консульства можна порівняти з великою міграційною службою.

За час своєї роботи генеральне консульство в Петрограді видало більше як 200 тис. посвідчень про належність до українського громадянства приватним особам та переправило через евакуаційний та санітарний відділи майже таку ж кількість людей⁷.

Український консул А. Кривцов досить енергійно реагував на проти-правні заходи радянського уряду в сфері міграційної політики. Так, на опубліковані у Відомостях Всеросійського Центрального Виконавчого Комітету Рад тимчасові правила про порядок виходу з російського громадянства осіб, котрі проживають на території РСФРР, Кривцов висловив свій категоричний протест, зазначаючи, що ці правила “порушують основні пункти перемир’я від 12 червня”⁸.

Встановлений порядок фактично унеможлиблював нормальний вихід з російського громадянства, створюючи штучні бюрократичні бар’єри при оформленні великої кількості довідок, дозволів та інших документів.

На досвіді роботи українського консульства в Москві можна простежити і намагання вирішити такі складні питання, як повернення з РСФРР в Україну майна, капіталу та валюти тих власників, які отримали українське громадянство.

Так, 25 серпня в приміщенні генерального консульства в Москві радником Міністерства закордонних справ Української Держави князем Гагаріним у присутності генерального консула Кривцова була прийнята депутація ініціативної групи українських торговопромисловців. Представники цієї групи просили допомоги у поверненні в Україну значних коштів та майна приватних осіб, і хоча консульство доклало багато зусиль, щоб зарадити справі, результати, на жаль, були невтішними⁹. Українському консульству в Пензі теж довелося займатися фінансовими та майновими питаннями. Міністерство закордонних справ Української Держави доручило віце-консулу М. Богдановському вжити заходів щодо повернення в Україну фінансових установ Холмщини, вивезених до Пензи в 1915 році. Однак з цього нічого не вийшло, оскільки за декретом Ради Народних Комісарів місцева влада ці фінансові установи ліквідувала, а їхні кошти націоналізувала¹⁰.

Більшовицька влада, не зупиняючись у своїх конфіскаційних, а по суті, грабіжницьких заходах, перейшла до реквізиції житла і майна приватних осіб, насамперед переселенців з України.

Так, у зверненні до голови Губернського виконавчого комітету від 2 жовтня 1918 р. віце-консул у м. Пензі М. Богдановський просив “зро-

бити відповідне розпорядження, про припинення якої б то не було реквізиції майна, яке належить громадянам Української Держави”¹¹. Українське походження осіб, у яких реквізувалися речі й нерухоме майно, ще більше поглиблювало вороже ставлення до них з боку більшовицької влади.

Не менш тяжким виявилось становище тих українських селян, котрі переселилися до Пензенської губернії під час столипінської земельної реформи і отримали або ж купили тут землю. Переважна їх більшість у цей час була змушена залишити свою землю, й майно і повертатися в Україну.

Документи ЦДАВО дозволяють вивчати й внутрішні проблеми функціонування перших українських консульських установ. З них дізнаємося, наприклад, що в зазначений період давався взнаки брак кваліфікованих кадрів. З цього приводу віце-консул у Саратові В. Сапицький у листі від 27 липня 1918 р. на адресу Міністерства закордонних справ Української Держави писав: “з огляду на неможливість знайти тут, в місті Саратові, відповідну людину для ведення канцелярії українського віце-консульства” він просить залишити на певний час на службі колишнього військовополоненого офіцера австрійської армії, українця за походженням Миколу Богонюка, який “знає добре українську, польську, російську і німецьку мови”¹².

Аналіз документів про діяльність українських консульських установ виявляє й проблеми, пов’язані з незнанням української мови урядовцями та керівниками цих установ. Так, у листі від 16 листопада до начальника Слідчої Варти в Києві той самий віце-консул В. Сапицький пише, що Віце-консульство Української Держави у Саратові вважає за необхідне заявити, що від урядів (відомств. – С. Б.) Української Держави воно бажало б одержувати заяви українською мовою”¹³.

Наприкінці листопада 1918 р. українські консульства в РСФРР з огляду на подальше загострення політичних стосунків між Україною та Росією згорнули свою діяльність. На початку грудня відбувся обмін дипломатичними представниками обох країн, які поверталися на батьківщину.

Павло Скоропадський у своїх мемуарах, згадуючи діяльність українських консульських представників у РСФРР, зокрема, занотував: “Ці люди принесли багато користі українцям, котрі жили в Совдепії, оберігаючи їх від більшовицьких мерзотностей”¹⁴.

Отже, наявні документальні джерела дозволяють реконструювати історичну картину становлення дипломатичної служби Української Держави. Водночас аналіз цих матеріалів свідчить про необхідність тематичного виявлення документів в архівосховищах Російської Федерації. Важливим завданням дослідників залишається опрацювання тогочасної преси. Органічне поєднання всіх згаданих видів історичних джерел складе комплексне підґрунтя дослідження зовнішньополітичної діяльності Української гетьманської держави.

¹ *Заруда Т.* Зовнішньополітична діяльність уряду Української Держави. 1918 рік. Автореф. дис. канд. іст. наук. – К., 1995. – 15 с.; *Луцандін О.* Українсько-російські мирні переговори 1918 р. // Історичні зошити. – К., 1994. – 42 с. *Проданюк Ф.* Дипломатія держави гетьмана Павла Скоропадського // Політика і час. – К., 1992. – № 5. – С. 62–69;

Солдатенко В. Зовнішньополітичний курс гетьманської держави Павла Скоропадського // Проблеми вивчення історії української революції 1917–1921 рр. – К., 2002. – С. 116–135.

² ЦДАВО, ф. 2607, оп. 1, спр. 1, арк. 61.

³ Там само, ф. 1236, оп. 1, спр. 6, арк. 1–2.

⁴ Там само, ф. 2187, оп. 1, спр. 9, арк. 6.

⁵ Там само, арк. 6 зв.

⁶ Там само, спр. 18, арк. 3.

⁷ Там само, ф. 2187, оп. 1, спр. 8, арк. 6.

⁸ Там само, ф. 3766, оп. 1, спр. 88, арк. 6.

⁹ Там само, ф. 1236, оп. 1, спр. 5, арк. 2.

¹⁰ Там само, ф. 2223, оп. 1, спр. 4, арк. 5.

¹¹ Там само, арк. 78.

¹² Там само, ф. 2221, оп. 1, спр. 1, арк. 12.

¹³ Там само, арк. 44.

¹⁴ *Скоропадський П.* Спогади. – Київ–Філадельфія, 1995. – С. 241.

О. О. СУШКО

ВИСВІТЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ СИСТЕМИ ПРИВАТНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА ПЕРІОДУ НЕПУ В ДОКУМЕНТАХ ЦЕНТРАЛЬНИХ ДЕРЖАВНИХ АРХІВІВ

Система приватного підприємництва в українському суспільстві 1920-х рр. і досі залишається малодослідженою проблемою. Історики вивчали окремі аспекти функціонування приватного сектора економічного життя в УСРР в роки непу лише в контексті класової боротьби, відтак джерельна база відслідковувалася ними відповідно до ідеологічних принципів та вимог монопартійної політичної системи¹, зокрема лишалися поза увагою документи про очевидні переваги приватногосподарських форм над соціалістичними. Водночас документальні видання з історії народного господарства України, попри їхню політико-ідеологічну корекцію, фактологічно є досить вичерпними.

Джерелознавчий аналіз, запропонований автором цієї статті, стосується конкретної проблеми: окреслення кола виявлених архівних документів і матеріалів з питань приватного підприємництва, їх наукової типологізації та систематизації, визначення історичного факту їх наявності, з'ясування достовірності і репрезентативності самих джерел. Аналіз документальних видань і спеціальних досліджень засвідчує відсутність проблемно-тематичних збірників архівних джерел з історії приватного сектора економіки УСРР 1920-х рр. Окремі факти його розвитку висвітлювалися в однотипних профільних збірниках документів і матеріалів, в яких левову частку становили джерела з фондів органів державної влади і господарських установ. Ці видання вирізнялися тенденційним і суто тематичним підбором джерел, особливо щодо становлення та функціонування приватного підприємництва. Між тим, вони й досі не втратили

свого інформаційного значення. Тематичні добірки архівних джерел з історії націоналізації промисловості, здійснення індустріалізації, колективізації, кооперативного руху, які вийшли друком за радянських часів², а також упродовж десяти останніх років³, частково висвітлюють деякі особливості становлення підприємництва серед різних соціальних груп населення в період непу. Так, у збірнику з питань індустріалізації в СРСР є документи про регулювання ринку праці та подолання безробіття, багатоукладність промисловості, вони містять інформацію про кількість приватних підприємств і концесій у 1924–1928 рр.⁴, що уможливає порівняльний аналіз розвитку української промисловості з всесоюзною. Водночас у документальному виданні з історії колективізації сільського господарства УРСР, зокрема в першому його томі, що хронологічно торкається непу, фактично відсутні матеріали про організаційно-господарські форми підприємництва в українському селі⁵.

За часів непу десятки тисяч дрібних промисловців, торговців, кустарів реєстрували свої заклади відповідно до існуючого законодавства, а відтак первинна документація (зокрема заяви підприємців, патенти, листування) залишалася в окружних (місцевих) органах державної влади. З огляду на специфіку документальних комплексів про підприємництво в роки непу до них доцільно застосовувати визначення “архівні джерела” з історії приватного капіталу (підприємництва) у фондах органів державної влади та управління, господарських установ, кооперативних та акціонерних товариств.

Історико-археографічний аналіз, не будучи чимось оригінальним і не претендуючи на визнання як самостійного чи специфічного методу виявлення та систематизації масових джерел, є практичним застосуванням технічних елементів “розтину” масових джерел за проблемно-тематичним принципом, притаманним методу контент-аналізу. Йдеться про дослідження змісту архівних документів для досягнення конкретних історико-пізнавальних завдань: виявлення рівня репрезентативності самих архівних фондів історико-економічної проблематики, визначення типу документів, їхнього поширення і самої форми (протокол, звіт, доповідна записка), вивчення інформаційного обсягу. Важливо також з’ясувати спільні й відмінні ознаки архівних джерел, зіставити їхню змістову наповненість за категорією фондоутворювачів. Такий підхід дозволяє урізноманітнити аналіз масових архівних джерел, уникнути їхньої описовості за хронологічно-послідовним принципом та з огляду на бібліографічний тип. Найголовнішим, що, власне, і становить суть будь-якого історико-археографічного аналізу, є не внутрішня лабораторія самого процесу систематизації джерел, не кількісні параметри використаних архівних фондів, а насамперед їхня наявність, а також самодостатність, достовірність і репрезентативність матеріалів. Аналіз архівних джерел, а вони є базовими, має засвідчити факт принципового характеру: чи достатньою є джерельна база дослідження проблеми, наскільки вона дозволяє виявити історичний факт, інформаційно забезпечує його повноцінне відтворення, сприяє виявленню складних соціально-економічних явищ.

Розглядати масові джерела можна за традиційним способом, перелічуючи архівні фонди за їхніми номерами та з описовою характеристикою типів документів (протокол, витяг з протоколу, звіт), але в контексті тематичного спрямування самого дослідження: виявлення бази даних для постановки конкретних проблем, для досягнення результатів науково-історичного пошуку. Є й інший шлях: виявляти в архівах документи про соціально-економічні явища, а потім аналізувати відповідну інформацію, а не вишукувати доказів на підтвердження теоретико-апріорних конструкцій, нанижуючи на них факти.

Найбільш репрезентативними з точки зору досліджуваної проблеми є фонди ЦДАВО України. Початковий етап формування системи приватного підприємництва віддзеркалюють передусім матеріали його фонду “Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет” (ВУЦВК, ф. 1)⁶, а саме: протоколи засідань президії, декрети, проекти постанов, додатки до них, інструкції. Більшість офіційних документів, ухвалених президією ВУЦВК, була опублікована в періодичних виданнях – газеті “Вісті ВУЦВК” та “Збірнику узаконень Робітничо-Селянського Уряду України” (ЗУ України). Інтерес становлять не лише законодавчі акти, а й похідні джерела, зокрема заяви громадян про денаціоналізацію дрібних промислових закладів (млинів, заводів, ремісничих майстерень, кустарних цехів, кондитерських фабрик, аптек). У протоколах засідань Ради Народних Комісарів УСРР (РНК УСРР, ф. 2), особливо ж – у матеріалах до них, зосереджена цінна інформація про діяльність державних органів: оподаткування приватного сектора, у тому числі види й обсяги податків, конкретний механізм приватизації промислових підприємств, порядок конфіскації майна приватних осіб, господарсько-фінансову звітність підприємців перед ревізійними та статистичними установами, особливості приватної торгівлі. Деякі дані про специфіку оподаткування приватних підприємств, їхню загальну чисельність можна знайти у фонді Постійного представництва УСРР при уряді СРСР (ф. 3). Зокрема, Управління справами РНК УСРР, повідомляючи до Москви про введення в Україні “прибутково-майнового податку”, надавало вичерпні статистичні відомості про загальну чисельність приватних промисловців і торговців⁷.

Основний масив документів з історії становлення та діяльності інституту приватних підприємців зосереджено у фондах ключових наркоматів. Так, серед матеріалів Народного Комісаріату Внутрішніх справ УСРР (НКВС УСРР, ф. 5) вдалося виявити два важливі документи, які дають уявлення про організаційні засади формування системи приватної торгівлі. Це “Тимчасове положення про приватну торгівлю продуктами ремісничої і фабричної промисловості та сільського господарства” від 12 липня 1921 р. та “Інструкція про порядок видачі дозволу на право торгівлі й організації пунктів товарообміну” від 14 червня 1921 р., ухвалені колегією НКВС⁸. Висвітлюючи особливості становлення й функціонування приватної торгівлі, вони фактично засвідчують початок нового економічного курсу в Україні – від його декларативного проголошення до запровадження. Обидва документи мали гриф “для службового користування”.

НКВС УСРР займався реєстрацією приватних торговельних закладів, а тому “вхідна” і “вихідна” документація цього відомства (листування, звіти, протоколи, у тому числі засідань колегії, акти обстежень, висновки, положення, інструкції) має непересічне значення для з’ясування суперечливих і водночас малодосліджених проблем становлення системи приватного підприємництва. Адміністративний відділ наркомату, що здійснював “реєстрацію товариств і спілок”, розглядав скарги громадян про “незаконне оподаткування”, займався “обліком буржуазії”, функціонував упродовж 1920–1929 рр.⁹

Соціально-економічну специфіку дрібнотоварного виробництва в сільському господарстві можна простежити за матеріалами фонду Народного комісаріату земельних справ УСРР (НКЗ УСРР, ф. 27). Щоправда, документів про діяльність в українському селі приватного сектора відклалося небагато, оскільки наявність так званих “буржуазних елементів” відслідковувалася структурними підрозділами інших державних органів, а, з іншого боку, дрібнотоварне виробництво (селянські господарства та кустарі) не вважалося „капіталістичним”. Господарсько-фінансові установи, особливо ж – державно-політичні силові і контрольно-ревізійні структури, розглядали соціально-економічні типи підприємництва в українському селі з позиції класового підходу, ключових принципів більшовицької доктрини про обмеження і „витіснення” та ліквідацію капіталістичного укладу в економічному житті суспільства. Про приватне підприємництво фактично не згадувалося, а йшлося виключно про усього суспільне і неусуспільнене селянське господарство, про кооперативний сектор. Так званих куркулів відносили до капіталістичного типу, але в роки непу ставлення держави до них було загалом лояльним – як до платників податків. Ні середняки, ні, тим паче, “куркулі” не потрапили до категорії приватних підприємців, а відтак в офіційних документах державних органів влади фігурували лише як “дрібні товаровиробники” чи “дрібно-капіталістичні елементи”. В обох випадках, якщо взяти до уваги організаційно-господарський та соціально-економічний тип їх виробничої діяльності, вони уособлювали приватне підприємництво. В історіографії, особливо радянській, навіть за умови використання математичних методів аналізу масових джерел, селянське господарство вважалося просто дрібнотоварним за типом виробництва та споживання¹⁰.

Особливості приватного підприємництва на селі можна простежити також за архівними фондами кооперативних установ: Головного кооперативного комітету при РНК УСРР (ф. 271), Всеукраїнської спілки скартарсько-молочарської кооперації “Добробут” (ф. 325), Всеукраїнського кооперативного товариства по збуту й експорту продукції птахівництва (“Кооптах”, ф. 335). Більшість документів і матеріалів, а це переважно статистична звітність про виробничо-збутову діяльність кооперації (“річні відчити”, доповідні записки про стан внутрішньої торгівлі, стенограми з’їздів представників кооперативних товариств і спілок, листування, акти перевірок контрольно-ревізійних органів), віддзеркалювала своєрідне змагання між кооперативним і приватним секторами. На кооперативні установи було покладене завдання економічного обмеження і поступо-

вого “витіснення” приватного сектора з сільськогосподарського ринку і зі сфери заготівель сировини тощо, а тому в архівах збереглися матеріали, які відсутні в офіційних статистичних довідниках та друкованих органах кооперативних установ.

Організаційно-господарські підвалини та виробничу діяльність кустарів-підприємців відображено у фондах спеціальних центрів кустарно-промислової кооперації: Всеукраїнської спілки кустарно-промислової кооперації (Українкустарспілка, ф. 217), Всеукраїнської ради промислово-кооперативних товариств (Вукоппромрада, ф. 828). Інформаційну цінність становлять стенограми перших з’їздів промислової кооперації на початку 20-х рр., доповідні записки інспекторів Українкустарспілки про діяльність кустарів, їхнє кооперування, а також про причини “некооперованості” кустарів-“одиначок”, оперативні й статистичні відомості, функціонування кустарної промисловості, самодіяльних підприємців, які займалися традиційно різними промислами. Серед документів зустрічаються й аналітичні матеріали. Так, до фонду Вукоппромради входить справа “Приватний капітал в народному господарстві України” на 179-ти аркушах, статистично-економічні відомості й розрахунки якої відсутні серед документів інших установ¹¹.

Приватна промисловість, незалежно від галузей і видів підприємств, підпорядковувалася державним органам. Основна колекція документів і матеріалів про становлення й функціонування приватного підприємництва зосередилася в архівних фондах ключових наркоматів: Вищої ради народного господарства УСРР (ВРНГ УСРР, ф. 34), Української економічної наради при РНК УСРР (УЕН при РНК УСРР, ф. 3040), Народного комісаріату фінансів УСРР (Наркомфін УСРР, ф. 30), Ради з’їздів промисловості, торгівлі і транспорту УСРР (ф. 36).

У фонді ВРНГ УСРР значну частину складають справи про денационалізацію промислових закладів та реорганізацію системи управління промисловістю. Справи з назвою “Документи про націоналізацію”, які мають по кілька сотень аркушів, увібрали скарги-заяви прохачів на приватизацію, рішення місцевих органів влади, довідки про історію приватних підприємств. Їх систематизовано за територіальною ознакою, що дозволяє виявити загальні й регіональні особливості денационалізації, становлення приватного підприємництва. У значній кількості справ відклалися документи про повернення млинів їх колишнім власникам. Поряд з директивними матеріалами – суто відомчі документи і матеріали. У справах фонду зберігаються оригінали й копії постанов, декретів, наказів законодавчих і виконавчих органів влади стосовно розвитку місцевої промисловості, про залучення приватного капіталу, матеріали про роль приватних підприємців у виробництві промислової продукції (зведені економічні таблиці про питому вагу приватного сектора в місцевій промисловості за галузевим принципом і загалом, відомості про структуру приватних підприємств, про обсяги реалізації їхньої продукції, про кількість орендних закладів, умови та порядок оренди тощо).

Директивні документи загального спрямування, що водночас мають відношення до приватного підприємництва в промисловості, частково

зосереджені у фонді УЕН при РНК УСРР (ф.3040). Цей колегіальний орган вирішував питання по всіх галузях народного господарства, а тому в справах є чимало інформації й з питань приватної промисловості і торгівлі, відбудови сільського господарства. Так, 29 листопада 1924 р. при УЕН відбулося відкрите засідання представницької комісії з відновлення торгівлі хлібом, на якій обговорювалося питання про 40-відсоткове вилучення хліба приватного сектора борошно-млинарської промисловості¹². За видом ці документи однотипні – постанови, протоколи, витяги з протоколів, доповідні листи, експертні висновки, циркуляри.

Відомості про приватну промисловість, її кількісні та якісні параметри, питому вагу в промисловому виробництві України, чисельний склад робітників за галузевим принципом, умови й обсяги реалізації продукції, тобто значний масив інформації соціально-економічного спрямування, можна отримати при роботі з документами фонду Ради з'їздів промисловості, торгівлі і транспорту УСРР (ф. 36). Сама назва установи засвідчує її призначення і завдання. В її справах зосереджені документи і матеріали, які зберігають дані так званої поточної статистики, тобто оперативної інформації про стан, тенденції та перспективи розвитку приватного сектора в різних галузях народного господарства. За тематичною спрямованістю наявну інформацію можна розподілити за такими проблемами: робітники на приватних підприємствах, їх загальна чисельність, зайнятість по галузях промисловості, економічні показники розвитку приватної ценової промисловості, її питома вага серед продукції всієї фабрично-заводської промисловості, кількість закладів приватної промисловості, форми та умови реалізації її продукції, взаємини приватного сектора з трестами й синдикатами, кустарно-промислове виробництво, розвиток орендних підприємств (кількість, випуск та збут продукції). За походженням – це аналітичні матеріали, статистичні розрахунки, довідки.

Матеріали про загальні показники промислової продукції та питому вагу приватного сектора є у фонді Наркомфіну (ф. 30). Його документи висвітлюють, зокрема, специфіку діяльності малодосліджених в історіографії кустарно-промислових закладів, наприклад “золотосрібляних промисловців”. За документами можна відтворити кількісний і національний склад таких соціально-професійних груп кустарів, як золотомайстри, гравери, ювеліри, годинникарі. Звичайно, цей фонд складає й значна кількість справ про фінансування народного господарства, у тому числі приватного сектора, систему та особливості оподаткування різних типів підприємств. Деякі аспекти національного складу кустарів, приватних підприємств у містах і селах висвітлюють документи фонду Центральної комісії національних меншин при ВУЦВК (ф. 413), але, звичайно, лише в загальних рисах, оскільки ця установа займалася дещо іншими питаннями.

Статистично-економічні показники становлення й функціонування системи приватного промислового підприємництва зафіксовані у фондах чотирьох різнопланових установ: Української державної планової комісії (Укрдержплан, ф. 337), Центрального статистичного управління (ЦСУ УСРР, ф. 582), Народного комісаріату робітничо-селянської ін-

спекції УСРР (НК РСІ УСРР, ф. 539), Народного комісаріату праці (Наркомпраці УСРР, ф. 2623). У фонді ЦСУ знаходимо інформацію про розвиток приватної ценової і “нижчеценової” промисловості, загальну чисельність зайнятих на підприємствах найманих робітників, валову продукцію та її товарну частину¹³. Основною формою документальних джерел статистичного характеру є аналітичні довідки про економічний стан різних галузей народного господарства та соціальні відносини на приватних підприємствах. Матеріали Наркомпраці вирізняються соціальною спрямованістю інформації. Структурні підрозділи наркомату відстежували організаційні форми приватних підприємств ценової й неценової промисловості, соціально-економічні відносини на виробництві. В аналітичних довідках і доповідних записках зустрічається розгорнута характеристика економічного становища підприємств усупільненого й приватного секторів промисловості ценової і “нижчеценової”¹⁴, чого не спостерігалося у фондах інших органів влади, принаймні з таким вичерпним аналізом.

Контрольно-ревізійні й регулятивні функції НК РСІ передбачали анкетно-довільне та експертно-вибіркове обстеження приватного сектора. У фонді наркомату можна відшукати оригінальні й навіть несподівані матеріали, оскільки він перевіряв діяльність фактично всіх державних органів влади, крім Державного політичного управління (ДПУ УСРР) та НКВС. Так, серед документів фонду вдалося виявити зведені статистично-економічні дані про розвиток кустарно-ремісничої промисловості по галузях¹⁵. Матеріали наркомату інспекції дозволяють здійснити аналіз багатьох суперечливих і малодосліджених проблем в історії діяльності інституту приватного підприємництва в Україні періоду непу. Джерела НК РСІ висвітлюють питання кредитування приватного сектора, особливості розвитку організаційних форм приватної промисловості, дають уявлення про загальну чисельність підприємств, долю приватного капіталу.

Ліва частина архівних документів про становлення й динаміку приватного сектора народного господарства – це матеріали установ і закладів приватної торгівлі. Так, лише два ключові наркомати – Народний комісаріат постачання УСРР (Наркомпостач УСРР, ф. 423) та Народний комісаріат внутрішньої торгівлі (Наркомвнуторг УСРР, ф. 31) – нагромадили колосальну кількість джерел, на основі яких можна будувати динамічні ряди системи приватних торговельних закладів, виявити особливості їхнього становлення та функціонування. Фактично всі аспекти діяльності приватноторговельних закладів зафіксовано у чисельних документах і матеріалах Наркомвнуторгу – постановах й інструкціях, положенні про біржову торгівлю й ярмарки, доповідних записках і актах обстеження приватних закладів торгівлі, доповідних записках, стенограмах з’їздів представників промисловості, торгівлі й транспорту, планах, звітах і циркулярах, відомостях про постачання міст і сіл, листуванні з державними установами стосовно регулювання приватного сектора, статистичних відомостях. Цей фонд вирізняє з-поміж інших розмаїття документів і матеріалів, а також значна концентрація безпосередньої соціо-економічної інформації про розвиток приватного підприємництва в

галузі торгівлі й обміну. Наркомпостач УСРР, навіть маючи в декілька разів більше одиниць зберігання, значно поступається Наркомвнуторгу за кількісними й якісними показниками джерел з питань організації та діяльності системи приватної торгівлі.

Соціальні проблеми функціонування приватного підприємництва висвітлюють документи і матеріали фондів Наркомпраці УСРР, НК РСІ та Всеукраїнської ради професійних спілок (ВУРПС, ф. 2605). Установи Наркомпраці слідували за дотриманням приватними підприємцями чинного законодавства про охорону праці, своєчасною виплатою зарплати, санітарними умовами в різних галузях промисловості. Акти обстежень підприємств, звіти, циркуляри, колективні договори, стенограми профспілкових з'їздів, доповідні записки, постанови, протоколи засідань колегії Наркомпраці, а також інші документи розкривають соціально-економічні умови праці найманих робітників у промисловості, нормування їхньої праці, проблеми освіти та культурно-побутового життя. У фонді відклалося чимале за обсягом листування Наркомпраці з губпрофрадами та губвідділами праці з соціальних питань¹⁶. Документи про умови праці найманих робітників у сільському господарстві достатньо широко представлені у фонді Всеукраїнського комітету Всесоюзної професійної спілки сільськогосподарських і лісових робітників (ВУК СГЛР, ф. 2841).

Вичерпний матеріал про умови праці та соціальні відносини на приватних підприємствах у роки непу (зарплата, колдоговори, нормування праці, освіта, культура, побут, конфлікти найманих працівників з власниками дрібних промислових підприємств, страйковий рух) зберігається у фондах галузевих профспілок: Всеукраїнського комітету Всесоюзної професійної спілки робітників-металістів (ВУК ВСРМ, ф. 2595), Українського республіканського комітету професійної спілки робітників швейної промисловості (ф. 2677), Всеукраїнського комітету Всесоюзної професійної спілки робітників шкіряної промисловості (ф. 2689), Всеукраїнського комітету Всесоюзної професійної спілки робітників і службовців харчової і смакової промисловості (ВУК Харчосмак, ф. 2777). Унікальність документів перелічених фондів галузевих профспілок полягає в тому, що вони становлять основне джерело виявлення специфіки соціальних взаємин на приватних підприємствах в Україні 20-х рр. На відміну від інформації тогочасної періодичної преси – політично адаптованої та ідеологічно цілеспрямованої, архіви зберігають матеріали, що не зазнали кон'юнктурних змін – протоколи і матеріали конфліктних комісій, доповідні записки про страйки, умови праці, плинність робітників тощо.

Монопартійна система формування й функціонування державно-політичних структур зумовила абсолютну централізацію управління економічним життям суспільства, навіть попри його відносну лібералізацію в роки непу. Державні та партійні органи, відслідковуючи основні тенденції розвитку приватного сектора та виявляючи його питому вагу, намагалися якнайповніше використати наявний виробничий потенціал, не допустити монопольного панування приватника-непмана на внутрішньому ринку. Документи, які відклалося у фондах ЦК КП(б)У, висвіт-

люють широкий спектр проблем становлення та діяльності приватного підприємництва в усіх галузях народного господарства: динаміку приватної промисловості (цензової, “нижчецензової”, кустарно-ремісничої), питому вагу продукції приватного сектора, державне регулювання підприємництва, розвиток системи приватної торгівлі. Питання про перспективи розвитку приватного капіталу заслуховували на засіданнях Політбюро ЦК КП(б)У та оргбюро ЦК КП(б)У. Стенограми й протоколи цих засідань, звіти й доповідні записки профспілкових організацій, кустарно-промислових спілок, доповіді, огляди розвитку народного господарства, експертні висновки про стан приватної торгівлі зберігаються в ЦДАГО України (ф. 1, оп. 6, 20) і становлять значну інформативно-пізнавальну та науково-історичну цінність для вивчення соціально-економічної та політичної історії України періоду непу.

Таким чином, джерельна база дослідження системи приватного підприємництва в Україні періоду непу є самодостатньою. Її складають десятки архівних фондів партійних, державних, господарських та громадських організацій. Наявність широкого кола документів і матеріалів дозволяє висувати й розв’язувати конкретні масштабні науково-пізнавальні завдання.

Документи і матеріали, що зберігаються у фондах ЦДАВО України та ЦДАГО України, уможливають комплексне вивчення проблем становлення системи приватного підприємництва в ключових галузях народного господарства в період непу, становлять джерельну базу дослідження її соціального аспекту – діяльності профспілок на приватних підприємствах, зарплати та умов праці найманих робітників, їхньої класифікації тощо. Документи, які стосуються приватного сектора економіки зазначеної доби, варто опублікувати окремим виданням у серії інших, присвячених історії становлення та функціонування приватного підприємництва в Україні. Заслужують на віднайдення матеріали біографічного спрямування – про “непманів”-підприємців, а також про соціально-економічну характеристику концесійних підприємств. На сьогодні нами виявлено в архівних документах лише окремі згадки подібного характеру. Пошук документальних джерел про приватне підприємництво в Україні в період непу має бути продовжений.

¹ *Архитов В. А., Морозов Л. Ф.* Борьба против капиталистических элементов в промышленности и торговле. 20-е – начало 30-х годов. – М.: Мысль, 1978. – 263 с.; *Быкова С. Г.* Борьба советских профсоюзов с непманской буржуазией (1921–1925 гг.) / Автореферат дис... к.и.н. – М., 1973. – 26 с.; *Задавысвичка Ю. Ю.* Борьба с частным капиталом в промышленности и торговле Крыме (1921–1932 гг.) / Автореф. дис... к.и.н. – Харьков, 1980. – 26 с.; *Данилов В. П.* Советская доколхозная деревня: социальная структура, социальные отношения. – М.: Наука, 1979. – 538 с.

² *Борьба трудящихся Харьковщины за постройку фундамента социалистической экономики. 1926–1932: 36. док. і матеріалів / Ред. і вступ. ст. Л. К. Рибалки; Упоряд.: М. П. Авдушева, В. О. Вострікова, Л. В. Гусева та інші. / – Х.: Кн. вид-во, 1959. – 703 с.; Промышленность и рабочий класс Украинской ССР в период восстановления народного хозяйства (1921–1925 гг.): Сб. док. и материалов // Сост.: П. П. Багинский, А. В. Бондаревский, Ш. Э. Резникова и др. – К.: Политиздат Украины, 1964. – 593 с.; Промышленность и*

рабочий класс Украинской ССР в период построения фундамента социалистической экономики (1926–1932): Сб. док. и материалов / Ред. кол.: Д. Ф. Вирнык и др. / – К.: Политиздат Украины, 1966. – 594 с.; Индустриализация СССР. 1926–1928 гг.: Сб. док. и материалов / Гл. ред. М.П. Ким. – М.: “Наука”, 1969. – 533 с.

³ Как ломали нэп. Стенограммы пленумов ЦК ВКП(б) 1928–1929 гг.: В 5-ти томах. Т. 1. Объединенный пленум ЦК и ЦКК ВКП(б), 6–11 апреля 1928 г. – М.: МФД, 2000. – 495 с.

⁴ Индустриализация СССР 1926–1928 гг. Документы и материалы. – С. 350, 351; 270–271.

⁵ Історія колективізації сільського господарства Української РСР. Том перший. Колгоспне будівництво на Україні, 1917–1927 рр. – К.: Вид-во Академії наук УРСР, 1962. – 848 с.

⁶ ЦДАВО України, ф. 1, оп. 2, т. 2, спр. 2816, 438 арк.; спр. 2870, арк. 193.

⁷ Там само, ф. 3, оп. 1, спр. 883, арк. 1–2.

⁸ Там само, ф. 5, оп. 1, спр. 508, арк. 1–5.

⁹ Центральный державный архив Жовтневої революції і соціалістичного будівництва УРСР. Путівник. – Х., 1960. – С. 32.

¹⁰ *Бокарев Ю. П.* Социалистическая промышленность и мелкое крестьянское хозяйство в СССР в 20-е годы: источники, методы исследования, этапы взаимоотношений. – М.: Наука, 1989. – 312 с.

¹¹ ЦДАВО України, ф. 828, оп. 5, т. 2, спр. 210, арк. 3–43.

¹² Там само, ф. 3040, оп. 1, спр. 493, арк. 7–8; спр. 653, арк. 12.

¹³ Там само, ф. 582, оп. 5, спр. 10, арк. 13; спр. 210, арк. 8.

¹⁴ Там само, ф. 2623, оп. 1, спр. 3307, арк. 12, 15.

¹⁵ Там само, ф. 539, оп. 4, спр. 315, арк. 131.

¹⁶ Там само, ф. 2623, оп. 1, спр. 695, арк. 17, 35.

Ю. А. ЧЕРЧЕНКО

ДОКУМЕНТАЛЬНІ ВИДАННЯ З ІСТОРІЇ ОУН І УПА

Упродовж десяти останніх років в Україні та за кордоном з'явилася низка публікацій документів, що містять інформацію про діяльність ОУН і УПА. Побачили світ також численні мемуари учасників повстанського руху та членів ОУН, збірки віршів і пісень українських повстанців. Це значно розширило джерельну базу історії національно-визвольного руху в Україні в 40-ві роки минулого століття. Мета цієї статті – аналіз публікацій архівних документів.

Документи про ОУН і УПА публікувалися в зазначений період як у спеціальних збірках, присвячених цій проблемі, так і в збірниках і монографіях з різних аспектів історії України 40-х – 50-х років. Серед збірників документів з історії ОУН і УПА слід згадати передусім багатотомне видання “Літопису УПА”. Воно здійснюється видавництвом із цією ж назвою в Канаді. Робота триває вже понад 20 років, до сьогодні опубліковано 33 томи. Колишній головний редактор “Літопису УПА” Петро Потічний

писав, що редакція і видавництво “Літопису” визначили своїми основними завданнями:

“а) опублікувати, з дотриманням джерельної точності, документи про діяльність та боротьбу УПА і українського визвольного підпілля – як документи УПА, так і її противників;

б) перевидати джерельно досліджені важливі для історії визвольного руху підпільні публікації, передусім ще недруковані за кордоном або друковані лише в дрібних та періодичних виданнях;

в) видавати мемуари й інші матеріали про діяльність визвольного руху, які досі не були опубліковані або були розсіяні в періодичних і дрібних виданнях;

г) стимулювати й видавати праці про боротьбу УПА й про той період історії України;

ґ) публікувати рецензії на книги про діяльність УПА та історію України того періоду;

д) опрацювати бібліографію видань до історії боротьби УПА та визвольного підпілля”¹. У своїй статті П. Потічний переповідає зміст томів, що вийшли до кінця 80-х років, тому не варто детально зупинятися на цьому. Зазначимо тільки, що за походженням та змістом документів, опублікованих у “Літопису”, всі томи можна умовно поділити на кілька груп. Перша група – це збірники, у яких видрукувано документи й матеріали про бойові дії різних військових формувань та підрозділів УПА. Сюди ми відносимо: тт. 1, 2 і 5 “Волинь і Полісся: німецька окупація” – книги перша (т. 1), друга (т. 2) і третя (т. 5); тт. 3–4 “Чорний ліс: видання команди Станіславівського тактичного відтинка УПА”, книга перша: 1947–1948 рр. (т. 3), книга друга: 1948–1950 (т. 4); т. 12 “Третя подільська воєнна округа УПА “Лисоня”; тт. 13–14 “Перемищина – Перемиський курінь”, книга перша: Денник відділу “Бурлаки” (т. 13), книга друга: Денник сотні “Крилача” і документи обох сотень (т. 14); тт. 18–19 “Карпатська група УПА “Говерля”, книга перша: Документи, звіти (т. 18), книга друга: Спомини, статті (т. 19); т. 31 “УПА на Львівщині і Ярославщині. Спогади і документи вояків УПА Тактичного Відтинку “Розточчя”; т. 33 “Тактичний Відтинок УПА 26-й “Лемко”: Лемківщина і Перемищина”. До цієї групи, на нашу думку, слід віднести й два томи документів і спогадів колишніх працівників санітарної служби й Українського Червоного Хреста (УЧХ). Збірка називається “Медична опіка в УПА: документи, матеріали і спогади” – книга перша (т. 23), книга друга (т. 32). До другої групи відносимо томи, в яких опубліковано архівні документи тих держав, що вели бойові дії проти УПА. Це три томи “УПА в світлі німецьких документів”, книга перша: 1942 – липень 1944 р. (т. 6); книга друга: серпень 1944 р. – 1945 р. (т. 7); книга третя: червень 1941 р. – травень 1943 р. (т. 21), а також збірник “УПА в світлі польських документів”; книга перша: “Військовий суд Оперативної групи “Вісла” (т. 22).

Третя група – це томи, в яких зібрано документи, а також матеріали з періодичних видань Української Головної Визвольної Ради. Вони обіймають чотири книги: “Українська Головна Визвольна Рада”, книга перша: 1944–1945 рр. (т. 8); книга друга: 1946–1948 рр. (т. 9); книга третя: 1949–1952 рр. (т. 10); книга четверта: Документи, спогади й біографії (т. 26).

Четверту групу складають збірки друкованих видань УПА та підпілля ОУН: “Тернопільщина: список впадших героїв української революції в боротьбі з московсько-більшовицьким окупантом за час від 13 березня 1944 р. до 31 грудня 1948 р.”. Це підпільне видання містить біографії 725 осіб, які загинули на території Тернопільської округи (т. 11). Слід також назвати збірники: “Підпільні журнали закарпатської України, 1945–1947 рр.” (т. 16); “Англомовні видання українського підпілля, 1946–1947 рр.” (т. 17); “Ідея і чин: орган Проводу ОУН, 1942–1946 рр.” (т. 24).

Останню, п’яту групу складатимуть мемуари колишніх вояків УПА: Кость Гіммельрайх “Спогади командира відділу особливого призначення “УПА–Схід” (т. 15); Роман Петренко “За Україну, за її волю; спогади” (т. 27); Марія Савчин “Тисяча доріг, спомини” (т. 28); Іван Гарасимів (“Палій”) “З юнацьких мрій – у ряди УПА” (т. 29); Степан Хрін (Степан Стебельський) “Крізь сміх заліза; спогади” (т. 30).

Окремо слід назвати два томи, що вирізняються з-поміж решти за своєю тематикою. Це 20-й том: “Покажчик до “Літопису УПА”, книга перша: 1–19 томи” і “Пісні УПА. Збірка пісень, тематично пов’язаних з боротьбою УПА” (т. 25).

Архівні документи, вміщені в цих 33-х томах “Літопису УПА”, друкуються відповідно до усталених принципів публікації історичних документів. Єдине, що, на нашу думку, ще можна було б зробити – це подати переклади текстів німецьких документів у 6-му, 7-му і 21-му томах. У цих томах до кожного документа подається тільки стисле резюме українською та англійською мовами, а це значно обмежує можливість користування цими документами всіма, хто цікавиться історією національно-визвольного руху в Україні.

У 1993 р. між видавництвом “Літопис УПА”, Головним архівним управлінням України та Інститутом української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України було підписано угоду про видання в Україні нової серії “Літопису УПА”, в якій публікуватимуться документи з українських архівів. До цього часу в “київській”, як її називають, серії “Літопису УПА” вийшло чотири томи: “Видання Головного Командування УПА” (т. 1); “Волинь і Полісся: УПА та запілля, 1943–1944. Документи і матеріали” (т. 2); “Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні документи ЦК Компартії України, 1943–1959 рр.” (т. 3). Четвертий том, що вийшов нещодавно, підготували до друку співробітники Центрального державного архіву громадських об’єднань України. Він містить документи цього архіву, в яких є інформація з історії ОУН і УПА.

Крім цієї серії, видавництво “Літопис УПА” започаткувало видання Бібліотеки “Літопису УПА”. У ній також вийшли три томи: Юрій Ступницький “Спогади про пережите” (т. 1); Володимир В’ятрович “Рейди УПА теренами Чехословаччини” (т. 2); Ярослав Грицай-Чорнота, Параскевія Грицай “А рани не гоїлися: Спомини “Чорноти” (т. 3).

Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України разом з Фондацією ім. О. Ольжича започаткували ще одне багатотомне видання зазначеної тематики – “Документи і

матеріали з історії Організації Українських Націоналістів”. Планується публікація документів з архіву ОУН у Києві та інших архівів України. Збірники документів передбачається готувати до публікації певними блоками, відповідно до таких напрямків: документи з історії ОУН до розколу в ній (1929–1939), документи і матеріали з архіву ОУН періоду головування А. Мельника, О. Штуля, Д. Квітковського, П. Плав’юка, матеріали газет і журналів ОУН (“Розбудова нації”, “Сурма”, “Український націоналіст”, “Українське слово”, “Самостійна Україна”, “Розбудова держави”), радянські, польські, чеські, румунські джерела, що стосуються історії ОУН, основоположні теоретичні праці ідеологів українського націоналізму (М. Міхновського, Д. Донцова, М. Сціборського, О. Бойдунника, Д. Андрієвського, Ю. Бойка та ін.).

У 2002 р. вийшов перший том вказаного багатотомного видання (відповідно до плану-проспекту видання цей том має номер 7) – “Документи Комісії Державного Планування ОУН (КДП ОУН)”². Ця Комісія була створена в середині 1939 року. Її роботою керував член Проводу Українських Націоналістів О. Кандиба (О. Ольжич). Напад Німеччини на Польщу давав українським націоналістам привід сподіватися на можливість утворення на західноукраїнських землях незалежної української держави, а в подальшому – відновлення Української Самостійної Соборної Держави. Отже, на часі було питання про майбутній державний устрій України. Характерно, що після розколу в ОУН подібна структура з’явилась і в прибічників Степана Бандери. Деякий час паралельно працювали дві комісії.

Збірник “Документи Комісії Державного Планування ОУН” побудований за тематичним принципом. Спочатку – проекти законів щодо загальнодержавного устрою України. Цю групу документів відкриває проект Конституції України Миколи Сціборського. Далі йдуть проекти законів щодо конкретних міністерств і низка проектів документів про аграрну реформу, промислову політику, розвиток народної освіти та української кооперації. У додатках зібрано матеріали, що використовувалися при підготовці цих проектів.

2001 року у Львівському відділенні Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України було підготовлено збірник документів “Українське державотворення. Акт 30 червня 1941 р.”³, присвячений одній з найвизначніших подій національно-визвольної боротьби українського народу минулого століття – проголошенню відновлення Української держави у Львові 30 червня 1941 р. У цьому фундаментальному виданні вміщено майже 300 архівних документів і матеріалів української преси 1941 року. Воно відзначається високим науковим рівнем, ґрунтовним археографічним опрацюванням документів.

У передмові до збірника опубліковано дві статті: Василь Кук “Державотворча діяльність ОУН. Акт відновлення Української держави 30 червня 1941 р.”; Ярослав Дашкевич “Відновлення Української держави 1941 р. Проблеми дослідження”. Керівник Львівського відділення Інституту української археографії та джерелознавства професор Ярослав Даш-

кевич всебічно проаналізував джерельну базу дослідження проблеми історії українського державотворення за часів Другої світової війни. Він наголосив, зокрема, на дуже актуальній у наш час проблемі – необхідності зробити доступними для дослідників ті документи, що зберігаються в приватних архівах керівних діячів українського національно-визвольного руху.

У збірнику найширше представлено документи Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України) – ф. 3833 “Краєвий провід ОУН на ЗУЗ”. Крім того, в книзі подано документи Центрального державного архіву громадських об’єднань України (ЦДАГО України) – ф. 1 (ЦК КП(б)У), оп. 22 – Документи організаційно-інструкторського відділу і особливого сектора ЦК КП(б)У про підпільно-партизанський рух в Україні 1941–1953; оп. 23 – Документи загального відділу (особливий сектор) ЦК КП(б)У (секретна частина); ф. 57 (Колекція документів з історії Компартії України), оп. 4 – 1941–1945 рр. (у збірнику цей фонд помилково віднесено до ЦДАВО України); ф. 62 (Український штаб партизанського руху).

У збірнику представлено також документи ЦДІАЛ України (фф. 309, 358), Державного архіву Львівської області (ф. Р–35), Архіву Управління Служби Безпеки України по Дніпропетровській області (Фонд літерних справ), Архіву Головного інформаційного бюро Міністерства внутрішніх справ України (Колекція документів). Використано й документи з архівів Німеччини – Бундесархіву (Кобленц) та Політичного архіву Міністерства закордонних справ (Бонн). Більшість документів з німецьких архівів уже публікувалися (Дмитром Зленком та Володимиром Косиком).

Дуже важливим є те, що в цій книзі опубліковано документи і матеріали з приватних архівів, недоступних для широкого кола істориків. Ідеться про приватні архіви С. Гамалая (Канада), Р. Загоруйка (Україна), М. Климичина (США).

Збірник документів “Українське державотворення” побудовано за проблемно-хронологічним принципом. Він складається з шести розділів і додатка: 1. Напередодні війни 1941 року; 2. Перші дні війни. Дорога до Львова; 3. Відновлення Української держави 30 червня 1941 р. Діяльність Українського державного правління та Краєвого проводу ОУН (липень–серпень 1941 р.); 4. Шлях на Схід; 5. Державне і національне будівництво на місцях; 6. Нові окупанти проти Української держави. Документи перших 5-ти розділів відносяться до 1941 р. (крім документа № 1, який датовано груднем 1940 р.), а документи 6-го розділу висвітлюють період від липня 1941 р. до лютого 1943 р. У додатку вміщено фрагмент зі спогадів В. Горбового з приватного архіву Р. Загоруйка та ґрунтовний науково-довідковий апарат.

Результатом плідної наукової діяльності професора Київського національного університету ім. Тараса Шевченка Володимира Сергійчука стали три збірники документів, що вийшли друком у 1996–2000 роках. Книга “ОУН–УПА в роки війни”⁴ складається з трьох розділів: перший розділ – це радянські документи про ОУН і УПА; другий – німецькі документи; третій – документи формувань УПА та ОУН Степана Бандери. Радянські документи представлено передусім різними спецповідомлен-

нями і розвідувальними матеріалами з Українського штабу партизанського руху, що зберігаються в ЦДАГО України – ф. 1, оп. 22, ф. 62 та 63 (Перша Українська партизанська дивізія імені двічі героя Радянського Союзу генерал-майора С. А. Ковпака). Опубліковано також інформаційні матеріали, що надходили до ЦК КП(б)У з НКВС (пізніше МВС) УРСР, листування й виступи М. Хрущова (ф. 1, оп. 23).

У розділі німецьких документів вміщено 20 перекладів російською мовою повідомлень гітлерівської поліції безпеки і служби безпеки про “українських націоналістів”. Ці матеріали також зберігаються в ЦДАГО України (ф. 1, оп. 22). У радянських і німецьких документах цього збірника міститься багато цікавої інформації про український визвольний рух, причому не тільки про ОУН–УПА, як це заявлено в назві, але й про ОУН Андрія Мельника, про українські емігрантські кола, зокрема Павла Скоропадського і його оточення, про “Поліську Січ”, УПА і УНРА Тараса Бульби-Боровця.

У третьому розділі, який називається “Свідчать документи ОУН–УПА”, зібрано різноманітні документи бандерівської частини ОУН і командування УПА та один документ іншого походження – “Відкритий лист командувача Української Народної Революційної Армії Тараса Бульби (Боровця) до членів проводу ОУН бандерівського крила”. Більшість документів третього розділу зберігається у ЦДАВО України – ф. 3833 і ф. 3967 (Комендант воєнного району “Іскра” УПА). Частина документів розділу – із фондів ЦДАГО України (ф. 62). Тут вміщено також п’ять листівок бандерівської ОУН, які вже публікувалися у вересні 1992 р. у газеті “Молодь України”. Серед документів третього розділу – ряд цікавих інформацій про просування похідних груп ОУН, суспільно-політичне та соціально-економічне становище в різних регіонах України за часів німецької окупації, звіти про діяльність підпільних організацій ОУН та бойові операції відділів УПА, листівки-звернення до населення.

У 1998 р. В. Сергійчук опублікував другий збірник документів – “Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944–1953 рр.”⁵. Книга побудована за хронологічним принципом, десять розділів вміщують документи окремо по роках, починаючи з 1944-го і закінчуючи 1953-м. Як і в попередньому збірнику, тут опубліковано документи з фондів ЦДАВО України та ЦДАГО України. Крім уже згадуваних описів фонду 1 ЦДАГО України, у другій книзі публікуються документи й з інших описів: оп. 16 (“Особая папка”), оп. 24 (Документи загального відділу ЦК Компартії України (секретна частина), оп. 75 (Документи відділу ЦК КП(б)У по західних, Ізмаїльській та Закарпатській областях УРСР). У розділах за 1947–1949 рр. вміщено 7 документів з особистих архівів приватних осіб.

За своїм походженням документи цього збірника можна умовно поділити на дві групи: радянські та підпільні (ОУН і УПА). За змістом радянські документи дуже різноманітні. Це документи різних радянських партизанських загонів про боротьбу з УПА та ставлення населення західних областей України до червоних партизанів та відділів УПА, листи М. Хрущова до Й. Сталіна про події в західних областях України, звернення

Верховної Ради УРСР та українського уряду до учасників збройних формувань УПА та підпілля ОУН, постанови Політбюро ЦК КП(б)У про організацію боротьби з українськими націоналістами та звіти про хід цієї боротьби, постанови про численні “порушення соціалістичної законності” в західних областях України. Серед документів підпільних організацій ОУН і формувань УПА багато пропагандистських матеріалів, звітів про бойові дії, списки полеглих у боротьбі за вільну Україну. Єдине зауваження, яке, на нашу думку, слід зробити відносно цих збірників, це те, що упорядник в них подає кілька документів, не повідомляючи про їхню публікацію Іваном Біласом у 1994 р.⁶

У збірці “Радянські партизани проти ОУН і УПА”⁷ зібрано 131 документ за 1943–1944 рр., які розташовано у хронологічній послідовності. Крім уже згадуваних фондів ЦДАГО України, упорядник, В. Сергійчук, використав нові: ф. 67 (Житомирська партизанська дивізія ім. М. Щорса), ф. 80 (Партизанське з’єднання ім. М. Хрущова), ф. 88 (Партизанське з’єднання ім. Л. Берія), ф. 96 (Кам’янець-Подільське партизанське з’єднання ім. Ф. Михайлова), ф. 102 (Кам’янець-Подільське партизанське з’єднання ім. Г. Котовського), ф. 103 (Кам’янець-Подільське партизанське з’єднання ім. Героя Радянського Союзу Г. Жукова).

Уже з назви книги зрозуміло, що в ній хронологічні рамки й тематика документів більш обмежені, звужені, порівняно з двома попередніми збірниками. Тут представлено документи, які детально зображують дії червоних партизанів проти збройних формувань УПА, організацій ОУН і просто населення західноукраїнських земель. Серед таких матеріалів – наказ начальника УШПР Т. Строкача командуванню партизанських з’єднань про виявлення і взяття на персональний облік членів ОУН та учасників УПА; постанови про смертні вироки членам ОУН; списки українських націоналістів, взятих на облік різними партизанськими загонами; звіти командування партизанських з’єднань про бойові дії проти українських націоналістів; акти про вилучення майна у родин оунівців партизанами з’єднання С. Ковпака тощо.

У 2000 р. відомий український історик Ю. Шаповал підготував збірник документів “ОУН і УПА на терені Польщі (1944–1947 рр.)”⁸. У ньому представлено 46 документів з фондів Центрального державного архіву Міністерства внутрішніх справ і Адміністрації Республіки Польща. Значну частину цих матеріалів було вилучено у Мирослава Онишкевича – командира УПА на Закерзонні. Збірник складається з чотирьох розділів по роках: 1944, 1945, 1946, 1947. Більшість опублікованих документів – це звіти про рейди і бойові дії загонів УПА на Закерзонні. Крім того, публікуються листи керівників УПА, накази та інструкції керівництва УПА і ОУН на Закерзонні у зв’язку з виселенням українців, повідомлення польських органів влади про ситуацію і бойові дії на території діяльності Оперативної групи “Вісла”.

Історія ОУН і УПА та її відлуння в сучасному політичному житті України стали предметом дослідження збірника документів “Національне примирення чи конфронтація?”⁹, який підготовлено до видання Інститутом історії України НАН України і видруковано в 1999 році. 29 із 285

документів – це листівки ОУН і УПА. Решта матеріалів – листи на адресу Верховної Ради України та різних державних установ від ветеранів національно-визвольного руху, інших громадян з вимогою визнати членів ОУН і бійців УПА учасниками Другої світової війни, а також листи колишніх воїнів Червоної Армії, які заперечують проти такого визнання; постанови місцевих Рад західноукраїнських областей з цих питань та ін. У вказаному збірнику, на жаль, відсутня інформація про те, де зберігаються листівки ОУН і УПА, відрукувані в ньому. До того ж, в усіх легендах до цих 29 листівок ОУН і УПА зазначено: “ксерокопія”. Між тим, у збірнику подано звичайний комп’ютерний набір текстів.

Серед збірників документів, які безпосередньо не присвячені діяльності ОУН і УПА, але тим не менш містять багато матеріалів цієї тематики, заслуговує на увагу двотомник Івана Біласа “Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953”¹⁰, опублікований у 1994 році. Перший том – це монографічне дослідження автора на вказану тему, а другий – збірник документів і матеріалів. У виданні представлено документи центральних державних архівів України (ЦДАВО і ЦДАГО) та Архіву Головного інформаційного бюро Міністерства внутрішніх справ України. Крім того, відрукувано й документи з фондів російських архівів: Російського центру зберігання і вивчення документів новітньої історії (колишній Центральний партійний архів Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС), Державного архіву Російської Федерації (колишній Центральний державний архів Жовтневої революції, вищих органів державної влади і державного управління СРСР), Російського державного військового архіву. Переважна більшість джерел – це документи Центрального штабу партизанського руху в Москві і Українського штабу партизанського руху, МВС (НКВС) СРСР і МВС (НКВС) УРСР. Багато з них містять інформацію про діяльність ОУН і бойові дії УПА в роки Другої світової війни та в повоєнний час, про каральні акції проти формувань УПА та підпільної мережі ОУН. Упорядникові вдалося зібрати чимало дуже цінних матеріалів про жахливі депортації цивільного населення західних областей України, що почалися вже в 1940 році. Група документів свідчить про розстріли заарештованих у тюрмах західних областей України в червні–липні 1941 р., під час відступу Червоної Армії. Цікаву інформацію про події періоду нацистської окупації містять німецькі трофейні документи, що зберігаються серед матеріалів Головного розвідувального управління (ГРУ) Генерального штабу Червоної Армії. Таким чином, названий збірник документів значною мірою уможлиблює й об’єктивне зображення подій в Україні в зазначений період. Разом з тим, упорядникові варто було б звернути більше уваги на археографічне опрацювання поданих матеріалів: скласти покажчики, список документів, що подаються в томі, впорядкувати їхні назви. Адже в одних випадках він подає власні назви до документів, а в інших – тільки текст документів, і невідготовленому читачеві важко розібратися, де оригінальний текст, а де назва, надана упорядником.

Заслуговує на увагу збірник документів “Акція “Вісла”¹¹, підготовлений Євгеном Місилом. Він вийшов польською мовою у Варшаві 1993 року, а

згодом, у 1997 р., побачив світ українською мовою, у перекладі Івана Сварника. Представлено 241 документ з польських архівів про депортацію українців до західних і північних районів Польщі в 1947 році. Тільки 12 з них публікувалися раніше. Найбільшу частину становлять матеріали Оперативної групи “Вісла”, створеної з метою виселення українського населення та ліквідації українського підпілля. Решта матеріалів походить з центральних і теренових політичних, військових та адміністративних установ, що брали участь у цій операції. Найбільше репрезентовано документи Центрального військового архіву в Рембертові, що біля Варшави. Крім того, публікуються матеріали з колишнього Центрального архіву Центрального Комітету Польської Об’єднаної Робітничої Партії (сучасний VI відділ Архіву нових актів), Архіву Управління Охорони держави (фонд Кабінету Міністра Державної Безпеки), архіву Міністерства закордонних справ, Міністерства повернених земель, Міністерства громадської адміністрації і Державного репатріаційного управління (Архів Нових Актів), матеріали польської преси і радіо (Архів механічної документації). Хронологічно документи цього збірника відносяться до періоду від січня до вересня 1947 р.

Майже половина документів книги (за нашими підрахунками, 115 із 241) подають різні відомості про боротьбу поляків проти УПА та підпілля ОУН. Найбільш інформативними є оперативні накази штабу Оперативної групи “Вісла”, в яких головна увага приділяється заходам з організації знищення загонів УПА. Заслуговує на увагу документ № 224 – “Звіт з діяльності Оперативної Групи “Вісла” в часі від 20 квітня до 31 липня 1947 р.”. У ньому зведено загальну інформацію про загони УПА на теренах Польщі в указаний період.

У додатках подано 17 матеріалів. Серед них таблиці кількості виселених українців по селах і повітах Краківського, Люблінського і Ржещувського воєводств. Тут же – списки українців, що були засуджені Військовим судом Оперативної групи “Вісла” до смертної кари упродовж 14 травня – 10 вересня 1947 року, дані про кількість українців, страчених у Польщі в 1944–1956 роках. Документи дуже ретельно опрацьовані, до них складено докладні коментарі.

Велику кількість документів про ОУН і УПА з німецьких архівів опублікував відомий український історик Володимир Косик. Так, у додатках до львівського видання його монографії “Україна і Німеччина у Другій світовій війні”¹² видрукувано в авторизованому перекладі документи з чотирьох архівів Німеччини. Переважну більшість складають фрагменти донесень поліції безпеки і СД, донесень із штабів військових частин про діяльність ОУН і УПА. Більш детально ці матеріали професор Косик представив у чотиритомному виданні “Україна в Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів”¹³, що вийшло у Львові протягом 1997–2000 рр. У чотирьох томах опубліковано 238 документів, 191 з яких містять інформацію про УПА, про діяльність членів ОУН Степана Бандери і прибічників Андрія Мельника, про Поліську Січ Тараса Бульби-Боровця.

Поруч з текстами перекладів німецьких документів Володимир Косик подає ксерокопії сторінок оригіналу. Це дає можливість тим, хто во-

лодіє німецькою мовою, порівняти точність перекладу документів. Разом з тим, у збірнику (на відміну від публікації документів у монографії) укладач чомусь відходить від традиційних принципів публікації документів. Візьмемо хоча б назви до документів. Як правило, в назвах до публікованих документів упорядники вказують вид, зміст, за наявності – автора і дату документа, адресата, діловодний номер і т. ін. А про що може сказати така назва: “Завжди проти партизанів, євреїв і бандерівців” (док. № 8, т. 2)? Між тим, коли прочитаєш – це фрагменти з “Донесення про діяльність і ситуацію № 6 Айнзацгруп поліції безпеки і СД в СРСР (за період з 1 по 31.10.1941 р.)”. Крім того, в уривках з цього документа, вміщених у книзі, йдеться не тільки про каральні акції щодо комуністів, партизанів, євреїв, “українських націоналістів”, а також і про становище в економіці, про проблеми культури, церковної політики тощо. Або така назва: “Інформація про ОУН-Бандери, ОУН-Мельника і Поліську Січ” (док. № 31, т. 2). Під нею публікується фрагмент з “Повідомлення з окупованих територій Сходу № 4” поліції безпеки і СД від 22 травня 1942 р. І в цьому фрагменті також розповідається про знищення в Криму в 1941 р. євреїв, кримчаків і циган. Такі назви не відбивають ні походження документа, ні його повного змісту, і зосереджують увагу читача на тих моментах, які упорядник вважає найважливішими.

Важко погодитись і з розміщенням коментарів до окремих документів. Так, після назви документа (док. № 2, № 4, т. 2) упорядник подає цілу сторінку з власними коментарями до документа, а вже потім його текст. Крім того, в першому томі після документів не подається жодної інформації про те, де ці документи зберігаються. Тільки в кінці тому вміщено загальний перелік використаних фондів і справ з архівів Німеччини.

У підзаголовку до чотиритомника зазначається: “Збірник німецьких архівних матеріалів”. Але ж, окрім матеріалів з німецьких архівів, тут публікуються ще матеріали з “приватного архіву автора”, з архіву ім. С. Бандери УЦІСу в Лондоні, з Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника. Можливо, тоді варто було опублікувати матеріали не німецького походження в додатках до основного масиву документів.

Однією з перших в Україні публікацій документів про ОУН і УПА стала книга “Літопис нескореної України”¹⁴, що вийшла у Львові у видавництві “Просвіта” 1993 р. Цей збірник був підготовлений до друку науковцями Інституту українознавства НАН України та Львівського відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського за сприяння членів Всеукраїнського братства вояків УПА та Всеукраїнського товариства політв’язнів та репресованих. У ньому зібрано спогади учасників національно-визвольного руху в Україні, матеріали української преси 40-х і 90-х років минулого століття, архівні документи. Тематика опублікованих документів і матеріалів така: визвольні змагання українського народу за побудову Української Самостійної Соборної Держави, боротьба радянської влади проти українського визвольного руху та репресії з боку влади щодо населення західноукраїнських земель.

У збірнику вміщено понад 100 документів з фондів ЦДІАЛ України (ф. 201), Державного архіву Львівської області (ф. 3 п, ф. Р-221, ф. Р-2022),

Державного архіву Російської Федерації (ф. 9479). Документи ЦДІАЛ висвітлюють, зокрема, питання терору щодо священників УГКЦ з боку комуністичної влади. Документи Державного архіву Російської Федерації, що походять з Міністерства внутрішніх справ СРСР, Міністерства державної безпеки СРСР, Верховної Ради СРСР, присвячені депортації цивільного населення західних областей України до північних і східних регіонів СРСР.

Найбільшу групу складають документи Державного архіву Львівської області. Це різного роду інформації районних і обласних комітетів Компартії України, управлінь МВС (НКВС) і МДБ (НКДБ) у західних областях України про український визвольний рух та організацію боротьби проти УПА і підпілля ОУН, копії характеристик, що видавалися цими установами активним учасникам каральних операцій, матеріали про виселення українських сімей до Сибіру й Казахстану.

1997 р. у Львові вийшла друга книга “Літопису нескореної України”¹⁵. У ній представлено документи ЦДАГО України (ф. 1, оп. 22, 23, 24, 75), Державного архіву Львівської області (ф. 11-3, ф. Р-1332 – Уповноважений Ради у справах російської православної церкви при Раді Міністрів УРСР по Львівській області), Архіву Інформаційного бюро Управління внутрішніх справ Львівської області (ф. 110; а також Тека зі спецдослідженнями Краковецького РО НКВС, 1944 р.), Архіву Науково-дослідного центру історії національно-визвольних змагань України, Архіву Івано-Франківської історико-просвітницької організації “Меморіал”. Як і матеріали першої книги, ці документи подають різнобічну інформацію про ОУН і УПА та про боротьбу радянської влади проти українського національно-визвольного руху.

На жаль, упорядникам не вдалося уникнути ряду помилок. Так, документ № 112 “Донесення старшого слідчого Львівської облпрокуратури прокуророві області про злочинно-грабіжницькі дії партійно-советських керівників і працівників МВД і МГБ Кам’янка-Бузького району Львівської області проти українського населення” упорядники датують 27 грудня 1947 р., а в тексті документа написано: “27 декабрия 1946 г.”. Та сама помилка і в документі № 116 та ряді інших.

Мають місце неточності й у легендах до документів. Наприклад, у легенді до документа № 74 написано: ЦДАГО України, ф. 1, оп. 115. Але в цьому фонді такого опису немає¹⁶.

У 1996–1998 рр. у Львові вийшли друком два томи ще одного збірника, в якому зібрано чимало документів з історії ОУН і УПА. Йдеться про видання “Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади”¹⁷, підготовлене Інститутом українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України. У ньому вміщено документи ЦДАВО України, ЦДАГО України, Архіву Головного інформаційного бюро МВС України, Державного архіву Львівської області, Архіву Інституту українознавства НАН України. Крім того, публікуються документи з Державного Архіву Російської Федерації та Державного Архіву в Любліні (Польща). Документи першого тому висвітлюють події 1939–1945 рр., другого – 1946–1947 рр.

Уперше члени родин активних учасників ОУН згадуються серед “спец-переселенців” уже в серпні 1941 р. (т.1, док. № 59). А з осені 1944 р. виселення родин активних учасників визвольного руху набуло великого розмаху, про що свідчать документи першого тому. Висвітлено також діяльність ОУН і УПА в Закерзонні.

У другому томі серед документів за 1946 р. велику групу складають листи та доповідні записки Головного уповноваженого УРСР у справах переселення українців із Польщі та його заступника про хід переселення українців (ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23). Ці матеріали містять, зокрема, інформацію про діяльність ОУН і УПА, скеровану на зрив цього процесу. Публікуються також пропагандивні матеріали ОУН і УПА, звернення до українського населення Холмщини, Надсяння і Лемківщини із закликами чинити опір виселенню. Більшість матеріалів за 1947 р. присвячено операції “Вісла”. Документи польських органів влади та державних установ передруковано з книги Євгена Місила за 1993 р. Крім того, тут зібрані документи ЦК КП(б)У, в яких подається інформація про листи українського населення Закерзоння до уряду УРСР у зв’язку з початком операції “Вісла”, а також документи міністерств внутрішніх справ СРСР та УРСР про виселення із Західної України родин активних учасників визвольних змагань. Щоправда, починаючи з док. № 113, упорядники другого тому чомусь вийшли за означені в назві тому хронологічні рамки (1946–1947 рр.). Так, документи №№ 121–125 присвячені Договору між СРСР і Польською Республікою від 15 лютого 1951 р. про обмін ділянками державних територій та реакції на нього українського населення. А документи №№ 140–142 – це взагалі документи КДБ СРСР і ЦК КПРС кінця 1980-х рр., з питань розстрілів у 1940 р. полонених польських офіцерів.

Зустрічаються неточності в легендах до документів. У першому томі (док. № 174) згадується ф. 21, оп. 23 ЦДАГО України. Але такий фонд відсутній. У легендах до документів № 120 (т. 1), №№ 9, 22, 26, 33 (т. 2) замість ЦДАГО України написано: ЦДАВО України. І навіть у списку скорочень наприкінці першого тому подається перекручена, а в другому томі – неповна назва Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України.

Заслужують на увагу й декілька важливих довідкових видань з історії ОУН і УПА. Це передусім складений О. Вовком, Г. Папакінім і З. Яцишин показчик фондів УПА “Фонди з історії Української Повстанської Армії в державних архівосховищах України” та другий випуск цього показчика, який підготував Г. Папакін¹⁸. У першому випуску подається огляд фондів державних архівів України, в яких зберігаються документи з історії УПА за 1942–1946 рр. Схема огляду така: 1. Назва архіву; 2. Назва фонду; 3. Кількість описів, справ; 4. Хронологічні рамки фонду; 5. Хронологічні рамки документів з історії УПА у складі фонду; 6. Анотація змісту документів з історії УПА у складі фонду. В показчику подається огляд кількох фондів ЦДАВО України, ЦДАГО України, Державного архіву Рівненської області.

У другому випуску схему огляду фондів дещо розширено: 1. Назва архіву; 2. Назва фонду; 3. Номер і назва опису; 4. Кількість справ у фонді;

5. Кількість справ, дотичних історії УПА, в описах; 6. Хронологічні рамки фонду; 7. Хронологічні рамки документів з історії УПА у фонді. Представлено такі фонди: ЦДАГО України – ф. 1, оп. 16, 22, 23, 24, 70; Державний архів Івано-Франківської області – ф. П–1 (Івано-Франківський обком Компартії України), оп. 1, 1–Д, 2–Д; Державний архів Львівської області – ф. П–1 (Львівський обком Компартії України), оп. 1–63, ф. П–5001 (Дрогобицький обком Компартії України), оп. 1–25; Державний архів Хмельницької області – ф. П–487 (Хмельницький обком Компартії України), оп. 1–38; Державний архів Тернопільської області – ф. П–1 (Тернопільський обком Компартії України), оп. 1; Державний архів Чернівецької області – ф. П–1 (Чернівецький обком Компартії України), оп. 1–66, ф. П–21 (Чернівецький обком ЛКСМУ), оп. 1–32, ф. П–182 (Партійний архів Чернівецького обкому Компартії України), оп. 1.

Єдине, з чим важко погодитись у цих покажчиках – це те, що в них до періодичних видань ОУН і УПА зараховано київську газету “Нове українське слово”, оскільки ця газета (на відміну від “Українського слова”, редагованого членами ОУН Андрія Мельника) була далека від націоналістичних самостійницьких засад і дотримувалася чітко означеної пронімецької лінії.

Дослідникам історії ОУН і УПА стане у пригоді видання Інституту історії України НАН України та Національного інституту стратегічних досліджень – “Покажчик публікацій про діяльність ОУН та УПА (1945–1998 рр.)”, який уклали Л. Гриневич, О. Здіорук, С. Здіорук¹⁹. У книзі представлено бібліографію публікацій про ОУН і УПА. Покажчик структуровано відповідно до характеру публікацій. Окремий розділ присвячено збірникам документів і матеріалів з історії ОУН і УПА.

Дуже корисна інформація з історії ОУН і УПА міститься також у двох довідниках Петра Содоля “Українська Повстанча Армія, 1943–1949”²⁰. Перша книга складається з короткого нарису історії УПА та біографій керівників національно-визвольної боротьби в Україні (членів УГВР та Проводу ОУН на Українських землях, генералітету УПА, крайових і обласних провідників ОУН, визначних бойових командирів і старшин УПА, членів вищих проводів теренової сітки ОУН). Крім того, до книги вміщено карти, на яких означено території, де діяла УПА, зображення функційних відзнак командирів УПА та військових нагород УПА, численні фотографії визначних діячів національно-визвольного руху. У другій книзі довідника подаються доповнення до біографій визначних діячів ОУН та командирів УПА, реєстр старшин УПА, провідних членів ОУН та членів УГВР, організаційна схема УПА, бібліографія публікацій УГВР, УПА та ОУН за 1942–1953 рр. У другому випуску публікується також інформація про склад УГВР у 1944–1950 рр., про військові ранги в УПА, мапи з позначенням територій, де діяла УПА, зображення відзнак, печаток, поштової марки УПА, ксерокопії сторінок пропагандивних видань. Як і в першому випуску, тут опубліковано багато фотографій учасників збройної боротьби за незалежність України. Окремий розділ під назвою “Розшуки. Ідентифікація” містить фотографії 137 учасників цієї боротьби. Це знімки тих осіб, родини яких шукають будь-яких відомостей

про рідних, або ж фотографії членів підпілля, про яких треба встановити точні дані: ім'я, прізвище, псевдонім, функцію в підпіллі, дату народження, смерті тощо.

Таким чином, в останні 10–15 років в Україні та за її межами було опубліковано велику кількість архівних документів, присвячених різним аспектам діяльності ОУН і УПА. Це значно розширило джерельну базу наукових досліджень з новітньої історії України, адже за радянських часів такі матеріали у нас практично не публікувалися, та й за кордоном до виходу томів “Літопису УПА” теж було видрукувано не так уже й багато документів цієї тематики.

¹ *Потічний Петро Й.* Літопис УПА // Зустрічі. – 1991. – № 2. – С. 148.

² Документи і матеріали з історії Організації Українських Націоналістів. – Т. 7. Документи Комісії Державного Планування ОУН (КДП ОУН) – К.: Вид-во ім. О.Теліги, 2002.

³ Українське державотворення. Акт 30 червня 1941 р. Збірник документів і матеріалів. – Львів–Київ: Літературна агенція “Піраміда”, 2001.

⁴ *Сергійчук Володимир.* ОУН–УПА в роки війни. Нові документи і матеріали. Збірник документів. – К., 1996.

⁵ *Сергійчук Володимир.* Десять буремних літ. Західно-українські землі в 1944–1953 рр. Нові документи і матеріали. Збірник документів. – К., 1998.

⁶ Так, “Доповідна записка військового прокурора військ МВС Українського округу Г. Кошарського” від 15 лютого 1949 р., опублікована В. Сергійчуком у книзі “10 буремних літ” (1949-й рік, док. № 1), раніше публікувалася Іваном Біласом у книзі “Репресивно-каральна система в Україні (1917–1953)”. – Книга 2-а. – К., 1994. – С. 469–477; Лист М. Хрушова Й. Сталіну (березень 1944 р.), вміщений В. Сергійчуком у книзі “ОУН–УПА в роки війни” (розділ 1, док. № 64), також друкувався в тій же книзі І. Біласа (с. 549–561); документ “Постанова бюро Тернопільського обкому КП(б)У від 23.11.1944 р.”, опублікований В. Сергійчуком у книзі “10 буремних літ” (1944 р., док. № 62), знаходимо в тій же книзі І. Біласа (с. 580–582); документ “Виступ М. Хрушова на нараді у Львові” від 15 травня 1945 р., опублікований В. Сергійчуком в книзі “10 буремних літ” (1945 р., док. № 26), також публікувався в книзі І. Біласа (с. 599–603).

⁷ *Сергійчук Володимир.* Радянські партизани проти ОУН–УПА. Збірник документів. – К., 2000.

⁸ *Шаповал Юрій.* ОУН і УПА на терені Польщі (1944–1947 рр.). – К., 2000.

⁹ Національне примирення чи конфронтація? Збірник документів. – К., 1999.

¹⁰ *Білас Іван.* Репресивно-каральна система в Україні (1917–1953). У двох книгах. – К., 1994.

¹¹ *Misito Eugeniusz.* Akcja “Wista”. – Warszawa, 1993; Акція “Вісла”. Документи. (Українознавча бібліотека НТШ, число 8). – Львів–Нью-Йорк, 1997.

¹² *Косик Володимир.* Україна і Німеччина у другій світовій війні. – Париж–Нью-Йорк–Львів, 1993.

¹³ Україна в другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів. – Т. 1. Зібрав і впорядкував Володимир Косик. – Львів, 1997; Україна в другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів (1941–1942). – Т. 2. – Львів, 1998; Україна в другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів (1942–1943). – Т. 3. – Львів, 1999; Україна в другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів (1944–1945). – Т. 4. – Львів, 2000.

¹⁴ Літопис нескореної України. Документи, матеріали, спогади. Книга 1-а. – Львів, 1993.

¹⁵ Літопис нескореної України. Документи, матеріали, спогади. Книга 2-а. – Львів: Галицька Видавнича Спілка, 1997.

¹⁶ Див.: Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Путівник. – К., 2001.

¹⁷ Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади. У трьох томах. – Т. 1. 1939–1945рр. – Львів, 1996; Т. 2. 1946–1947 рр. – Львів, 1998.

¹⁸ *Вовк О., Папакін Г., Яцишин З.* Фонди з історії Української Повстанської Армії в державних архівосховищах України. Випуск 1. Анотований покажчик фондів УПА (1942 – 1946). – К., 1999; *Папакін Г.* Фонди з історії УПА у державних архівосховищах України (1941–1957). Анотований покажчик фондів партійних органів УРСР, в яких відбулася боротьба з УПА. – Вип. 2. – К., 2000.

¹⁹ *Гриневич Л., Здіорук О., Здіорук С.* Покажчик публікацій про діяльність ОУН та УПА (1945–1998). – К., 1999.

²⁰ *Содоль Петро.* Українська Повстанча Армія, 1943–1949. Довідник. – Нью-Йорк: Вид-во “Пролог”, 1994; *Содоль Петро.* Українська Повстанча Армія, 1943–49. Довідник другий. Нью-Йорк: Вид-во “Пролог”, 1995.

М. М. КУЗЬМЕНКО

НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА ІНТЕЛІГЕНЦІЯ УКРАЇНИ 1920–1930-х рр. В АРХІВНИХ ДОКУМЕНТАХ

Проблема формування та діяльності науково-педагогічної інтелігенції в Україні в 1920–1930-ті роки знайшла відображення в багатьох фондах центральних державних архівів України – як державних установ, так і партійних, профспілкових, громадських організацій, при дослідженні яких мають застосовуватися сучасні методи текстологічного аналізу масових архівних джерел.

Основний масив документів, що висвітлюють питання діяльності науково-педагогічної інтелігенції, її соціально-професійного статусу та культурно-освітнього рівня, зосереджено у фондах Наркомосу УСРР (ф. 166) ЦДАВО України. Багатими на матеріали цієї тематики є передусім особові справи управлінської ланки освітніх установ та професорсько-викладацького складу вищих навчальних закладів (оп. 12). В основному біографічні матеріали, що завершуються 1927–1929 рр., є доволі репрезентативними. Вони дозволяють відстежити освітній ценз, соціальне та національне походження, службове становище, науковий доробок науково-педагогічної еліти України. Архівний фонд Наркомосу (оп. 2) містить вичерпні статистичні відомості про розвиток вищої та загальноосвітньої школи, соціальний та національний склад студентів, українізацію освітніх закладів. Достовірність статистичних даних зумовлена їхньою конкретністю та всеосяжністю, зазвичай, – звітними даними губернських та окружних відділів народної освіти. Непересічне значення мають аналітично-довідкові матеріали інститутів народної освіти (ІНО) про кадровий корпус – “списки професорсько-викладацького складу”. Так, у цьому фонді можна знайти списки штатних та позаштатних співробітників майже всіх ІНО та значної частини “науково-дослідних катедр”. Вони свід-

чать, зокрема, що у Вищому ІНО ім. Драгоманова (згодом – Київському ІНО) працювали відомі педагоги А. В. Корчак-Чепурківський, І. П. Соколянський, С. А. Ананьїн, Я. Т. Чепіга, М. О. Гіляров, історики В. С. Іконников, О. П. Оглоблин, А. Ю. Кримський, Й. Ю. Гермайзе, О. С. Грушевський, мовники Г. М. Іваниця, В. М. Ганцов, В. М. Дога, інші вчені (оп. 2, спр. 286, арк. 56–60), праці яких знали в Україні та поза її межами. Дані про персональний склад Харківського, Одеського, Полтавського, Кам'янець-Подільського, Київського, Черкаського, Житомирського, Херсонського, Чернігівського ІНО з біографічними матеріалами (анкети службовців, посвідчення, відомості про зарплату тощо) є важливим джерелом вивчення модернізаційних процесів в освітніх закладах, соціокультурних змін у середовищі науково-педагогічної інтелігенції. Архівні матеріали містять інформацію про становлення в Україні на початку 1920-х рр. педології: заснування відповідної науково-дослідної кафедри в Одеському ІНО на чолі з М. М. Тарасевичем, створення науково-педагогічного інституту в Києві, де “товаришем президента” був Я. Т. Чепіга (ф. 166, оп. 2, спр. 286, 468). Документи про діяльність Асоціації наукової педагогіки в Одесі, яку очолював професор А. Г. Готалов-Готліб, також відклалися у фонді Наркомосу (спр. 1189). Важливе джерело становлять протоколи, інші матеріали засідань колегії Наркомосу, реорганізації та “чистки” кадрового складу, звіти про науково-дослідну роботу інституту педагогіки, особливо в 30-х рр., коли відбувалася так звана атестація науково-педагогічних кадрів, а насправді – соціально-класові та політичні чистки УНДІПу та всієї мережі дослідних педстанцій, кафедр, інститутів.

Матеріали спеціальних обстежень (суспільних, анкетних перевірок), які здійснював НК РСІ УСРР (ф. 539) упродовж 1920-х – першої половини 1930-х рр., висвітлюють проблему модернізації науково-освітніх установ, обставини скорочення аспірантів та наукових співробітників кафедр, викладацького складу вузів (ф. 539). Документи НК РСІ зберегли статистичні відомості про науково-дослідні інституції системи Наркомосу – кількість кафедр, лабораторій, педстанцій, наукових товариств. “Статистика” освіти зосереджена у фондах ЦСУ УСРР (ф. 582), Держплану (ф. 337). Архівні фонди Держплану, крім статистико-економічних показників розвитку народного господарства, відтворюють проблеми реорганізації дореволюційної та становлення радянської системи освіти, українізації держапарату, у тому числі науково-дослідних та освітньо-педагогічних закладів.

Питання соціального захисту та матеріального становища освітян висвітлюють передусім матеріали фондів Наркомосу, НК РСІ, Держплану, ЦСУ УСРР, Всеукраїнського комітету Всесоюзної професійної спілки працівників освіти (ф. 2717), Народного секретаріату охорони здоров'я УСРР (ф. 342), Народного комісаріату соціального забезпечення УСРР (ф. 348), ВРНГ УСРР (ф. 34) та інших. Варті уваги й унікальні документи про матеріальне й соціальне, у тому числі пенсійне, забезпечення та правовий статус наукових працівників, їхнє житлове облаштування, відзначення наукових праць різними преміями, які зберігаються у фонді уповноваженого комісії сприяння вченим при Раднаркомі УСРР (ф. 331).

Основний масив документів, які мають безпосереднє відношення до соціокультурного обліку та освітнього рівня науково-педагогічних кадрів, зосереджений у фондах Всеукраїнського інституту підвищення кваліфікації педагогів (ВІПКП, ф. 503), Інституту червоної професури (ф. 1267), Всеукраїнського інституту політехнічної освіти дорослих (ф. 43). Наприклад, у справах 67, 84, 106 фонду ВІПКП відклалися матеріали про соціальне становище сільських педагогів. Вони свідчать, зокрема, що третина їх фактично не приїздила на сесію упродовж 1932–1933 рр. Документи розкривають і жалюгідне матеріальне становище професорсько-викладацького складу інститутів соціального виховання. Так, до Полтавського ІСВ на літню сесію 1932 р. приїхали 35 % студентів-заочників історико-економічного, 45 % – агробіологічного, 46 % – технолого-математичного і 55 % – мовно-літературного відділень (ф. 503, оп. 1, спр. 84, арк. 1). Цінність матеріалів згаданих фондів зумовлена не лише наявністю оригінальних документів (звіти інститутів, листування, акти та анкети обстеження студентів та професорсько-викладацького складу, автобіографії відомих учених, плани лекцій і доповідей), а й, що найважливіше, хронологічними рамками їхньої діяльності – 1930–1937 рр., коли періодичні видання вирізнялися войовничою ідеологізацією друкованого слова.

Варте уваги питання діяльності науково-педагогічної інтелігенції в умовах радянської модернізації суспільно-політичного і духовного життя в Україні 1920–1930-х рр., зокрема функціонування системи політико-ідеологічної цензури в освітньо-наукових закладах та видавництвах. Упродовж 20-х рр. існувало чимало контрольних-інспекційних комітетів і комісій, які в галузі освіти та науки мали професійну специфіку. Так, діяли науково-педагогічна комісія Головного управління соціального виховання Наркомосу (ф. 166, оп. 4, спр. 339) та Державний науково-педагогічний комітет при Наркомосі (ф. 166, оп. 4, спр. 339, 431), які мали власний штат “фахполітрецензентів” (ф. 539, оп. 4, спр. 1402). До складу останнього входили педагоги й учені І. П. Соколянський, О. І. Попов, А. І. Гендрихівська, О. С. Залужний, В. О. Арнаутов, М. С. Волобуєв, П. Г. Канцелярський. Інститут цензури існував у кожному державному видавництві, відстежуючи дотримання політичної лінії і водночас дбаючи про професійну кваліфікацію авторів рекомендованих праць. Так, Державне видавниче об'єднання України (ДВОУ, ф. 1770) мало спеціальну навчально-педагогічну секцію, члени якої рецензували посібники, підручники, хрестоматії, монографії з проблем педагогічної теорії і практики. Видавничі плани та випущена у світ у той час література свідчать про наслідки радянської модернізації в галузі духовного життя. У видавничих списках ДВОУ фігурують прізвища І. П. Соколянського, Я. Т. Чепіги, Н. Ю. Мірза-Авак'янц, Я. А. Мамонтова. Існувала практика створення міжвідомчих комісій для узгодження єдиних принципів модернізації освіти, особливо на початку 20-х рр. між Наркомосом УСРР та РСФРР, діяльність яких знайшла відображення в партійних фондах (ЦДАГО України, ф. 1, оп. 6, 20). У фонді ЦК КП(б)У зосереджені матеріали про українізацію науково-освітніх закладів, закордонні відрядження вчених, штатний розпис вузів, керівний склад губернських та окружних відділів

народної освіти, обставини “радянзації” колишніх членів партії боротьбистів, які перейшли на роботу до системи органів радянської влади. Важливе значення для з’ясування політичної диференціації вчительства другої половини 1920-х рр. має доповідна записка комфракції ВУК Спілки Робос до ЦК КП(б)У від 1928 р., у якій зазначалося, що в 1924–1925 р. “ми вже мали чверть учительства цілком радянського”, а на початку “реконструкційного” періоду – більшу частину (ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 3099, арк. 7). Відомості про національний склад студентів та викладачів вищих навчальних закладів також знаходимо в матеріалах ЦК КП(б)У. Вони свідчать, що українці переважали здебільшого серед студентів вищих навчальних закладів сільськогосподарського та педагогічного профілю, хоча в 1924–1925 та 1925–1926 навчальних роках посідали вагоме місце і в медичних освітніх закладах (там само, ф. 1, оп. 20, спр. 2491, арк. 110).

Формування в УСРР тоталітарної системи політичної влади обмежувало активні науково-організаційні міжнародні зв’язки, але вони все ж існували, зокрема між науковими установами Наркомосу УСРР та освітніми центрами Європи й Америки. Міжнародні науково-інформаційні контакти, які активізувалися в роки непу і, по суті, згасли за так званої соціалістичної реконструкції “українського національно-культурного процесу” в 1930-х рр., відображають фонди уповноваженого представника Наркомосу УСРР в Німеччині (ЦДАВО України, ф. 16), а також самого Комісаріату, частково – Всеукраїнського тресту кінопромисловості (Українфільм) (там само, ф. 1238), Політбюро ЦК КП(б)У (ЦДАГО України, ф. 1, оп. 6, 20).

Трагічна доля української інтелігенції, у тому числі науково-педагогічної, в період сталінщини зафіксована в десятках тисяч архівно-слідчих справ репресованих. Значна їх частина передана на зберігання до державних архівів, зокрема ЦДАГО України (ф. 263). Серед документів і матеріалів ЦК КП(б)У збереглися списки репресованої літератури – художніх творів, монографій, хрестоматій, збірників статей, авторами яких були “вороги народу”. Без їх залучення до наукового обігу та аналізу наші знання про творчий доробок учених 1920–1930-х рр. та практичні напрацювання педагогів будуть неповними (ф. 1, оп. 16). Авторами заборонених книг були М. О. Скрипник, В. П. Затонський, О. Я. Шумський, А. А. Хвиля, А. А. Річицький, С. Ю. Дитюк, інші керівники Наркомосу, а також відомі педагоги, вчені, митці – В. О. Арнаутов, М. С. Волобуєв, Й. Ю. Гермайзе, М. Г. Йогансен, Остап Вишня, Д. О. Галушка, А. В. Крушельницький, М. К. Зеров, В. Л. Семиренко, П. П. Блонський, І. П. Капустянський та ін.

Таким чином, у ЦДАВО України та ЦДАГО України зосереджено великий масив документів, які висвітлюють різні напрямки діяльності науково-педагогічної інтелігенції республіки у згаданий період. Розмаїття і багатство цих джерел та їх інформаційна репрезентативність складають ґрунтовну джерельну базу для розв’язання чималої низки важливих наукових завдань.

Т. М. ТОРОПОВСЬКА

**“КИЇВСЬКИЙ НЕСТОР ІСТОРИКІВ...”:
АРХІВНІ ДОКУМЕНТИ ДО БІОГРАФІЇ
ВОЛОДИМИРА ЩЕРБИНИ**

Ім'я українського історика і громадського діяча Володимира Івановича Щербини (1850–1936) сьогодні призабуте. Між тим, він був помітною постаттю у науковому, культурному і суспільному житті України кінця ХІХ – першої чверті ХХ ст. Цей український історик, археограф, архівіст, києвознавець, педагог був вихованцем історично-філологічного факультету Київського університету св. Володимира, одним з перших учнів славнозвісного В. Антоновича. Саме під його керівництвом В. Щербина захистив у 1873 р. кандидатську дисертацію про гетьманство К. Г. Розумовського в зв'язку з попередньою історією Малоросії.

Плідною була діяльність ученого в Київській Археографічній комісії, Історичному товаристві Нестора-Літописця, співпраця в науковому часопису “Киевская старина”. Окрема сторінка біографії В. Щербини – праця в Українській академії наук. У 1919–1930 рр. він був співробітником Національної бібліотеки Академії, Історично-географічної комісії, Комісії для складання біографічного словника діячів України, дійсним членом Археографічної комісії, Науково-дослідної кафедри історії України (з 1924 р.), керівником Комісії історії Києва і Правобережжя (1924–1930). 1925 р. за пропозицією акад. М. Грушевського його обрали членом-кореспондентом Всеукраїнської академії наук.

У доробку вченого – монографія та близько 100 наукових статей і рецензій, що були видрукувані у часописах “Киевская старина”, “Україна”, “Записках Наукового товариства імені Шевченка у Львові” та ін.

Разом із тим, біографія Володимира Івановича мало документована. Особовий фонд історика не зберігся і його життєпис доводиться реконструювати за рідкісними джерелами, які відклались у різних архівосховищах України. Всі вони охоплюють переважно період з другої половини ХІХ ст. до 1930-х рр. і тематично поділяються на такі групи: 1) матеріали, що висвітлюють різні аспекти біографії науковця; 2) документи науково-академічної та громадської діяльності; 3) рукописи вченого; 4) листування.

Ранню катехізацію майбутнього “київського Нестора істориків”, як називав у листах 1920-х рр. Володимира Щербину славетний Михайло Грушевський¹, відображають документи Державного архіву м. Києва. Із 1862 по 1868 рр. суспільствознавець навчався у 2-й київській чоловічій

гімназії, одному з перших середніх навчальних закладів міста, яким опікувалися члени київської “Старої Громади”. Не випадково, що й викладали тут старогромадівці – відомі історики та етнографи, зокрема М. Драгоманов, О. Тулуб, П. Житецький, І. Слепушкін. Таке оточення, безперечно, позначилося на формуванні історичних поглядів початківця, сприяло розвитку в нього українських симпатій. Саме у фонді 2-ї київської чоловічої гімназії (ф. 81) і збереглися відповідні матеріали².

У рідкісних біографіях ученого дослідники його творчості фіксують, що дорогу в науку дали йому визначні українські науковці й громадські діячі Володимир Антонович та Михайло Драгоманов³. Це дійсно було так. В Університеті св. Володимира студент В. Щербина впродовж 1868–1873 рр. слухав лекції з історії східних релігій М. Драгоманова та з історії Великого князівства Литовського, української козаччини, історичної географії В. Антоновича. Він активно відвідував архівний гурток, який вів у Київському архіві давніх актів Володимир Боніфатійович. Це стало для молодого науковця серйозною науковою школою, що дала ґрунтовну архівну підготовку, засновану на вивченні й критичному аналізі джерел. У документах фонду Університету св. Володимира (ф. 16) відображено активну дослідницьку працю В. Щербини. Зберігся його реферат “Сведения об Индии, заключающиеся в сочинениях древних греческих писателей” з позначкою М. Драгоманова і В. Антоновича “Весьма удовлетворительно”⁴. Про цю першу наукову працю суспільствознавця немає жодних згадок у літературі.

Натомість більше знаємо про його кандидатську студію “Гетманство К. Г. Разумовского в связи с предыдущей историей Малороссии”, виконувану під керівництвом В. Антоновича, примірник якої зберігся в Держархіві м. Києва⁵. Варто наголосити, що в історіографії назву цієї праці часто подають неточно⁶.

Джерела Держархіву м. Києва фіксують і участь Володимира Івановича в діяльності різних наукових інституцій, зокрема київського художньо-промислового і наукового музею. Це була поважна інституція, перший у місті та й загалом в Україні публічний музей, навколо якого зосереджувалися відомі вчені, у тому числі В. Іконников, М. Біляшівський, М. Василенко, С. Голубєв, І. Каманін, О. Левицький, А. Лобода, І. Огієнко, М. Петров, Н. Полонська, Д. Щербаківський, А. Яковлів та інші. Упродовж 1912–1914 рр. В. Щербина працював у відділі “Старий Київ”, де за його проектом і пропозицією готувалися “Материалы по истории и топографии старого Киева”⁷, по суті – енциклопедія київської минувшини.

Окремі дані про суспільствознавця містяться в документах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Йдеться насамперед про листи до відомих українських діячів В. Ляскоронського (ф. 90), Є. Ківлицького (ф. 71), А. Степовича (ф. 179), М. Могилянського (ф. X), П. Житецького (ф. I). Вони охоплюють значний хронологічний період – від кінця XIX ст. до 1930-х років включно і містять чимало інформації про наукове й культурне життя України тих років, долю національної інтелігенції. Так, у листах за 1930-й рік до керуючого Постійною комісією для складання біографічного словника діячів України відомого літе-

ратурознавця Михайла Могилянського В. Щербина коротко подав біографію знаного економіста, керівника Київського державного банку, доктора історії Г. Афанасьєва, а на завершення зазначив, що помер він 1928 р. у Франції, “куди поїхав до сина”⁸.

У фонді Київського університету (Інститут рукопису, ф. VIII) відклались матеріали про науковця, які стосуються його участі в діяльності Історичного товариства Нестора-Літописця. В. Щербина був його дійовим членом упродовж більше як 50 років, мало не від дня заснування і до ліквідації товариства.

Водночас відомості про В. Щербину можна знайти і в інших фондах Інституту рукопису НБУВ. У віці 75 років він почав інтенсивно реалізувати себе як організатор наукового процесу. До цього був безпосередньо причетний Михайло Грушевський, який добре усвідомлював могутній творчий потенціал В. Щербини.

Матеріали про діяльність В. Щербини як дійсного члена Науково-дослідної кафедри історії України, керівничого Комісії історії Києва і Правобережжя при ВУАН з інших питань його наукової праці відклалися у фонді X (Всеукраїнська академія наук). Тут зберігаються “Звідомлення про наукові відрядження кафедри історії України за доби торговельного капіталу і Комісії при кафедрі в 1929–1930 рр.”⁹, документи про діяльність Історичної секції ВУАН та зв’язаних з нею історичних установ Академії за 1929–1930 роки¹⁰. Збереглися також відомості про основний склад Історичних установ ВУАН за 1927 р.¹¹ У них міститься чимало даних про академічну працю вченого та його колег по комісії, зокрема С. Глушка, С. Шамрая, І. Щітківського.

Володимир Іванович мав і своїх учнів. Він сприяв науковому сходженню сьогодні практично забутих, а в 1920-х рр. знаних дослідників К. Антиповича (тема його промоційної праці – “Приватно-панські міста на Правобережній Україні в кінці XIII та в XIX ст.”), В. Ігнатієнка (“Історія української преси”), М. Карачківського (“Київське цехове ремісництво XIX ст.”), С. Шамрая (“Київська Козаччина 1855 р.: До історії селянських рухів на Київщині”)¹².

У фонді ВУАН збереглися також деякі рукописи вченого з його правками, що відбивають хід творчої думки суспільствознавця. Це в основному статті з історії Києва і Київщини, які він у 1926–1928 рр. вмістив у збірнику “Нові студії з історії Києва”, а також у “Науковому збірнику за 1928 р.”, зокрема “Шулявщина (або Шулявка)” (ф. X, № 15075). Цікаво, що в цій статті В. Щербина надав рідкісні біографічні дані про свою матір Олександрю Євстафіївну – дочку відомого українського письменника, одного з родоначальників українського романтизму Євстафія Рудиковського¹³. Серед інших рукописів дослідника заслуговують на увагу “Перевози і мости через Дніпро коло Києва” (ф. X, № 15067–15068), “Давні плани м. Києва (1683–1837)” (ф. X, № 15071), “Спомин у Києві про рід Іпсіланті” (ф. X, № 14850), “Стрілецька та Рейтарська вулиці у Києві” (ф. X, № 15076–15077), “Так звані архимандричі покої Києво-Печерської лаври” (ф. X, № 15081), “Упривілейовані війти міста Києва (іменуємого Подола)” (ф. X, № 15084–15087), “Чи була Київська Лавра

в'язницею як монастирі російські" (ф. X, № 15089), "1744 рік у Києві" (ф. X, № 4461), "Мапа Київського повіту половини XVIII в." (ф. X, № 15072–15073), "Старі київські кам'яниці на Подолі та Артемиха" (ф. X, № 15082–15083). Ці студії багаті на цікаві відомості про столицю України та її околиці, бо ґрунтуються на унікальних джерелах з фондів Київського центрального архіву давніх актів, частина яких незворотно втрачена. На цьому, зокрема, наголошував рецензент збірника "Нові студії з історії Києва" знаний науковець А. Степович¹⁴.

Своєму другові, передчасно померлому в 1929 р. киевознавцю Леоніду Добровольському, Володимир Щербина присвятив некролог-спомин. Він також зберігається у фонді X¹⁵.

Серед цікавих розвідок фахівця – стаття "Селиванов в Шліссельбурге (из петербургских преданий начала XIX в.)", написана в Києві у 1923 р. на основі записаних ще у 1884 р. спогадів петербурзького старожила І. Логінова. Праця присвячена описові могили відомого скопця Селіванова, похованого у Шліссельбурзькій дерев'яній церкві. Це захоронення стало місцем паломництва скопців. Згадуючи І. Селіванова, В. Щербина проливає світло і на власне життя: у 1879 р., як нотує вчений, він одружився на його онуці¹⁶.

Академічний період життя дослідника висвітляють джерела, які відклалися в Науковому архіві Інституту історії України НАН України. Тут перебуває на зберіганні архів Науково-дослідної кафедри історії України за 1924–1930 рр. Його окремі документи висвітлюють діяльність не тільки історії Києва і Правобережжя, а й інших наукових осередків, так чи інакше пов'язаних з кафедрою М. Грушевського. Це, насамперед, Археографічна та Історично-географічна комісія ВУАН. В опису 3, (спр. 170, № 1) зосередилися плани праці кафедри за 1924 р., а в №№ 4 та 8 зберігаються протоколи засідань за 1924–1925 рр. Є в кафедральному архіві й відгуки В. Щербини на наукові праці його вихованців – С. Шамрая¹⁷ і М. Карачківського¹⁸.

Пам'яткоохоронну діяльність суспільствознавця в 1917–1918 рр. певною мірою висвітлюють документи Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України. В ті буремні роки Володимир Іванович входив до Центрального комітету охорони пам'яток старовини і мистецтва по Україні, яким керував його товариш – відомий український історик та археолог М. Біляшівський. Комітет згуртував значні творчі сили національної інтелігенції. Зокрема, до нього входили М. Грушевський, В. Кричевський, О. Левицький, В. Модзалевський, Д. Яворницький. У протоколах комітету (ф. 2561) є виступ дослідника за 18 квітня 1918 р., коли він брав участь в обговоренні питання про долю колишньої царської символіки¹⁹.

У жовтні 1918 р., за доби Гетьманату, науковець входив до Підготовчої комісії у справі збудування пам'ятника Тарасу Шевченку. Разом із відомим вченим, митцями і громадськими діячами, у тому числі Г. Нарбутом, Г. Павлуцьким, О. Левицьким, В. Науменком, Б. Кістяківським, П. Зайцевим було розроблено макет майбутнього пам'ятника і складено орієнтовний кошторис. Ця діяльність зафіксована в протоколах комітету²⁰.

На жаль, далі справа не зрушила. Після захоплення Києва у лютому 1919 р. більшовиками діяльність Комітету припинилася.

У фонді 166 (Народний комісаріат освіти УРСР) за жовтень 1925 р. зберігаються матеріали про штати та особовий склад ВУАН по Історично-філологічному відділу. В них В. Щербина як член-кореспондент ВУАН фігурує серед 19-ти академіків і 5-ти членів-кореспондентів. Це цікавий факт, оскільки він і мати Лесі України, знаний фольклорист і письменниця Олена Пчілка (О. П. Косач), заявлені як єдині члени-кореспонденти з Києва. Очевидно, це була велика честь, адже, як відомо, офіційно ВУАН розміщувалася у Києві, а членів-кореспондентів, на відміну від академіків, у той час обирали поза його межами²¹.

У фонді 1235 (Грушевські – історики та філологи) Центрального державного історичного архіву України у м. Києві відклалися 6 листів В. Щербини до М. Грушевського за період з 4 березня 1899 р. до 13 грудня 1911 р. У них в основному обговорюються наукові проблеми Наукового товариства імені Шевченка у Львові та Українського наукового товариства у Києві. Зокрема, Володимир Іванович на прохання Михайла Сергійовича написав декілька статей з київської проблематики. Є в цих листах і подяка В. Щербини за обрання його дійсним членом НТШ у березні 1899 р.²²

Не виключено, що архівні документи про вченого можна знайти й у інших українських архівосховищах. Очевидно, останній його офіційний академічний документ зберігається у фонді Р-251 Архіву Президії НАН України. Він датується жовтнем–листопадом 1930 р., коли 80-річний член-кореспондент В. Щербина просив президію ВУАН звільнити його з посади керівничого Комісії історії Києва і Правобережжя в зв'язку з похилим віком і хворобою та призначити пенсію²³. Вища наукова установа України задовольнила його прохання, і з 1 листопада 1930 р. києвознавець перейшов у ранг академічного пенсіонера²⁴.

Сподіваємося, що ця розвідка про джерела до біографії і творчої лабораторії В. Щербини прислужиться всім, хто вивчатиме життя і діяльність непересічного дослідника.

¹ Див.: Листи Михайла Грушевського до Кирила Студинського (1894–1932 рр.) / Передм. Я. Дашкевича, упоряд. Г. Сварник. – Львів, Нью-Йорк, 1998. – С.163.

² Держархів м. Києва, ф. 81, оп. 59, спр. 33, арк. 1–2.

³ Див., напр.: *Юркова* О. Один з найбільших авторитетів і ерудитів // Історичний календар' 2000. – К., 1999. – С.146.

⁴ Держархів м. Києва, ф. 16, оп. 471, спр. 586, арк. 1.

⁵ Там само, спр. 585, арк. 1–42.

⁶ У студії *С. Глушка* "П'ятдесятиріччя науково-педагогічної і громадської діяльності В.І. Щербини" ця праця названа так: "Гетманство Кирила Григорьевича Разумовського в зв'язи в предшествующей историей Малоросии" // *Щербина В. І.* Нові студії з історії Києва. – К., 1926. – С. XI.

⁷ Держархів м. Києва, ф. 304, оп. 1, спр. 27, арк. 6.

⁸ Лист В. Щербини до М. Могилянського від 15 квітня 1930 р. // ІР НБУВ, ф. X, № 6520, арк. 6.

⁹ Там само, № 2985.

¹⁰ Там само, № 1686.

- ¹¹ Там само, № 2234.
- ¹² Див.: *Юркова О.* Діяльність Науково-дослідної кафедри історії України М. С. Грушевського (1924–1930). – К., 1999. – С. 348–352.
- ¹³ ІР НБУВ, ф. X, № 15075, арк. 2.
- ¹⁴ Див.: *Степович А.* Рец. на кн.: Щербина В. І. Нові студії з історії Києва. – К., 1926 // ІР НБУВ, ф. 179, № 137.
- ¹⁵ *Щербина В. І.* Леонід Павлович Добровольський як знавець Києва і Київщини (1876–1929) // ІР НБУВ, ф. X, № 14878.
- ¹⁶ *Щербина В.* Селиванов в Шлиссельбуге(из петербургских преданий начала XIX в.) // ІР НБУВ, ф. I, № 11311.
- ¹⁷ Особова справа С. Шамрая // НАПУ, оп. 3, спр. 172, № 4.
- ¹⁸ Особова справа М. Карачківського // Там само, № 8.
- ¹⁹ Див.: Протоколи Ради Центрального комітету охорони пам'яток стровини і мистецтва на Україні від 18 квітня 1918 р. // ЦДАВО України, ф. 2561, оп. 1, спр. 206, арк. 12.
- ²⁰ Протоколи першого засідання Підготовчого комітету у справі збудування пам'ятника Т. Шевченку // ЦДАВО України, ф. 2201, оп. 3, спр. 9, арк. 10–1.
- ²¹ Там само, ф. 166, оп. 6, спр. 5913, арк. 33.
- ²² Лист В. Щербини до М. Грушевського від 4 березня 1899 р. // ЦДІАК України ф. 1235, оп. 1, спр. 851, арк. 1.
- ²³ Архів Президії НАН України, ф. Р–251, оп. 1, спр. 43, арк. 56.
- ²⁴ Там само, арк. 151.

ДОКУМЕНТАЛЬНІ ВИСТАВКИ

МАТЕРІАЛИ ДО ДОКУМЕНТАЛЬНОЇ ВИСТАВКИ “УКРАЇНА І РОСІЯ. ІСТОРІЯ XVII–XVIII ст.”

Від редакції. *Пропоновані увазі читачів матеріали до спільної українсько-російської архівної виставки про історичні зв'язки двох народів та держав у XVII–XVIII ст. стали результатом плідної евристичної роботи колективів Центрального державного історичного архіву України, м. Київ та Російського державного архіву давніх актів (Москва). У рамках Року України в Росії 2002 р. виставка експонувалась у виставковому залі федеральних архівів у Москві і здобула громадське визнання. Цього року, у зв'язку з проведенням Року Росії в Україні, виставка відкривається в Києві. У свою чергу, сподіваємося на прихильне ставлення до неї української громадськості.*

Ідея представити читачам “Архівів України” ці матеріали народилася після ознайомлення з новим експозиційним планом виставки у Києві. Її організатори усвідомлюють, що вмістити у вузькі рамки експозиції всі виявлені документи із зазначеної теми просто неможливо, адже їх налічується більш як чотириста. Тому, з огляду на виняткову наукову вагу історичних документів, опрацьованих фахівцями обох архівів, редколегія часопису прийняла рішення опублікувати повний перелік таких джерел з історії України й Росії XVII–XVIII ст., які стануть у нагоді майбутнім дослідникам минулого обох держав, їх політичних, економічних, культурних стосунків, доволі непростих, упродовж двох століть. Адже до переліку увійшли не лише знані й давно оприлюднені архівні документи, а й певна кількість абсолютно невідомих джерел.

При публікації з метою скорочення знято відомості про місце видання документів, їхню оригінальність, проте збережено повні легенди, які полегшать дослідникові пошук джерел в архівосховищах.

Виявлення й опрацювання матеріалів для виставки з української сторони здійснили фахівці ЦДІАК – директор архіву О. Музичук, заступник директора Л. Демченко, спеціалісти Л. Сухих (керівник авторського колективу), В. Страшко, з російської сторони – директор РДАДА М. Риженков, заступник директора Ю. Ескін, С. Долгова (керівник авторського колективу), Н. Болотіна, А. Кононова, М. Пьоришкін, О. Плотніков.

Вступне слово

XVII–XVIII століття, тобто доба, що традиційно класифікується в науковій літературі як початок Нового часу, позначені в історії України та Росії багатьма драматичними внутрішніми й зовнішніми колізіями, важливими нововведеннями та переминами. Як для України, так і Росії –

це час власного самоусвідомлення та пошуку свого місця серед інших народів тогочасної Європи. Це, здебільшого, час жорстких конфліктів і кровопролитних війн. Але, разом з тим, і час народження нової Європи, подолання середньовічних забобонів і мракобісся, утвердження ідеалів гуманізму й Просвітництва.

Надзвичайно багатою і динамічною була в цей час й історія розвитку українсько-російських стосунків. Так, якщо на початку XVII ст. між українцями та росіянами існували лише епізодичні дрібномасштабні контакти, переважно ґрунтовані на релігійній основі, то на середину – другу половину XVIII ст. українське суспільство являло собою певну соціальну одиницю, доволі тісно інтегровану в загальноімперські структури, одиницю, що активно взаємодіяла з російським етносом у сфері політики, культури, соціальних взаємин. І при цьому не лише зазнаючи певних впливів з боку російського суспільства, а й, у свою чергу, активно впливаючи на його розвиток.

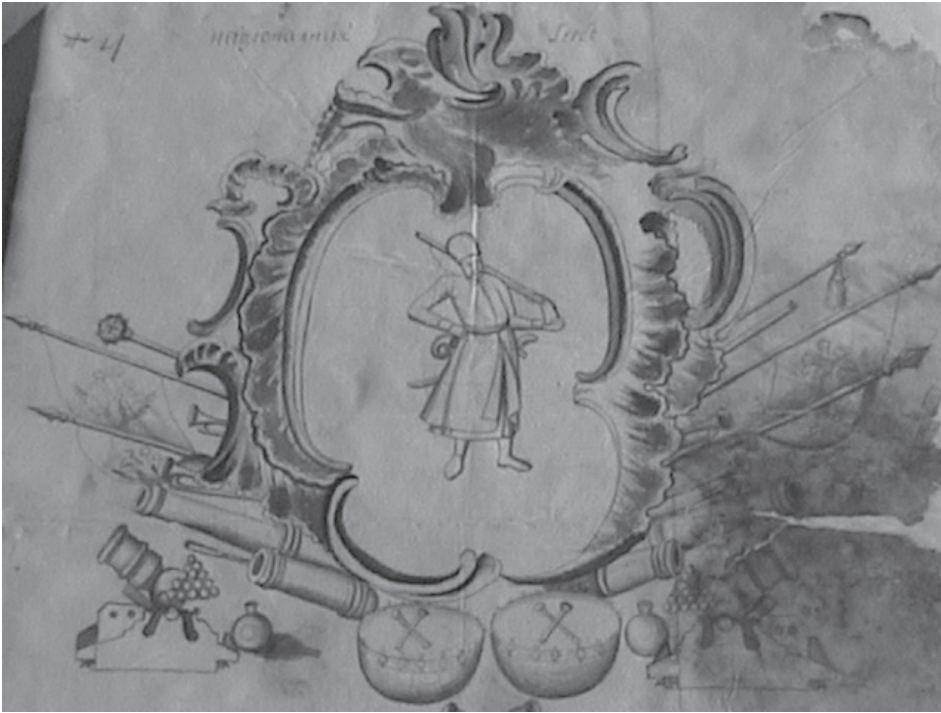
Поза сумнівом, визначальними віхами на шляху українсько-російського зближення, як не дивно, стали Люблінська унія 1569 р. та Берестейська церковна унія 1596 р. Перша з них поклатала початок існуванню Речі Посполитої, до складу якої як інтегральна частина Корони Польської увійшли й українські землі, а друга – проголосила об'єднання Греко-православної і Римо-католицької церков та підпорядкування першої римській курії.

Утворення Польсько-Литовської держави перетворювало українські землі на прикордонну периферію Корони Польської, позбавляло значну частину станів українського (в тогочасній лексиці – руського) суспільства його традиційних прав і вольностей. А церковна унія, покликана, за задумом її ідеологів з табору вищого православного кліру, ліквідувати міжконфесійні суперечності в Україні, лише суттєво поглибила їх, загострила конфронтацію та серйозно послабила позиції православ'я.

За таких умов саме представники вищих церковних кіл України першими звернули свої погляди на Москву, сподіваючись отримати від православного царя моральну й політичну підтримку в стосунках з польською елітою. Найвідомішим у цьому сенсі, безперечно, є звернення київського митрополита Йова Борецького до царя Михайла Федоровича від 24 серпня 1624 р., яке містило прохання про допомогу в боротьбі з унією та католицизмом.

Слідом за східними православними ієрархами з підвладних турецькому султанові земель, українське духовенство із земель, підвладних польському королю, зверталось до російського царя і по допомогу в поліпшенні свого матеріального становища, підірваного в протистоянні з греко-католиками (уніатами), а також за коштами, необхідними для побудови й утримання православних шкіл і колегій.

Бурхливий розвиток на українських землях освіти, активні наукові контакти освіченого українського духовенства з провідними європейськими науковими центрами, добре знання київськими ченцями грецької й латинської грамоти започаткували ще один вид українсько-російських контактів – поїздки до Москви українських учених-монахів для

“Національний герб” Війська Запорозького (Гетьманської України).
1758 р. (Перелік, № 428)

виправлення тамтешніх богослужбених книг, заснування при російських монастирях шкіл і училищ. Одним із перших на запрошення царя Михайла Федоровича та патріарха Філарета ще в 1624 р. до Москви переїхав ієромонах Памва Беринда. У наступні десятиліття подібна практика стала звичною і сприяла культурній інтеграції України та Росії.

Знайомство ж інших соціальних верств України з релігійно та етнічно близькими жителями Московської Русі відбулося значно пізніше. При цьому перший досвід спілкування набувався, як не прикро, у ході військових виправ українського козацтва в складі військ польських королів чи авантюрних претендентів на московський трон, що хвилями накочувалися на ослаблену так званими “Смутними часами” Російську державу впродовж усього початку XVII ст. І лише в 1620–1630-ті роки, коли козацтво сповна усвідомило себе окремою соціальною верствою, покликаною захищати релігійні й національні інтереси українського населення, принципових змін зазнало і його ставлення до Росії та російської династії.

Суттєвого пожвавлення українсько-російські контакти набули в часи збройного протистояння козацтва та Речі Посполитої, прикладів яких було чимало впродовж 20–30-х років XVII ст. Рятуючись від переслідувань та репресій з боку польських каральних військ, після того, як зазнавали поразок козацькі повстання в Україні, а також під час істотних скорочень козацького реєстрового війська певна частина так званих “виписчиків” (служилих людей, котрим було відмовлено в праві перебування на військовій службі в короля) шукала лицарського хліба на службах

у сусідніх правителів, а насамперед, звичайно ж, у православного московського государя. Як правило, у таких випадках шляхи втікачів пролягали або на Дон, на землі вольностей Війська Донського, або на прикордонні з Диким Полем малозаселені провінції Російської держави, що потребували козацької допомоги в їх захисті від наскоків татарських орд.

Значно активізувалися українсько-російські зв'язки з початком Визвольної війни українського народу середини XVII ст. При цьому поширення в Україні визвольних змагань, еволюціонування їх програмних вимог, у тому числі й усвідомлення необхідності розбудови незалежної Української держави, не лише кількісно інтенсифікували українсько-російські взаємини, а й наповнили їх принципово новим змістом.

Перше письмове звернення гетьмана Богдана Хмельницького до російського царя датоване вже 8/18 червня 1648 р. Саме тоді повсталі козаки перехопили лист царського окольничого князя О. М. Трубецького до брацлавського воєводи Адама Киселя, з якого довідалися про наміри царя відповідно до російсько-польської угоди 1647 р. спільно з поляками виступити проти союзників Війська Запорозького – ногайських татар. Для того, аби дезавуювати негативні наслідки антикозацької кампанії польської сторони та запобігти втягуванню російських військ у придушення визвольних змагань в Україні, Хмельницький у листі до Олексія Михайловича повідомляв про причини повстання, змальовував успіхи повсталих та висловлював прохання про надання царем допомоги Війську Запорозькому в разі наступу поляків, акцентуючи при цьому увагу на одновірності козаків і московських людей. Більше того, зважаючи на незайнятість королівського престолу після смерті Владислава IV, гетьман пропонував втрутитися в боротьбу за нього і Олексію Михайловичу.

Розгортання визвольної боротьби козацтва в наступні місяці принесло небачені раніше перемоги. Від присутності королівської адміністрації було звільнено більшу частину українських земель, на яких почали широко впроваджуватися козацький устрій і судочинство, формуватися органи місцевого самоврядування. Урочиста зустріч гетьмана Хмельницького в Києві, біля Золотих Воріт і Святої Софії, за свідченням очевидців, нагадувала почесті, які віддаються лише пророкам. І справді, Богдана порівнювали з пророком Мойсеєм, котрий вивів свій народ з неволі єгипетської. Перебуваючи під враженням блискучих перемог і їх урочистого вшанування, оточення гетьмана на початку 1649 р. дійшло висновку про необхідність повного розриву з королем і Річчю Посполитою та утвердження окремішньої Козацької держави.

Будуючи плани ведення війни з Коронаю Польською, Хмельницький намагався створити потужну антипольську коаліцію держав, до якої мали увійти, крім Кримського ханства, також Молдавія, Валахія, Трансільванія, противники єдиної Речі Посполитої в середовищі литовської еліти. Особлива роль у цій коаліції відводилася Росії. На переговорах з царським посланцем Григорієм Унковським у квітні 1649 р. гетьман наголошував на тому, що “от Владимірова святого крещенія одна наша благочестивая християнская вера с Московским государством и имели едину власть...”.

Відмова московських політиків у наданні Війську Запорозькому допомоги та зрив внаслідок цього, як уважав Хмельницький, планів щодо здобуття Україною незалежності, зафіксований постановами Зборівського договору 1649 р., дещо охолодили взаємини гетьмана та царя. Інформатори з України навіть доносили в Москву відомості про наміри Хмельницького йти “войною тотчас на Московское государство”. Але, природно, що не конфронтація з Росією була конче потрібна Війську Запорозькому, а тісна військово-політична співпраця. А тому, погамувавши образу, український гетьман від середини 1650 р. знову наполегливо схиляв московське керівництво до спільних дій проти Речі Посполитої. Ще більшої активності в розбудові взаємин з Росією він виявляв після важкої поразки від коронних військ під Берестечком 1651 р. Укладений за результатами битви Білоцерківський договір з Річчю Посполитою передбачав суттєве скорочення козацького війська (до 12 тис.), допущення польської шляхти в її маєтності в Україні, реставрацію довоєнних соціально-економічних порядків, зведення статусу Війська Запорозького лише до прав соціальної автономії. Спроби реалізації договору провокували гострі конфлікти в Україні, спонтанні сплески насильства та недовіри населення до козацької адміністрації. Повернення польської шляхти спричинило масову міграцію українського населення на малозаселені землі південно-західних окраїн Російської держави, що отримали назву Слобідської України. На Слобожанщину в цей час українці переходили цілими селами, сотнями і навіть полками (як це мало місце з переселенням з Чернігівщини полку на чолі з полковником Іваном Дзирком), переносячи туди козацькі порядки, присуд, звичаї й традиції та розбудовуючи козацьку полково-сотенну адміністративну структуру.

Блискуча перемога української армії під Батогом навесні 1652 р. перекреслила принизливий для козацтва Білоцерківський мир. Проте, для того, щоб остаточно звільнитися від зверхності польського короля та гарантувати себе від повернення в Україну польської шляхти, потрібно було продовжувати боротьбу. Зважаючи ж на тяжкі людські втрати та значні матеріальні збитки, понесені Україною у ході багатолітньої війни, розраховувати на успіх можна були лише за умови отримання потужної допомоги ззовні.

Найбільш вірогідними союзниками Війська Запорозького у війні проти Речі Посполитої на початок 1650-х років були Османська імперія та Російська держава. Саме з ними Хмельницький розгорнув активні дипломатичні контакти, схиляючи до виступу проти Варшави та прийняття України під свій протекторат. У результаті цих акцій навесні 1653 р. до Чигирини прибув посол турецького султана, котрий повідомив про готовність останнього взяти Військо Запорозьке під свій захист, причому на умовах навіть значно ліберальніших, аніж ті, що регулювали залежність кримського хана від Порти.

Проте фактор релігійної єдності двох сусідніх слов'янських народів, а також, можливо, й відсутності на той час у султана реальної військової сили, яка б могла виступити на боці України, спонукав гетьмана до оформлення військово-політичного союзу не з Високою Портою, а з московським царем.

На початку 1654 р. спочатку в Переяславі, а згодом – у Москві пройшли російсько-українські переговори стосовно характеру визнання Військом Запорозьким зверхності російського монарха. Їх результатом стали ратифіковані Олексієм Михайловичем і Боярською думою так звані Березневі статті, складені на основі українського проекту від 17/27 лютого 1654 р. Березневі статті передбачали встановлення зверхності російського монарха над Україною, але при збереженні її політичної автономії. Зокрема, договір передбачав збереження в Україні існуючої структури влади та управління, окремішнього козацького війська, традиційного судочинства, системи соціальних взаємин і поземельних відносин тощо. За гетьманською владою закріплювалось право зовнішньополітичної діяльності (обмеження стосувалися лише стосунків з польським королем і турецьким султаном).

Договір 1654 р. мав велике значення для розвитку визвольних змагань в Україні. Передовсім, він залучив до війни з Річчю Посполитою могутнього союзника, і результати воєнної співпраці далися взнаки вже на середину – другу половину 1655 р., коли в супротивника було відвойовано більшу частину Великого князівства Литовського, а окремі українсько-російські підрозділи доходили до Вісли. Крім того, авторитетом російського монарха договір легітимізував відвойовані козацькою шаблею права й вольності, право українського народу, уособлюваного козацтвом, на власний політичний і соціальний устрій, високий статус Української православної церкви тощо.

Після 1654 р. нової динаміки набула й культурна співпраця України та Росії. Масовими стали подорожі освічених київських ченців до Москви, де вони допомагали у заснуванні шкіл, друкарень, займалися перекладом з грецької мови та латині богослужбових книг і наукових трактатів. У свою чергу, значно активізувалася допомога царського двору православним монастирях і школам в Україні.

Проте, паралельно з цими позитивними процесами поволі накопичувалися й певні негативні тенденції. Насамперед, ще за життя Богдана Хмельницького стали очевидними розбіжності в баченні перспектив розвитку двосторонніх стосунків. Послаблення Речі Посполитої та, натомість, зростання могутності гетьманської влади дозволяли Хмельницькому будувати плани щодо перетворення України на удільне князівство з власною спадковою династією. Керівництво ж Російської держави, навпаки, розглядало Березневі статті як стартові умови для більш тісної інтеграції України. Значні непорозуміння між гетьманом і царем викликали плани Олексія Михайловича примиритися з Річчю Посполитою та розпочати війну зі Швецією, що глибоко суперечило намірам української сторони.

Ще більше причин для непорозумінь виникло після смерті Богдана Хмельницького в 1657 р., коли в Україні розгорнулася боротьба за гетьманську булаву, а в оточенні Олексія Михайловича розроблялися плани обмеження гетьманських повноважень на користь царя. Конфлікт, що виник на цьому ґрунті, час від часу набував доволі гострих форм, переростаючи іноді навіть у відкриту збройну боротьбу. З непорозумінь у стані союзників намагалися скористатись правителі сусідніх держав, і впро-

довж 60–70-х років XVII ст. Україна була тереном надзвичайно жорстокого і кровопролитного протистояння.

Зрештою, кінцеві результати цього протистояння були обумовлені не лише військовою перевагою Росії, що поступово ставала однією з наймогутніших європейських держав, а й здатністю її тогочасного керівництва досягти компромісу з українським козацтвом. Підставою для такого компромісу став Глухівський договір 1669 р., який, з одного боку, засвідчив відмову московського керівництва від планів негайного поглинення української державності, а з іншого – готовність української еліти відмовитися від планів політичної автономії, задовольнившись правами автономії адміністративної. Так, договір 1669 р. забороняв проведення Військом Запорозьким самостійної зовнішньої політики, передбачав обов'язковість санкції царя на переобрання гетьмана, збільшував присутність царських воєвод в Україні тощо. Але, разом з тим, він зберігав непорушними внутрішню структуру Гетьманату, його соціальні та економічні порядки, забороняв російській адміністрації втручатися в адміністративну діяльність козацької старшини, судочинство тощо.

Досягнення компромісу сприяло поступовому затуханню громадянського протистояння на Лівобережжі, стимулювало посилення москвофільських тенденцій і серед правобережного козацтва, яке не змогло вистояти жодних поступок у діалозі з офіційною Варшавою.

Наприкінці XVII – на початку XVIII ст., за часів гетьманування Івана Самойловича та Івана Мазепи, Лівобережна Гетьманщина переживала період свого найвищого піднесення. Відроджувалися зруйновані в роки Руїни міста і села, розвивалося господарство, зростав добробут населення. Період відчутного піднесення переживали культура, освіта, наука. Для дітей козацької старшини звичними стали освітні подорожі до кращих європейських університетів. Часи розквіту переживала і Києво-Могилянська колегія, яка в 1701 р. отримала від царя Петра I підтвердження свого високого статусу академії, наданого їй польським королем 1659 р., при ратифікації Гадяцької угоди.

Надзвичайно плідними в останній третині XVII – на початку XVIII ст. стали й культурно-релігійні зв'язки України та Росії. Чимало вихованців Києво-Могилянської академії – Єпифаній Славинецький, Арсеній Сатановський, Симеон Полоцький, Лазар Баранович, Інокентій Гізель, Стефан Яворський, Дмитро Туптало, Феофан Прокопович, Феофілакт Лопатинський та багато інших – працювали у Москві вчителями, як перекладачі, видавці, обіймали високі церковні посади, вносячи свій вклад у творення високої російської культури та православної традиції. Вагомий внесок представників української духовної та інтелектуальної еліти в розбудову модерної російської культури навіть давав підстави говорити про своєрідну “українізацію” Росії, що мала місце в другій половині XVII – на початку XVIII ст.

Певна гармонія спостерігалась і в стосунках світської влади. Гетьману Івану Мазепі вдалося остаточно погамувати вияви соціальної нестабільності та досягти, здавалося б, повного політичного взаєморозуміння з царем Петром I.

Але з початком XVIII ст. ситуація поволі змінювалася на гірше. Першопричини невдоволення політикою Петра I в Україні заклала війна зі Швецією, війна, яка була абсолютно непотрібною з точки зору українських інтересів, але до якої було широко залучено українське козацтво. Тривалі й небезпечні походи козаків призводили до численних жертв, підривали козацьке господарство. Важкі поразки на початковій стадії війни змусили царя вжити ряд жорстких заходів, що регулювали фінансову сферу, торгівлю тощо. Вочевидь, що вони спричинювали збитки не лише українському населенню, а й російському. Але специфіка розвитку автономної Гетьманщини в попередні десятиліття, зрозуміло, збуджувала невдоволення передусім українського населення.

Особливі підстави для хвилювання були і в українській старшини. Будучи невдоволеним рівнем військової підготовки козацьких полків, Петро I озвучив наміри їх реформування і перетворення на регулярні частини. Ще більш категоричним був у своїх намірах царський фаворит – генерал О. Д. Меншиков. В Україні почали активно мусуватися чутки щодо намірів ліквідації української автономії, розформування козацького війська та його підпорядкування саме Олександрю Меншикову.

Багато питань перед українським керівництвом висунув і перебіг російсько-шведської війни та, відповідно, можливі українські перспективи в разі перемоги Карла XII та його союзника, польського короля Станіслава Лещинського.

А все це разом і створило ситуацію, за якої колишній вірний підданий царя гетьман Мазепа зважився на вельми непростий вибір на користь союзу зі Швецією, реалізований ним восени 1708 р.

Дії гетьмана розкололи Україну. Більшість українського населення була абсолютно не готовою до такого різкого політичного кроку гетьманського уряду й не підтримала його вибору. Слідом за Мазепою пішла лише незначна частина лівобережного козацтва та переважна більшість запорожців. Карою царя за відступництво українського козацтва стало зруйнування гетьманської столиці – Батурина та розорення Запорозької Січі на Чортомлику.

Події 1708–1709 років залишили гіркий спомин у пам'яті українців та породили в російській еліті недовіру до української сторони. Наступні десятиліття позначені постійним посиленням контролю за козацькою адміністрацією з боку офіційних кіл Петербурга, поступовим перебиранням останніми владних повноважень в Україні на свою користь. Опозиційна діяльність наказного гетьмана Павла Полуботка в 1722–1723 роках стала останнім виявом організованого спротиву автономістично налаштованої старшини централізаторським діям влади. У наступні десятиліття українська еліта в переважній своїй більшості змирилася з невпинним занепадом української автономії, що завершився ліквідацією гетьманства в 1764 р. та рядом інкорпораційних реформ, що їх провів генерал-губернатор і президент Малоросійської колегії П. О. Румянцев у наступні роки. Платою за відмову від захисту власної державності стала нобілітація української шляхти та козацької старшини, прирівнення її в правах з російським дворянством.

Процеси невпинного занепаду повноцінного політичного життя в Україні, ліквідації її автономії та козацько-гетьманської структури влади вивільняли велику кількість освіченої української молоді, яка в пошуках способів самореалізації прямувала до Москви та Петербурга. І якщо в духовно-культурній інтеграції України та Росії в попередні часи домінували представники Церкви, то від середини XVIII ст. перші ролі почали відігравати світські інтелектуали. Отримавши освіту в стінах Києво-Могилянської академії та вдосконаливши її в європейських університетах, нащадки відомих козацьких родів – Безбородьки, Троцинські, Кочубеї, Лукомські, Туманські, Козельські, Козицькі, Рубани, Полетики та інші – служили при імператорському дворі, у Сенаті і колегіях, видавали журнали, писали наукові статті та перекладали з інших мов, сприяючи інтеграції загальноімперської культури в європейське річище. Проте таке масове інтелектуальне “донорство”, зрозуміло, не миналося марно для України, яка слідом за втратою своєї політичної та соціальної окремішності поступово занепадала духовно й інтелектуально. Відродження ж духовно-інтелектуального потенціалу України, вочевидь, було можливим лише за умови пробудження інтересу її суспільства чи, принаймні, еліти до свого політичного самоозначення.

В. М. ГОРОБЕЦЬ

Зображення козака. 1792 р.
(Перелік, № 432)

ПЕРЕЛІК ДОКУМЕНТІВ

І. Політичні й військові контакти в першій половині XVII ст.

1. 1613 р., грудня 30. – Універсал короля Сигізмунда III від 21 грудня 1613 р. до Запорозького Війська з наказом не скопичуватись у неналежних місцях, не порушувати миру Речі Посполитої з Молдавією та іншими сусідніми державами та роз'їхатись по місцях свого звиклого розташування.
ЦДІАК України, ф. 28, оп. 1, спр. 45, арк. 784–785, акт 719.
2. 1614 р., травень. – Зі свідчень запорозьких козаків, узятих у полон під Олонцем, про походи на російські міста.
РДАДА, ф. 210, дод. стіл, стовб. 8, стовп. 2, арк. 14, 15, 22, 30, 35.
3. 1615 р., червня 3. – Універсал короля Сигізмунда III від 28 травня 1615 р. до старост українських земель і тамтешньої шляхти з наказом не надавати притулку та не використовувати для військових потреб “свавільних людей” – козаків.
ЦДІАК України, ф. 28, оп. 1, спр. 47, арк. 297 зв.–298, акт 314.
4. 1616 р., липня 25. – Інформація російських послів у Константинополі П. Мансурова і С. Самсонова про набіги запорозьких “черкас” на кримські міста.
РДАДА, ф. 89, 1615 р., спр. 4, арк. 217.
5. 1617 р., червень. – Грамота царя Михайла Федоровича кримському хану Джанібек-Гірею про розгром військом князя І. Хованського “черкас”, які прийшли на заклик польського короля і грабували на шляху до Криму послів і посланців.
РДАДА, ф. 123, оп. 1, 1617 р., спр. 2, арк. 1–3.
6. 1618 р., грудня 10. – Лист королівських комісарів А. Новодворського і Л. Сапегі Війську Запорозькому із пропозицією щодо обміну захоплених у полон російських підданих у зв'язку з проголошенням Деулінського перемир'я.
РДАДА, ф. 79, оп. 1, 1618 р., спр. 3, арк. 1–2.
7. 1619 р., червень. – Чолобитна калузького духовенства і посадських людей з викладом подробиць штурму Калуги військом гетьмана П. Сагайдачного.
РДАДА, ф. 210, Влад. стіл, стовб. 7, арк. 98–99.
8. 1619 р., жовтня 19. – Фундуш князя Г. Четвертинського православному Четвертинському монастирю за умови його постійної приналежності до православ'я.
ЦДІАК України, ф. 26, оп. 1, спр. 28, арк. 1098.
9. 1620 р., лютого 26. – Запис у Посольському приказі про прийом у Москві посланців запорозького гетьмана П. Сагайдачного, які повідомили про бажання Війська Запорозького служити російському уряду.
РДАДА, ф. 124, 1620 р., б/н., арк. 1–5.
10. 1621 р., червня 30. – Відписка путивльських воєвод В. Туреніна і С. Собакіна до Посольського приказу з повідомленням про розгром українськими козаками і польськими військами турецької армії під Хотином, а також про намір запорозьких козаків повстати проти шляхетської Польщі, взяти Київ й інші українські міста та перейти в російське підданство.
РДАДА, ф. 210, Севськ. стіл, стовб. 77, арк. 345–349.
11. 1625 р., липня 6. – Відписка севських воєвод П. Воейкова і Н. Власьєва до Розрядного приказу про підготовку запорозькими козаками за підтримки донських

- козаків повстання проти Польщі, а також про намір у випадку поразки перейти у російське підданство.
РДАДА, ф. 120, Новг. стіл, стовб. 8, арк. 146–149.
12. 1625 р., жовтня 25 – грудня 14. – Відписки путивльських воєвод О. Головіна та І. Єсіпова про збройні сутички запорозьких козаків з поляками, прихід до них на допомогу 30 тис. кримських татар, а також про перехід частини козаків, яким “відмовлено у козацтві”, на російську службу.
РДАДА, ф. 120, Прик. стіл, стовб. 2518, арк. 108, 112, 138, 181.
13. 1627 р. – Відписка астраханських воєвод П. Головіна та О. Зубова до Посольського приказу про спільний похід 2000 донських і запорозьких козаків під Азов у 1626 р.
РДАДА, ф. 127, 1627 р., спр. 1, арк. 67.
14. 1630 р., квітня 7. – Універсал польного коронного гетьмана С. Конєцпольського до шляхти Волинського воєводства з проханням приєднатися до коронного війська для боротьби з новим повстанням козаків.
ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 173, арк. 361 зв.
15. 1630 р., квітень. – Відписка російських посланців у Криму Л. Кологривова й О. Дурова про прибуття на Дон 500 запорозьких козаків та спільний похід 1500 донських і запорозьких козаків на 28 стругах на м. Керч.
РДАДА, ф. 123, кн. 23, арк. 222–222 зв., 225 зв.–227 зв.
16. 1631 р., липня 4. – Відписка севського воєводи С. Стрешнева до Розрядного приказу про перехід з України в Росію учасників повстання 1630 р. Г. Рубчинського та К. Ігнатова з сім'ями, які повідомили про намір козаків у випадку поразки повстання піти на Дон і перейти у російське підданство.
РДАДА, ф. 210, Прик. стіл, стовб. 40, арк. 227–234.
17. 1633 р., березня 12. – Відписка воронезького воєводи М. Ізмайлова до Посольського приказу про готовність донських козаків спільно з запорозькими козаками, які прийшли на Дон, виступити проти кримських татар, які готують напад на південні російські міста.
РДАДА, ф. 111, оп. 1, 1633 р., спр. 1, арк. 2–4.
18. 1635 р., січня 30. – Зі свідчення донського отамана Б. Конинського про прихід під Азов у серпні 1634 р. запорозьких козаків на 30 стругах з артилерією і про осаду міста спільно із сотнею донських козаків.
РДАДА, ф. 89, оп. 1, 1634 р., спр. 5, ч. 1, арк. 123–124.
19. 1635 р., вересня 15. – Відписка путивльського воєводи С. Волинського до Розрядного приказу про повстання запорозьких козаків на чолі з І. Сулимою.
РДАДА, ф. 210, Белг. стіл, стовб. 61, арк. 281.
20. 1638 р., лютого 8. – Зі свідчень українських козаків і членів їхніх сімей, які втекли до Росії, про масові розправи після поразки селянсько-козацького повстання та бої повстанців з польськими військами під м. Мошни.
РДАДА, ф. 210, стовб. 82, арк. 236–250.
21. 1638 р., червня 29. – Відписка яблунівського воєводи Д. Львова до Розрядного приказу з вістями про переселення до Росії 4000 українців.
РДАДА, ф. 210, стовб. 105, ч. 2, арк. 353–354.

22. 1638 р., вересня 6. – Лист путивльського воєводи П. Плещеева гадяцькому старості М. Длуському з відмовою видати переселених до Путивльського повіту українців.
РДАДА, ф. 79, оп. 1, 1638 р., спр. 2 а, арк. 732–735.
23. 1645 р., квітня 25. – Запис у Посольському приказі допиту воронєжця В. Скрукова про спільний похід запорозьких і донських козаків під Азов навесні 1644 р.
РДАДА, ф. 111, оп. 1, 1645 р., спр. 2, арк. 4–5.
24. 1646 р., травня 2. – Відписка белгородського воєводи Ф. Хілкова до Посольського приказу про прихід у м. Белгород 68 українських переселенців, а також про намір ще 5000 українців перейти на територію Московської держави.
РДАДА, ф. 111, 1646 р., спр. 1, арк. 145–145 а.
25. 1646 р., жовтня 18. – Лист царя Олексія Михайловича польському королю Владиславу IV зі скаргами на вчинені запорозькими козаками напади на російські міста, перешкоди у розшуку кримських татар, а також з вимогою смертної карі для “черкас”, які розорили “українське місто” Решетів.
РДАДА, ф. 79, оп. 1, 1646 р., спр. 20, арк. 91, 92, 106, 114.

II. Українське духівництво у контактах України й Росії в першій половині XVII ст.

26. 1622 р., грудня 4. – Лист перемишльського єпископа Ісайї Копистенського патріарху Філарету про переслідування православної релігії в Україні і про відправлення ним до Москви монаха Лубенського Мгарського монастиря Гедеона.
РДАДА, ф. 124, оп. 1, 1622 р., спр. 1, арк. 6–7.
27. 1624 р., серпня 24. – Чолобитна київського митрополита Йова Борецького царю Михайлові Федоровичу з проханням надати підтримку православному населенню в Україні в його боротьбі з унією і католицизмом.
РДАДА, ф. 124, 1624 р., спр. 2, арк. 1–2.
28. 1624 р., вересня 1. – Лист київського митрополита Йова Борецького царю Михайлові Федоровичу і патріарху Філарету про відправлення в Росію ієромонаха Памви Беринди для виправлення церковних книг.
РДАДА, ф. 124, 1624 р., спр. 5, арк. 1–2.
29. 1625 р., квітня 10. – Лист Київського православного братства думному дяку І. Грамотіну про клопотання перед царем стосовно виділення коштів на будівництво церкви.
РДАДА, ф. 124, 1625 р., спр. 2, арк. 1–9.
30. 1626 р., січня 17. – Лист членів Київського православного братства царю Михайлові Федоровичу з проханням про грошову субсидію на утримання церкви і братської школи в Києві.
РДАДА, ф. 124, оп. 3, спр. 16, арк. 1–2.
31. 1626 р., лютого 2. – Лист львівського єпископа Ієремії Тисаровського й ігумена Заплатинського царю Михайлові Федоровичу з подякою за грошову допомогу на будівництво монастиря Св. Зосима і Саврасія та з проханням про надання ікон.
РДАДА, ф. 52, оп. 1, 1626 р., спр. 4, арк. 10.
32. 1628 р., січня 17. – Лист ігумена Овруцького Успенського монастиря Філарета Кизаревича царю Михайлові Федоровичу з проханням про надання матеріальної допомоги монастирю, розореному уніатами.
РДАДА, ф. 124, оп. 1, 1628 р., спр. 1, арк. 21–22.

33. 1628 р., червня 26. – Жалувана грамота царя Михайла Федоровича і патріарха Філарета Києво-Печерському монастирю з дозволом ченцям періодично приїздити до Москви за грошовою допомогою для монастиря.
РДАДА, ф. 124, оп. 1, 1628 р., спр. 1, арк. 50–53.
34. 1630 р., квітня 25. – Грамота московського патріарха Філарета київському митрополиту Йову Борецькому про відправлення до нього з Путивля лікаря Гаврила, а також про надання коштів на будівництво двох бокових вівтарів Введенської церкви.
РДАДА, ф. 124, 1630 р., спр. 1, арк. 67–68.
35. 1631 р., серпня 24. – Відписка путивльських воєвод А. Литвинова-Мосальського та І. Уварова до Розрядного приказу про прихід до Путивля сина боярського І. Андреева з повідомленням про закриття православних церков у Стародубі за наказом уніатського Смоленського єпископа.
РДАДА, ф. 210, Прик. стіл, стовб. 40, арк. 424–426.
36. 1631 р., вересня 29. – Відписка сєвського воєводи С. Стрешнєва до Розрядного приказу з повідомленням про переслідування уніатами православних в Україні, насильницьке введення “лядської віри”.
РДАДА, ф. 210, Моск. стіл, стовб. 75, арк. 287–293.
37. 1632 р., березня 1. – Лист київського митрополита Ісайї Копистенського про схвалення і підтвердження статуту Луцького православного братства.
ЦДІАК України, ф. 220, оп. 1, спр. 114, арк. 1.
38. 1632 р. – “Пункти заспокоєння віри жителів коронних і Великого князівства Литовського руського народу православного віросповідання”, затвержені польським королем Владиславом IV.
ЦДІАК України, ф. 182, оп. 2, спр. 77. Випис із галицьких гродських книг 1667 р.
39. 1633 р., червня 22. – Лист польського короля Владислава IV від 10 листопада 1632 р. з переліком українських і білоруських міст, яким, згідно з конституцією Сейму про заспокоєння православної віри, дозволено мати по одній православної церкви.
ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 187, арк. 521–522.
40. 1635 р., березня 14. – Привілей короля Владислава IV про права і взаємовідносини православної й уніатської церков, поділ між ними приходів і монастирів, стан православних шкіл у Києві.
ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 196, арк. 588.
41. 1638 р., червня 14. – Скарга уніатського митрополита Рафаїла Корсака про те, що київський митрополит Петро Могила, відвідавши Луцьку соборну Св. Івана Богослова церкву після переходу її у відання православного луцького єпископа Афанасія Пузини, наказав викинути Св. тайни, освячені уніатськими священиками.
ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 214, арк. 67 зв.
42. 1638 р., червня 29. – Відписка путивльського воєводи П. Плещеева до Посольського приказу про приїзд у Путивль монахів і селян Густинського Троїцького і монахинь Покровського Латинського монастирів, які рятувалися від переслідувань з боку польської шляхти і католицького духовенства.
РДАДА, ф. 124, оп. 1, 1638 р., спр. 1, арк. 28–34.

43. 1640 р., січня 29. – Лист ченців Київського Богоявленського монастиря царю Михайлові Федоровичу з проханням прислати для монастирської церкви ікони, священницьке вбрання й книги для богослужіння та про надання допомоги Греко-Слов'янському училищу в Києві.
РДАДА, ф. 124, оп. 1, 1640 р., спр. 1, арк. 27–31.
44. 1640 р. – Лист Віленського, Мінського і Слуцького православних братств до митрополита Петра Могили про необхідність порушення на сеймі 1640 р. питань захисту православної віри та з проханням відкласти скликання православного помісного собору до закінчення сейму.
ЦДІАК України, ф. 182, оп. 2, спр. 81, арк. 1.
45. 1642 р., травня 16. – Чолобитна ченців Густинського Троїцького монастиря з проханням надіслати книги і надати грошову допомогу в зв'язку зі скрутним становищем монастиря й утисками з боку поляків.
РДАДА, ф. 124, оп. 1, 1642 р., спр. 1, арк. 10–15.
46. 1645 р., квітня 5. – Відписка путивльського воєводи В. Львова про проїзд через Путивль в Москву сусальника Є. Євстихеева, який повертався з Києво-Печерського монастиря.
РДАДА, ф. 124, оп. 1, 1645 р., спр. 1, арк. 1.

III. Національно-визвольна війна українського народу середини XVII ст.

47. 1648 р., квітень – початок травня. – З допиту трубчовського сина боярського Я. Булатова про початок “у всій Польщі і Литві” “різні за віру” між українцями і поляками; про збір у Верхніх Запорогах 40 тис. козаків та їх виступ проти Речі Посполитої.
РДАДА, ф. 210, Моск. стил, стовб. 169, арк. 280 а–281.
48. 1648 р., травня 30. – Відписка путивльського воєводи П. Плещеева до Розрядного приказу про розгром запорозькими козаками на чолі з гетьманом Б. Хмельницьким польського війська під Жовтими Водами і Корсунем.
РДАДА, ф. 210, Моск. стил, стовб. 169, арк. 246–251.
49. 1648 р., червня 8. – Лист гетьмана Б. Хмельницького до царя Олексія Михайловича з повідомленням про військові перемоги над поляками та пропозицією до царя щодо заняття ним вакантного після смерті Владислава IV польського престолу.
РДАДА, ф. 124, оп. 3, спр. 28, арк. 1–1 зв.
50. 1648 р., червня 9. – Універсал волинського воєводи князя А. Сангушка від 6 червня 1648 р. до шляхти Волинського воєводства про початок козацької війни, загрозу турецького вторгнення та з наказом формувати загони й збиратися у таборі під Луцьком.
ЦДІАК України, ф. 28, оп. 1, спр. 84, арк. 746 зв.–747 зв., акт 563.
51. 1648 р., червня 10. – Універсал примаса, гнезненського архієпископа Матіаса Лубенського від 26 травня 1648 р. про призначення конвокаційного сейму і сеймиків у воєводствах для обговорення заходів щодо придушення козацького повстання.
ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 261, арк. 813–816, акт 4.

52. 1648 р., липня 5. — Відписка сина боярського Н. Гридина до Посольського приказу з повідомлення про козацьку раду, яка відбулася в м. Корсуні в липні 1648 р., та ухвалення українськими козаками рішення перейти в підданство царя Олексія Михайловича.
РДАДА, ф. 210, Моск. стіл, стовб. 169, арк. 338–342.
53. 1649 р., січня 9. — Відписка гінця царя Олексія Михайловича в Річ Посполиту дяка Г. Кунакова Посольському приказу про переговори гетьмана Б. Хмельницького з послами від Речі Посполитої Сильвестром Косовим, брацлавським воєводою А. Киселем і київським воєводою Я. Тишкевичем восени 1648 р. у Києві та висунення Б. Хмельницьким вимоги ліквідувати унію й надати Україні автономію.
РДАДА, ф. 79, оп. 1, 1648 р., спр. 11, арк. 44–45.
54. 1649 р., січня 11. — Зі свідчень у Посольському приказі грека І. Остаєрива про стосунки Б. Хмельницького з Кримом і військову допомогу кримського хана гетьману.
РДАДА, ф. 52, 1649 р., спр. 10, арк. 8–9.
55. 1649 р., березень. — Відписка гінця царя Олексія Михайловича в Річ Посполиту дяка Г. Кунакова до Посольського приказу про зустріч польських послів, очолюваних воєводою А. Киселем, з гетьманом Б. Хмельницьким у Чигирині й Переяславі в січні–лютому 1649 р.
РДАДА, ф. 79, оп. 1, 1648 р., спр. 11, арк. 180–182.
56. 1649 р., квітня 4. — Витяг зі статейного списку посла царя Олексія Михайловича до гетьмана Б. Хмельницького із зазначенням козацької старшини Війська Запорозького.
РДАДА, ф. 124, стовб. 1462, арк. 105–108.
57. 1649 р., квітень–травень. — Відписка посла царя Олексія Михайловича в Запорозьку Січ Г. Унковського про приїзд до гетьмана Б. Хмельницького київського митрополита Йосифа Тризни, архімандрита Києво-Печерського монастиря Сильвестра Косова і представника від “торгових посадських людей” архімандрита Мелетія з проханням про захист від утисків з боку польського уряду.
РДАДА, ф. 214, стовб. 1562, арк. 146–147.
58. 1649 р., травня 27. — Протестація від імені литовського канцлера С. Радзивілла про незаконність рішення сеймика Волинського воєводства від 14 травня 1649 р. щодо стягнення 4-кратного подимного податку зі спустошеного у 1648 р. воєводства.
ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 263, арк. 459 зв.–460, акт 134.
59. 1649 р., липня 27. — Лист короля Яна-Казимира від 23 липня 1649 р. про надання київському підкоморію Ю. Немиричу посади полковника посполитого рушення Київського воєводства.
ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 262, арк. 505–505 зв., акт 30.
60. 1649 р., вересень. — Наказ послу царя Олексія Михайловича до Б. Хмельницького дяку Г. Унковському про необхідність домогтися підтримки гетьмана в справі обрання царя Олексія Михайловича польським королем і сповіщення його про можливість прийняття Війська Запорозького в російське підданство без порушення “вічного докончання з Річчю Посполитою”.
РДАДА, ф. 214, стовб. 1562, арк. 7–8.

61. 1649 р., вересень. – Наказна пам'ять послу царя Олексія Михайловича в Запорозьку Січ Г. Неронову з викладенням прохання до гетьмана Б. Хмельницького за поби́гти напад у кримських татар на Московську державу.
РДАДА, ф. 229, стовб. 7, арк. 110.
62. 1649 р., вересня 29. – Лист гетьмана Б. Хмельницького вольновському воєводи Ф. Арсенєву про підписання угоди з кримським ханом про ненапад на російські землі.
РДАДА, ф. 124, оп. 3, спр. 33, арк. 2.
63. 1649 р., жовтень–грудень. – Відписка гінця царя Олексія Михайловича в Річ Посполиту Г. Кунакова про оточення запорозькими козаками і військом кримського хана польських ратних людей на чолі з королем Яном-Казимиром під Збаражем, сепаратні переговори Яна-Казимира з кримським ханом і укладення 19 серпня 1649 р. Зборівського договору, з викладенням його статей.
РДАДА, ф. 79, оп. 1, 1649 р., спр. 7, арк. 99–107.
64. 1649 р., грудня 2 – 1650 р., лютий. – Витяг із щоденника учасника делегації українського духівництва на чолі з київським митрополитом Сильвестром Косовим на сеймі, що проходив у Варшаві з 22 листопада 1649 р. по 12 січня 1650 р., про проголошення 8 січня 1650 р. промов гетьмана Б. Хмельницького і київського воєводи А. Киселя.
РДАДА, ф. 79, оп. 1, 1650 р., спр. 1, ч. 2, арк. 296–297.
65. 1649 р., грудень. – Відписка гінця царя Олексія Михайловича в Річ Посполиту Г. Кунакова Посольському приказові про неперевірені чутки щодо створення в Чигирині монетного двору й чеканку там монет.
РДАДА, ф. 79, оп. 1, 1649 р. спр. 8, арк. 107.
66. 1649 р. – “Реєстр Запорозького війська” за підписом гетьмана Б. Хмельницького і військового писаря І. Виговського.
РДАДА, ф. 196, спр. 1691, арк. 1–451.
67. 1650 р., листопад. – Запис розмови гетьмана Б. Хмельницького з будівничим Троїце-Сергієвого Богоявленського монастиря А. Сухановим, зокрема щодо клопотання перед царем Олексієм Михайловичем про прийняття козаків у російське підданство.
РДАДА, ф. 52, 1649 р., спр. 8, арк. 12, 19, 22.
68. 1650 р., листопада 7. – Інструкція київському підкоморію Ю. Немиричу, коронному стражникові О. Замойському та белзькому хорунжому М. Скашевському – послам Київського воєводства на Варшавський сейм від Житомирського повітового сеймика, зокрема про повернення маєтків православній церкві.
ЦДІАК України, ф. 11, оп. 1, спр. 3, арк. 142–142 зв., акт 111.
69. 1651 р., січня 26. – Заява шляхтича А. Недзвєцького про втрату в 1649 р. родинних майнових документів під час облоги козаками Збаража і захоплення поблизу Зборова обозу посполитого рушення Волинського воєводства.
ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 268, арк. 124 зв.–125 зв., акт 102.
70. 1651 р., лютого 19. – Указ царя Олексія Михайловича про скликання Земського собору з приводу порушення довічного миру між Росією і Річчю Посполитою та з питання прийняття Україною російського підданства.
РДАДА, ф. 79, оп. 1, 1651 р., спр. 4, арк. 7–23.

71. 1651 р., травень–червень. – Наказна пам'ять думному дяку М. Волошенінову про викладення на переговорах з великим послом Речі Посполитої С. Вітовським у Москві позиції уряду царя Олексія Михайловича щодо підтримки виступів козацтва.
РДАДА, ф. 79, оп. 1, 1651 р., кн. 80, арк. 317 зв.
72. 1651 р., липень – початок серпня. – Вистовий лист піддячого Г. Богданова про бої поблизу Києва між військами київського полковника А. Ждановича і польського короля Яна-Казимира, про намір А. Ждановича відступити у зв'язку з наближенням до міста загону гетьмана Я. Радзивілла та про контакти останнього з київським митрополитом Сильвестром Косовим.
РДАДА, ф. 124, оп. 1, 1651 р., спр. 10, арк. 34–35.
73. 1651 р., не пізніше серпня 7. – Відписка севських воєвод князів Т. Щербатова і В. Апраксіна до Розрядного приказу про поразку запорозьких козаків у битві з польським військом під Берестечком через зраду кримського хана і захоплення ним у полон гетьмана Б. Хмельницького.
РДАДА, ф. 210, Белгор. стіл, спр. 232, арк. 138–149.
74. 1651 р., грудня 9. – Універсал польного коронного гетьмана М. Калиновського від 6 грудня 1651 р. до шляхти Київського воєводства із заборонаю перешкоджати козакам виселятися зі своїх маєтків до королівських (згідно з умовою Білоцерківського договору 1651 р.), не захоплювати їхнього майна, не ув'язнювати і не карати на смерть козаків.
ЦДІАК України, ф. 11, оп. 1, спр. 14, арк. 170 зв.–171.
75. 1652 р., лютого 21. – Лист гетьмана Б. Хмельницького путивльському воєводі князю Ф. Хілкову про бажання Б. Хмельницького і Війська Запорозького служити царю Олексію Михайловичу.
РДАДА, ф. 79, оп. 1, 1652 р., спр. 1, арк. 219.
76. 1652 р., березня 6. – Відписка піддячого В. Старого з Варшави зі свідченнями посланців Війська Запорозького Г. Яцкевича, М. Табуренка та ін., яких було направлено на Варшавський сейм для затвердження договору про мир, укладеного гетьманом Б. Хмельницьким з польським королем Яном-Казимиром під Білою Церквою 28 вересня 1651 р.
РДАДА, ф. 79, оп. 1, 1652 р., спр. 2, арк. 387–389.
77. 1652 р., березня 9. – Відписка путивльських воєвод князів Ф. Хілкова і П. Протасьєва до Розрядного приказу про бажання 500 українців переселитися в межі Росії.
РДАДА, ф. 210, Приказ. стіл, стовб. 281, арк. 197–198.
78. 1652 р., березня 21. – Відписка путивльських воєвод князів Ф. Хілкова і П. Протасьєва до Розрядного приказу про переселення на Слобожанщину 2000 козаків Чернігівського полку разом із полковником І. Дзиковським.
РДАДА, ф. 210, Прик. стіл, стовб. 281, арк. 231–233.
79. 1652 р., червня 3. – Свідчення ігуменів Дисненського Воскресенського монастиря Афіногена Крижанівського і Мозирського монастиря Св. Духа Іони Тугаріна з повідомленням про релігійний розбрат в Україні.
РДАДА, ф. 79, оп. 1, 1652 р., спр. 1, ч. III, арк. 466–467.
80. 1652 р., червня 17. – Універсал короля Яна-Казимира від 9 червня 1652 р. до шляхти Волинського воєводства про збір посполитого рушення після поразки польського війська під Батогом.
ЦДІАК України, ф. 28, оп. 1, кн. 88, арк. 646–647 зв., акт 472.

81. 1653 р., липня 4. – Універсал польського короля Яна-Казимира до шляхти Волинського воєводства про останні віці на збір посполитого рушення для врятування Речі Посполитої від “наступу ворога” – козаків.
ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 273, арк. 783–785 зв.
82. 1653 р., жовтня 9 – 1654 р., лютого 5. – Статейний список російського посольства на чолі з В. Бутурліним про урочисту зустріч послів населенням України, про Переяславську раду, умови прийняття присяги мешканцями українських міст і сіл.
РДАДА, ф. 124, оп. 1, 1653 р., спр. 4, арк. 142 зв.–143.
83. 1654 р., січня 8. – Лист гетьмана Б. Хмельницького царю Олексію Михайловичу з подякою за прийняття “під свою государеву руку”.
РДАДА, ф. 124, оп. 1, 1654 р., спр. 14, арк. 35–38.
84. 1654 р., травня 25. – Лист гетьмана Б. Хмельницького до московського патріарха Никона про підтвердження привілеїв київської митрополії.
ЦДІАК України, ф. 220, оп. 1, спр. 155.
85. 1654 р., серпня 27. – Лист гетьмана Б. Хмельницького про вільний проїзд територією Війська Запорозького.
РДАДА, ф. 79, 1652 р., спр. 1 а, арк. 197.
86. 1655 р., січня 22. – Заява поборці Волинського воєводства К. Сенюти про початок виконання ним обов’язків щодо збирання у воєводстві п’ятикратного подимного податку.
ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 278, арк. 99–99 зв., акт 110.
87. 1655 р., липня 25. – Універсал коронного великого гетьмана С. Потоцького до шляхти прилеглих до України воєводств про можливу небезпеку при переміщенні козацького війська від Бара до Кам’янця.
ЦДІАК України, ф. 28, оп. 1, спр. 91, арк. 898 зв.
88. 1655 р., вересня 13. – Ухвала сеймика Київського воєводства, що відбувся у м. Володимирі, про збір 20 вересня 1655 р. під м. Дубно посполитого рушення у зв’язку з “несподіваною шведською війною” – наступом шведського і об’єднаного козацько-московського війська.
ЦДІАК України, ф. 28, оп. 1, спр. 91, арк. 951–952, акт 282.
89. 1655 р., грудня 20. – Універсал коронного великого гетьмана С. Потоцького та коронного польного гетьмана С. Лянцкоронського від 16 грудня 1655 р. до шляхти Волинського воєводства з викладом складних обставин, в яких опинилася Річ Посполита, та про організацію війська для боротьби проти об’єднаних шведських, московських і козацьких сил.
ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 280, арк. 773–774 зв., акт 565.
90. 1656 р., березня 31. – Універсал гетьмана Б. Хмельницького про підтвердження прав на володіння любецького сотника С. Унучки, А. Красновського та інших шляхтичів, які служать у Війську Запорозькому.
ЦДІАК України, ф. 57, по. 1, спр. 7, арк. 658; спр. 6, арк. 722.
91. 1657 р., лютого 7. – Універсал коронного великого гетьмана С. Потоцького від 2 лютого 1657 р. до жовнірів надвірного полку з повідомленням про підготовку Б. Хмельницького до раптового походу та з наказом збиратися до своїх корогів.
ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 282, арк. 81–81 зв., акт 9.

92. 1657 р., лютого 15 – березня 27. – Універсал до шляхти Волинського воєводства з повідомленнями про виступ проти Речі Посполитої трансільванського князя Д'єрдя Ракоці та скликання в зв'язку з цим посполитого рушення коронного великого гетьмана С. Потоцького.
ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, кн. 282, арк. 113 зв.–114 зв., акт 21.
93. 1657 р., квітня 23. – Наказ гетьмана Б. Хмельницького послові до Москви Ф. Коробці про переговори Польщі з Туреччиною та інші справи.
ЦДІАК України, ф. 1407, оп. 2, спр. 202, арк. 1.
94. 1659 р. – Присяга Війська Запорозького на вірність царю Олексію Михайловичу.
РДАДА, ф. 181, оп. 1, спр. 152/224, арк. 22 зв.–23.

IV. Українська держава у другій половині XVII – XVIII ст. і Росія

95. 1654 р., січня 30. – Наказна пам'ять київським воєводам боярам князям Ф. Куракіну і Ф. Волконському щодо їхніх обов'язків: привести жителів Києва до присяги на вірність царю Олексію Михайловичу, захищати населення міста від нападів польських і литовських військ та від утисків російських служивих людей, будівництво фортеці та ін.
РДАДА, ф. 229, оп. 1, стовб. 39/5850, арк. 38–84, 87–92, 95–98.
96. 1654 р., січень. – Виписка з книг Розрядного приказу з відомостями про ратних людей, відправлених у Київ на службу разом з воєводами боярами князями Ф. Куракіним і Ф. Волконським.
РДАДА, ф. 210, Севс. стіл, спр. 149, арк. 309–310.
97. 1654 р., травня 24. – Відписка київських воєвод бояр князів Ф. Куракіна та Ф. Волконського до Розрядного приказу про будівництво Київської фортеці.
РДАДА, ф. 210, Севс. стіл, спр. 153, арк. 25–29.
98. 1654 р., не раніше травня 28. – Відписка київських воєвод бояр князів Ф. Куракіна та Ф. Волконського до Розрядного приказу про наступ польських військ у районі м. Бородянки та про готовність київського гарнізону виступити проти них на прохання київського полковника П. Яненка.
РДАДА, ф. 13, оп. 1, спр. 3, арк. 126.
99. 1657 р., вересня 7. – Донесення путивльського воєводи Н. Зюзіна і дяка М. Наумова царю Олексію Михайловичу про обрання після смерті Б. Хмельницького новим гетьманом І. Виговського, про готовність поляків, турків і татар напасти на Україну, а українців – довічно служити російському царю. Наводяться слова І. Виговського про передачу йому під опіку вмираючим Б. Хмельницьким його сина Юрія.
РДАДА, ф. 124, оп. 1, 1657 р., спр. 10, арк. 23, 26.
100. 1661 р., січня 26. – Лист ніжинського полковника І. Золотаренка царю Олексію Михайловичу зі скаргами на утиски від поляків і татар та з проханням про допомогу.
РДАДА, ф. 124, оп. 1, 1661 р., спр. 2, арк. 1–3.
101. 1663 р., березня 23. – Грамота царя Олексія Михайловича наказному гетьману Я. Сомку з повідомленням про направлення до Переяслава стольника П. Бунакова “для сиску” за його скаргою на російських “ратних людей”, які грабують переяславських жителів.
РДАДА, ф. 124, оп. 1, 1663 р., спр. 2, арк. 6–7.

102. 1663 р., грудня 9. – Запис про обрання мстиславського, оршанського і могольовського єпископа Йосифа Тукальського-Нелюбовича київським митрополитом.
ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 305, арк. 736, 737 зв.
103. 1668 р., лютого 19. – Грамота царя Олексія Михайловича з подякою отаманові, старшині й мешканцям Лебедина за відмову підтримати гетьмана І. Брюховецького.
ЦДІАК України, ф. 220, оп. 1, спр. 181.
104. 1670 р., вересня 19. – Лист гетьмана Війська Запорозького Д. Ігнатовича (Многорішного) царю Олексію Михайловичу з повідомленням про направлення проти С. Разіна 1000 виборних людей з генеральним осавулом М. Гвинтівкою.
РДАДА, ф. 124, оп. 1, 1670 р., спр. 20, арк. 10.
105. 1672 р., травня 25. – Акт про обрання на гетьманство І. Самойловича.
ЦДІАК України, ф. 228, оп. 1, спр. 38, арк. 8–116.
106. 1674 р., березня 16. – Опис прапора, хреста й булави, посланих царем Олексієм Михайловичем І. Самойловичу, проголошеному замість П. Дорошенка гетьманом Правобережної України.
РДАДА, ф. 124, оп. 1, 1674 р., спр. 10, арк. 2–4.
107. 1676 р., березня 14. – Грамота турецького паші Ібрагіма до гетьмана П. Дорошенка щодо необхідності дотримуватися вірності турецькому султанові і з обіцянкою підтримки кримського хана.
РДАДА, ф. 79, оп. 2, спр. 47, арк. 1.
108. 1676 р., вересня 27. – Витяг зі справ Приказу Малої Росії про перехід П. Дорошенка в підданство царя Федора Олексійовича і про передачу ним знаків гетьманської влади гетьману І. Самойловичу.
РДАДА, ф. 124, оп. 1, 1676 р., спр. 15, арк. 2 зв.–3.
109. 1678 р., квітень. – Грамота турецького султана Мехмета IV царю Федору Олексійовичу з докорами за прийняття в російське підданство гетьмана П. Дорошенка і взяття Чигирина.
РДАДА, ф. 89, оп. 2, спр. 49, арк. 1.
110. 1678 р., вересня 17. – Донесення київського воєводи боярина князя М. Голіцина царю Федору Олексійовичу про взяття Ю. Хмельницьким разом із татарами, турками і козаками Канева.
РДАДА, ф. 229, оп. 5, спр. 152, арк. 145–146.
111. 1681 р., березня 20. – Грамота царя Федора Олексійовича на прохання ігумена Київського Пустинно-Микільського монастиря Варлаама Ясинського з підтвердженням грамоти Олексія Михайловича про закріплення за монастирем усіх земель і володінь, дарованих польськими королями та руськими князями.
ЦДІАК України, ф. 220, оп. 1, спр. 198.
112. 1690 р., липень. – Виписки з переписних книг Москви 1658–1659 і 1678–1679 рр. про Гетьманський і Малоросійський двори на вул. Покровці.
РДАДА, ф. 124, оп. 1, 1690 р., спр. 43, арк. 2–7.
113. 1690 р. – Запис указу царів Івана і Петра Олексійовичів про перебудову Гетьманського і Малоросійського дворів.
РДАДА, ф. 124, оп. 1, 1690 р., спр. 43, арк. 1.

114. 1693 р., квітня 13. – Витяг зі справ Московського приказу про нагородження царями Іваном і Петром Олексійовичами полковника С. Палія тисячею єфімок за похід на Кази-Кермен і за доставку татарських “язиків”.
РДАДА, ф. 124, оп. 1, 1693 р., спр. 20, арк. 9–10.
115. 1700 р., лютого 8. – Витяг з документів Посольського і Малоросійського приказів про приїзд гетьмана І. Мазепи до Москви і нагородження його царем Петром I орденом Св. Андрія Первозванного за військову службу.
РДАДА, ф. 124, оп. 1, 1700 р., спр. 19, арк. 3 зв.–4.
116. 1700 р., серпень–вересень. – Лист гетьмана І. Мазепи до Петра I про відправлення козаків у похід до Інфляндії та про переслідування православної церкви в Речі Посполитій і сприяння в затвердженні московським патріархом на посаді луцького і острозького єпископа Діонісія Жабокрицького.
ЦДІАК України, ф. 1407, оп. 1, спр. 87, арк. 1.
117. 1702 р., січня 9. – Грамота царя Петра I українським козакам, які перейшли на бік шведського короля Карла XII, з вимогою повернутися в підданство Росії.
РДАДА, ф. 124, оп. 4, спр. 48, арк. 1.
118. 1700 р., лютого 28. – Жалувана грамота царя Петра I полковнику Ф. Кукалеву, старшині й козакам Острогзького полку на млини та риболовлю.
РДАДА, ф. 154, оп. 1, с. 69, арк. 1.
119. 1707 р., листопада 7. – Лист гетьмана І. Мазепи канцлеру Г. Головкіну про отримані ним із Ясс відомості про військові приготування Туреччини та її зносини з ворогами Росії.
РДАДА, ф. 124, оп. 4, спр. 135, арк. 6 зв.–7.
120. 1708 р., лютого 16. – Донос охтирського полковника Ф. Осипова київському князю Д. Голіцину про “зраду” гетьмана І. Мазепи, поданий від імені генерального судді В. Кочубея і колишнього полтавського полковника І. Іскри.
РДАДА, ф. 124, оп. 1, 1708 р., спр. 19, арк. 5 зв.–6.
121. 1708 р., жовтня 28. – Маніфест царя Петра I про “зраду” гетьмана І. Мазепи.
РДАДА, ф. 3, спр. 1, арк. 1.
122. 1708 р., листопада 21. – Лист миргородського полковника Д. Апостола гетьману І. Скоропадському з привітаннями в зв’язку з пожалуванням його в гетьмани і з проханням повідомити царю Петру I про його відданість.
РДАДА, ф. 124, оп. 1, 1708 р., спр. 88, арк. 1.
123. 1708 р., грудня 16. – Маніфест шведського короля Карла XII про прийняття гетьмана І. Мазепи та його сподвижників під захист.
РДАДА, ф. 124, оп. 1, 1708 р., спр. 114, арк. 1.
124. 1709 р., червня 27. – Запис звернення царя Петра I до воїнів перед Полтавською битвою із журналу Петра.
РДАДА, ф. 9, відділ 1, спр. 10, ч. 2, арк. 191 зв.–193.
125. 1709 р., червня 30. – Лист О. Меншикова до своєї дружини, Дарії Михайлівни, про розгром шведів біля Переволочної та втечу короля Карла XII та І. Мазепи.
РДАДА, ф. 198, оп. 1, спр. 1170, арк. 156.
126. 1709 р., липня 27. – “Пункти секретні” царя Петра I ближньому стольнику А. Ізмайлову, призначеному царським резидентом при гетьманові І. Скоропадському.
РДАДА, ф. 142, оп. 2, т. VI, 1709–1710 рр., арк. 58–59.

127. 1709 р., вересень. — Грамота Петра I С. Палію на чин полковника.
РДАДА, ф. 1260, оп. 1, спр. 608, арк. 1.
128. 1709 р., жовтня 14. — Універсал білоцерківського полковника С. Палія про надання Жаботинському Онуфрійському Спаському монастиреві млина на р. Стугні поблизу с. Мала Салтанівка.
ЦДІАК України, ф. 220, оп. 1, спр. 253, арк. 1.
129. 1710 р., березня 12. — Указ царя Петра I Посольському приказу про жалування префекту Києво-Братського монастиря Феофану Прокоповичу за проповіді 50 рублів, 2 “косяків” камки і 2 соболів.
РДАДА, ф. 124, оп. 1, 1710 р., спр. 928, арк. 1.
130. 1711 р., червня 13. — Свідчення запорозького козака С. Климента про турецькі і татарські наміри щодо нападу на Росію та про запорожців, які втекли до Туреччини разом з І. Мазепою та П. Орликом.
РДАДА, ф. 124, оп. 1, 1711 р., спр. 6, арк. 8.
131. 1712 р., лютого 12. — Грамота царя Петра I гетьману І. Скоропадському про продаж через його комісарів зерна для російської армії.
РДАДА, ф. 124, оп. 1, 1711 р., спр. 31, арк. 1.
132. 1715 р., лютого 1. — Грамота Петра I гетьману І. Скоропадському про дозвіл старшині і запорозьким козакам, які втекли до Туреччини разом з І. Мазепою, повернутися в Україну.
ЦДІАК України, ф. 220, оп. 1, спр. 260.
133. 1715 р., лютого 17. — Грамота Петра I з повідомленням гетьманові І. Скоропадському про те, що з трьох кандидатур на архімандрита Києво-Печерської Лаври він вибрав ігумена Києво-Михайлівського монастиря Іоанкія Сенютовича та з наказом гетьману відправити його через Глухів до Москви.
ЦДІАК України, ф. 220, оп. 1, спр. 265.
134. 1715 р., квітня 2. — Грамота Петра I гетьману І. Скоропадському з наказом про допомогу київському генерал-губернаторові князю Д. Голіцину в будівництві Києво-Печерської фортеці та нових фортець.
ЦДІАК України, ф. 220, оп. 1, спр. 266.
135. 1715 р., липня 10. — Грамота Петра I гетьману І. Скоропадському про призначення серба М. Милорадовича гадяцьким полковником за заслуги у війні з Туреччиною.
ЦДІАК України, ф. 220, оп. 1, спр. 270.
136. 1718 р., червня 7. — Жалувана грамота царя Петра I генеральному писарю С. Савичу на земельні володіння в Чернігівському полку.
РДАДА, ф. 154, оп. 3, спр. 308, арк. 1.

Договірні статті Української держави з Росією та іншими країнами

137. 1654 р., березня 13. — Положення “Березневих статей” Б. Хмельницького про невтручання представників царської адміністрації в діяльність військових судів.
РДАДА, ф. 13, оп. 1, спр. 3, арк. 12 зв.
138. 1654 р., березень. — Список з “Березневих статей” Б. Хмельницького щодо умов перебування України під протекцією московського царя.
РДАДА, ф. 124, оп. 1, 1654 р., спр. 4, арк. 328–347 зв.

139. 1658 р., вересня 16. – Гадяцька угода гетьмана І. Виговського з Річчю Посполитою про входження України як окремого Великого князівства Руського у федерацію з Польщею і Литвою.
ЦДІАК України, ф. 221, оп. 1, спр. 186, арк. 1–8; РДАДА, ф. 124, оп. 1, 1658 р., спр. 17, арк. 1.
140. 1659 р., червня 23. – Присяга короля Яна-Казимира від 10 червня 1659 р. про затвердження Гадяцької угоди, укладеної з гетьманом Війська Запорозького І. Виговським.
ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 286, арк. 692–632 зв., акт 55.
141. 1659 р., січня 13. – “Переяславські статті” про регулювання відносин між Росією і Україною, визначені при остаточному обранні Ю. Хмельницького гетьманом.
ЦДІАК України, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 2, арк. 2–16 зв.; ф. 221, оп. 1, спр. 189, арк. 1–10; РДАДА, ф. 181, оп. 1, спр. 152/224, арк. 22 зв.–23.
142. 1667 р. – Андрусівський договір між Росією і Річчю Посполитою про перемир’я на тринадцять з половиною років, поділ українських земель по р. Дніпру та передачу Росії на два роки м. Києва.
РДАДА, ф. 79, оп. 3, спр. 110, арк. 3 зв.–4.
143. 1669 р., березня 16. – “Глухівські статті” про регулювання відносин між Московською державою і Україною, визначені при обранні гетьманом Д. Ігнатовича (Многогрішного).
ЦДІАК України, ф. 228, оп. 1, спр. 38, арк. 1–76.
144. 1674 р., березня 17. – “Переяславські статті” про регулювання відносин між Україною і Російською державою, встановлені при проголошенні гетьманом обох сторін Дніпра І. Самойловича.
ЦДІАК України, ф. 228, оп. 1, спр. 38, арк. 16 зв.–20 зв.
145. [1681 р.] – Уривок з листа гетьмана І. Самойловича царю Федору Олексійовичу з вдячністю за милість до нього і малоросійського народу і з доповіддю про статті 20-літнього перемир’я Росії з Туреччиною і татарами.
РДАДА, ф. 229, оп. 5, спр. 220, арк. 5.
146. 1686 р., квітня 26. – “Вічний мир” між Росією і Річчю Посполитою про поділ України.
ЦДІАК України, ф. 2168, оп. 1, спр. 14, арк. 1–30 зв.; РДАДА, ф. 79, оп. 3, спр. 140, арк. 26 зв.–27.
147. 1687 р., липня 25. – “Коломацькі статті” про регулювання відносин між Україною і Російською державою, встановлені при обранні гетьманом І. Мазепи.
ЦДІАК України, ф. 220, оп. 1, спр. 210.
148. 1728 р., серпня 22. – “Рішительні пункти”, надані російським урядом гетьману Д. Апостолу у відповідь на його петицію про відновлення автономних прав України.
ЦДІАК України, ф. 51, оп. 2, спр. 47.

Гетьмани України

149. 1650 р., серпня 28. – Універсал гетьмана Б. Хмельницького запорозьким козакам із заборонаю утисків шляхти Київського і Чернігівського воєводств, а також Житомирського староства.
ЦДІАК України, ф. 11, оп. 1, спр. 13, арк. 542 зв.–543.

150. 1651 р., травня 16. – Універсал гетьмана Б. Хмельницького про прийняття Максаківського Спаського чоловічого монастиря під свою протекцію та підтвердження його давніх прав на підданих.
ЦДІАК України, ф. 143, оп. 1, спр. 76, арк. 5 зв.
151. 1654 р., жовтня 11. – Універсал гетьмана Б. Хмельницького про підтвердження права власності Максаківського Спаського монастиря на маєтності.
ЦДІАК України, ф. 143, оп. 1, спр. 3.
152. 1657 р., жовтня 5. – Універсал гетьмана І. Виговського про надання маєтностей Ніжинському Різдво-Богородицькому монастирю.
ЦДІАК України, ф. 739, оп. 1, спр. 179, арк. 91.
153. 1659 р., березня 1. – Універсал гетьмана І. Виговського від 26 січня 1659 р. до ротмістрів і капітанів військ, розміщених між річками Случчю і Горинню, з наказом відійти з цієї території згідно з угодою, укладеною ним з Річчю Посполитою.
ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 286, арк. 295–295 зв., акт 1.
154. 1660 р., січня 21. – Універсал гетьмана Ю. Хмельницького про підтвердження права власності Чернігівського кафедрального монастиря на маєтності.
ЦДІАК України, ф. 133, оп. 1, спр. 15, арк. 1.
155. 1660 р., березня 4. – Універсал гетьмана Ю. Хмельницького про заборону старшині і товариству Білоцерківського, Паволоцького і Київського полків втручатися у справи коростишівського протопопа.
ЦДІАК України, ф. 1407, оп. 1, спр. 75, арк. 1.
156. 1662 р., травня 13. – Універсал гетьмана Ю. Хмельницького від 4 квітня 1662 р. до шляхти Волинського воєводства про надання їй дозволу вертатись у маєтки на території Козацької України та з проханням не кривдити козаків, які живуть там.
ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 301, арк. 510–510 зв., акт 17.
157. 1662 р., травень. – Указ царя Олексія Михайловича ніжинському полковнику В. Золотаренку про скликання Повної Ради для виборів гетьмана.
РДАДА, ф. 229, оп. 1, стовб. 48, арк. 117.
158. 1663 р., липня 3. – Універсал гетьмана І. Брюховецького про підтвердження прав Чернігівської єпископії на володіння, надані їй попередніми гетьманами з числа єзуїтських, домініканських, шляхетських та інших маєтків.
ЦДІАК України, ф. 133, оп. 1, спр. 20, арк. 2.
159. 1663 р., липня 3. – Універсал гетьмана І. Брюховецького про підтвердження прав власності Максаківського Спаського монастиря на маєтності.
ЦДІАК України, ф. 143, оп. 1, спр. 7, арк. 7.
160. 1664 р., [...] 20. – Універсал гетьмана П. Тетері про заборону приймати до Київського полку підданих Київського Пустинно-Микільського монастиря.
ЦДІАК України, ф. 220, оп. 1, спр. 174, арк. 1.
161. 1665 р., жовтня 31. – Шлюбний “зговір” гетьмана І. Брюховецького з дочкою окольного князя Д. Долгорукова, до якого додано перелік посагу.
РДАДА, ф. 124, оп. 1, 1665 р., спр. 68, арк. 167, 271–272.
162. 1665 р., грудень. – Указ царя Олексія Михайловича про жалування гетьманові І. Брюховецькому боярства, прапора і великої булави “на уряд гетьманський”,

міст і сіл, запорозьким козакам – угідь і дворів в українських містах, а також “прав і вольностей”.

РДАДА, ф. 124, оп. 1, 1665 р., спр. 68, арк. 266–258.

163. 1668 р., червня 28. – Підтверджувальний універсал гетьмана П. Дорошенка на володіння як здавна належними Чернігівській архієпископії, так і наданими їй з числа конфіскованих у католицького духовенства і шляхти.

ЦДІАК України, ф. 133, оп. 1, спр. 28, арк. 2.

164. 1668 р., червня 28. – Універсал гетьмана П. Дорошенка про надання чернігівському і новгородському архієпископу Лазарю Барановичу двору покійного гетьмана І. Брюховецького.

ЦДІАК України, ф. 133, оп. 1, спр. 29, арк. 1.

165. 1669 р., липня 1. – Універсал гетьмана Д. Ігнатовича (Многогрішного) чернігівським і ніжинським полковникам і старшині про дозвіл Максаківському Спаському чоловічому монастирю побудувати вал з метою захисту від татарських набігів.

ЦДІАК України, ф. 143, оп. 1, спр. 11, арк. 2.

166. 1669 р., жовтень. – Універсал гетьмана Д. Ігнатовича (Многогрішного) про звільнення військових товаришів В. Болдаківського і С. Кохановського від сплати податку у Військовий Скарб з їхнього млина на р. Стрижні поблизу Чернігова.

ЦДІАК України, ф. 133, оп. 1, спр. 34, арк. 2.

167. 1675 р., березня 16. – Універсал гетьмана І. Самойловича про затвердження права власності колишнього черкаського полковника Я. Головченка, який перейшов на лівий берег Дніпра, на млин і хутір у с. Масалівка в Сосницькій сотні Чернігівського полку.

ЦДІАК України, ф. 128, оп. 1 а воч., спр. 6, арк. 1.

168. 1687 р., жовтня 4. – Універсал гетьмана І. Мазепи про надання військовому товаришеві І. Василевичу за бойові заслуги с. Кирданівки та підтвердження права його власності на млин.

ЦДІАК України, ф. 133, оп. 1, спр. 104, арк. 1, арк. 1.

169. 1689 р., лютого 12. – Універсал гетьмана І. Мазепи чернігівському і новгородському архієпископу Лазарю Барановичу з дозволом будувати на р. Білиця Новгородської сотні Стародубського полку, на кафедральних грунтах, склозавод.

ЦДІАК України, ф. 133, оп. 1, спр. 116, арк. 1.

170. 1698 р., січня 1. – Універсал гетьмана І. Мазепи полковникам і старшині Чернігівського, Ніжинського і Стародубського полків з визначенням кількості селянських господарств, зобов'язаних споряджати піших і кінних компанійців.

ЦДІАК України, ф. 133, оп. 1, спр. 182, арк. 1–1 зв.

171. 1698 р., березня 18. – Універсал гетьмана І. Мазепи прилуцькому полковнику Д. Горленку щодо ремонту і будівництва військових човнів.

ЦДІАК України, ф. 220, оп. 1, спр. 228, арк. 1.

172. 1703 р., вересня 11. – Лист гетьмана І. Мазепи до писаря Генерального військового суду С. Савича про його повноваження при розгляді справи між Чернігівською архієпископською кафедрою і Максаківським Спаським монастирем про спірні ґрунти.

ЦДІАК України, ф. 143, оп. 1, спр. 39, арк. 1.

173. 1706 р., жовтня 19. – Універсал чернігівського полковника П. Полуботка про підтвердження універсалу покійного чернігівського полковника Я. Лизогуба щодо ремонту млинових гребель Макошинського Покровського монастиря посполитими навколишніх сіл.
ЦДІАК України, ф. 152, оп. 1, спр. 18, арк. 1.
174. 1708 р., листопада 6. – Присяга гетьмана І. Скоропадського.
РДАДА, ф. 124, оп. 1, спр. 69, арк. 1.
175. 1709 р., червня 3. – Універсал гетьмана І. Скоропадського про приїзд С. Палія та необхідність повернути його майно, роздане І. Мазепою.
ЦДІАК України, ф. 237, оп. 1, спр. 35, арк. 1–2.
176. 1710 р., квітня 5. – Конституція гетьмана Пилипа Орлика про права та вольності Запорозького Війська.
РДАДА, ф. 13, оп. 1, спр. 9, арк. 1; ЦДІАК України, ф. 2236, оп. 1, спр. 81, арк. 338–344. Скорочений виклад.
177. 1713 р., жовтня 13. – Універсал гетьмана І. Скоропадського про надання Києво-Софійському кафедральному монастиреві с. Вовчків Остерської сотні.
ЦДІАК України, ф. 129, оп. 1, спр. 17, арк. 1.
178. 1719 р., липня 13. – Універсал гетьмана І. Скоропадського про підтвердження права Києво-Печерської Лаври на земельні володіння в Ніжинському полку.
ЦДІАК України, ф. 220, оп. 1, спр. 285, арк. 1.
179. 1722 р., грудня 3. – Універсал наказного гетьмана П. Полуботка до населення Лівобережної України з повідомленням про указ Петра I про ліквідацію медової і тютюнової десятини та низки інших податків, запроваджених гетьманом І. Скоропадським і Першою Малоросійською колегією.
ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 18584, арк. 26–27 зв.
180. 1729 р., грудня 21. – Універсал гетьмана Д. Апостола про надання стародубському полковому судді М. Ханенку на ранг сіл Суворове і Чубарів у Погарській сотні.
ЦДІАК України, ф. 983, оп. 1, спр. 67, арк. 10.
181. 1730 р., серпня 18. – Універсал гетьмана Д. Апостола про затвердження права власності стародубського полкового судді М. Ханенка на заснований у Погарській сотні хутір Василівку з млином на два кола та на двір і ґрунти, куплені в с. Чаусах тієї ж сотні у курінного отамана.
ЦДІАК України, ф. 983, оп. 1, спр. 67, арк. 1.
182. 1732 р., листопада 8. – Універсал гетьмана Д. Апостола про підтвердження права власності Андроніцького Троїцького монастиря на маєтності.
ЦДІАК України, ф. 139, оп. 1, спр. 24, арк. 3.
183. 1752 р., липня 28. – Універсал гетьмана графа К. Розумовського про призначення хорунжого Переяславського полку М. Лукашевича полковим осавулом.
ЦДІАК України, ф. 220, оп. 1, спр. 370, арк. 1.
184. 1750 р., липня 31. – Повідомлення з Похідної гетьманської канцелярії до канцелярії Академії наук про повний титул графа К. Розумовського після призначення його гетьманом.
ЦДІАК України, ф. 269, оп. 1, спр. 4297, арк. 1.

Генеральна військова канцелярія

185. 1750 р., червня 23. – Ордер гетьмана графа К. Розумовського про призначення членів Генеральної військової канцелярії та Генерального військового суду.
ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 10434, арк. 1–1 зв.
186. 1753 р., жовтня 28. – Ордер гетьмана графа К. Розумовського до Генеральної військової канцелярії про призначення її керівниками генерального обозного С. Кочубея і генерального підскарбія М. Скоропадського та про звільнення від керівництва нею полковника Лубенського полку П. Апостола, генерального хорунжого М. Ханенка і бунчукового товариша В. Гудовича.
ЦДІАК України, ф. 269, оп. 1, спр. 1399, арк. 2–2 зв.
187. 1755 р., червня 9. – Рапорт Миргородської полкової канцелярії до Генеральної військової канцелярії про приведення, згідно з її ордером, козаків полку в повну бойову готовність у зв'язку із загрозою нападу турецько-татарських військ.
ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 12916, арк. 7.

Військовий Скарб

188. [1755 р., лютий]. – Відомість про прибутки і видатки Військового Скарбу за червень–грудень 1750 р.
ЦДІАК України, ф. 269, оп. 1, спр. 4412, арк. 38–43.
189. [1755 р., лютий]. – Відомість про податки, які збиралися до Військового Скарбу Гетьманату.
ЦДІАК України, ф. 269, оп. 1, спр. 4412, арк. 76–78 зв.
190. 1779 р., жовтня 31. – Відомість Малоросійської колегії про “надходження, видатки і дійсні грошові суми” в Канцелярії малоросійського скарбу за 1765–1779 рр.
РДАДА, ф. 13, спр. 22, арк. 206–231.

Генеральна старшина

191. 1670 р., жовтня 5. – Запис у книзі Малоросійського приказу про видачу жалування генеральному судді Війська Запорозького Ю. Незамаю.
РДАДА, ф. 229, оп. 2, кн. 5, арк. 84.
192. 1727 р., травня 24. – Чолобитна дружини генерального судді І. Чарниша про надання їй паспорта на провезення продуктів для її чоловіка в Санкт-Петербург, заарештованого разом з іншими старшинами, які супроводжували П. Полуботка.
ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 2515, арк. 2.
193. 1756 р., червня 9. – Відомість про службу генерального хорунжого М. Ханенка.
ЦДІАК України, ф. 983, оп. 1, спр. 51, арк. 1–4.
194. [1755 р., березень]. – Відомість по всіх категоріях старшин Гетьманщини та про їхню кількість.
ЦДІАК України, ф. 269, оп. 1, спр. 4412, арк. 80–97 зв.
195. 1755 р., лютого 20. – Табелі про кількість козаків, посполитих і старшин Гетьманщини станом на 1753 р.
ЦДІАК України, ф. 269, оп. 1, спр. 4412, арк. 29.

Полково-сотенний устрій

196. 1653 р. – Універсал ніжинського полковника І. Нечипоровича [Золотаренка] про підтвердження права власності Ніжинського Благовіщенського Красноострівського монастиря на новозбудований млин.
ЦДІАК України, ф. 145, оп. 1, спр. 2, арк. 1.
197. 1678 р., листопада 8. – Універсал стародубського полковника Г. Карповича про підтвердження права власності військового товариша М. Ліщинського на новозбудований млин.
ЦДІАК України, ф. 133, оп. 1, спр. 75, арк. 1.
198. 1698 р., травня 11. – Універсал ніжинського полковника І. Обідовського про заборону козакам Мринської сотні купувати землі у підданих Чернігівського кафедрального монастиря.
ЦДІАК України, ф. 133, оп. 1, спр. 132, арк. 1.
199. 1726 р., листопада 18. – Указ Першої Малоросійської колегії про скорочення кількості українських компанійських полків – з трьох до двох.
ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 1988, арк. 2–2 зв.
200. 1743 р. – Реєстр полкової старшини українських полків.
РДАДА, ф. 13, спр. 31.
201. 1748 р., вересня [7]. – Відомість про стан полкової артилерії Гадяцького полку.
ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 9160, арк. 64–65.
202. 1748 р., грудня 30. – Відомість про стан полкової і сотенної артилерії Стародубського полку.
ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 9160, арк. 129–137 зв., 128–128 зв., 137–138 зв.
203. 1762 р., серпня 13. – Ордер чернігівського полковника П. Милорадовича з детальним описом нових мундирів для полкової старшини, сотників, значкових товаришів, сотенної старшини і виборних козаків Чернігівського полку.
ЦДІАК України, ф. 108, оп. 2, спр. 658, арк. 1 а–3.
204. [1767 р., квітня 7]. – Відомість про службу старшини Гадяцької полкової канцелярії.
ЦДІАК України, ф. 54, оп. 3, спр. 2502, арк. 12–14.
205. 1767 р., квітня 17. – Сказка чернігівського почтмейстера, військового товариша Я. Красовського про його службу.
ЦДІАК України, ф. 54, оп. 3, спр. 2501, арк. 38 зв.–40.
206. 1767 р., червня 4. – Формулярний список старшини Ніжинського полку.
ЦДІАК України, ф. 54, оп. 3, спр. 2501, арк. 19–26.
207. 1767 р., грудня 20. – Іменна відомість виборних козаків Київського полку за сотнями і куренями із зазначенням їх загальної кількості.
ЦДІАК України, ф. 54, оп. 3, спр. 2397, арк. 2–13.
208. 1767–1768 рр. – Відомості про особовий склад українських козацьких полків і Надвірної корогви за травень 1767 р. і вересень 1768 р.
ЦДІАК України, ф. 763, оп. 1, спр. 209, арк. 1.
209. 1768 р., липень. – Рапорт чернігівського полковника П. Милорадовича до малоросійського генерал-губернатора, генерал-аншефа П. Румянцева про особовий склад Чернігівського полку.
ЦДІАК України, ф. 763, оп. 1, спр. 209, арк. 6.

210. 1768 р., жовтня 2. – Рапорт полковника Гадяцького полку бригадира А. Крижанівського малоросійському генерал-губернатору, генерал-аншефу П. Румянцеву про особовий склад Гадяцького полку.

ЦДІАК України, ф. 763, оп. 1, спр. 209, арк. 1 а зв. – 1 б зв.

211. 1785 г. – Формулярні списки старшини Гетьманської України.

ЦДІАК України, ф. 54, оп. 2, спр. 537, арк. 1–260.

Прикордонна, митна, торгівельна політика

212. 1650 р., грудня 13. – Лист сотника отамана, війта і бургомистрів м. Зінькова оleshнянському воєводі О. Хрущову з дозволом російським купцям вільно торгувати в місті.

РДАДА, ф. 79, оп. 1, 1650 р., спр. 1 а, арк. 865–865 зв.

213. 1650 р., грудня 15. – Лист миргородського полковника М. Гладкого білгородському воєводі Б. Рєпніну про відсутність повноважень розбирати прикордонні справи без відома гетьмана Б. Хмельницького.

РДАДА, ф. 79, оп. 1, 1650 р., спр. 1 а, арк. 867.

214. 1652 р., липня 12. – Охоронний лист ніжинського полковника І. Золотаренка купцям, які їхали на Свенський ярмарок в Брянськ.

РДАДА, ф. 79, оп. 1, 1652 р., спр. 1 а, арк. 198.

215. 1654 р., квітня 28. – Універсал гетьмана Б. Хмельницького про призначення Є. Стаматієнка митним екзактором (збирачем торгового мита) Гетьманської України. Інструкція про збір мита.

ЦДІАК України, ф. 1407, оп. 2, спр. 213, арк. 2–4; РДАДА, ф. 124, 1654 р., спр. 3, арк. 1–2.

216. 1660 р., січень. – Жалувана грамота московського царя Олексія Михайловича магістрату м. Чернігова про підтвердження прав і привілеїв, наданих місту королями Речі Посполитої, зокрема про дозвіл приїжджим купцям провадити в Чернігові тільки оптову торгівлю та заборону роздрібної.

ЦДІАК України, ф. 269, оп. 1, спр. 4227, арк. 4–6 зв.

217. 1715 р., лютого 6. – Грамота Петра I гетьману І. Скоропадському з наказом стежити за зовнішньою торгівлею України, вивезенням українських товарів за кордон тільки через порт Рига.

ЦДІАК України, ф. 220, оп. 1, спр. 261.

218. 1715 р., лютого 10. – Грамота Петра I з повідомленням гетьмана І. Скоропадського про дозвіл торгівлі України з Кримом і заборону торгівлі з Запорозжям та переселення мешканців Лівобережної України на правий берег Дніпра, а також дипломатичних зносин між гетьманом та іноземними державами без відома царя.

ЦДІАК України, ф. 220, оп. 1, спр. 263.

219. 1722 р., жовтень. – Універсал наказного гетьмана П. Полуботка про заборону російським, польським, литовським і українським купцям скуповувати хліб у Гетьманщині для вивезення за кордон у зв'язку із зростанням цін.

ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 658, арк. 5–5 зв.

220. 1729 р., травня 6. – Повідомлення князя О. Шаховського гетьманові Д. Апостола про порядок збору і розмір індукти з українських товарів.

ЦДІАК України, ф. 220, оп. 1, спр. 312, арк. 1.

221. 1750 р., грудня 31. – Ордер гетьмана графа К. Розумовського Генеральній військовій канцелярії про скасування внутрішнього мита на території України.
ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 10653, арк. 2–3.

Судочинство

222. 1704 р., березня 10. – Автограф генерального судді Війська Запорозького В. Кочубея і прикладна військова печатка під паперовою кустодією на судовій справі І. Холодова.
РДАДА, ф. 124, оп. 6, спр. 91, арк. 3 зв.–4.
223. 1729 р., травня 19. – Лист гетьмана Данила Апостола до архімандрита Києво-Печерської лаври з проханням делегувати в Комісію для створення кодексу законів Гетьманської України, де вже працювали старшини, бунчукові товариші та вчені ченці з Київської митрополії й Чернігівського єпископату, кваліфікованого представника від Лаври.
ЦДІАК України, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 25, арк. 1.
224. 1743 р., липня 13. – Лист ієромонаха Києво-Печерської Лаври Варнави Старицького до архімандрита Лаври про закінчення роботи Комісії по створенню кодексу законів Гетьманату, та про затримку його у Глухові для нагляду за переписуванням білового примірника кодексу.
ЦДІАК України, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 25, арк. 103.
225. 1756 р., травня 18. – Указ Сената про направлення гетьманові графу К. Розумовському на розгляд нової, виправленої редакції “Статуту малоросійських прав”.
ЦДІАК України, ф. 220, оп. 1, спр. 381, арк. 1.
226. 1763 р., листопада 19. – Універсал гетьмана графа К. Розумовського про реорганізацію судової справи в Гетьманській Україні шляхом запровадження Литовського статуту і створення земських і підкоморських судів з їхніми судовими повітами.
ЦДІАК України, ф. 54, оп. 2, спр. 355, арк. 20–24.
227. 1764 р., листопада 17. – Огляд розвитку судової справи в Гетьманській Україні у 1654–1764 рр., складений для обґрунтування необхідності продовження судової реформи, розпочатої гетьманом К. Розумовським.
ЦДІАК України, ф. 54, оп. 1, спр. 3520, арк. 2–8.
228. 1766 р., грудня 30. – Формулярний список старшини Чернігівського судового повіту Чернігівського полку.
ЦДІАК України, ф. 54, оп. 3, спр. 2501, арк. 4 зв.–17.
229. [1767 р., лютого 27]. – Відомість про службу старшини підкоморського суду Прилуцького судового повіту Прилуцького полку.
ЦДІАК України, ф. 54, оп. 3, спр. 2503, арк. 7 зв.–8.
230. 1767 р., серпня 17. – Рішення Малоросійської колегії про заборону формувати Генеральний військовий суд з виборних депутатів від полків, а також подальше формування суду з призначених осіб.
ЦДІАК України, ф. 54, оп. 3, спр. 1939, арк. 4–4 зв.
231. [1767 р., жовтня 6]. – Відомість про службу старшини земського суду Прилуцького судового повіту Прилуцького полку.
ЦДІАК України, ф. 54, оп. 3, спр. 2503, арк. 43 зв.–46. Оригінал.

232. 1786 р. — Виписки із законодавства про права “малоросійського народу”, зроблені в Малоросійській експедиції Сенату: „Малоросія судиться особливими правами”.
РДАДА, ф. 342, оп. 1, спр. 163, ч. 1, арк. 63.

V. Україна у складі Російської імперії XVIII ст.

233. 1721 р., листопада 14. — Указ імператора Петра I гетьману І. Скоропадському про “облаштування” Військової канцелярії.
РДАДА, ф. 124, оп. 6, спр. 104, арк. 1.
234. [1721–1725 рр.] — Звернення невідомої особи до імператора Петра I з проханням про підтвердження прав і вольностей малоросійського народу, даних у 1661 р. царем Олексієм Михайловичем.
РДАДА, ф. 124, оп. 6, спр. 105, арк. 1.
235. 1722 р., квітня 22. — Лист миргородського полковника Д. Апостола О. Меншикову про відправлення для нього до Москви вершкового масла.
РДАДА, ф. 198, оп. 1, спр. 1083, арк. 69.
236. 1722 р., травня 10. — Сенатська постанова про початок проведення в Україні перепису поміщицьких сіл, а також “малоросіян”, які проживають на “великоруських” землях.
РДАДА, ф. 248, спр. 705, арк. 2–3.
237. 1722 р., травня 16. — Указ імператора Петра I про заснування Малоросійської колегії, з інструкцією її президенту бригадиру С. Вельямінову.
РДАДА, ф. 248, спр. 1758, арк. 537.
238. 1722 р., вересня 10. — Лист ієромонаха Іларіона Родалевського, ігумена Лубенського Мгарського монастиря, князю О. Меншикову зі скаргою на відмову “генеральних осіб” займатися його справою і про бажання наказного гетьмана П. Полуботка надати О. Меншикову допомогу в Почепській справі.
РДАДА, ф. 198, оп. 1, спр. 1159, арк. 16.
239. 1722 р., липня 6. — Універсал Генеральної військової канцелярії війтові, магистрату і міщанам м. Києва з повідомленням про смерть гетьмана І. Скоропадського і передання влади наказного гетьмана чернігівському полковникові П. Полуботку.
ЦДІАК України, ф. 220, оп. 1, спр. 295, арк. 1–1 зв.
240. 1723 р., квітня 30. — Донесення наказного гетьмана П. Полуботка та інших імператору Петру I про готовність гетьманських військ служити йому.
РДАДА, ф. 248, оп. 1, спр. 697, арк. 115.
241. 1723 р. — Наказ імператора Петра I з дорученням майорові І. Альбанезу запрошувати в Росію сербів з метою формування в Україні гусарських полків.
РДАДА, ф. 20, оп. 1, спр. 38, арк. 1.
242. 1723 р., січня 15. — Подання наказного гетьмана П. Полуботка з генеральною старшиною імператору Петру I про невтручання російських комендантів у справи полкової адміністрації, про виведення комендантів і гарнізонних військ з м. Стародуба та відмову надавати комендантам рангові села.
ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 1090, арк. 2–2 зв.

243. 1723 р., липня 21. – Лист ігумена Глухівського Петропавлівського монастиря Луки наказному гетьманові П. Полуботку про фінансові переобтяження України всупереч пунктам гетьмана Б. Хмельницького.
ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 262, арк. 34–34 зв.
244. 1723 р., грудня 23 – 1724 р., жовтня 5. – Справа про видачу дружинам заарештованих у Петербурзі разом з П. Полуботком генерального судді І. Чарниша та писаря С. Савича належного харчування для сімей та челяді з їхніх власних припасів.
ЦДІАК України, ф. 53, оп. 2, спр. 154, арк. 1–3.
245. 1725 р., лютого 9. – Указ від зібрання Генерального суду до Малоросійської колегії з приводу слідства у справі про зв'язки наказного гетьмана П. Полуботка з гетьманом в екзилі П. Орликом.
ЦДІАК України, ф. 53, оп. 2, спр. 452, арк. 2–5.
246. 1727 р., червня 17. – Сенатська копія указу імператора Петра II від 16 червня 1727 р. про передачу “малоросійських справ” у відання Колегії іноземних справ.
РДАДА, ф. 20, оп. 1, спр. 1780, арк. 83.
247. 1727 р., листопада 18. – Описна книга Почепського маєтку О. Меншикова у Стародубському полку.
ЦДІАК України, ф. 53, оп. 2, спр. 819, арк. 1–16 зв.
248. 1728 р., травня 13. – Доповідна гетьмана Д. Апостола канцлеру графу Г. Головіну про ремонт фортеці в Полтаві.
РДАДА, ф. 248, спр. 1791, арк. 486.
249. 1728 р. – Опис села Засур'я, пожалуваного в 1718 р. лубенському полковнику Андрію Марковичу, що міститься в реєстрі маєтностей української старшини, складеному за указом імператриці Катерини 1726 р. і поданому Малоросійській колегії.
РДАДА, ф. 248, спр. 1792, арк. 177.
250. 1729 р., березня 23. – “Введення” генерал-фельдмаршала президента Військової колегії князя М. Голіцина до Сенату в зв'язку з сенатським розпорядженням про проведення топографічної зйомки усіх українських земель.
РДАДА, ф. 248, спр. 733, арк. 94.
251. 1738 р. – Доповідна Малоросійської генеральної канцелярії до Кабінету імператриці Анни Іоаннівни про прибуття у Глухів майора лейб-гвардії Ізмайлівського полку Шипова для ведення справ Генеральної військової канцелярії.
РДАДА, ф. 177, оп. 1, спр. 112, арк. 3–4.
252. 1743 р., листопада 22. – Жалувана грамота імператриці Єлизавети Петрівни полковнику І. Квітці, старшині й козакам Ізюмського полку на їхні права і вольності.
РДАДА, ф. 154, оп. 1, спр. 71, арк. 1.
253. [1744 р.] – Перелік українських населених пунктів, в яких передбачалося організувати урочисту зустріч імператриці Єлизавети Петрівни під час її “шестивія” в Київ (із зазначенням по кожному обов'язкової кількості учасників).
РДАДА, ф. 14, спр. 80, ч. II, арк. 51–51 зв.
254. 1746 р., квітня 17. – Жалувана грамота імператриці Єлизавети Петрівни ніжинському полковнику С. Кочубею на чин та майно.
РДАДА, ф. 154, оп. 2, спр. 1056, арк. 1.

255. 1750 р., лютого 15/23. – Акт про обрання К. Розумовського гетьманом України. Названо вище духівництво і старшину, які підписали акт.
ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 10024, арк. 181–189 зв.
256. 1750 р., червня 23. – Універсал гетьмана графа К. Розумовського з наказом членам Генеральної військової канцелярії не надавати без його відома “малоросійських” чинів та не приймати рішень по апеляціях, поданих до Генерального суду.
ЦДІАК України, ф. 131, оп. 30, спр. 70, арк. 1.
257. 1751–1752 рр. – Справа про спробу гетьмана графа К. Розумовського здобути право на зовнішньополітичні зносини.
ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 19430.
258. 1751 р., березня 13. – Присяга гетьмана графа К. Розумовського на вірність імператриці Єлизаветі Петрівні і великому князю Петру Федоровичу.
РДАДА, ф. 13, оп. 1, спр. 46, арк. 2.
259. 1752 р., березня 14. – Грамота імператриці Єлизавети Петрівни про нагородження гетьмана графа К. Розумовського орденом Св. Андрія Первозванного.
ЦДІАК України, ф. 269, оп. 1, спр. 547, арк. 1–1 зв.
260. 1752 р., квітня 18. – Указ Колегії іноземних справ до гетьмана графа К. Розумовського про підтвердження указу Єлизавети Петрівни від 1742 р. про заборону закріпачувати населення Лівобережної України та про звільнення уже закріпачених.
ЦДІАК України, ф. 1407, оп. 1, спр. 30, арк. 1.
261. 1755 р., лютого 9. – Грамота імператриці Єлизавети Петрівни гетьману графу К. Розумовському про видачу повіреному польського надвірного маршалка Мнішка засвідчених копій документів з архівів міст Києва, Глухова, Переяслава, стосовно земель Білоцерківського староства, складення опису цих документів та надсилання його до Колегії іноземних справ.
РДАДА, ф. 13, дод. спр. 3.
262. 1756 р., січня 16. – Доповідна гетьмана графа К. Розумовського імператриці Єлизаветі Петрівні про володіння Києво-Фролівського дівочого монастиря.
РДАДА, ф. 170, оп. 1, спр. 148, арк. 1–1 зв.
263. 1756 р., січня 18. – Іменний указ імператриці Єлизавети Петрівни про передання, згідно з проханням гетьмана графа К. Розумовського, управління Лівобережною Україною від Колегії іноземних справ до Сенату та про створення в останньому спеціальної Малоросійської експедиції.
ЦДІАК України, ф. 1413, оп. 1, спр. 7, арк. 269.
264. 1757 р., березня 17. – Повідомлення гетьмана графа К. Розумовського імператриці Єлизаветі Петрівні “про спокій” у Малоросії.
РДАДА, ф. 13, оп. 1, спр. 47, арк. 10.
265. 1760 р., серпня 11. – Донесення генерального підскарб'я В. Гудовича гетьманові графу К. Розумовському про відправлення ескізів печаток Генеральної лічильної комісії та канцелярії Військового Скарбу із зображенням національного герба.
ЦДІАК України, ф. 269, оп. 1, спр. 3034, арк. 2.
266. 1763 р. – Всепідданийша доповідь Комісії про вольності дворянські імператриці Катерині II про включення “малоросійських чинів” до Табеля про ранги, з наведенням таблиці їх відповідності класним чинам.
РДАДА, ф. 13, спр. 55, арк. 15–20.

267. [1764 р.] – “Таємна настанова” імператриці Катерини II генерал-аншефу графу П. Румянцеву, видана при призначенні його малоросійським генерал-губернатором і президентом Малоросійської колегії.
РДАДА, ф. 10, оп. 1, спр. 14, арк. 1–27, 28–50.
268. 1764 р., лютий. – Чолобитна старшини Лубенського полку до імператриці Катерини II про утворення спадкового гетьманства у роді Розумовських.
ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 19155, арк. 1–5.
269. 1766 р., листопада 22. – Доповідна записка до Другої Малоросійської колегії виконуючого обов'язки секретаря Д. Корнеєва про стан будівель, в яких на 1764 р. жив і працював “національной кузнец”.
ЦДІАК України, ф. 54, оп. 3, спр. 1056, арк. 2–2 зв.
270. 1767 р., березня 30. – Рапорт до Другої Малоросійської колегії поручика фузилерної роти Я. Левицького, якому 2 серпня 1764 р. “національной двор со всем строением поручен”, про стан збереженості цього двору.
ЦДІАК України, ф. 54, оп. 3, спр. 1056, арк. 6–6 зв.
271. 1768 р., січня 16. – Відомість про поштові станції й поштарів у Гетьманській Україні.
ЦДІАК України, ф. 54, оп. 3, спр. 2730, арк. 4–17.

Російська армія в Україні

272. 1715 р., жовтня 17. – Грамота Петра I гетьманові І. Скоропадському про розквартирування на зиму російських драгунських полків генерала Рена: п'яти полків – у Гетьманській Україні, чотирьох – в полках Слобідської України.
ЦДІАК України, ф. 220, оп. 1, спр. 272, арк. 1.
273. 1720 р., березня 14. – Специфікація ревізорів-комісарів Чернігівського полку – бунчукового товариша В. Полоницького і гетьманського канцеляриста П. Міницького про розквартирування чотирьох драгунських російських рот на безкоштовний постій у м. Чернігові й кількох сотнях Чернігівського полку та забезпечення їх порціями (продовольством) і раціями (фуражем).
ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 491, арк. 2–8.
274. 1725 р., листопада 23. – Відомість Генеральної військової канцелярії про кількість порцій і рацій, стягнених (натурою і грошми) з полків Гетьманату на безкоштовне утримання кавалерійських полків російської армії у вересні–грудні 1724 р.
ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 1772, арк. 10–10 зв., 14.
275. 1727 р., квітень. – Репортиція про розміщення на літній період (компамент) у Гетьманській Україні і Слобожанщині 15-ти російських драгунських і ландміліцьких полків, а також про безоплатне забезпечення їх продовольством, сіллю і добовими коштами.
ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 2550, арк. 4–7.
276. 1732 р., жовтень. – Універсал гетьмана Д. Апостола до полковника, старшини і землевласників Лубенського полку про одержання 14 серпня 1732 р. грамоти Колегії іноземних справ щодо розташування й утримання в Гетьманській Україні шести польових і одного гарнізонного піхотного, а в Слобідських полках – трьох польових драгунських полків російської армії та з детальною інструкцією про розміщення цих консистентів і безоплатне постачання їм продовольства і фуражу.
ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 4183, арк. 97–102.

277. 1735 р., вересня 13. – Указ імператриці Анни Іоаннівни про передачу гарнізонних військ Київської губернії під командування генерал-фельдмаршала графа Б.-Х. фон Мініха.
РДАДА, ф. 248, спр. 169, арк. 374.
278. 1736 р., червня 4. – Указ імператриці Анни Іоаннівни бригадирові й оберштерк-рігскомісарові Полібіну про облаштування в Малоросії хлібних магазинів у зв'язку з війною з Туреччиною.
РДАДА, ф. 177, оп. 1, 1736 р., спр. 46, арк. 9 зв. – 10.
279. 1737 р., жовтня 13. – “Генеральна диспозиція” розташування вздовж кордону України російської армії під командуванням генерал-фельдмаршала графа Б.-Х. фон Мініха.
РДАДА, ф. 177, оп. 1, 1737 р., спр. 13 а, арк. 38.
280. [1754 р., листопада 3]. – Відомість, складена глухівським комендантом бригадиром Делатуром, про стан Глухівського гарнізонного полку, який забезпечував контроль за столицею Гетьманської України, у жовтні 1754 р.
ЦДІАК України, ф. 761, оп. 2, спр. 22, арк. 214.
281. 1763 р., січня 8. – Лист Генеральної військової канцелярії до київського генерал-губернатора, генерал-аншефа І. Глебова зі скаргою на порушення офіцерами розквартированої в Гетьманській Україні російської армії правил ввічливості в листуванні з українською старшиною.
ЦДІАК України, ф. 755, оп. 1, спр. 5, арк. 123–123 зв., 142.
282. 1763 р., березня 7. – Подання Миргородської полкової канцелярії генерал-лейтенантові П. Олицю про переобтяження м. Хорола постоями російських військ та з проханням перемістити команду обер-провіантмейстера Воїнова до інших сотенних містечок Миргородського полку.
ЦДІАК України, ф. 755, оп. 1, спр. 5, арк. 156–156 зв., 165.
283. 1763 р. – Екстракт справи про розслідування підполковником Псковського драгунського полку Протасовим скарги старшин і козаків Полтавського полку про захоплення їхніх земель Українським ландміліцьким корпусом.
ЦДІАК України, ф. 755, оп. 1, спр. 3, арк. 256–264 зв.
284. 1767 р., листопада 20. – Промеморія Головної провіантської канцелярії Другій Малоросійській колегії з вимогою сплатити, згідно з конфірмацією імператриці Катерини II від 6 квітня 1766 р., 95 337 руб. 52,5 коп. для утримання в 1768 р. в Гетьманській Україні російського війська.
ЦДІАК України, ф. 54, оп. 3, спр. 2480, арк. 1–1 зв.
285. 1769 р., січня 5. – Відомість про стягнення з Київського податкового округу продовольства для утримання російської армії.
ЦДІАК України, ф. 54, оп. 3, спр. 2950, арк. 7 зв. – 8.
286. 1768 р., квітня 22. – Розпис Військової колегії, апробований імператрицею Катериною II, про розміщення полків Української дивізії на квартирах у Гетьманській і Слобідській Україні.
ЦДІАК України, ф. 54, оп. 3, спр. 3317, арк. 2–2 зв.

Участь козаків у походах та війнах Російської імперії

287. 1723 р., березня 30. – Універсал наказного гетьмана П. Полуботка про призначення чернігівського полкового хорунжого М. Чечеля командиром над козаками Чернігівського полку, яких направляли на будівництво Ладозького каналу.
ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 979, арк. 2.
288. 1757 р., січня 12. – Донесення Гадяцької полкової канцелярії до Генеральної військової канцелярії про формування обозу для команди козаків Гадяцького полку, яка становила полкову квоту до 5-тисячної команди козаків Гетьманської України, відрядженої на Семилітню війну (1756–1763 рр.).
ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 14587, арк. 1–1 зв.
289. 1757 р., червня [15]. – Відомість про команду з 361-го посполитого Гадяцького полку, яка становила полкову квоту до 8-тисячної команди посполитих Гетьманської України, відрядженої для робіт у тилу російської армії, яка брала участь у Семилітній війні.
ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 14408, арк. 131–151 зв.
290. 1758 р., травня 30. – Відомість про участь Сосницької сотні Чернігівського полку у військових походах упродовж 1648–1739 рр., складена сотником П. Політанським для власних потреб та з метою подання в Генеральну військову канцелярію.
ЦДІАК України, ф. 108, оп. 2, спр. 506, арк. 5–5 зв.
291. 1758 р., червня 28. – Виписка Генеральної військової канцелярії з відомості командира відрядженої на фронт Семилітньої війни компанійської команди (Перший, Другий, Третій компанійські полки та Надвірна компанійська корогва) полковника Г. Часника про втрати команди (вбиті в бою, померлі, пропали без вісті) під час кампанії 1757 р.
ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 15099, арк. 11–12 зв.
292. [1759 р., березня, не раніше 19]. – Довідка Генеральної військової канцелярії про скуповування у 1757 та 1758 роках в полках Гетьманської України по 2 тис. волів для потреб російської армії, яка брала участь у Семилітній війні.
ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 15455, арк. 10.

*Переформування козацьких полків
на регулярні полки російської армії*

293. 1775 р., грудня 1. – Рапорт генерал-майора І. Туркіна до генерал-фельдмаршала П. Румянцева-Задунайського про добір офіцерів для трьох компанійських полків, які, за його наказом, переформовуються на регулярні “... по образу Чугуєвських казачьих ...”.
ЦДІАК України, ф. 246, оп. 1, спр. 613, арк. 8.

*Військо Запорозьке Низове
(Запорозька Січ)*

294. 1709 р., травня 26. – Грамота російського царя Петра I гетьманові І. Скоропадському про розшук і покарання запорозьких козаків, які воювали на боці гетьмана І. Мазепи і шведського короля Карла XII.
ЦДІАК України, ф. 229, оп. 1, спр. 1, арк. 2–6 зв.

295. 1731 р., серпня 26. – Лист командувача російськими військами в Україні Й. Вейсбаха до кошового отамана І. Малашевича про можливість за певних умов переходу Війська Запорозького під протекцію Росії.
ЦДІАК України, ф. 229, оп. 1, спр. 1, арк. 16–16 зв.
296. 1734 р., квітня 23. – Лист гетьмана в екзилі П. Орлика кошовому отаманові Війська Запорозького Низового про недоцільність переходу Війська під російський протекторат.
ЦДІАК України, ф. 229, оп. 1, спр. 1, арк. 20–26 зв.
297. 1734 р., [травня 8]. – Лист кошового отамана Війська Запорозького І. Малашевича гетьманові в екзилі П. Орлику про причини прийняття Військом російського протекторату.
ЦДІАК України, ф. 229, оп. 1, спр. 1, арк. 27–28.
298. 1755 р., листопада 23. – Відомість про склад кошової та місцевої адміністрації Війська Запорозького.
ЦДІАК України, ф. 229, оп. 1, спр. 28, арк. 4–5.
299. 1759 р., жовтня 27. – Таємний указ Сенату гетьманові графу К. Розумовському про заборону Війську Запорозькому Низовому утворювати на своїй території самостійну єпископію.
ЦДІАК України, ф. 229, оп. 1, спр. 68, арк. 3–4.
300. 1763 р., вересня 3. – Відношення головного командира Новоросійської губернії, генерал-поручика О. Мельгунова кошовому отаманові Війська Запорозького про встановлення нових кордонів між губернією і Військом.
ЦДІАК України, ф. 229, оп. 1, спр. 151, арк. 1 а–1 а зв., 7.
301. 1764 р., травня 28. – Таємний указ Сенату гетьманові графу К. Розумовському про відстрочку перенесення Запорозької Січі на нове місце.
ЦДІАК України, ф. 269, оп. 1, спр. 4262, арк. 1.
302. 1765 р., вересня 4. – Лист кошового отамана П. Калнишевського до військового судді П. Головатого про хід переговорів у російських верховних органах щодо повернення Війську Запорозькому земель, відібраних під поселення Нової Сербії, Слобідського полку, Слов'яносербії й ін., та про зволікання російських сановників у вирішенні цього питання.
ЦДІАК України, ф. 229, оп. 1, спр. 175, арк. 150–152.
303. 1767 р., липень. – Депутатський наказ Війська Запорозького Низового військовим депутатам у Законодавчій комісії Павлу Головатому та Мойсееві Скапі (з підписами старшини і козаків за куренями).
ЦДІАК України, ф. 229, оп. 1, спр. 201, арк. 169–180.
304. 1769 р., серпня 23. – Лист головнокомандувача російського війська П. Румянцева до кошового отамана П. Калнишевського з подякою запорожцям за перемогу поблизу Очакова під час російсько-турецької війни 1768–1774 рр.
ЦДІАК України, ф. 229, оп. 1, спр. 247, арк. 173–173 зв.
305. 1772 р., квітня 15. – Лист Г. Потьомкіна до кошового отамана П. Калнишевського з проханням прийняти його у козаки Кушівського куреня.
ЦДІАК України, ф. 229, оп. 1, спр. 283, арк. 26.
306. 1772 р., вересня 30. – Лист Коша до князя В. Долгорукова з протестом проти незаконного заселення російською владою земель Війська Запорозького Низового.
ЦДІАК України, ф. 229, оп. 1, спр. 319, арк. 2–2 зв.

307. 1773 р., серпня 20. – Атестат, виданий Кошем Війська Запорозького Низового козакові Кисляківського куреня М. Чабану – члену запорозької флотилії, учасникові переможних боїв з турецьким флотом, у т. ч. 8 червня 1769 рр.
ЦДІАК України, ф. 229, оп. 1, спр. 232, арк. 129–130.
308. 1775 р., серпня 3. – Указ Катерини II про ліквідацію Запорозької Січі.
ЦДІАК України, ф. 220, оп. 1, спр. 630, арк. 1–2 зв.
309. 1776 р., листопада 11. – Ордер генерал-поручика О. Прозоровського підполковнику Норову про поселення запорожців на підконтрольній туркам і татарам території та про встановлення нагляду над ними.
ЦДІАК України, ф. 229, оп. 1, спр. 365, арк. 122–122 зв.

Слобідська Україна

310. 1733 р., квітня 10. – Указ імператриці Анни Іоаннівни генерал-лейтенанту князю О. Шаховському щодо проведення змін в організації війська і судочинства в полках Слобідської України.
ЦДІАК України, ф. 1780, оп. 1, спр. 21, арк. 1–1 зв.
311. 1747 р., лютого 28. – Оприділення, за указом Військової Колегії від 13 лютого 1747 р., старшини Охтирського слобідського полку про доведення кількості сотників у полку до норми слобідських полків (2 сотника на 100 козаків), визначеної указом 1733 р. імператриці Анни Іоаннівни.
ЦДІАК України, ф. 1721, оп. 1, спр. 148, арк. 27–31 зв.
312. 1742 р., травень. – Чолобитна в Сенат слобідського полковника О. Данилевського із старшиною з проханням скасувати зміни, запроваджені у Слобідській Україні в царювання імператриці Анни Іоаннівни, зокрема, ліквідувати сформований із слобідського козацтва Слобідський драгунський полк регулярної служби.
ЦДІАК України, ф. 1780, оп. 1, спр. 18, арк. 2–6 зв.
313. 1754 р., листопада 2. – Рапорт бригадира С. Ушакова до генерал-аншефа П. Салтикова про розташування Рязанського драгунського полку його бригади на зимовий постій й утримання його в Харківському і Охтирському полках.
ЦДІАК України, ф. 761, оп. 2, спр. 39, арк. 599–602.
314. 1757 р., березня 22. – Відомість про особовий склад Харківського полку.
ЦДІАК України, ф. 1725, оп. 1, спр. 392, арк. 60–61.
315. 1765 р., липня 28. – Іменний указ імператриці Катерини II про ліквідацію козацького устрою Слобідської України та про утворення Слобідсько-Української губернії.
ЦДІАК України, ф. 118, оп. 1, спр. 15, арк. 426–432 зв.
316. 1783 р., травня 11. – Указ Канцелярії головної артилерії і фортифікації до генерал-майора Бегічева про ліквідацію, згідно з указом Катерини II від 30 березня 1783 р., фортець у містах Переволочній, Самарі, Ізюмі, Торі та Бахмуті.
ЦДІАК України, ф. 1959, оп. 1, спр. 55, ч. 5, арк. 8–8 зв.

Нова Сербія і Слов'яносербія

317. 1752 р., липня 19. – Указ Генеральної військової канцелярії полтавському та миргородському полковникам і кошовому отаманові Запорозької Січі про від-

ведення земель на території полків і Запорозжя для сербських поселень, висилання звідти українського населення, продаж ним будівель новопоселенцям.
ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 11214, арк. 418–419.

318. 1752 р., жовтня 23. – Указ імператриці Єлизавети Петрівни гетьманові графу К. Розумовському про забезпечення провіантом, фуражем та про тимчасове поселення в Києві сербських офіцерів, які вийшли на поселення в Російську імперію.
ЦДІАК України, ф. 1407, оп. 1, спр. 38, арк. 1.
319. 1753 р., березня 31 – квітня 1. – Постанова Сенату про поселення сербів у Новій Сербії – від р. Бахмата до р. Лугані (на проектній прикордонній лінії з Туреччиною).
РДАДА, ф. 16, спр. 346, арк. 4 зв.–8 зв.
320. 1754 р., липня 21. – Припис віце-губернатора Київської губернії І. Костюріна Київській духовній консисторії про виділення з маєтків київських монастирів 235 підвід з провідниками для перевезення сербів з команд генерал-майорів Прерадовича і Шевича (Слов'яносербія).
ЦДІАК України, ф. 127, оп. 1020, спр. 2438, арк. 1–1 зв., 28.
321. 1755 р., червень. – Донесення Київської канцелярії до Колегії іноземних справ про хід переселення Новослобідського полку із земель, зайнятих під Нову Сербію, на територію Запорозької Січі на річках Дюмоткані, Самоткані та ін.
ЦДІАК України, ф. 59, оп. 1, спр. 2660, арк. 2–3.
322. 1756 р., листопада 23. – Указ гетьмана графа К. Розумовського Генеральній військовій канцелярії про відправлення 1 тис. лівобережних козаків до Нової Сербії замість ландміліцьких полків для несення сторожової служби.
ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 13543, арк. 1 а–1 а зв.
323. 1764 р., березня 22. – Доповідь графа П. Паніна імператриці Катерині II про перейменування Нової Сербії в Катерининську провінцію, з поміткою Катерини II: “Називати Новоросійська губернія”.
РДАДА, ф. 248, оп. 67, спр. 5974, арк. 77 зв.
324. 1767 р., квітня 22. – Представлення однодворців слободи Старовірівки, поселеної вздовж Української лінії Катерининської провінції Новоросійської губернії, до Уложеної комісії про неможливість платити велике подушне.
РДАДА, ф. 342, оп. 1, спр. 109, ч. 12, арк. 151.

VI. Остаточна ліквідація автономії України

325. 1764 р., листопада 16. – Указ імператриці Катерини II Сенатові про відставку гетьмана К. Розумовського.
ЦДІАК України, ф. 269, оп. 1, спр. 4265, арк. 1–1 зв.
326. 1764 р., листопада 17. – Повідомлення графа К. Розумовського головному командирові Малої Росії П. Румянцеву про свою “добровільну” відставку з гетьманства і передання новопризначеному головному командирові гетьманської Похідної канцелярії.
ЦДІАК України, ф. 763, оп. 1, спр. 2, арк. 2–2 зв.
327. 1764 р., листопада 10. – Указ імператриці Катерини II про ліквідацію в Україні гетьманського правління та утворення для управління Україною Малоросійської колегії на чолі з П. Румянцевим.
РДАДА, ф. 13, оп. 1, спр. 62, арк. 1.

328. 1767 р. — Наказ депутату Уложенної комісії бунчуковому товаришу В. Борковському від шляхетства Стародубського повіту про зрівняння в правах і привілеях малоросійського і російського шляхетства.
РДАДА, ф. 13, оп. 1, спр. 83, арк. 24.
329. 1767 р., серпня 2. — Указ Малоросійської колегії про утворення, згідно з указом Сенату, військового суду для покарання 36 виборців Ніжинського і Батуринаського судових повітів, які, всупереч наказу президента Малоросійської колегії П. Румянцева, обрали депутатом до Законодавчої комісії уложення не земського суддю Селецького, а підкоморія Долнинського.
ЦДІАК України, ф. 51, оп. 1, спр. 127, арк. 4–7 зв.
330. [2-а половина 1760-х рр.] — Думки малоросійського генерал-губернатора генерал-аншефа П. Румянцева з приводу обмеження вільного переміщення українців територією України.
РДАДА, ф. 13, спр. 73, арк. 1–5 зв.
331. [2-а половина 1760-х рр.] — Записка малоросійського генерал-губернатора генерал-аншефа графа П. Румянцева “Деякі примітки, які Малої Росії стосуються”.
РДАДА, ф. 13, спр. 74, арк. 1–5 зв.
332. 1771 р., жовтня 14. — Рапорт Малоросійській колегії імператриці Катерині II про заходи на виконання указу стосовно забезпечення сприятливих умов для закупівлі пруськими військовими командами коней в Україні.
РДАДА, ф. 13, спр. 85, арк. 3–3 зв.
333. 1774 р., липня 30. — Грамота про пожалування київському полковому судді С. Барановському за його службу 34 дворів у селах Качалівці й Омелянівці Київського полку та 6 дворів у с. Шкуратах Лубенського полку.
РДАДА, ф. 342, оп. 1, кн. 2, арк. 18–19.
334. 1777 р., лютого 18. — Паспорт генерал-майора графа А. Розумовського на проїзд як повноважного посла до неаполітанського короля.
РДАДА, ф. 15, оп. 1, спр. 456, арк. 1.
335. [1779 р.] — Анонімні “Роздуми про Нову Росію”.
РДАДА, ф. 16, оп. 1, спр. 797, ч. 3, арк. 312.
336. 1781 р., січень. — Акт про розмежування прикордонних земель між Новоросійською губернією і Правобережною Україною.
РДАДА, ф. 10, оп. 3, спр. 509.
337. Не пізніше 1782 р., жовтня 31. — Відомість кріпаків Чернігівського повіту.
ЦДІАК України, ф. 1508, оп. 1, спр. 19, арк. 1.
338. 1784 р. — Відомості про кількість мешканців Катеринославського намісництва.
РДАДА, ф. 16, спр. 799, ч. 1, арк. 71–71 зв.
339. 1787 р, червня 3. — Записка імператриці Катерини II князю Г. Потьомкіну-Таврійському про прийом однодворців, поселених уздовж колишньої Української лінії, на козацьку службу за прикладом Донського Війська, і про прощення втікачів з дозволом їм селитися на Катеринославщині.
РДАДА, ф. 16, оп. 1, спр. 798, арк. 186.
340. 1788 р. — Справа про нагородження медалями нижчих чинів української кінноти.
РДАДА, ф. 10, оп. 3, спр. 269.

341. 1788 р. — Власноручні нотатки графа А. Безбородька щодо проекту надвірного радника Капніста про набір у Малоросії “охочих козаків”.
РДАДА, ф. 10, оп. 3, спр. 56, арк. 10.
342. 1794 р, жовтня 4. — Лист статс-секретаря Д. Трощинського обер-гофмаршалу двору Г. Орлову про прилаштування двох синів померлого катеринославського поміщика майора Чуйкевича і двох синів київського поміщика майора Юзефовича при дворі її імператорської величності пажами.
РДАДА, ф. 10, оп. 1, спр. 680, ч. 1, арк. 118.
343. Кінець XVIII ст. — Власноручна записка князя А. Безбородька “Про розмежування губерній”.
РДАДА, ф. 16, оп. 1, спр. 376, арк. 2 зв.—3.

VII. Київ

344. 1544–1569 рр. — Збірник привілеїв великих князів литовських та польських королів магістратові м. Києва.
ЦДІАК України, ф. 62, оп. 1, спр. 1.
345. 1671 р., березня 28. — Універсал гетьмана Д. Ігнатовича про надання київському Братському монастиреві права варити мед задля фінансування Києво-Могилянського колегіуму.
ЦДІАК України, ф. 220, оп. 1, спр. 186, арк. 1.
346. 1677 р., січня 18. — Указ московського царя Федора Олексійовича київському воєводі А. Головіну про звільнення міщан від надання підвід; про заборону воєводі втручатися у справи Київського магістрату і розміщувати урядовців на постій на Подолі; про заборону “ратним людям” користуватися міськими угіддями і місцями риболовлі.
ЦДІАК України, ф. 221, оп. 1, спр. 198, арк. 1–5.
347. 1705 р., квітня 25. — Універсал гетьмана І. Мазепи про надання Київському магістратові дозволу на збирання побережного мита для ремонту ратуші.
ЦДІАК України, ф. 220, оп. 1, спр. 239, арк. 1.
348. 1709 р., січня 28. — Універсал гетьмана І. Скоропадського про заборону київським козакам порушувати пропінанцію Київського магістрату.
ЦДІАК України, ф. 220, оп. 1, спр. 249, арк. 1.
349. 1731 р., липня 20. — Універсал гетьмана Д. Апостола про підтвердження повноважень Д. Полоцького як київського війта.
ЦДІАК України, ф. 220, оп. 1, спр. 320, арк. 1.
350. 1733 р., лютого 16. — Указ імператриці Анни Іоаннівни гетьманові Д. Апостолу про розгляд разом з київським генерал-губернатором М. Шереметєвим земельних спорів між київським магістратом і місцевими монастирями.
ЦДІАК України, ф. 220, оп. 1, спр. 323, арк. 1.
351. 1740 р., лютого 5. — Наказ генерал-фельдмаршала Б.-Х. фон Мініха офіцерам російської армії про заборону їх самовільного розквартирування в будинках київського війта, бурмистрів й райців на Подолі.
ЦДІАК України, ф. 220, оп. 1, спр. 339, арк. 1.

352. 1742 р., вересня 19. – Розпорядження київського генерал-губернатора М. Леонтьєва про звільнення членів Київського магістрату від військових постів і постачання взимку провіанту військовим частинам.
ЦДІАК України, ф. 220, оп. 1, спр. 343, арк. 1.
353. 1743 р., жовтня 24. – Жалувана підтверджувальна грамота м. Києву імператриці Єлизавети Петрівни з підписами сенаторів на права і привілеї, пожалувані місту Петром I у 1710 р.
РДАДА, ф. 154, оп. 1, спр. 51, арк. 1.
354. 1752 р., січня 9. – Указ імператриці Єлизавети Петрівни гетьманові графу К. Розумовському про збереження за ним права затверджувати обраного київськими міщанами війта перед поданням кандидатури на затвердження до Сенату.
ЦДІАК України, ф. 1407, оп. 1, спр. 28, арк. 1.
355. 1763 р. – Власноручний указ імператриці Катерини II про привілеї міста Києва.
РДАДА, ф. 13, оп. 1, спр. 59, арк. 35.
356. 1767 р., травня 25. – Наказ міщан і жителів м. Києва обраному ними депутату в Уложенну комісію бурмистру І. Гудиму з проханням зберегти в Києві магдебурзьке право і сприяти розвитку торгівлі з іноземними державами.
РДАДА, ф. 342, оп. 1, спр. 109, арк. 19 зв.–23 зв.
357. 1801 р., грудня 29. – Жалувана грамота імператора Олександра I м. Києву з підтвердженням колишніх прав і вольностей.
РДАДА, ф. 154, оп. 3, спр. 136, арк. 1.

VIII. Культура, освіта, наука

358. 1649 р., травня 14. – Грамота царя Олексія Михайловича київському митрополиту Сильвестру Косову про направлення до Москви іноків А. Сатановського і Дамаскіна для “справки” Біблії.
РДАДА, ф. 124, оп. 1, 1649 р., спр. 1, арк. 1–3.
359. 1649 р., червня 27. – Відписка путивльського воєводи Н. Плещеева до Посольського приказу зі звісткою про приїзд у Путивль старців А. Сатановського і Є. Славинецького.
РДАДА, ф. 124, оп. 1, 1649 р. спр. 1, арк. 1–4.
360. 1685 р. – Курс лекцій, прочитаних у Києво-Могилянському колегіумі (логіка, філософія, фізика).
ЦДІАК України, ф. 222, оп. 2, спр. 18 а.
361. 1693 р., листопада 1. – Запис про умови підяду, взятого майстром О. Старцевим 1690 р., на будівництво двох церков у київських монастирях – Братському і Микільському.
РДАДА, ф. 210, Моск. стил, оп. 9, спр. 956, арк. 267–273.
362. 1693 р., липня 4. – Лист гетьмана І. Мазепи царям Івану і Петру Олексійовичам з виразом вдячності за розпорядження відрядити до Києва майстра О. Старцева для завершення розпочатих ним будівельних робіт.
РДАДА, ф. 124, оп. 3, спр. 914, арк. 1.
363. 1694 р., січня 11. – Грамота царів Івана і Петра Олексійовичів про підтвердження, на прохання київського митрополита Варлаама Ясинського та гетьмана І. Ма-

зепи, ігуменові Києво-Братського монастиря Іоасафу Кроковському статуту школи, заснованої митрополитом Петром Могилою.

ЦДІАК України, ф. 220, оп. 1, спр. 220, арк. 1.

364. 1701 р., вересня 26. – Грамота царя Петра I Києво-Могилянському колегіуму про підтвердження його прав і привілеїв та надання статусу Академії.

ЦДІАК України, ф. 220, оп. 1, спр. 234, арк. 1.

365. 1731–1759 рр. – Про методи викладання богослів'я в Києво-Могилянській академії, порядок викладання в школах Академії, про обов'язки вчителів.

ІР НБУ ім. В. І. Вернадського, ф. VIII, 1595.

366. 1736 р., листопада 16. – Оприділення щодо розподілу наук у Києво-Могилянській академії: хто які викладає, функції ректора і президента Академії.

ІР НБУ ім. В. І. Вернадського, ф. ДА, № 5.

367. 1740 р. – Відомості з історії існування латинської та елліно-грецької шкіл в Києво-Могилянській академії.

ІР НБУ ім. В. І. Вернадського, ф. 160 (КМА).

368. 1743 р., червня 2. – Список малолітніх українських співаків імператорського двору, складений в Генеральній військовій канцелярії з метою, згідно з указом Сенату, звільнення родин цих співаків від податків і військових постойв на час їхньої служби при дворі. Під № 7 згадується Г. Сковорода.

ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 8514, арк. 3.

369. 1750 р. травня 30. – Атестат, виданий префектом Києво-Могилянської академії Г. Кониським учневі класу піітики Ф. Смілянському.

ІР НБУ ім. В. І. Вернадського, ф. 160, 2966.

370. 1751 р., листопада 28. – Рапорт начальника Канцелярії від будівництва Ф. Фермора і архітектора І. Мічуріна імператриці Єлизаветі Петрівні про отримання з Києва звістки про закінчення будівництва стін і склепінь церкви Андрія Первозванного, спроектованої архітектором В. Растреллі.

РДАДА, ф. 18, оп. 1, спр. 127, арк. 384.

371. 1755 р., лютого 7. – Ордер гетьмана графа К. Розумовського до Генеральної військової канцелярії про внесення С. Бортнянського до козацького компуту Глухівської сотні Ніжинського полку.

ЦДІАК України, ф. 269, оп. 1, спр. 1758, арк. 1–1 зв.

372. [1765 р.] – Доповідь начальника Канцелярії від будівництва І. Бецького імператриці Катерині II про стан церкви Андрія Первозванного і палацових будівель у Києві.

РДАДА, ф. 14, спр. 138, арк. 10–10 зв.

373. 1765 р., жовтня 14. – Доповідь київського генерал-губернатора І. Глебова імператриці Катерині II про Києво-Могилянську академію, побажанням додати до неї математичний та медичний факультети.

ЦДІАК України, ф. 59, оп. 1, спр. 4736, арк. 1–6 зв.

374. Б/д – Реєстр студентів (7 філософів та 27 риторів) Київської академії, які висловили бажання навчатися медико-хірургії і одержали на це від Академії відпускні атестати.

ЦДІАК України, ф. 59, оп. 1, спр. 5859, арк. 1–1 зв.

375. Не раніше 1765 р. – Березовський Максим. Не отвержи мене во время старости...
Духовний концерт. Рукопис.
ЦДАМЛМ України, ф. 441, спр. 907.
376. 1768 р., липня 7. – Донесення Г. Сковороди губернатору Слобідсько-Української
губернії Є. Щербиніну з проханням прийняти його на посаду вчителя катехізису
в додаткові класи Харківського колегіуму.
ЦДІАК України, ф. 1710, оп. 2, спр. 487, арк. 1.
377. 1780 р. – Список півчих-українців, які перебували на службі у князя Г. Потьом-
кіна.
РДАДА, ф. 17, спр. 285, арк. 148.
378. 1787 р., березня 15. – Грамота Катерини II про виділення коштів на утримання
Київської академії, відкриття при ній цивільної друкарні в Києво-Печерській
лаврі та дозвіл на вступ кращих учнів Академії до університетів, направлення
їх на навчання за кордон.
ЦДІАК України, ф. 220, оп. 1, спр. 556, арк. 1.
379. [1801 р.] – Аттестат, виданий керуючим Придворною капелюю Д. Бортнянським
колишньому півчому-українцю Д. Головачевському і доданий до звернення ос-
таннього до імператора Павла I.
РДАДА, ф. 1239, спр. 56294, арк. 2.
380. 1801 р., березня 1. – Доповідь керуючого Придворною капелюю Д. Бортнян-
ського імператору Павлу I, подана через генерал-прокурора П. Обольянінова,
про необхідність набрати в Україні нових півчих замість “спавших с голоса”.
РДАДА, ф. 1239, спр. 56295, арк. 2–2 зв.
381. 1813 р. – Максим Березовський. Отче наш (“Unser Fater”). Духовний концерт.
Партитура. Лейпціг.
ЦДАМЛМ України, ф. 441, спр. 292.
- * * *
382. Кінець XV ст. – Патерик Києво-Печерський.
РДАДА, ф. 201, оп. 1, спр. 69.
383. 1574 р., лютого 15. – Апостол. Львів, друкарня І. Федорова.
РДАДА. Бібліотека. СПК. 5.
384. 1581 р., березня 12. – Библия, сирѣч книги ветхаго и новаго завѣта по языку
словенску. Остріг, друкарня І. Федорова.
РДАДА. Бібліотека. СПК. 2919.
385. 1591 р. – Аделфотис. Грамматика доброглаголиваго еллинословенскаго языка.
Львів, друкарня братства.
РДАДА. Бібліотека. БМСТ/ін. 290.
386. 1627 р., серпня 12. – Беринда Памва. Лексикон славенороскскій. Київ, друкарня
Києво-Печерської лаври.
РДАДА. Бібліотека. СПК. 898–900.
387. 1628 р. – Євангеліє. Москва.
ЦДІАК України, ф. 739, оп. 1, спр. 37.
388. 1636 р., серпня 20. – [Євангеліє]. Євангеліон сиріч благовістіє ... євангелістів.
Благословінням святих патріархів і превелебного кір Петра Могили, митропо-

лита православного; сумлінням братства ставропігійного храму Успіння Пресвятої Богородиці. Львів, друкарня братства.

ЦДІАК України, ф. 739, оп. 1, спр. 43.

389. 1638 р. – Грамматіки или писменница языка словенскаго тцателем въкратцѣ издана. Кременець.

РДАДА. Бібліотека. БМСТ/СПК. 140.

390. 1642 р. – Псалтир. Львів, друкарня М. Сльозки.

РДАДА. Бібліотека. СПК. 854.

391. 1644 р. – [Mohila Piotr]. Кітосъ або камієн з просу ... przez Evzebia Pimina. Київ, друкарня Києво-Печерської лаври.

РДАДА. Бібліотека. БМСТ/ін. 2544–2546.

392. 1648 р. – Смотрицький Мелетій. Грамматика. Москва.

РДАДА. Бібліотека. БМСТ/СПК. 144.

393. 1680 р. – Гізель Інокентій. Синопис. Київ, друкарня Києво-Печерської лаври.

ЦДІАК України, ф. 739, оп. 1, спр. 50.

394. 1683 р., грудня 22. – Baranowicz Lazarz. Carica nieba i ziemie preczistaya diewa Marija. Чернігів.

РДАДА. Бібліотека. СПК. 1097.

395. 1696 р., квітня 25. – Туптало Дмитрій (Ростовский). Руно орошенное. Чернігів.

РДАДА. Бібліотека. СПК. 485.

396. 1741–1743 рр. – Маркович Яків. Щоденник. [Автограф].

ЦДІАК України, ф. 228, оп. 1, спр. 345, арк. 1–165.

397. 1735 р. – Євангеліє. Москва.

Використано оклад більш раннього періоду: на ньому є дарчий напис 1697 р. ігумені Марії Магдалени (матері гетьмана І. Мазепи) храмові Покрови Печерського дівочого монастиря.

ЦДІАК України, ф. 739, оп. 1, спр. 159.

398. [1757 р.] – Туптало Дмитрій (Ростовський). Списки з “Літопису келейного...” і “Літопису домового...”.

ЦДІАК України, ф. 228, оп. 1, спр. 107, 106.

399. 1777 р. – Рубан Василь Григорович. “Краткая летопись Малыя России”. СПб, друкарня “Артилерійського і інженерного шляхетного кадетського корпусу”.

ЦДІАК України, ф. 739, оп. 1, спр. 423.

400. 1773 р. – Літопис Григорія Граб'янки. Копія.

ЦДІАК України, ф. 222, оп. 2, спр. 12-б.

401. Остання чверть XVIII ст. – Публіцистична поема “Разговор Великой России с Малой Россией”.

ЦДІАК України, ф. 222, оп. 1, спр. 12-б, арк. 223–243.

402. 1776 р., 1780 р. – Сковорода Григорій. “Израильській змії, или Картина, нареченная: День. Схожа на Икону, называемую Емински: Пьстунъ Алкивиадовъ. И на Египетскую леводеву: Свинксъ”.

ЦДІАК України, ф. 2168, оп. 1, спр. 294.

ІХ. Картографічні матеріали

403. XVII ст. – План м. Києва та течії р. Дніпро. Рукописи.
РДАДА, ф. 192, оп. 1, Київ. губ., № 7, арк. 1.
404. XVII ст. – План володінь Кочубеїв у Трубчевському повіті.
РДАДА, ф. 1445, оп. 1, спр. 478.
405. 1672 р. – План частини Червоної площі і вулиць Ільїнки та Маросейки з позначенням Малоросійського двору.
РДАДА, ф. 210, Моск. стил, стовб. 482, арк. 38–39.
406. [1709 р.] – Креслення та опис містам від Києва до турецького і польського кордонів.
РДАДА, ф. 1445, оп. 1, № 3, ч. 1–2.
407. 1709 р., березня 4. – “Карта, представляющая часть Малороссии, с означением селений и городов, в коих квартировали российские войска”.
РДАДА, ф. 1445, оп. 1, Слобідсько-Укр. губ., № 6, ч. 1–2.
408. 1715–1720 рр. – План м. Переяслава, де в 1654 р. відбулася Переяславська рада.
ЦДІАК України, ф. 221, оп. 1, спр. 261.
409. [1721 р. жовтня 31]. – Карта меж Охтирського, Харківського слобідських і Полтавського полків з зазначенням місць спорудження фортець.
РДАДА, ф. 248, оп. 160, № 17, арк. 1.
410. 1732 р. лютого 29. – План фортеці на Українській лінії. Типовий проект.
РДАДА, ф. 248, оп. 160, № 47, арк. 1.
411. 1736 р. – План господарського двору рангового маєтку чернігівських полковників у містечку Городні.
ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 5615, арк. 20.
412. [1736 р.]. – Карта воєнних дій російської армії на Дону і Дніпрі в 1736 р.
РДАДА, ф. 192, оп. 1, Війни Росії і Туреччини, № 13, ч. 1-2.
413. [1744 р.] – Україна – козацька держава. Карта.
ЦДІАК України, ф. 739, оп. 1, спр. 179, арк. 91.
414. 1754 р., липня 11. – План і фасад одноповерхового дерев'яного на кам'яному фундаменті губернаторського будинку в м. Києві. Проект.
РДАДА, ф. 248, оп. 160, № 551, арк. 1.
415. 1755 р., квітня 10. – План земельних ділянок відомства кінних заводів лейб-кірасирського полку і вдови сотника Гулакової в м. Переяславі Київської губ., з планом, фасадом і розрізами кам'яного двоповерхового будинку на 1-й ділянці.
РДАДА, ф. 248, оп. 160, № 502, арк. 1.
416. 1758 р., [грудня 8]. – План полкової слободи 1-ї роти Слов'яносербського гусарського полку генерал-майора Прерадовича в Срібнянському шанці на р. Сіверському Дінці в Слов'яносербії.
РДАДА, ф. 248, оп. 160, № 437, арк. 1.
417. [1761 р., лютого 8]. – План частини Києво-Печерської та Старокиївської фортець з виноградниками та околицями в Києві.
РДАДА, ф. 248, оп. 160, № 581, арк. 1.

418. 1769 р. – План м. Лубни.
ЦДІАК України, ф. 54, оп. 1, спр. 874.
419. [1774 р.] – План Миропільського і Суджанського повітів Слобідсько-Української губернії (з зазначенням козацьких і російських сіл).
РДАДА, ф. 248, оп. 160, № 713, арк. 1.
420. 1778 р. – Карта Азовської і Новоросійської губерній.
РДАДА, ф. 192, оп. 1, Катериносл. губ., № 4.
421. [1789 р.] – Карта Золотоніського, Миргородського і Хорольського повітів Київської губернії.
РДАДА, ф. 248, № 991, арк. 1.
422. 1792 р. – Карта Новгород-Сіверського намісництва.
ЦДІАК України, ф. 193, оп. 3, спр. 83, арк. 21.
423. [1795 р., лютого 27]. – План і фасад кам'яної будівлі, призначеної для хлібного магазину. Типовий проект для міст Валки і Суми.
РДАДА, ф. 248, № 1131, арк. 1.
424. 1797 р., лютого 25. – Карта Слобідсько-Української губернії (з зазначенням кордонів губернії 1765 р.).
РДАДА, ф. 248, № 1378, арк. 1.
425. Карта Центральної України. Публікація середини XVIII ст.
ЦДІАК України, ф. 2168, оп. 2, спр. 53.
- * * *
426. 1672 р. – Печатка Малоросійського приказу.
Из “Титулярника”. Літографія.
РДАДА. Ілл. ОФР, 65843, арк. 4.
427. 1758 р. – Герб Лубенського полку.
ЦДІАК України, ф. 51, оп. 1, спр. 1825, арк. 5.
428. 1758 р. – “Національний герб” Війська Запорозького (Гетьманської України).
ЦДІАК України, ф. 51, оп. 1, спр. 1825, арк.
429. 1767 р. – Печатка Війська Запорозького.
ЦДІАК України, ф. 229, оп. 1, спр. 166, арк. 20.
430. 1782 р. – Герби міст Новгород-Сіверського намісництва. Описи і зображення.
ЦДІАК України, ф. 736, оп. 1, спр. 11.
431. 1787 р. – Географічний опис Київського намісництва.
ЦДІАК України, ф. 193, оп. 2, спр. 303.
432. 1792 р. – Зображення козака.
ЦДІАК України, ф. 203, оп. 2, спр. 1, арк. 10 зв.

Я. О. ЧЕПУРЕНКО

ФОРМУВАННЯ ПРЕЗИДЕНТСЬКИХ АРХІВІВ У КРАЇНАХ СНД

З розпадом СРСР та створенням Співдружності Незалежних Держав (СНД) для колишніх радянських республік розпочався новий історичний етап, пов'язаний зі зміною конституційного ладу та запровадженням в новопосталих незалежних державах посади президента. Відбулися зміни і в організації архівної справи; з'явилися нові для цих країн установи – “архів президента”, “президентські бібліотечно-архівні колекції”. У світі існує практика формування й розвитку таких утворень, але кожна країна обирає свій шлях, свою форму їх організації. Ця форма залежить від традицій, що побутують в архівній практиці тієї чи іншої держави. Пострадянські країни цікаві в практиці формування президентських архівів, оскільки вони є прикладом того, як ця структура організовується разом із запровадженням посади президента. Протягом десяти років у цих країнах тривав процес становлення президентських архівів. Шляхи створення та форми їх організації різняться, але водночас їх зближує єдина мета – збереження документальної спадщини президента країни, розкриття процесів, пов'язаних зі становленням інституту президентства, створенням особових фондів діячів органів державної влади.

Архів Президента Російської Федерації було засновано відповідно до Указу Президента Російської Федерації (далі замість назви “Російська Федерація” вживатиметься абревіатура – РФ) від 31 грудня 1991 р.¹ У нормативному акті зазначалося: “Створити Архів Президента Російської Федерації, включити його до складу Адміністрації Президента Російської Федерації. Передати Архіву Президента Російської Федерації документи, необхідні в діяльності Президента Російської Федерації та його Адміністрації, які раніше належали Архіву Президента СРСР”. З метою визначення переліку документів Архіву створювалася “Комісія з визначення переліку документів Архіву Президента Російської Федерації”, до складу якої увійшли провідні вчені, архівісти².

17 лютого 1992 р. Розпорядженням Президента РФ було затверджено “Положення про Архів Президента Російської Федерації”³. Згідно з ним цей спеціальний архів здійснює зберігання архівних документів Президента РФ та інших фондоутворювачів, перелік яких визначається безпосередньо Президентом. Під контролем керівництва Секретаріату Президента в структурі архіву функціонує Особовий сектор, який здійснює ведення поточного діловодства, а також зберігання документів Президента. Основними завданнями Архіву згідно з Положенням визначалися:

© Я. О. Чепуренко, 2003

збереження та облік матеріалів (в особовому секторі – також ведення поточного діловодства); дотримання режиму таємності в роботі з документами, які містять державну та службову таємницю, і виділення їх у окреме діловодство; науково-технічне опрацювання архівних матеріалів; організація страхового фонду копій документів; створення внутрішньої автоматизованої системи для забезпечення виконання довідково-інформаційної роботи за завданнями Президента РФ, керівника Адміністрації Президента РФ та керівництва Секретаріату Президента РФ; інформаційно-аналітична робота з фондами Архіву за завданнями Президента РФ, керівника Адміністрації Президента РФ, керівництва Секретаріату Президента РФ⁴.

У березні 1994 р. було видано Розпорядження Президента РФ, яким “Положення про Архів Президента Російської Федерації” дещо уточнювалося, а також конкретизувався склад його документів. Згідно з цим нормативним актом до складу Архіву Президента РФ віднесено: закінчені діловодні справи та документи постійного та довготривалого зберігання, утворені в результаті діяльності Президента РФ та структурних підрозділів його Адміністрації; документи, які утворилися в результаті діяльності Президента СРСР та його апарату; документи скасованих вищих органів виконавчої влади СРСР та вищих органів КПРС; документи, утворені в результаті діяльності вищих державних та партійних діячів СРСР; страховий фонд та фонд документів на мікроносіях; науково-довідковий апарат, який розкриває склад і зміст документів Архіву; службові інформаційні, довідкові та інші друковані видання, що доповнюють документи Архіву⁵.

Затверджене Розпорядженням Президента РФ Положення значно розширювало завдання та функції Архіву щодо формування архівного фонду та зберігання документів⁶. Основними завданнями визначалися: комплектування Архіву Президента РФ документами, утвореними в результаті діяльності Президента РФ та структурних підрозділів його Адміністрації; облік та забезпечення зберігання документів; дотримання режиму секретності в роботі з документами, які містять державну та службову таємницю; проведення науково-технічного опрацювання архівних документів, створення та вдосконалення науково-довідкового апарату до документаційного фонду; організація використання документів Архіву; розроблення та розвиток автоматизованої бази даних до документів. Функціонально Архів забезпечує комплектування документаційного фонду, облік та зберігання документів, створення їх страхових копій, використання документів відповідно до законодавства РФ, а також здійснює наукову, методичну та видавничу діяльність.

Функція комплектування документаційного фонду забезпечується шляхом прийому документів від структурних підрозділів Адміністрації Президента РФ на постійне та довгострокове зберігання. Однією з основних функцій Архіву є організація зберігання документаційного фонду. Вона реалізується такими заходами: організація обліку архівних документів відповідно до встановленого порядку; проведення систематичної перевірки наявності документів архівного фонду та їх фізичного стану; створення та зберігання страхового фонду архівних документів.

Відповідно до законодавства РФ Архів Президента забезпечує дотримання особливого режиму зберігання, обліку та використання документів, які містять відомості, що становлять державну, службову та приватну таємниці. На архів також покладено функцію з представлення у встановленому порядку пропозицій щодо зняття грифу таємності з архівних матеріалів документаційного фонду. До функцій Архіву Президента РФ належить також нормативно-методичне забезпечення організації документації Адміністрації Президента РФ. На реалізацію наукової та інформаційно-аналітичної функцій Архів Президента РФ здійснює систематизацію архівних документів, формування справ та їх наукове описування; формує науково-довідковий апарат до документаційного фонду; проводить аналітичну роботу з документами, які зберігаються, інформує Президента РФ, його першого помічника, зав. канцелярією, керівництво та відповідні служби Адміністрації Президента РФ про склад і зміст документів, готує по них інформаційно-аналітичні та довідкові матеріали. З перших днів існування Архів Президента РФ здійснює інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності глави держави, його адміністрації та вищих органів державної влади. “Під час роботи з підготовки візитів Президента РФ, його поїздок по країні, а також при підготовці зустрічей та виступів Архів Президента РФ проводить виявлення та підбір архівних документів з конкретних тем. Зокрема, були підготовлені та передані у ході зарубіжних візитів копії документів з історії радянсько-польських відносин та трагедії в Катині, інциденту зі збитим над о. Сахалін корейським літаком та інші. За зверненнями глав інших держав з метою всебічного вивчення та об’єктивного висвітлення історичних фактів, передано копії документів про радянсько-американське співробітництво в роки Другої світової війни, Корейську війну 1950–1953 рр., угорські події 1956 року, події в Чехословаччині в 1968 році, шведського дипломата Рауля Валленберга, Лі Харві Освальда та реакцію радянської сторони на вбивство президента США Джона Кеннеді та інші”⁷.

Щодо реалізації функції використання документаційного фонду в Положенні зазначається, що Архів Президента РФ надає в установленому порядку документи в тимчасове користування, а також проводить виявлення, підбір та копіювання документів відповідно до запитів, що надходять з дорученнями Керівника Адміністрації Президента РФ, першого помічника Президента РФ, завідуючого Канцелярією Президента РФ. Оскільки Архів є спеціалізованим підрозділом Адміністрації Президента РФ, то процес використання документаційного фонду має свої особливості. Цей Архів не є публічним архівом, проте тут постійно працюють дослідники. Так, з 1995 р. до 2000 р. документи архіву досліджували більш як 400 науковців, у тому числі відомі вчені-історики⁸.

Обмеженість доступу до архівних матеріалів певною мірою компенсує видавничу діяльність Архіву. Ця функція реалізується шляхом наукової підготовки та видання документів з фонду. Так, відповідно до Указу Президента РФ від 25 липня 1994 р. Адміністрацією Президента засновано журнал “Вестник Архива Президента Российской Федерации”⁹. Його основним завданням є “ознайомлення громадян Росії та науковців з не-

відомими та малодоступними раніше документами, що зберігаються в Архіві Президента Російської Федерації”. Сьогодні цей журнал є складовою частиною періодичного видання “Источник”. Велика кількість документів і матеріалів Архіву було використано для підготовки ряду наукових монографій та документальних видань. Серед найбільш фундаментальних – збірники “Атомный проект СССР” (у 2-х томах), “История советской политической цензуры”, “Политбюро и церковь: 1922–1925” (у 2-х томах), “Восточная Европа в документах российских архивов” (у 2-х томах), а також серія документальних збірників під редакцією академіка О. М. Яковлева, видана міжнародним фондом “Демократия”. Багато документів Архіву опубліковано в наукових та науково-популярних історичних виданнях: “Исторический архив”, “Новая и новейшая история”, “Вопросы истории”, “Родина”, “Источник” та інших. Основна мета публікацій – широке ознайомлення наукових кіл з невідомими раніше та малодослідженими фактами вітчизняної історії, об’єктивне висвітлення подій радянської епохи, діяльності окремих державних та громадських діячів¹⁰.

Документальна спадщина Президента СРСР організована як в Архіві Президента РФ, так і в бібліотечно-архівній колекції Міжнародного громадського фонду соціально-економічних та політологічних досліджень (“Горбачев-Фонд”), який було засновано у грудні 1991 р.

Підсумовуючи десятилітню діяльність Фонду, його керівник – екс-Президент СРСР М. Горбачов зазначив: “Ми присутні при зміні епох. Тому ми вирішили продовжити ту інтелектуальну роботу, яка сприяла новому розумінню сучасності та значним змінам у світі, відкрила нові шанси для відносин між країнами і народами. Звідси й девіз нашого Фонду – “До нової цивілізації”. Ми – не урядова, а наукова організація. Ми не маємо реального впливу на політику і не претендуємо на пряму участь у політичних процесах. Мета Фонду – аналіз та дослідження, які мають допомогти Росії вийти з кризи”¹¹. Фонд є міжнародною неурядовою, неприбутковою організацією. Він самостійно визначає шляхи свого розвитку як на території Росії, так і в інших регіонах світу, суворо дотримуючись законодавства країни, де здійснює свою діяльність. Засновниками Фонду були: екс-Президент СРСР М. Горбачов, Міжнародний фонд виживання та розвитку, Зовнішньополітична асоціація, Фонд економічних та соціальних реформ. У діяльності Фонду на добровільних засадах беруть участь юридичні особи та громадяни різних держав.

Фонд має свої філії в різних країнах світу: США, Німеччині, Італії, Нідерландах. Вони становлять самостійні організації, пов’язані з московським Фондом не адміністративно, а на основі спільності мети й завдань. Фонд підтримує зв’язки з багатьма організаціями аналогічного профілю.

Основними завданнями Фонду є: проведення безпосередньо або на контрактній основі досліджень з питань соціальних, економічних та політичних проблем, які характерні для нинішнього етапу російської та світової історії; сприяння використанню наукових знань в інтересах зміцнення моральних, гуманістичних основ в житті людини та суспільства, становлення вчених нового покоління; сприяння поширенню наукових

знань; надання консультаційних послуг, здійснення інформаційної та іншої діяльності, яка відповідає його основним завданням і функціям¹².

Керівництво Фондом здійснює Рада, президентом якої є М. Горбачов, а віце-президентом – І. Вирганська.

Фонду притаманні функції, які в суспільстві традиційно виконують президентські бібліотечно-архівні колекції: історико-меморіальна, наукова, освітня, інформаційна, культурно-просвітницька.

Історико-меморіальна функція “Горбачев-Фонда” реалізується шляхом збирання, наукового опрацювання та введення в освітній та науковий обіг документів і матеріалів, пов’язаних з історичним періодом Перебудови, життям та діяльністю Президента СРСР, його післяпрезидентською громадсько-політичною та науковою діяльністю. Реалізацію цієї функції здійснює Громадсько-політичний центр “Горбачев-Фонда” – структурний підрозділ Фонду, який створено 2000 року. Центр проводить роботу з вивчення та зберігання спадщини епохи Перебудови, організовує обговорення й підтримку ідей та проектів, які сприяють утвердженню позицій громадянського суспільства та демократичних реформ у Росії. До структури Центру входять такі підрозділи: Науково-інформаційний центр (архівно-бібліотечний комплекс та виставкова експозиція), Громадсько-дискусійний центр (представлений “Клубом Раиси Максимовні”), а також постійно діючий семінар “Горбачев-Фонд”.

Науково-інформаційний центр “Горбачев-Фонд” має у своєму складі архів, бібліотеку та виставкову експозицію. Така структура є найхарактернішою для визначення “Горбачев-Фонд” президентською бібліотечно-архівною колекцією. Основа збирання бібліотеки та архіву – матеріали, передані в дар родині Горбачових. Текстові, електронні, аудіовізуальні документи, видання включають документи, що відображають діяльність М. Горбачова як Генерального секретаря ЦК КПРС та Президента СРСР, а також його політичну та громадську роботу в післяпрезидентській період. Спеціальні розділи архіву й бібліотеки присвячені життю та діяльності дружини М. Горбачова – Р. Горбачової. У науково-інформаційному центрі зберігаються також документи і матеріали, створені в процесі функціонування Міжнародного громадського фонду соціально-економічних та політологічних досліджень (“Горбачев-Фонда”). Збирання бібліотеки та архіву – це цінний матеріал (переважно унікальний) для дослідження історичного періоду Перебудови та подій, які відбувалися після нього. Архів постійно поповнюється новими документами і матеріалами. Одне із джерел комплектування – копіювання найважливіших документів, які знаходяться в інших зібраннях (російських державних архівах, архівах колишніх союзних республік, президентських архівах інших країн, наукових установах, приватних зібраннях та ін.)¹³. Інше джерело поповнення архіву – документи з філій Фонду. Так, у березні 2002 р. у Москві відбулося передання частини архіву Санкт-Петербурзького відділення Фонду до архіву “Горбачев-Фонда”. Передані документи стосуються діяльності Санкт-Петербурзького виборчого штабу М. С. Горбачова під час президентської виборчої кампанії 1996 р. Було передано виписки з протоколів виборчих комісій міста й області, агітаційні матеріали, листування

з державними структурами та іншими організаціями, листи, звернення та пропозиції громадян до М. С. Горбачова, публікації в засобах масової інформації за цей час, реєстраційні документи регіонального відділення. Ці матеріали доповняють документаційний фонд бібліотеки й архіву, який розкриває післяпрезидентську діяльність М. С. Горбачова. Основна функція Бібліотеки, яка входить до структури науково-інформаційного центру, – зібрати видання та інші друковані матеріали, видані від 1985 р., які присвячено періоду Перебудови, діяльності М. Горбачова, а також новітньому періоду російської історії в тій її частині, яка входить до кола дослідницьких інтересів “Горбачев-Фонда”¹⁴.

Бібліотечний фонд складають видання (неперіодичні, періодичні та продовжувані), що відображають діяльність М. С. Горбачова та “Горбачев-Фонда”. Основна тематика документів бібліотечного фонду – Перебудова в СРСР та післяпрезидентська діяльність М. С. Горбачова. Бібліотека комплектується також виданнями праць провідних політиків та громадських діячів, творами мемуарного характеру. Комплектування бібліотеки здійснюється за рахунок дарів (з Росії та з-за кордону), купівлі, документообміну. У фондах бібліотеки представлено видання 22-ма іноземними мовами. У бібліотеці постійно організовуються тематичні виставки документів з архівного та бібліотечного фондів.

Науково-інформаційний центр здійснює програму з наукового опрацювання, упорядкування й збереження своїх документаційних фондів з використанням найновітніших технологій, які поєднують високий рівень збереженості документів із забезпеченням оптимального доступу до них дослідників та користувачів. Особливістю президентських бібліотечно-архівних колекцій, які створюються в сучасних умовах розвитку інформаційних технологій, є використання в їх роботі новітніх технологій обліку, зберігання, використання документаційних ресурсів. Автоматизована система “Горбачев-Фонд” спрямована на забезпечення обліку всіх видів документів, які зберігаються у фонді, обліку користувачів фонду та створення електронних копій матеріалів, організацію в автоматизованому режимі доступу до цих матеріалів широкого кола дослідників¹⁵. Науково-інформаційний центр бере участь у роботі “Горбачев-Фонда” з підготовки публікацій документальних матеріалів із зібрання архіву, а також реалізації культурно-просвітницької функції – ознайомлення з архівними, бібліотечними та музейними ресурсами “Горбачев-Фонда” широкого загалу.

Площа документосховищ Науково-інформаційного центру – 122 кв. м, читального залу – 39 кв. м, робочих кімнат співробітників – 41 кв. м. Документосховище має спеціальне обладнання для розміщення архівних, аудіо-, відео-, фотоматеріалів, видань. Центр забезпечено сучасною комп’ютерною, копіювальною, фото-, відео-, аудіотехнікою (у тому числі є студія оцифрування відеоматеріалів). Читальний зал обладнано сучасною комп’ютерною технікою, з’єднано в єдину локальну мережу з виходом у мережу Інтернет¹⁶.

Науково-дослідна робота Фонду розпочалася з дня його заснування і ведеться в таких напрямках: глобальні проблеми, економічний розвиток та соціальні проблеми в світі та Росії й країнах СНД, проблеми культурного та духовного життя на межі тисячоліть, міжнародна безпека, роз-

зброєння, історія Перебудови в СРСР тощо. Форми наукової роботи – різноманітні: наукові конференції, симпозиуми, “круглі столи” в Росії та за її межами, підготовка та виступи з доповідями голови Фонду М. Горбачова не лише в Росії, а й у США, Канаді, Німеччині, Франції, Аргентині, Бразилії, Японії та інших країнах, участь у міжнародних конференціях у Росії та за її межами. Наукова діяльність спрямована за проектами (науковими напрямами), серед яких: “М. С. Горбачев. Собрание сочинений”; “Как реализовывалась политика перестройки”, “Хроника событий общественно-политической жизни М. Горбачева”, “XXI столетие – столетие глобальных вопросов и ответов”; “Загадка Евразии”, “Возможные сценарии развития интеграционных процессов в Европе” та ін. За результатами наукових досліджень із зазначених проектів проводяться наукові конференції, видаються наукові видання.

На межі історико-меморіальної та наукової функцій у Фонді здійснюється проект “Устная история завершения холодной войны”. Це спільний проект “Горбачев-Фонда” з Інститутом Гувера (США). У рамках проекту проведено 40 інтерв’ю з особами, які мали безпосереднє відношення до політики періоду Перебудови (М. Горбачов, Г. Арбатов, О. Бакланов, О. Безсмертних, К. Брутенц, В. Варенников, Д. Язов, В. Крючков, Є. Лігачов, Є. Примаков, О. Черняев та ін.). Проект здійснюється відповідно до технології створення фонду документів усної історії: створюється архів аудіозаписів та авторизованих текстів інтерв’ю. Документи усної історії, зібрані в результаті реалізації проекту, дають унікальну можливість доповнити друковані джерела, що відображають значний історичний етап в історії СРСР, США та європейських країн. Крім історико-інформативної частини, інтерв’ю містять велику кількість біографічних матеріалів, приватних спогадів. На базі зібраних інтерв’ю готується видання. До книги мають увійти коментарі до подій, висвітлених в інтерв’ю, короткі відомості про їх героїв, бібліографічні покажчики. Матеріали буде згруповано за такими напрямами: стан СРСР на початок 1985 р., оцінка внутрішньої та зовнішньої політики СРСР з 1985 по 1991 рр.; основні учасники зовнішньополітичного процесу, механізм прийняття зовнішньополітичних рішень; радянсько-американські відносини (1985–1991 рр.); військово-стратегічні аспекти радянсько-американських відносин; об’єднання Німеччини; крах соціалістичного суспільства в Європі; Війна у Перській затоці; закінчення холодної війни. Таким чином, за своїм наповненням та структурою це видання є науковим; воно стало результатом потужної наукової роботи з реалізації проекту усної історії¹⁷.

Досліджуючи видавничий репертуар “Горбачев-Фонда”, можна визначити такі основні напрями науково-видавничої діяльності: видання авторських творів М. Горбачова (допрезидентської, президентської та післяпрезидентської діяльності)¹⁸, праць про життя й діяльність М. Горбачова усіх періодів¹⁹, результатів наукових досліджень, які проводяться у Фонді²⁰, матеріалів наукових конференцій, симпозиумів, семінарів, круглих столів, які організовуються Фондом²¹; випуск друком наукових досліджень та інших матеріалів, організованих у багатотомне видання (“Труды Горбачев-Фонда”) ²²; підготовка видань, які розкривають різні

аспекти діяльності Фонду²³, авторських праць науковців – співробітників Фонду²⁴, бібліографічних видань²⁵; фінансова підтримка окремих видань²⁶.

Основна тематика видань “Горбачев-Фонда” – аналіз історичних подій, пов’язаних з періодом Перебудови, розпадом СРСР та заснуванням незалежних держав, дослідження сучасного економічного, соціально-політичного та культурного розвитку Росії, дослідження ряду проблем, які стосуються питань постіндустріального суспільства, процесів глобалізації суспільства і місця в цих процесах Росії. Важливим напрямом науково-видавничої діяльності є випуск авторських творів М. Горбачова та видань, присвячених його громадсько-політичній діяльності різних періодів. У Фонді запроваджено Проект “М. С. Горбачев. Собрание сочинений”. Основу цього видання було покладено Інститутом історії перебудови²⁷. У 2000 р. було розпочато роботу над зібранням творів М. Горбачова. Враховуючи, що підготовка такого видання вимагає ґрунтовного дослідження ряду документів і матеріалів, за рішенням Виконавчого комітету Фонду цю роботу було вирішено оформити як окремий науковий напрям. До видання включаються раніше опубліковані офіційні виступи М. Горбачова (доповіді на з’їздах КПРС та пленумах ЦК, на сесіях Верховної ради та З’їздах народних депутатів СРСР), а також документи, які публікуватимуться вперше (виступи М. Горбачова на засіданнях Політбюро, Секретаріату, на нарадах співробітників апарату ЦК КПРС та інших закритих зустрічах). До видання увійдуть також матеріали із бесід М. Горбачова з відомими зарубіжними діячами. Складова частина видання – це праці М. Горбачова, написані ним у післяпрезидентський період: книги, тексти лекцій у зарубіжних університетах, виступів на наукових конференціях, семінарах, круглих столах, а також чисельні інтерв’ю. Зібрання творів складатиметься з 15 томів, в яких праці розміщуються у хронологічному порядку. Видання оснащено потужним науково-допоміжним апаратом, який представлено коментарями до праць та характеристикою подій, пов’язаних з тим чи іншим виступом або подією. У кожному томі наводяться дати життя й діяльності М. Горбачова. До друку підготовлено 5 томів видання²⁸.

Більшість наукових праць “Горбачев-Фонда” публікується в теоретичному та політичному журналі “Свободная мысль”, який висвітлює актуальні проблеми філософії, економіки, соціології, історії, політики, міжнародних відносин, літератури і мистецтва.

На реалізацію освітньої функції Фонду була спрямована діяльність Центру суспільних знань, який функціонував у складі Фонду з 1992 по 1997 рр. Його основна діяльність – поширення суспільно-політичних знань серед молоді. З 1992 р. було організовано роботу постійного лекторію для вчителів історії та літератури середніх шкіл Москви під загальною назвою “Світові цивілізації”. Тематика лекторію – історія Росії, становлення російської державності, роль Росії у світі. У 1997 навчальному році читався курс “Уведення в теорію держави і права”, який було спрямовано на заповнення лакун, пов’язаних зі змінами навчальних програм, і давав змогу вчителям вийти на новий рівень осмислення подій. На

допомогу старшокласникам московських шкіл Фондом було організовано курси додаткової освіти з проблем економічної, політичної та історичної наук. Проблематика курсу – особливості російської цивілізації, її місце в загальносвітовому цивілізаційному процесі, ключові моменти світової історії, сучасна російська ситуація. Фонд був співзасновником соціально-економічного факультету ліцею “Вороб’їови гори” та куратором політико-правового й економіко-правових класів. Фонд є співзасновником російського Центру демократичної культури – громадського об’єднання старшокласників та студентів, до якого увійшли школи, ліцеї, гімназії гуманітарного профілю більш як 20 міст Росії.

Традиційно у президентських бібліотечно-архівних колекціях створюються документаційні фонди, які відображають життя та діяльність дружини президента. Не є винятком “Горбачев-Фонд”. У березні 1997 р. дружиною экс-Президента СРСР Р. Горбачовою було створено “Клуб Раиси Максимовны”. Мета Клубу – обговорення суспільно значимих проблем, пошук, представлення та практична підтримка проектів і приватних ініціатив, які сприяють формуванню і зміцненню позицій громадянського суспільства в Росії та передбачають активну участь жінок у цих заходах. Клубом проводяться громадські дискусії, науково-практичні конференції, серед яких – “Сучасна Росія: погляд жінки” (1997), наукові дискусії “Наші діти: образ майбутнього та практика виховання” (1998), “Покинуті діти: завтра буде пізно” (1998), круглий стіл “Сучасна структура влади у контексті гендерних відносин” (1998), Міжнародна конференція “Жінки і мас-медіа” (1999) та ін. Клуб є постійно діючим проектом “Горбачев-Фонда”. У ході організації й роботи Фонду було прийнято проект “Дружина президента СРСР”. Його було започатковано ще за життя Раїси Горбачової з метою зібрати документи та факти про представницьку, культурно-освітню, гуманітарну, благодійну діяльність дружини Президента СРСР, а також її автобіографічні записи та записи із щоденників, тексти виступів, інтерв’ю, листи, які відносяться до періоду Перебудови та пізнішого часу. Роботу над проектом було продовжено після смерті Р. Горбачової. Учасники проекту збирали й аналізували матеріали в державних і громадських архівах, у бібліотеках – зарубіжної літератури, Московського державного університету, Російській державній. Проводилися бесіди з видатними громадськими діячами, які працювали з Р. Горбачовою у Радянському Фонді культури, а також із співробітниками інших закладів культури. У результаті вдалося зібрати велику (майже найповнішу в Росії) колекцію матеріалів із спогадами про Р. Горбачову. Частину зібраних документів становлять публікації із зарубіжної преси. Бібліографічні матеріали отримано від Видавничого дому “Бурда”, журналів “Фокус”, “Штерн” та ін. Складовою документаційного фонду є зібрання листів, адресованих Р. Горбачовій. Матеріали Проекту було покладено в основу книги “Раиса. Воспоминания, статьи, телеграммы” (М., 2000. – 320 с.)²⁹.

Пріоритетним напрямом роботи Фонду є благодійна діяльність. З метою створення наукової школи та матеріальної бази російської дитячої гематології та онкології Фондом створено міжнародну асоціацію “Гематологи світу дітям”. Як спонсор цієї асоціації Фонд займається збиранням

та розподілом матеріальних ресурсів, які надходять від партнерів по Фонду та приватних осіб у вигляді грошових внесків, медичного обладнання та медикаментів.

Як зазначалося, Фонд є міжнародною неурядовою організацією. Документаційні фонди формуються на основі приватних колекцій та архівів. Комплектування Фонду здійснюється виданнями, приватними архівними та музейними документами, які залучаються зі згоди їх власників (більшу частину документів складають приватний архів і колекції Президента СРСР М. Горбачова). Архівні документи, які стосуються офіційної діяльності Президента СРСР, знаходяться в Архіві Президента РФ і є державною власністю. Такі документи, відповідно до законодавства Російської Федерації, залучаються до Фонду у вигляді копій. Організацію і функціонування Фонду можна порівняти з організацією Президентської бібліотеки Річарда Ніксона (США), яка також функціонує як недержавна установа і комплектує свої фонди на основі приватних колекцій.

В останні роки Фонд спрямовує свої зусилля на формування архівного й бібліотечного фондів, науково-дослідну та науково-видавничу роботу.

Архів Президента Республіки Казахстан створено відповідно до Указу Президента Республіки від 14 січня 1994 р. на базі Центрального міського архіву новітньої історії, який було засновано постановою Кабінету Міністрів Республіки 3 серпня 1992 року. До складу Архіву Президента увійшли документи, які зберігалися в секторі партійного архіву Інституту історії партії при ЦК КП Казахстану та архіві Алма-Атинського обкому Компартії Казахстану. Сьогодні Архів виконує функції архівного забезпечення діяльності Президента Республіки Казахстан (далі замість назви “Республіка Казахстан” вживатиметься абревіатура – РК).

15 квітня 1999 р. у зв’язку з прийняттям Закону РК “Про Національний архівний фонд та архіви” Розпорядженням Президента РК № 52 було затверджено “Положення про Архів Президента Республіки Казахстан”³⁰. Згідно з ним Архів Президента Республіки Казахстан є державною установою, яка виконує функції республіканського органу у сфері архівного забезпечення діяльності Президента РК. Архів підпорядковано Адміністрації Президента РК і здійснює постійне зберігання текстових (з паперовою основою), аудіовізуальних, електронних документів, страхового фонду копій документів, пов’язаних з діяльністю Адміністрації Президента РК, органів, створених при главі держави, окремих центральних виконавчих органів, державних та політичних діячів, громадських, політичних об’єднань, архівних фондів архівних установ – попередників. У Положенні зазначається, що його норми не поширюються на правовідносини, пов’язані з формуванням персонального архіву та персональної бібліотеки Президента РК.

Відкритий доступ до документів, у тому числі й тих, які містять державну та службову таємницю, здійснюється відповідно до законодавства РК.

Пріоритетними напрямками діяльності Архіву Президента РК є комплектування та зберігання документів, які створюються в процесі діяль-

ності Президента РК, інших державних органів, безпосередньо підпорядкованих та підзвітних главі держави; забезпечення збереженості Національного архівного фонду з питань новітньої історії Казахстану, які зберігаються в Архіві Президента РК; надання ретроспективної документної інформації; інформаційне обслуговування Адміністрації Президента РК, державних органів, безпосередньо підпорядкованих та підзвітних главі держави, фізичних та юридичних осіб.

Основними завданнями Архіву Президента РК відповідно до Положення є: в галузі державного зберігання архівних документів – постійне державне зберігання, забезпечення збереженості та державний облік документів, які створюються в процесі діяльності Адміністрації Президента РК, інших документів, що зберігаються в Архіві; державний контроль за документами, які знаходяться на тимчасовому відомчому зберіганні в установах – джерелах комплектування; в галузі комплектування Архіву Президента РК – комплектування документами, що створюються в процесі діяльності Адміністрації Президента РК та інших установ-фондоутворювачів; у галузі розкриття та пропаганди документних фондів – розроблення й розвиток науково-довідкового апарату до архівних фондів; організація всебічного використання, наукова публікація; в галузі наукової та науково-методичної роботи – проведення науково-дослідної та методичної роботи в галузі архівознавства, документознавства, археографії, допоміжних історичних дисциплін; проведення науково-теоретичних конференцій, участь у дослідженнях з питань новітньої історії Казахстану, а також розроблення питань сучасної політології; надання науково-методичної та практичної допомоги державним та відомчим архівам, службам документації установ, які є джерелами комплектування Архіву Президента РК.

Відповідно до завдань, окреслених Положенням, Архів Президента РК виконує такі функції: постійне державне зберігання документів на різних видах носіїв інформації; забезпечення оптимальних технологій їх зберігання та реставрації; створення та зберігання у спеціальному документосховищі страхового фонду копій особливо цінних документів; проведення перевірки наявності справ в архіві, виявлення документальних пам'яток історії та культури, ведення облікової документації, паспортизація відомчих архівів установ, які є джерелами комплектування архіву; визначення переліку установ, що є джерелами комплектування архіву, який узгоджується з уповноваженим органом управління архівною справою РК та затверджується Керівником Адміністрації Президента РК; визначення переліку видів документів, які утворюються в процесі діяльності Президента РК, для передавання їх на зберігання до Архіву; затвердження результатів відбору документів, їх приймання на постійне зберігання від установ-фондоутворювачів; узгодження номенклатур справ, інструкцій з діловодства та управління документацією, переліків документів зі строками зберігання установ-фондоутворювачів та передавання їх до Архіву Президента РК; проведення перевірок стану документування та відомчого зберігання архівних документів; надання допомоги у розробленні форм організаційно-розпорядчої документації;

проведення семінарів, участь у підготовці та підвищенні кваліфікації співробітників відомчих служб документації та архівів; створення системи науково-довідкового апарату до архівних документів, інформаційно-пошукових систем, у тому числі автоматизованих; вивчення суспільних потреб у ретроспективній документній інформації, організація використання документів через читальні зали, виконання тематичних запитів; видання збірників документів, проведення радіо- і телепередач, документальних виставок; розсекречення документів Архіву Президента РК відповідно до законодавства РК; наукова та науково-методична робота з питань архівознавства, документознавства, археографії та інших дисциплін. Для здійснення своїх функцій Архів Президента РК має право в межах своєї компетенції володіти та використовувати документи Національного архівного фонду, які він зберігає на правах державної республіканської власності, в межах, установлених законодавством РК, а також самостійно розробляти, затверджувати плани роботи, цільові комплексні програми з основних напрямів діяльності; здійснювати у встановленому порядку співробітництво з архівними, науковими та іншими установами, обмінюватися інформацією з профільними архівами інших країн, укладати договори з державними юридичними особами, фізичними особами щодо консультування, виконання робіт з виявлення документів для цільового використання. З метою вичерпного комплектування Архів Президента РК у разі необхідності має право придбавати архівні фонди, колекції, окремі документи, профільні архівному фонду, у фізичних осіб та недержавних юридичних осіб³¹.

У 2001 році Архівом Президента РК до 10-річчя незалежності держави видано «Путівник по фондах Архіву Президента Республіки Казахстан»³². Довідник має 8 розділів, які розкривають склад фондів Архіву Президента РК та Адміністрації Президента РК, діючих державних установ пострадянського періоду та ліквідованих структур компартії та комсомолу Казахстану, колекційні фонди плакатів та буклетів, фонди бібліотеки Архіву станом на 1 січня 2000 р. З метою оптимізації використання інформації у виданні представлено потужний довідковий апарат: предметно-тематичний, іменний, географічний покажчики, список скорочень, бібліографію документальних публікацій архіву. Доповнюють видання історичні довідки та інші матеріали інформаційного характеру.

У 2001 р. Архів Президента Республіки Казахстан та посольство Вірменії в Казахстані видали збірник документів і матеріалів, присвячений діяльності першого секретаря Крайкому ВКП(б)–ЦК КП(б) Казахстану Л. Мирзояна, з іменем якого пов'язаний розвиток економіки та культури Казахстану у 1933–1938 рр. Документи відображають становлення молоді Казахстанської республіки та життя її першого керівника³³.

20 серпня 2000 р. у Казахстані було прийнято Конституційний закон «Про Першого Президента Республіки Казахстан». Цей закон «з метою забезпечення спадкоємності основних напрямків внутрішньої та зовнішньої політики Казахстану, подальших соціально-економічних та демократичних перетворень в країні визначає політичний та правовий статус Першого Президента РК як одного із засновників нової незалежної дер-

жави Казахстан, лідера народу Казахстану, який забезпечує єдність, захист Конституції, прав та свобод людини і громадянина”. Стаття 9 Закону – “Фонд, музей, бюст, персональний архів та персональна бібліотека” – визначає, що “після закінчення повноважень Першого Президента Республіки Казахстан персональна бібліотека та персональний архів переходять у власність Першого Президента республіки”. Таким чином вирішено долю приватного архіву та приватної бібліотеки, які формуються упродовж президентської діяльності. Цей же закон зазначає, що на батьківщині першого Президента РК створюється Музей Першого Президента РК та встановлюється його бюст. Ще до прийняття цього закону, у 1999 р., у День Конституції Республіки Казахстан у місті Каскелені Карасайського району Алматинської області, на батьківщині першого Президента країни, відкрився районний історико-краєзнавчий музей. Напередодні відкриття музею в Алматинській резиденції Президента РК відбулося передавання новому музею книг, фотографій, сувенірів із персонального архіву та персональної бібліотеки президента Н. Назарбаєва. Зокрема, до музею передано професорську мантию від актюбінського інституту менеджменту, права та бізнесу “Нур”, халат із фіолетового оксамиту, розшитий золотими нитками – подарунок від Президента Узбекистану І. Карімова, музичні інструменти. Такі акції стають у Казахстані традиційними. 1 вересня 1999 р. казахстанському ліцею в Астані передано твори першого Президента країни Н. Назарбаєва казахською, російською та іншими мовами, які видані різного часу за кордоном³⁴. Щодо музейного експонування подарунків першому Президенту РК, то вони представлені також в експозиції музею Президентського центру культури – науково-дослідного та культурно-освітнього комплексу столиці, до якого входять музей, галерея, бібліотека та концертний зал. Музей Центру має унікальні археологічні, етнографічні пам’ятки матеріальної та духовної культури, які відображають історію Республіки Казахстан від найдавніших часів до сьогодення. У тематичному залі музею “Державні символи та атрибути Республіки Казахстан” експонуються знаки та символи владних та управлінських структур, які відображають тривалий процес здобуття Казахстаном незалежності. Галерея “Громадсько-політичне життя сучасного Казахстану” відображає етапи становлення молоді незалежної держави, висвітлює її внутрішню і зовнішню політику. Фотомонтаж композиційно доповнюють подарунки Президенту Н. Назарбаєву від глав урядів та делегацій різних країн.

Таким чином, у Казахстані законодавчо вирішено питання як державного зберігання і використання документів, що відображають офіційну діяльність Президента країни, так і питання його приватного архіву і бібліотеки.

Архівний фонд Президента Киргизької Республіки та Архів Президента Киргизької Республіки засновано відповідно до Указу Президента Республіки від 10 червня 2001 р. № 194³⁵ з метою забезпечення збереженості і належного використання історичних документів, які відображають процеси становлення та розвитку суверенної Киргизької Республіки (далі – КР), а також інституту президентства цієї країни.

Основою Архівного фонду Президента КР є документи, які створено в процесі діяльності Президента, його Адміністрації, а також організацій, установ та приватних осіб, які стосуються діяльності Президента КР та мають історичне, політичне і наукове значення. Відповідно до “Положення про Архівний фонд Президента Киргизької Республіки” до складу Архівного Фонду Президента КР, крім традиційних документів з паперовою основою, належать також кіно-, фото-, аудіо-, відеоматеріали зазначеної тематики. Архівний Фонд є невід’ємною частиною Національного архівного фонду КР. Робота з матеріалами Архівного фонду регламентується Законом “Про Національний архівний фонд Киргизької Республіки” та іншими нормативними правовими і методичними документами з архівної справи.

Документи Архівного Фонду Президента КР створюються в поточному діловодстві його Адміністрації, організацій та установ при Президенті КР згідно з вимогами “Типової інструкції з діловодства” та інших документів. Робота з документами обмеженого доступу ведеться у відповідності із законодавством Республіки. Завершені в діловодстві документи відомчого архіву через три роки передаються на постійне державне зберігання до Архіву Президента КР.

Адміністрація Президента КР, організації та установи при Президенті КР забезпечують збереженість, облік та науково-технічне опрацювання документів у поточному діловодстві. Положення про Архівний Фонд Президента КР визначає порядок відомчого зберігання документів Архівного фонду. Для тимчасового зберігання документів у Адміністрації Президента КР, організаціях та установах при Президентові КР створюються відомчі архіви. При Адміністрації Президента КР з метою визначення наукової та практичної цінності документів Архівного фонду, відбору їх для передавання на постійне державне зберігання, а також для надання методичної допомоги у проведенні експертизи цінності документів створено постійно діючу Центральну експертну комісію, а в установах та організаціях при Президенті КР – експертні комісії. Функції та права цих комісій, а також організація їх діяльності визначаються положеннями, затвердженими керівниками організацій та установ за узгодженням з Архівом Президента КР. Документи державних установ та організацій, які входять до складу Архівного Фонду Президента КР, після закінчення строків їх зберігання у відомчих архівах у встановленому порядку безкоштовно передаються до Архіву Президента КР, а документи інших організацій та приватних осіб передаються Архіву Президента КР на договірній основі.

Постійне державне зберігання документів Архівного фонду Президента КР здійснює Архів Президента. Його діяльність регламентується “Положенням про Архів Президента Киргизької Республіки”. Згідно з Положенням Архів Президента КР є державною установою, яка здійснює постійне зберігання та використання документів Архівного фонду Президента КР. Архів створено на базі Центрального державного архіву політичної документації КР. Основними завданнями Архіву є: комплектування документами Архівного фонду Президента КР та громадсько-

політичних організацій; забезпечення збереженості документів, які знаходяться на постійному державному зберіганні; розроблення та вдосконалення обліку документів і системи науково-довідкового апарату до них; організація використання та публікація документів архіву; організаційно-методичне керівництво діяльністю діловодства служб та відомчих архівів Адміністрації президента, організацій та установ при Президенті КР, а також громадсько-політичних організацій Республіки.

До складу Архіву Президента КР входять документи, створені в процесі його діяльності, а також діяльності Адміністрації Президента РК, організацій та установ при Президентові, документи приватного архіву Президента КР, матеріали інших установ та організацій, які стосуються діяльності президента, документи громадсько-політичних організацій періоду державної незалежності Киргизстану, документи особового походження тематики архіву, які надійшли у власність держави. До складу Архіву входять також видання відповідної тематики.

Основними функціями Архіву Президента КР є: наукова експертиза цінності документів, їх відбір на постійне державне зберігання, науково-технічне опрацювання та описування, постійне зберігання цих документів. З метою забезпечення збереженості документів архів проводить їх реставрацію та страхове копіювання, здійснює державний облік документів, веде статистику цих документів.

Наукова функція Архіву Президента РК реалізується шляхом створення науково-довідкового апарату до документів, їх наукової публікації, підготовки науково-інформаційних та довідково-інформаційних видань, участі разом з іншими державними архівними та науковими установами у проведенні науково-практичних конференцій, семінарів, нарад з питань архівної справи, а також ювілейних та інших заходів. Однією з функцій Архіву Президента КР є організація роботи щодо зняття обмежень у доступі до документів відповідно до законодавства КР. Використання документів Архіву здійснюється шляхом надання користувачам необхідної ретроспективної інформації, виконання тематичних та соціально-правових запитів установ і громадян. Науково-методична функція реалізується шляхом надання методичної та практичної допомоги відомчим архівам та структурним підрозділам Адміністрації Президента КР, громадсько-політичним організаціям в організації діловодства та роботи відомчих архівів, здійсненні заходів з підвищення кваліфікації співробітників Архіву, відомчих архівів та служб діловодства, підготовки та видання науково-методичних посібників. З метою забезпечення збереженості документаційного фонду Архіву Президента РК формується страховий фонд особливо цінних документів. Склад та зміст фонду розкриваються науково-довідковим апаратом, який складається з каталогів, описів, покажчиків, довідників тощо.

Згідно з Положенням Архів Президента КР є юридичною особою, перебуває на бюджетному фінансуванні. З метою комплектування фондів він має право придбавати профільні колекції, окремі документи і архівні фонди в юридичних та фізичних осіб. Директор Архіву призначається Керівником Адміністрації Президента КР.

Підпорядкування Архіву є подвійним: адміністративно архів підпорядковано Адміністрації Президента КР, а функціонально – Управлінню з архівної справи при Міністерстві освіти і культури КР.

Відповідальність за формування, комплектування, забезпечення збереженості документів Архівного фонду Президента КР, а також за здійснення необхідних організаційних заходів зі створення та діяльності Архіву Президента КР, включаючи підбір та розстановку кадрів, покладено на Адміністрацію Президента КР та Управління з архівної справи при Міністерстві освіти і культури КР.

Підсумовуючи досвід створення окремих архівів, бібліотечно-архівних колекцій, які відображають розвиток інституту президентства конкретної країни, слід зауважити, що в країнах пострадянського простору, де інститут президентства започатковано лише нещодавно, цей процес увібрав у себе як традиційні риси зберігання документів і матеріалів, які були притаманні цим країнам протягом їхньої історії, так і нові форми зберігання та запровадження в обіг документів і матеріалів. Такі архіви й колекції є ознакою демократичного суспільства, відповідають принципу відкритості влади, надають можливість дослідникам, усім, хто цікавиться національною історією, зокрема історією державотворення, вивчати її за першоджерелами. Процес створення президентських архівів забезпечує збереженість документів для майбутніх поколінь, створення умов для використання цих документів.

¹ Об архиве Президента Российской Федерации: Указ Президента РФ от 31.12.1991 № 338 // Ведомости Съезда народных депутатов РСФСР и Верховного совета РСФСР. – 1992. – № 3. – Ст. 95.

² Там само.

³ Вопросы Архива Президента Российской Федерации: Распоряжение Президента РФ от 17.2.1992 № 56-рп // Ведомости Съезда народных депутатов Российской Федерации и Верховного Совета Российской Федерации. – 1992. – № 9. – Ст. 432.

⁴ Об архиве Президента Российской Федерации: Указ Президента РФ от 31.12.1991 № 338 // Ведомости Съезда народных депутатов РСФСР и Верховного совета РСФСР. – 1992. – № 3. – Ст. 95.

⁵ Об архиве Президента Российской Федерации: Распоряжение Президента Российской Федерации от 25 марта 1994 г. № 151-рп // Собрание актов президента и правительства Российской Федерации. – 1994. – № 13. – Ст. 1019.

⁶ Там само.

⁷ Якушев В.Н. Десять лет Архиву Президента Российской Федерации // Исторический архив. – 2001. – № 6. – С. 4.

⁸ Там само.

⁹ О журнале “Вестник Архива Президента Российской Федерации”: Распоряжение Президента Российской Федерации от 25 июля 1994 г. № 403-рп // Собрание законодательства Российской Федерации. – 1994. – № 14. – Ст. 1626.

¹⁰ Якушев В. Н. Десять лет Архиву Президента Российской Федерации // Исторический архив. – 2001. – № 6. – С. 3–6; Архив Президента Российской Федерации. 1991–2001 гг. // Источник. – 2001. – № 5. – С. 7–13; Хранитель кремлевских тайн // Итоги. – 2001. – № 43.

¹¹ 10 лет “Горбачев-Фонда”: свободная мысль за новую цивилизацию и преодоление российского кризиса // [Electronic resource]. – Way of access: URL: <http://www.gorby.ru/fond.news/lenta.asp>.

¹² Горбачев-Фонд. 1991–2001 / Международный общественный фонд социально-экономических и политических исследований. – М., 2001. – 128 с.; 10 лет “Горбачев-

Фонда”: свободная мысль за новую цивилизацию и преодоление российского кризиса // [Electronic resource]. – Way of access: URL: <http://www.gorby.ru/fond.news/lenta.asp>).

¹³ Горбачев-Фонд. 1991–2001 / Международный общественный фонд социально-экономических и политических исследований. – М., 2001. – 128 с.

¹⁴ Там само.

¹⁵ Колесов А. Автоматизированная система Горбачев-Фонда // PS Week: Корпоративные системы. Компьютерная неделя. – 2002. – 12–18 февраля – № 5 (323); Кузнецов С. Л. Проблемы создания электронного архива: опыт архива Горбачев-Фонда // Делопроизводство. – 1998. – № 2. – С. 49–51.

¹⁶ Горбачев-Фонд. 1991–2001 / Международный общественный фонд социально-экономических и политических исследований. – М., 2001. – 128 с.; 10 лет “Горбачев-Фонда”: свободная мысль за новую цивилизацию и преодоление российского кризиса // [Electronic resource]. – Way of access: URL: <http://www.gorby.ru/fond.news/lenta.asp>).

¹⁷ “Устная история завершения холодной войны”: совместный проект Горбачев-Фонда и института Гувера (США) // [Electronic resource]. – Way of access: URL <http://www.gorby.ru/fond/projects.asp.html>).

¹⁸ Горбачев М. С. Декабрь-91. Моя позиция. – М.: Прогресс, 1992. – 224 с.; Горбачев М. С. Годы трудных решений. – М.: Альфа-принт, 1993. – 351 с.; Горбачев М. С. Размышления об Октябрьской революции. – М.: Апрель-85, 1997. – 120 с. та інші видання.

¹⁹ Визит М. Горбачева в США 2–15 мая 1992 г.: Материалы выступлений. – М.: Горбачев-Фонд, 1992. – 52 с.; Союз можно было сохранить: Белая книга: Документы и факты о политике М. Горбачева по реформированию и сохранению многонационального государства. – М.: Апрель-85, 1995. – 351 с.; “Хочу предостеречь...” М. Горбачев в президентской избирательной кампании 1996 г. – М.: Апрель-85, 1996. – 170 с. та інші видання.

²⁰ Новый миропорядок и место в нем России. – М.: Горбачев-Фонд, 1999. – 132 с.; Постсоветское пространство: десять лет спустя. В 2-х частях. – М., 2001. та інші видання.

²¹ Федерализм: поиск ответов на новые выводы: Материалы к международной научной конференции в Калгари. Канада, 24–25 марта 1993 г., – М., 1993. – 45 с.; Материалы круглого стола, посвященного 100-летию со дня рождения А. И. Микояна, 15 декабря 1995 г. – М.: Апрель-85, 1996. – 103 с.; Европейский Союз: десять лет после Маастрихта: Материалы круглого стола “Экспертиза”. 24 декабря 2001 г. – М.: Горбачев-Фонд, 2002. – 106 с.

²² Почало виходити в світ у 2000 році. Усього вийшло 7 томів.

²³ “Фонд независимой мысли нужен России!”. Горбачев-Фонд за пять лет. 1992–1997. – М.: Апрель-85, 1997. – 13 с.; Горбачев-Фонд. 1991–2001 / Международный общественный фонд социально-экономических и политологических исследований. – М., 2001. – 128 с.; Университет Калгари – Горбачев-Фонд: 5 лет партнерства. – М.: Альфа-принт, 2001. – 167 с.

²⁴ Медведев В. А. Прозрение, миф или предательство (заметки об идеологии перестройки). – М.: Апрель-85, 1997. – 115 с.; Шахназаров Г. Х. Pastshock или роковое расставание с прошлым. – М.: Горбачев-Фонд, 2001. – 80 с.

²⁵ Библиография работ М. Горбачева и книг, посвященных Перестройке и деятельности М. Горбачева за период с 1985 по 2001 годы. – М.: Горбачев-Фонд, 2001. – 97 с.

²⁶ За фінансової підтримки “Горбачев-Фонда” було видано ряд видань, серед яких “Владимир Вернадский. Жизнеописание. Избранные труды. Воспоминания современников. Суждения потомков” (М.: Современник, 1993. – 688 с.).

²⁷ До реорганізації Фонду Інститут представляв позицію Фонду в науковій сфері і перед широким загалом з проблем російської історії взагалі та історії Перебудови, зокрема, а також займався усією редакційно-видавничою роботою Фонду. У складі Інституту функціонував Архів Фонду, в якому зберігалися і опрацьовувалися документи часів Перебудови (1986–1991 рр.) та діяльності Фонду (з 1992 р.). Основний фонд Архіву складали документи, які відтворювали записи бесід М. Горбачова з іноземними громадськими діячами, главами держав та урядів (1986–1991 рр.), а також інтерв'ю, виступи, привітання М. Горбачова за цей же період. Крім того, в Архіві було зібрано доповідні записки, довідки, інформаційні матеріали та записи із службових блокнотів співробітників апарату М. Горбачова як Генерального секретаря ЦК КПРС та Президента СРСР за 1985–1991 рр., а також ряд вітчизняних і зарубіжних видань та публікацій в періодичних та неперіодичних виданнях, видання Фонду. Після реорганізації Фонду в 1999 р.

було створено у складі Науково-інформаційного центру Бібліотеку і Архів “Горбачев-Фонда” (Горбачев-Фонд. 1991–2001 / Международный общественный фонд социально-экономических и политических исследований. – М., 2001. – 128 с.).

²⁸ Горбачев-Фонд. 1991–2001 / Международный общественный фонд социально-экономических и политических исследований. – М., 2001. – 128 с.

²⁹ Там же.

³⁰ Об утверждении Положения об архиве Президента Республики Казахстан: Распоряжение Президента Республики Казахстан от 15 июня 1999 г. № 52 // Собрание актов Президента Республики Казахстан и Правительства Республики Казахстан. – 1999. – № 29. – Ст. 278.

³¹ Об утверждении Положения об Архиве Президента Республики Казахстан // Собрание актов Президента Республики Казахстан и Правительства Республики Казахстан. – 1999. – № 2. – Ст. 43–49.

³² Архив Президента Республики Казахстан. Путеводитель: Справочно-информационное издание. – Алматы, 2001. – 164 с.; *Нежданова О. Ю.* Архив Президента Республики Казахстан. Путеводитель: Справочно-информационное издание. – Алматы, 2001 // Отечественные архивы. – 2002. – № 1. – С. 97–98.

³³ *Шулембаева Р.* Большое видится на расстоянии // Казахстанская правда. – 2001. – 2 ноября.

³⁴ *Махин В.* Из личного архива Президента // Казахстанская правда. – 1999. – 28 августа.

³⁵ О создании Архивного фонда и Архива Президента Киргизской Республики: Указ Президента Киргизской Республики от 10 июня 2001 г. № 194 // [Electronic resource]. – Way of access: URL <http://www.adviser.kg>.

ЗАРУБІЖНІ АРХІВНІ ЧАСОПИСИ ПУБЛІКУЮТЬ

АРХІВЫ І СПРАВАВОДСТВА*

1

2003

Подписка

Святослав Асиновский. Вы не пожалеете о своем выборе

Анализ

Владимир Адамушко. Главное – решить проблему социальной защищенности архивных работников

Делопроизводство

Вячеслав Носевич. Каким быть современному документообороту?

Андрей Рыбаков. Реквизит “резолуция”. Оформление резолюций на документах

* За даними офіційного сайту “Архіви Білорусі” в Інтернеті.

- Эмма Давыдова.** Требования к текстам документов, готовящихся в органах государственного управления
- Галина Краснокуцкая.** Работа секретаря организации с документами
- Перечень** типовых документов, образующихся в деятельности госкомитетов, министерств, ведомств и других учреждений, организаций, предприятий, с указанием сроков хранения
- Елена Тихомирова.** Орфографические нормы современного русского литературного языка в документной лингвистике
- Ольга Славянская.** Методические игры при подготовке секретарей
- Павел Левчик.** Словарь документоведа. "К"
- Наталья Дятлова, Андрей Сукач.** Обзор новой литературы
- Татьяна Седяревич.** "Делопроизводство". №№ 2, 3, 2002 год
- Андрей Рыбаков, Эмма Давыдова.** Вопрос-ответ

Архивы

- Положение** о Национальном архивном фонде Республики Беларусь (с изменениями и дополнениями)
- Ювеналий Кладухин.** Комментарий специалиста
- Сергей Жумарь.** Государственный картографо-геодезический фонд
- Татьяна Седяревич.** Алматинский областной государственный архив и его филиалы
- Геннадий Боряк.** Электронные архивные публикации в Интернете: проблемы репрезентации информационных ресурсов в архивной отрасли Украины
- Вячеслав Носевич.** Архивное хранение электронных документов в США: опыт и проблемы

Фонды

- Ольга Ершова.** Документы архивов Беларуси и России по формированию системы начального образования в Виленском учебном округе во второй половине XIX века

Геральдика

- Марина Елинская.** О подготовке документов для учреждения геральдических символов

Ікнаграфія

- Святаслаў Асіноўскі.** Жыгімонт і Барбара: меладрама з палітычнай інтрыгай

Археотека

- Михаил Шумейко.** Новая формула главного периодического издания польских архивистов

Юбилеи

- Елена Холодова.** Минский церковно-археологический комитет и музей при нем (к 95-летию со дня создания)

Календарь

- Михаил Шумейко.** Год 2003

Хроніка

- Міхаіл Шумейка, Таццяна Кекелева, Таццяна Сакалоўская, Вольга Іванова, Галіна Шостак.** Архіўны кур'ер

Калейдоскоп

- Секреты Старого Архивариуса

Научно-
практический
журнал

ОТЕЧЕСТВЕННЫЕ АРХИВЫ

ВЫХОДИТ ОДИН РАЗ В ДВА МЕСЯЦА

№ 1

2003

СОДЕРЖАНИЕ

К 80-летию журнала	3
Козлов В. П. – Архивная служба – 300-летию Санкт-Петербурга	4
Банасюкевич В. Д. – К выходу в свет Основных правил работы архивов организаций ..	6

Статьи и сообщения

История, теория, практика архивного дела и делопроизводства

Шишлова М. В. – Из истории Курской ГУАК (к 100-летию образования)	9
Боброва Е. В. – Архивный гипертекстовый справочник в Рунете: опыт и перспективы	16
Губайдуллин Р. М., Мироненко Е. М., Галактионов А. В. – Автоматизированные технологии в региональных архивах	24

В муниципальных архивах

Леонтьева О. Г. – Как муниципальные архивы Тверской области сохраняют аудиовизуальные документы	30
Баденко А. Я. – Архивисты Нефтеюганска – хранители истории города	32

В фондах российских архивов

Скипина И. В. – Материалы тюменских архивов о повседневной жизни населения периода Гражданской войны	34
Чудиновских Е. Н. – Документы Госархива социально-политической истории Кировской области о репрессиях эстонцев в 1929–1953 гг.	44
Молодова И. Ю. – Проверочно-фильтрационные дела в Госархиве документов новейшей истории Калужской области	49

Представляем архив

Панова Т. А. – Тобольский архив	57

Публикации документов

“Очистим Россию надолго”. К истории высылки интеллигенции в 1922 г. Публикацию подготовил А. Н. Артизов	65
“Относясь сочувственно к существующему строю...” Следственное дело 1929 г. философа-космиста В. Н. Муравьева. Публикацию подготовил В. Г. Макаров	97

Информация и хроника

Конференции, совещания, семинары

Мироненко С. В. – Заседание Международного “круглого стола” архивов	110
Бондарева Т. И. – Совещаются главные хранители	111

Асфандиярова И. Г. – Конференция по проблемам археографии Южного Урала	113
Светлаков В. Г. – Великая битва на Волге	113
Константинова Т. А. – Мир Центральной Азии	114

* * *

Выставки

Шубина Т. Н. – Время славы и восторга	115
Мельникова С. А. – Державе – быть!	115
Шарабура Л. Н. – Выставки документов архивов Горного Алтая	116
Орлова С. В. – Народное образование Кузбасса по документам Госархива Кемеровской области	1 17

Юбилеи

М. В. Стеганцеву – 80 лет	118
Юбилей С. Н. Бейтуганова	118

* * *

Ушакова Е. М. – Удмуртские архивисты – студентам	119
Полевая Л. В. – О научном архиве Музея Мирового океана	120
Шмидт С. О. – Памяти С. В. Житомирской	120

Из редакционной почты

Шестакова Г. А. – Как обучать историков-архивистов	121
Царева Т. Г. – Приобщать учащихся к работе с историческими источниками надо как можно раньше	122
Горяева Т. М. – 2001 год в истории РГАЛИ можно назвать Пастернаковским... ..	124

* * *

Наши авторы	126

№ 2**2003****СОДЕРЖАНИЕ**

XXI век. Год второй: Итоги (по материалам расширенного заседания коллегии Федеральной архивной службы России)	3

Статьи и сообщения*История и практика архивного дела*

Цогоев В. Г. – Архивное дело в Терской области в 1860–1917 гг.	15
Гвоздиков Т. И. – Последнее десятилетие архивов Чеченской Республики	24

В фондах российских архивов

Никитенко Г. А. – Картографические документы Госархива Ставропольского края	29
Лубашова Н. И. – Документы Госархива Краснодарского края о становлении кинематографа на Кубани. 1890–1920-е годы	36
Будник Г. А. – Общественно-политические настроения студенчества Центрального района России в документах государственных архивов (середина 1950-х – 1960-е годы)	44

В зарубежных архивах

Прозорова В. Б. – Государственная школа национального достоинства Франции – итоги первого десятилетия	51

Публикации документов

“Небрежное отношение к архивам – признак невысокого умственного уровня общества”. Записка подпоручика И. О. Шантыра об архиве военного ведомства в городе Ставрополе (1875 г.). Публикацию подготовила Н. В. Ушакова	59
Новые документы о Н. И. Вавилове в Госархиве Ростовской области. Публикацию подготовила И. М. Борохова	86
Лебедева Е. Н. – Сталинградская битва в фотодокументах	91

Критика и библиография

Хорхордина Т. И. – Путеводитель. Том 5. Личные фонды Государственного архива Российской Федерации (1917–2000 гг.)	94
Зелов Н. С. – Путеводитель по рукописным фондам Государственного центрального театрального музея имени А. А. Бахрушина	95
Тойкина Н. В. – Путеводитель по фондам личного происхождения [ЦГА Удмуртской Республики]	97
Железняков М. К. – Личные фонды и коллекции муниципальных архивов Тверской области. Аннотированный перечень	98

Информация и хроника

Конференции, совещания, семинары

Ларин М. В., Цицин А. Г. (Москва); Колосова Т. Ю., Придатыко П. А. (Москва); Глазырина А. А. (Нижний Новгород); Егорова В. И. (Калининград); Шишлова М. В. (Курск); Калинин В. А. (Санкт-Петербург); Харитоновна Е. В., Козельчук Т. В. (Курган); Бондарева Т. И. (Москва)	99

Архивное сотрудничество

Бирюкова О. В. (Минск); Покровская Л. Ю. (Самара); Наумова Л. А. (Москва); Бондарева Т. И. (Москва)	106

Региональные программы

Сажаева Л. Д. (Ханты-Мансийск); Кибиткина Г. Н. (Челябинск)	108

Выставки

Буравченко Н. А. (Москва); Козельчук Т. В. (Курган)	110

Архивы – школе

Чудиновских Е. Н. (Киров); Чуманова Н. М. (Астрахань)	111

Юбилеи

Поляков В. Б. – Липецкие архивисты – навстречу юбилею области	113
Васенёв А. Ф., Козельчук Т. В. – Юбилей области в делах курганских архивистов	113
Юбилей С. М. Воскобойник	114

Презентации

Домрачева Т. В. (Москва); Водопьянова З. К. (Москва); Васенёв А. Ф. (Курган); Муқанова А. А. (Алматы); Долгушина Е. И. (Тюмень); Травина А. С. (Курск); Шлычков И. С. (Йошкар-Ола); Чернышов С. В. (Брянск) – Вышли в свет	114
Аджигитова Н. И., Нелюбина Л. Б., Маркелова О. А. – Новые поступления в госархивы Астрахани, Кирова, Перми	117

Факты и комментарии

Буравченко Н. А., Киселев И. Н. – Экзамен Росархива на информационную открытость начнется 12 мая	118

Зудин Н. А. – Противопожарная защита должна быть надежной и безопасной	120

* * *

Памяти А. Н. Голубиновой	121

Из редакционной почты

Подмазо А. А. – Осторожно – фальшивка! (Как полковника И. С. Кутузова произвели в генерал-майоры спустя два столетия после смерти)	122

* * *

Наши авторы	125

№ 3

2003

СОДЕРЖАНИЕ

“Нам есть чем гордиться”. На вопросы редакции отвечает губернатор Саратовской области Д. Ф. Аяцков	3

Статьи и сообщения

Обсуждаем законопроект

Черешня А. Г. – О законодательном регулировании архивного дела	8

История и практика архивного дела

Платонов А. А. – Академик Евгений Евсигнеевич Голубинский – историк и человек	21

Федорова Л. Н. – Организация работы по комплектованию и экспертизе ценности документов в ЦГА Удмуртской Республики	28

Абрамова А. Ю. – Пополнение Архивного фонда Пермской области документами общественных объединений	31

Муценко Т. А., Савельева Е. И. – Научная публикация документов чеховской переписи населения острова Сахалин	34

В муниципальных архивах

Осина М. И., Андреева Е. А. – Опыт и перспективы взаимодействия Госкомархива Чувашии с муниципальными архивами в работе по совершенствованию НСА к документам	38

Еременко В. Г. – НСА к документам муниципальных архивов Пермской области: состояние и пути развития	42

В зарубежных архивах

Форд Э. – Аварии и катастрофы: контроль и реакция (Великобритания)	45

Публикации документов

“Победит тот, кто будет владеть Востоком”. Из дневника немецкого разведчика Ф. Майера. Иран. 1941–1942 гг. Публикацию подготовил А. Б. Оришев	51

“Мятежная чета” в Кабуле. Письма Ф. Раскольников и Л. Рейснер Л. Троцкому (1922 г.). Публикацию подготовил Н. А. Мышов	74

Критика и библиография

Юркин И. Н. – Государственный архив Тульской области. Путеводитель. Ч. 1. ...	86

Муканова А. А. – Алматинский областной государственный архив и его филиалы. Путеводитель. Том 1 (1917–1998 гг.)	85

Бовкало А. А. – Раздорский А. И. Справочные издания епархий Русской православной церкви (1861–1915): Сводный каталог и указатель содержания	91
Смирнов Ю. Н., Радченко О. И. – Монастыри Самарского края (XVI–XX вв.): Справочник	93
Хорхордина Т. И. – Стрекопытов С. П., Сенин А. С. Кафедра истории государственных учреждений и общественных организаций. Краткий очерк организации и деятельности. 1952–2002 гг.	95

Информация и хроника

Конференции, совещания, семинары

Зверева Н. Е. (Москва), Кобелькова Л. А. (Москва), Хими́на Н. И. (Москва), Базарская И. И. (Оренбург), Терехина Т. А. (Омск), Пудалов Б. М. (Нижний Новгород), Иванова О. И. (Хабаровск), Водопьянова З. К. (Москва)	98

Региональные программы

Размахнина А. В. – Программа мероприятий по обеспечению сохранности документов в Госархиве Хабаровского края	106

Конкурсы, выставки

Занина Т. Г. (Москва), Юдакова Г. А. (Барнаул), Сажаяева Л. Д. (Ханты-Мансийск), Шишлова М. В. (Курск), Элекина С. В. (Самара)	108

Юбилеи

Карачева С. М. – Яранскому архиву – 80 лет	113
Колесников Н. И., Драгунова Л. В. – К 55-летию Сахалинской области	113
Казаков В. М. – Пять лет работы выставочного зала алтайских архивистов	114
Чествование З. П. Иноземцевой; Юбилей Н. Г. Томилиной; А. П. Арефьеву – 60 лет; Поздравление Г. С. Акимовой	115

Презентации

Зелов Н. С. (Москва), Казаков В. М. (Барнаул) – Вышли в свет	117
Колесников Н. И., Пруссакова Т. Н. (Южно-Сахалинск) – Новые личные фонды	118

Факты и комментарии

Милованова Т. В. (Орел), Мальшева Э. Н. (Москва) – Основа социально-трудовых отношений в организации	119

Из редакционной почты

Стахеева Л. И. – И в архивной службе есть место празднику	122
Громыко Н. В. – Как важно при списании полистно просматривать дела	123

* * *

Наши авторы	125

В. В. СТРАШКО

**ПРО ПОЛІФОНІЧНІСТЬ ВЖИВАННЯ
ЛІТЕРИ “Σ” (ЕПСІЛОН) В АКТОВИХ КНИГАХ**

Під час роботи з актовими книгами XVI–XVII ст. мене зацікавила певна особливість вживання у текстах літери “Σ”, і, в результаті спеціальних спостережень, було зібрано публіковану тепер колекцію прикладів вживання “Σ” не тільки замість “е” чи “є” (як воно звичайно вважалося), але й замість усіх голосних літер. Щоб уникнути тлумачення цього феномену як результату різної фахової підготовки різних підписків (руками яких і писалися актові книги), приклади взято з одного актового запису, писаного рукою одного підписка. Кількість таких прикладів у разі потреби можна збільшити (тим паче, що така традиція продовжувала існувати і у XVIII ст.), але чим пояснити таку широкоосяжну поліфонію “Σ”?

На мою думку, поліфонія “Σ” була свідомим знаряддям створення у Великому князівстві Литовському єдиної державної писемної мови (“руської мови”). Основна маса населення князівства розмовляла білоруськими та українськими діалектами. Поліфонія “Σ” дозволяла їм читати написане на рідному діалекті, але писати єдиною наддіалектною і наднаціональною офіційною мовою Литовської держави. У XIX – на початку XX ст. щось подібне (але значно звужене) існувало з українським і російським читанням літери “ъ”. Вживання ж у одних і тих самих словах і монофонічних голосних літер, і поліфонічного “Σ” (що, власне, і дозволило порушити цю проблему) викликано просто помилками підписків. Вони знали, як треба писати, але над ними тяжіла розмовна стихія оточення, і в результаті іноді (не дуже часто) замість “Σ” проривалися живі літери. Подібні прориви у діловодну мову елементів мови розмовної загальновідомі і зараз.

Висуваючи цю гіпотезу, зауважу, що ця проблема – філологічна, а я не філолог, а історик-архівіст. Але зібрані факти можуть послугувати і для філологічних досліджень. Щодо поводження з “Σ” при публікації документів, то при передачі тексту оригіналу дипломатичним методом цю літеру треба неодмінно зберігати. При передачі ж тексту методом популярним (він же науково-популярний) слід виходити із звучання відповідного слова в сучасній українській літературній мові. Звичайно, на час написання документів, про які йдеться, цієї мови ще не існувало, але ми говоримо саме нею.

Приклади

Приклади взято з таких фондів ЦДІАК України:

- ф. 11 – Житомирський гродський суд
- ф. 25 – Луцький гродський суд
- ф. 28 – Володимирський гродський суд
- ф. 22 – Кременецький гродський суд
- ф. 43 – Брацлавський гродський суд

Σ = А

- ф. 25, оп. 1, спр. 36, арк. 297 1586 р.
 1) "... по его милость пна Балтазара Гневоша з Олексова ..."
 2) "... урожоному его милости пну Балтезару Гневошу з Олексова ..."
- ф. 43, оп. 1, спр. 1, арк. 26 зв. 1639 р.
 "... шляхетны^з Σндри^з Прехочки^з ..."

Σ = И

- ф. 25, оп. 1, спр. 30, арк. 278 1583 р.
 "... на справе его млти пна кирика древи^нского опекуна дете^з потомко^в зошлого небожчика пна базилиуса дривинського ..."
- ф. 25, оп. 1, спр. 41, арк. 184 1592 р.
 1) "... о першого зошлого малжонка моего пна павла корытинского заставою ..."
 2) "... отъ зошло першо малжонка моего пана павла корыт^нского зо всима его обвязками ..."
- ф. 28, оп. 1, спр. 45, арк. 171 1612 р.
 1) "... Жикгимон^тови Σриковичови ..."
 2) "... Жикгимон^тови Ириковичови ..."
- ф. 22, оп. 1, спр. 24, арк. 18 зв. 1616 р.
 "... лядовницю с^ре^бромъ оправную на^которо^з с^ри^бра была гривна ..."
- ф. 25, оп. 1, спр. 40, арк. 112 зв., 115 1591 р.
 1) "... постановившисе взак^у луцкомъ панъ григоре^з л^духовски^з во^зны^з повету кремянецкого ..."
 2) "... и проси^л мн^е л^духо^вски^з абы^м то^е оповеданъе его ..."

Σ = Ū

- ф. 25, оп. 1, спр. 40, арк. 169 1592 р.
 1) "... до вра^чника е^е милости пне старостиное снят^нское межиречьского пна яна стр^меского пришли ..."
 2) "... а панъ янъ стр^мески^з ура^чникъ межирецки^з повед^ль ..."

Σ = Ы

- ф. 25, оп. 1, спр. 30, арк. 27 1583 р.
 1) "... на пна п^ера голышу ..."

- 2) “... панъ петръ голѣша ...”
 ф. 25, оп. 1, спр. 30, арк. 364 1583 р.
 “... панъ во^ттѣхъ рѣч^ицки^х передомною вознымъ самъ ѿсебе и именемъ брата
 своего пана Ан^дрея рыч^ицко^го просиль его мл^чт^н кн^зя яхима богушевича
 корецкого ...”

Σ = ѣ

- ф. 25, оп. 1, спр. 40, арк. 88 зв. – 89 1591 р.
 1) “... его м^л панъ фѣдоръ шим^ковичъ шклѣн^ьски^х ...”
 2) “... присла^вши кгва^товне до стада моего ш^клѣ^нско^го поданы^х своихъ
 зшклѣ^нскихъ немало ...”
 ф. 11, оп. 1, спр. 6, арк. 64 зв. 1611 р.
 “... на^ме^чю грѣ^жана^х и у ворота дворные грѣ^жанские ...”

Σ = ѣ = И

- ф. 11, оп. 1, спр. 8, арк. 828 зв. – 830 1630 р.
 1) “... вдо^му Ве^кгдра жида ...”
 2) “... на домъ Вѣ^кгдора жида ...”
 3) “... вдо^му то^го Ви^кгдора жида ...”

Σ = О = ѣ

- ф. 25, оп. 1, спр. 49, арк. 311 зв. – 312 1630 р.
 1) “... шлях^чны^х я^н валѣ^вски^х енера^л во^ево^дства волын^ьского п^ев^ѣту лу^чкого
 ставши ѿч^ѣвист^ѣ ...”
 2) “... чер^ѣ мен^ѣ яна валѣ^вско^го енера^л пов^ѣту лу^чкого ѿч^ѣвист^ѣ пода^л ...”

Σ = О

- ф. 25, оп. 1, спр. 30, арк. 301, 302 1583 р.
 1) “... панъ петръ млож^ѣвски^х писаръ кгро^дски^х луцки^х ...”
 2) “... п^на петра млож^ѣвско^го писара кгро^дско^го луцко^го ...”
 ф. 25, оп. 1, спр. 30, арк. 564 зв. 1583 р.
 “... на^змине мое ѿч^ино^ѣе вповѣте луцкомъ лежаче^ѣе прозываемое тростенецъ
 на домъ и дворъ мо^з тр^ѣстенецки^х ... нап^ѣр^ѣв^ѣ урядника моего тр^ѣстенецко^го ...
 вто^же его дворъ тр^ѣстенецки^х ... стымъ менованымъ урядникомъ моимъ тросте^н
 не^чкимъ ...”

- ф. 25, оп. 1, спр. 40, арк. 29 зв. – 30 1591 р.
 1) “... слуга его м^лост^ѣ пана любач^ѣвско^го м^левски^х ...”
 2) “... тотъ служе^бникъ его м^лост^ѣ пана любач^ѣовско^го м^левски^х ...”

- ф. 25, оп. 1, спр. 41, арк. 316 зв. 1593 р.
 1) “... справе ему спаномъ иваномъ волын^цомъ учинено^го ...”
 2) “... а з другое стороны паномъ иваномъ волын^цемъ позваномъ ...”

Σ = Ю

ф. 25, оп. 1, спр. 76, арк. 703

“... оповедаю и жалую...”

Σ = Я

ф. 25, оп. 1, спр. 36, арк. 664

1586 р.

1) “... Постановившися очевисто панъ яронимъ городискиъ доброволне вызналь ...”

2) “... и так ся в собе маеть, Я ероним городискиъ визнаваю симъ моимъ листомъ ...”

ф. 25, оп. 1, спр. 40, арк. 76 зв. – 77

1591 р.

1) “... маючи зо мною именьє серники пополовицы дежачое себренеое ...”

2) “... инедавши мнѣ ѿтомъ яко сябру своему ...”

ф. 25, оп. 1, спр. 40, арк. 180 зв. – 181

1592 р.

1) “... оповедньє пна лва лясоты ...”

2) “... панъ левъ лесота оповедалъ и светчилъ ...”

ф. 25, оп. 1, спр. 41, арк. 389 зв.

1593 р.

“... а подписи рукъ втыє слова василеъ лесота стубеъскиъ рука, леъ лясота скарбныъ зємли киевское рукою влачною иванъ шпаковскиъ влачною рукою иванъ покотиловиъ петигорскиъ рукою влачною михало рогачеъскиъ влачная рука ...”

ф. 25, оп. 1, спр. 51, арк. 265

1600 р.

“... ѿзабиѣ небожчика пна Адама яловича Букоемского межи паном иваном еловичом букоемским и пном лукашом кунеъским ...”

**НЕВІДОМІ ЛИСТИ М. МІХНОВСЬКОГО
ДО М. ГРУШЕВСЬКОГО**

Стосунки між М. Міхновським, першим речником українського самостійництва, та М. Грушевським, найвидатнішим лідером українського національного руху, час активної діяльності яких припадає на кінець ХІХ – початок ХХ ст., і до сьогодні лишаються маловивченими. Можливо, це пояснюється тим, що вони не були ні теплими, ні дружніми. М. Грушевський наприкінці 90-х рр. відгукувався про М. Міхновського як про людину “зі здібностями і ще більшими амбіціями, з сильним нахилом до демагогії”¹. Після Лютневої революції 1917 року їхні взаємини переростали ледь не в сутички. Та й пізніше М. Грушевський подеколи згадував про М. Міхновського як безвідповідального авантюриста². Та це й не дивно. Кожен з них, виходячи з проблеми “батьки–діти”, мав власну життєву позицію, свої політичні погляди й суспільні ідеали, вони прагнули досягти поставленої мети різними засобами, хоча, як це не

парадоксально, вона в них була спільною – зробити Україну вільною державою. Але коли трагічна смерть обірвала навесні 1924 р. життя М. Міхновського, це приголомшило М. Грушевського, він “не сподівався таке побачити”³.

Листи, що публікуються нижче, – документальне підтвердження того, що стосунки між М. Міхновським та М. Грушевським в кінці XIX – на початку XX ст. далеко не завжди переростали в конфронтацію. Листів всього три. М. Міхновський, розуміючи завантаженість роботою такої визначної особи, як М. Грушевський, звертався до нього з великою чемністю з проханнями, за порадою чи консультаціями лише в разі крайньої потреби.

Перший лист, по суті – листівка, було надіслано М. Міхновським у березні 1897 р. як членом Комітету “Молодої України”⁴ з Києва до Львова, де на той час мешкав М. Грушевський. У ньому йдеться про транспортування в Україну нелегальної української літератури. Зрозуміло, що писати про це відкрито було неможливо, оскільки пошта перевірялася відповідними органами самодержавства, але, читаючи листівку, не важко зрозуміти підтекст, якщо знати, хто її написав, з якого приводу і кому. Музичними магазинами, про які згадує в листі М. Міхновський, можна вважати книгарню редакції журналу “Киевская старина”, яка отримувала через бібліотеку Київського університету заборонену українську літературу з Галичини, оскільки книги до університетської бібліотеки надходили оминаючи цензуру. Потім через книгарню й членів Київської та інших Громад ця література розповсюджувалася серед населення⁵. Кінцеві слова в останньому реченні можемо розуміти так, що М. Міхновський навесні 1897 р. не міг приїхати за транспортом нелегальних видань, хоча в грудні цього ж року він, за свідченням жандармських агентів, відвідав Львів, мав зносини з галицькими представниками українського вільного руху та, закупивши значну кількість заборонених видань М. Драгоманова та І. Франка, повернувся з ними до Росії⁶.

Другий лист також був надісланий з Києва до Львова того ж року, у жовтні. Його написання пов’язане як з суто приватними питаннями (щоправда, не особистими), так і з прагненням членів “Молодої України” відкрити у Львові Український університет. М. Міхновський був ідейним натхненником та ініціатором створення цього навчального закладу та розроблення проекту його заснування з метою підготовки кадрів національної інтелігенції та піднесення рівня освіти українського народу. Наприкінці літа 1897 р. М. Міхновський разом з Б. Грінченком, відомим українським науковцем і громадським діячем, склали “Відозву до Українців в справі заснування Українського Університету”⁷. Потім коштом Комітету “Молодої України” її було видрукувано в Чернівцях та переправлено на Наддніпрянщину⁸. На жаль, з цілої низки причин у той час відкрити Український університет у Галичині так і не вдалося.

Третій лист до М. Грушевського був надісланий наприкінці 1909 р. з Харкова, де тоді мешкав і працював як адвокат М. Міхновський. Поява цього послання пов’язана зі справою освіти в Україні. Після першої російської революції 1905–1907 рр. царизм значно посилив національні

утиски. Уряд заборонив викладання українською мовою в тих школах, де воно вже почалося під час революційних подій. Було скасовано також циркуляр міністра освіти 1906 р., який дозволяв учителям на уроках “вживати малоросійську мову для роз’яснення того, чого всі учні не розуміють”. У травні 1908 р. уряд відхилив законопроект про дозвіл викладання рідною мовою “в початкових школах місцевостей з малоросійським населенням”, внесений 37-ма членами Державної думи⁹. Оскільки така політика гальмувала розвиток освіти в Україні, демократичні й ліберальні кола української громадськості, зокрема Харкова, хотіли зробити ще одну спробу вплинути на Державну думу, аби та переглянула своє попереднє рішення на користь національної освіти в Україні. Яким чином вони прагнули домогтися поставленої мети, розповідає цей лист. На жаль, як відомо, і ця спроба громадськості не була почута реакційною Думою.

Листи публікуються мовою оригіналу.

Публікацію підготували
О. Ф. ОВСІЄНКО, О. П. САРНАЦЬКИЙ

¹ Див.: *Грушевський М.* Спомини // Київ. – 1989. – № 9. – С. 109; *Курас І. Ф., Турченко Ф. Г., Геращенко Т. С.* М. І. Міхновський: постать на тлі епохи // Укр. іст. журн. – 1992. – № 9. – С. 85.

² Див.: *Грушевський М.* Спомини // Київ. – 1989. – № 9. – С. 110–111, 124, 133–134 та ін.; *Солдатенко В. Ф.* Центральна Рада та українізація армії // Укр. іст. журн. – 1992. – № 6. – С. 29–30.

³ *Міяковський В.* Листи С. О. Єфремова до Є. Х. Чикаленка // Український історик. – 1975. – № 1–2. – С. 140.

⁴ “Молода Україна” – таємна організація радикальної молоді, що утворилася навесні 1896 р. у Києві в середовищі “Старої Громади” та в Громадах на місцях (не пориваючи при цьому з ними), програмі роботи якої був притаманний політико-культурницький ухил. Включала в себе революційно-народницькі, марксистські та національно-революційні елементи. Її ідейним натхненником і засновником був М. Міхновський. Крім нього, до складу “Молодої України” входили М. Русов, В. Доманицький, В. Шемет, К. Мацієвич, О. Рогозинський, І. Стешенко та ін. Вона відбивала процес формування українського радикалізму серед найбільш свідомої частини молоді.

⁵ ЦДІАК України, ф. 274, оп. 1, спр. 536, арк. 136.

⁶ Див.: *Курас І. Ф., Турченко Ф. Г., Геращенко Т. С.* М. І. Міхновський: постать на тлі епохи. – С. 78.

⁷ ЦДІАК України, ф. 274, оп. 1, спр. 536, арк. 4, 42–43.

⁸ Там само, арк. 4, 57 зв.

⁹ Див.: *Історія Української РСР*, у 8-ми т. – Т. 4. – К., 1978. – С. 187.

№ 1

18 березня 1897 р. Київ

Въ. Добродію

У нас тут, в Росії муз. магазинам робить ся уступка 30%, приватним особам замість уступки поштовою пересилка на мій кошт. Що ж обходить закордонних відносин, то у нас таких не було доси. Узагалі цікаво ж знати, для кого це потрібно, чи для магазинів, а чи для приватних осіб? За для останніх (прив. осіб) дається уступка 30% але дорога не моя.

З глибоким поважанням М. Міхновський
ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 642, арк. 1 зв.

№ 2

Київ жовтня 10 дня 1897 р.
Рейтарська 17

Високоповажний Михайло Сергієвичу!

Вибайте, що я Вас турбую, але знаючи Вашу прихильність до всього, що має громадський інтерес і уважаючи річ, про яку питати маю, річчю громадською, звертаюсь до Вашої ласки.

Кажуть, що Ви не щодавно приїхавши зі Львову, говорили про те, що на Львівським університеті є аж чотири порожні правничі катедри, які мають право обсадити русини. В мене є товариш, який віддав себе науці, українству з пересвідчення який хотів би замінити їдну катедру, але я не знаю, чи відповідають вони його спеціальності і які умови заняття цих катедр. Хто, через кого і т. д., яку найменше наукову ступінь треба перейти і т. д.? Чи потрібно надруковати дисертацію в Росії і одержати тут магістра чи як? Взагалі, всі умови мені не відомі.

Коли можна, у. я-б дуже просив поінформувати мене про все, що Ви узнаете потрібним і мені знати. Коли я скажу Вам, що в нас тепер саме розробляється проєкт заснування цілого університету у Львові і вишукування средств для нього, так Вам буде ясно, через що ми хочемо знати про сі 4 катедри як найподрібно – не минаючи й того скільки грошей дадуть на рік.

Моє вітання Вашій високоповажній Дружині.
Сподіваючись Вашої шановної відповіді,
З найбільшим поважанням до Вас

Микола Міхновський

ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 642, арк. 2–2 зв.

№ 3

Студня 10 дня 1909 [р.]

Вельмишановний Пане професоре!

У Харкові виникла думка видати в мові російській збірничок думок видатніших учених та громадських діячів про заборону української мови по школах. Збірничок на зразок виданого депутатом до австрійського парламенту д. В. Яворським “Українська справа в Европейським освітленню”.

Призвів нас до сього тяжкий стан проєкта про шкільну мову українську в Думі Державній, а саме: шкільна підкомісія більшістю шести проти 2, визнавши право поляків, татар і т. д. на рідну мову по школах, рішуче висловила за те, що мова українська та білоруська се таж російська мова, а через те не треба української та білоруської школи. Хоч “Рада” в 272 числі і зве сю звістку неправдивою, але “Рада”, як дуже часто в українській справі, помиляється: маємо листи від заінтересованого члена Думи, що се дійсна правда. Депутат каже, що НЕМА НІЯКОЇ НАДІЇ на ЗАВЕДЕННЯ МОВИ УКРАЇНСЬКОЇ ПО ШКОЛАХ.

Отже ми хочемо вплинути на Думу Державну.

Ми* виробили плян діяльності. Одним із способів впливу ми уважаємо видання збірничка, як вище згадано.

Отже, високоповажний Пане Добродію, просимо не відмовити подати нам Вашу шановну гадку в сій справі.

Для наших цілей потрібно, щоб ся гадка була висловлена найпростіше: не більше як 20 друкованих стрічок. Думаємо отже, що не завдамо Вам багато клопоту з написанням Вашої думки хоч в 3 стрічках, коли не можна довести до 20 стрічок. Се щось – ніби інтерв'ю.

На нашу думку, сей збірничок матиме велику вагу для нашої справи бо ми розішлемо його всім членам Думи та всім редакціям усіх періодичних виданнів.

У збірничку крім думок видатнійших вчених та діячів міститимуться Думки Академії Наук, Університетів Київського та Харківського і т. д.

Тон збірника: лагідний, не бойовий, але спокійний, об'єктивно-вчений. Зважаючи, що підкомісія вже висловилася, а Комісія Шкільна (у Думі) висловиться зараз по новім році, ми наважилися видати збірничок до нового року. Через те коли намір наш Вам сімпатичний і тішиться Вашим спочуттям, просимо надіслати Вашу гадку не пізніше 15-20 сього місяця, бо друкувати маємо у Петербурзі, а се завдасть багато клопоту.

З глибоким поважаннем

Микола Міхновський.

ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 642, арк. 3–3 зв.

* На нашу думку, документ був репрезентований від харківського “Общества распространения в народе грамотности” та “З-м товариством взаємного кредиту” в м. Харкові, з якими М. Міхновський, за свідченням жандармів, активно співпрацював.

І. О. ВОРОНЧУК

КОЛЕКТИВНА ПРАЦЯ З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ АРХІВІСТИКИ

Нариси історії архівної справи в Україні / За загальною редакцією
Ірини Матяш та Катерини Климової. – К., 2002. – 609 с.

2002 року побачила світ підготовлена Українським науково-дослідним інститутом архівної справи та документознавства колективна праця з історії української архівістики, рекомендована Міністерством освіти та науки України як навчальний посібник для студентів історичних факультетів вищих навчальних закладів.

У підготовці “Нарисів” було задіяно великий колектив найдосвідченіших архівістів-практиків і науковців; загалом у написанні окремих розділів взяли участь 34 автори – фахівці з історії архівної справи в Україні.

Навчальна та навчально-методична література має неабияке значення для підготовки кваліфікованих спеціалістів у будь-якій галузі. Варто нагадати: якщо навчальна література природничого циклу дисциплін не зазнала глибоких перекосів у радянській період, то зовсім іншим був стан гуманітаристики, яку легше було затиснути в прокрустове ложе ідеологічних та методологічних догм. Тож не випадково авторський колектив поставив своїм завданням подолання застарілих, поширених у радянській архівістиці методологічних концепцій та підходів, “максимально об’єктивне” переосмислення найважливіших етапів розвитку вітчизняної архівної справи та неупереджене висвітлення тисячолітньої історії архівного будівництва в Україні.

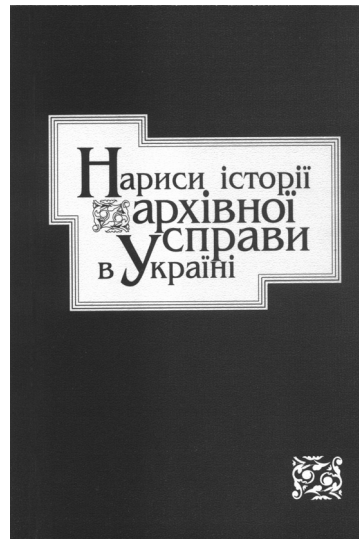
Насамперед заслуговує на позитивну оцінку робота всього авторського колективу, котрому, без перебільшення, дійсно вдалося створити комплексне дослідження з історії розвитку архівної справи в Україні. Безумовним достоїнством “Нарисів” є докладність і добротність фактографічної інформації, викладеної у добрій позитивістській манері: у книзі подається величезний фактичний матеріал з розвитку архівної справи в Україні протягом її тисячолітньої історії – від початків української державності за часів давньоруської держави до сьогодення, узагальнено більш ніж півторавіковий досвід наукового вивчення даної проблеми.

“Нариси” складаються з 20 розділів, редакторської передмови та “Списку скорочень”. В основу концепції “Нарисів” покладено хронологічно-проблемний підхід: розділи побудовано як за хронологічним, так і тематичним принципом. Кожен розділ супроводжується посиланнями на джерела та літературу.

Відкриває “Нариси” ґрунтовний історіографічний огляд архівознавчої літератури, в якому розкриваються загальні тенденції, особливості та етапи вивчення архівної справи в Україні, міститься оцінка наукового рівня й практичної значимості найвизначніших праць з питань становлення та організації вітчизняної архівної справи. Автор розділу К. І. Климова цілком логічно подієво пов’язує витoki історіографії даної проблеми із заснуванням Київської археографічної комісії, діяльність якої започаткувала виявлення, збір та публікацію давніх актів і хронологічно припала на середину ХІХ ст., коли відбувалося конституювання архівознавства, археографії та джерелознавства як наукових історичних дисциплін.

На підставі аналізу дореволюційної історіографії автор логічно висновує, що в той період історія архівної справи в Україні розглядалася лише в загальноросійському контексті. Як значний етап у розвитку вітчизняної історіографії К. Климова виділяє 20–30-ті роки ХХ ст., характерними ознаками яких стало значне розширення тематики та хронологічних меж історіографічних досліджень.

Проаналізовано праці визначних тогочасних дослідників-архівістів В. Романовського, В. Барвінського, В. Міяковського, Ф. Герасименка, І. Крип’якевича, О. Андріяшева та ін., котрі підготували перші узагальнюючі розвідки, що створювали системне уявлення про розвиток архівної справи в Україні й стали першими самостійними студіями високої наукової вартості. Автор відмічає негативний вплив репресій 30-х років, що позначився як на практичній розбудові архівної справи в Україні та розвитку вітчизняної історії в цілому, так і на дослідженні проблеми архівної справи. Домінування партійної ідеології та марксистсько-ленінської методології відбилосся й на стані розроблення історії архівістики. Автор показує, як протягом тривалого часу (30–80-х рр.) класовий підхід гальмував появу оригінальних та високонаукових досліджень: багато питань, зокрема щодо витоків національної архівістики, свідомо замовчувалося, в той час як всіляко пропагувалися заходи й “досягнення” радянської влади з “розбудови” архівної справи. Зосередження уваги дослідників на хронологічно й тематично вузькому питанні – архівного будівництва за радянської влади, що, до того ж, подавалося у прикрашеному вигляді, на думку автора, спотворювало весь процес розвитку вітчизняної архівної справи. Тогочасна російська радянська історіографія представляла історію архівної справи в Україні лише в контексті історії розвитку архівної справи в Росії та СРСР; та й територіально розглядалися лише регіони підросійської України. Подібний підхід мали й узагальнюючі праці вітчизняних дослідників О. Мітюкова, В. Кузьменка та ін. 1970-ті роки характеризуються появою нової тематики: створення партійного архіву

Інституту історії партії при ЦК Компартії УСРР та обласних партійних архівів спричинило активне розроблення та висвітлення історії їх становлення й розвитку.

Певні зрушення в дослідженні архівознавчої проблематики К. І. Климова спостерігає від середини 80-х років, пов'язуючи їх зі зміною загальної ідеологічної ситуації, що сприяла поживаленню в наукових колах інтересу до джерельної бази історії України, а відтак – до історії власне архівної справи. Та по-справжньому новий етап в розвитку історіографії історії архівної справи в Україні, на її думку, розпочинається лише з відновленням державної незалежності України. Автор характеризує цей період як час розсекречення архівів та архівних фондів, що значно розширило джерельну базу історіографічних досліджень, дало можливість розкрити маловідомі або й зовсім невідомі факти та подолати упередженість щодо розбудови національної архівістики. Позитивним аспектом історіографічного аналізу є розгляд доробку іноземних авторів, зокрема Патриції Кеннеді Грімстед та дослідників з діаспори.

Історіографічні дослідження останнього десятиріччя в галузі архівістики, підсумовує автор, характеризуються переосмисленням стереотипів радянської історіографії, спрощених і суб'єктивних підходів до висвітлення багатьох аспектів та зміною традиційних поглядів. Акцентується увага на появі нової дослідницької проблематики, зокрема такої, як вплив політичних репресій 1920–1930-х рр. на стан архівної справи, свідоме нищення архівів у 1920-х роках, історія становлення національної архівної освіти, виникнення й постання українських архівів за кордоном, відродження дослідження історії архівної справи через особу архівіста тощо. Автор звертає увагу також на поживалення дуже важливого напрямку архівознавства – архівної евристики та наукової реконструкції втрачених і розпорошених архівних фондів.

У наступних 19-ти розділах простежується історія розвитку архівної справи на теренах України від часів виникнення давньоруської держави до сьогодення. Виходячи з безпосередньої обумовленості розвитку архівної справи певним адміністративно-політичним ладом та її пов'язаності з історією становлення й функціонування державних і місцевих установ, автори практично всіх розділів цілком слушно викладають спершу історію виникнення та особливості діяльності цих установ, тобто установ-фондоутворювачів, у результаті діяльності яких виникли й відклялися ті чи інші документальні комплекси, що поклали початок великим або й не дуже великим (бо, зрештою, важливість історичної інформації визначається не кількісно) архівним зібранням.

Цей підхід спостерігаємо вже у другому розділі – про “Архіви Київської Русі та Галицько-Волинської держави” (автор – І. Л. Бутич)*, а ще більше – в наступних, де розповідь про архівні зібрання тієї чи іншої доби розпочинається з викладу історії виникнення, функціонування та порядку діловодства тих установ, у результаті діяльності котрих виникли великі масиви документів, та обумовлено особливості формування й

* Далі в дужках після назв розділів зазначатимуться прізвища їхніх авторів.

функціонування широкої мережі архівів. Зокрема, у 3-му і 7-му розділах (відповідно – “Архіви адміністративних та судових установ литовсько-польської доби (XV – перша половина XVII ст.)”, “Архіви та архівна справа на Правобережній Україні та західноукраїнських землях другої половини XVII – кінця XVIII ст.”) розповідається спочатку про діяльність центральних (канцелярії великого князя) та місцевих установ (городських, земських, підкоморських судів та магістратів), що діяли в той час на території українських земель, які перебували у складі ВКЛ та Польського королівства (надалі – Речі Посполитої). Після цих історичних екскурсів цілком логічним виглядає розповідь про історію самих документальних зібрань – архівів та їхню долю. Окремі параграфи цих розділів висвітлюють проблеми виникнення й формування Литовської метрики як центрального архіву (архіву канцелярії) ВКЛ (С. В. Абросимова), Коронної метрики – центрального архіву Корони Польської (надалі – Речі Посполитої) та Руської (Волинської) метрики (П. М. Кулаковський), архівів судових установ – городських, земських, підкоморських, а також магістратів (Г. К. Швидько, О. М. Дзюба, І. І. Сварник).

Цілком доречним є пояснення авторами поняттєвого апарату: витлумачуються зміст та значення історичних понять, роз’яснюється архівна термінологія тощо. Більше того, розкриваються навіть дискусійні проблеми навколо деяких понять, зокрема такого, як Литовська метрика; окрім того, подається історія самого архівного зібрання, принципи його формування, міграція тощо.

У багатьох розділах – 3, 5, 6, 7, 8, 10, 11 – детально з’ясовуються компетенція адміністративних установ, принципи діловодства, процедура та порядок ведення записів, розкривається зміст документів згідно з видовим та структурним поділом фондів. Корисним елементом є зазначення сучасного місцезнаходження різних архівних зібрань та колекцій, а також номерів фондів, що може прислужитися молодим науковцям, дослідникам загалом у їхніх пошуках певних документальних матеріалів. Зокрема, подається класифікація актових книг городських і земських судів за видовими ознаками, називаються фонди, хронологічні межі документальних матеріалів, стан їхньої збереженості, мова та навіть кількість одиниць зберігання (параграфи 3-й і 4-й розділу 3, сс. 77, 81–82).

Описано й архівні комплекси адміністративних органів інших народів, що здавна мешкали на теренах України, зокрема адміністративно-судових органів вірменського самоуправління у Львові й Кам’янці-Подільському, а також архіви корпоративних об’єднань – цехів. Торкаючись архівів ремісничих цехів, Г. Швидько викладає не лише історію цехового самоуправління та його функціонування, але й подає інформацію про публікації цехових актів (с. 84).

Певний інтерес становить розділ 5 – “Організація архівної справи на Лівобережній Україні XVIII ст.” (О. Сокирко), де ґрунтовно розглядається це питання, простежується, як під впливом адміністративних реформ у Росії та втручання російського уряду у внутрішні справи Гетьманщини поступово обмежувалися прерогативи та звужувалися функції українських адміністративних органів. Автор показує, як централізатор-

ська політика Росії впливала на напрямки діяльності найвищого військово-адміністративного органу Гетьманщини – Генеральної Військової канцелярії та інших установ (гетьманської канцелярії, Похідної генеральної військової канцелярії, Канцелярії малоросійських зборів, Генеральної лічильної комісії), їхню діловодну практику, що відбилося на формулярах усталених раніше видів документації, викликаючи їх поступову зміну, а надалі – появу нових видів, доводячи до стандартизації та уніфікації типів документів, їхніх назв та ін.

З точки зору діловодної практики, автор цілком доцільно вирізняє діяльність установ, що протягом XVIII ст. були запроваджені на території Гетьманщини з ініціативи російського уряду, зокрема Київської губернської канцелярії, Малоросійської колегії, Канцелярії Міністерського правління, котра була виконавчим органом Правління гетьманського уряду. Автор не лише відстежує, як через ці установи принципи й норми російського діловодства, обумовлені “Генеральним регламентом” 1720 р., входили в щоденну практику українських канцелярій, але й як російське діловодство, в свою чергу, також піддавалося впливові українських форм діловодної практики, що спричинилося до відмінностей в організації канцелярської роботи цих установ від загальноросійських норм. Наводиться класифікація документальних матеріалів і українських, і російських установ (сс. 116–119), простежуються міграція та історична доля архівних комплексів Гетьманщини (сс. 99–101).

У шостому розділі (Л. З. Гісцова) описано історію архіву Коша Нової Запорозької Січі. Аналіз наявної документації та діловодної практики привів автора до висновку, що в роботі січової канцелярії в основному використовувалася російська система діловодства, що базувалася на генеральному регламенті 1720 р., а в основу систематизації документального матеріалу було покладено предметно-тематичну ознаку (сс. 137–144). Зміни в документообігу привели автора до думки про значні зміни у ставленні царського уряду до Запорожжя та певне “визнання Запорожжя іноземними сусідами як окремого політичного організму в Російській імперії”.

У різних розділах, згідно з хронологічним принципом, подається інформація про приватні родинні архіви – магнатські та шляхетські, козацькі та старшинські (сс. 126–136), а також приватні документальні колекції, що виникли упродовж XIX–XX ст. У параграфі про магнатські та шляхетські архіви висвітлюються характер змісту та види документальних матеріалів, принципи внутрішньої систематизації, порядок цифрового та літерного шифрування, складання загальних списків документів: регестів, сумаріюшів, інвентарів тощо (сс. 161–171).

У “Нарисах” порушуються важливі, проблемні питання. Так, К. І. Климова в розділі “Військові архіви в Україні” наголошує на недослідженості архівів військових установ та частин, що існували в Україні протягом XVIII – початку XX ст. Перелічуючи ці установи та окреслюючи коло питань, які охоплює військово-архівна справа, автор проаналізувала причини, що призвели до їх часткової втрати та розпорошення. Підкреслено значну роль Київського відділу ІРВІТ та існуючої при ньому Архів-

ної комісії в налагодженні архівної справи, розшуку, збиранні, збереженні, описуванні та публікації військово-історичних документів. Розглядаються принципи систематизації джерел, з'ясовується порядок формування справ, методика складання їхніх описів, процес передавання до архівів тощо. Висвітлюється також спроба створення Військово-центрального архіву Київського військового округу шляхом об'єднання документальних матеріалів військових організацій і установ, розквартированих на теренах України. Показано, що цей проект, розроблений за ініціативою Київського відділу ІРВІТ директором Київського центрального архіву давніх актів І. Каманіним (в умовах Першої світової війни він залишився нереалізованим), включав не лише організаційні моменти, але й науково-методичні принципи архівознавства щодо організації фондів Військово-історичного архіву, систематизації архівного матеріалу, класифікації документів тощо (сс. 245–264).

Викликає інтерес розділ 11 (К. І. Климова, О. Б. Коваленко, О. О. Коваль, М. Г. Палієнко), де проаналізовано документальні колекції науково-історичних установ і товариств та приватні наукові архіви в Україні ХІХ – початку ХХ ст. У першому параграфі висвітлено джерела та історію формування документальних колекцій шести наукових товариств, а в другому – існуючі на той час в Україні приватні наукові архіви: докладно описано зміст історичних документів приватних архівних зібрань діячів української наукової еліти (М. Маркевича, О. Марковича, М. Судієнка, А. Скальковського, В. Тарновського, В. Науменка, К. Скаржинської, П. Потоцького, О. Кістяківського, О. Лазаревського, Г. Милорадовича, В. Горленка, Я. Новицького, В. Модзалевського), коротко з'ясовано їхню історію, показано міграційні шляхи та сучасне місцезнаходження. Окремлено відмінності та принципову різницю у формуванні приватних колекцій та наукових документальних зібрань (сс. 273–290).

У розділі 12 – “Архіви України в умовах реорганізації архівної справи в Росії кінця ХІХ – початку ХХ ст.” – Я. С. Калакура та І. Н. Войцехівська, розглядаючи спроби архівної реформи, відзначили велику роль археологічних з'їздів, шість із яких, тобто половина, відбулися в Україні. Автори проаналізували діяльність археологічних з'їздів під кутом зору розгляду ними проблем розвитку та вдосконалення архівної галузі в Росії. Особливе місце, на їхню думку, посідають одинадцятий та дванадцятий з'їзди, на котрих обговорювалися проекти Д. Самоквасова. Реальний позитивний результат порушення з'їздами питання щодо реорганізації архівної справи вони вбачають у прийнятті в 1884 р. Кабінетом Міністрів Росії положення “Об учреждении ученых архивных комиссий и исторических архивов”, утворення яких знаменувало наступний важливий етап у розвитку архівної справи та збереженні документальної спадщини. Цей етап автори пов'язують із виникненням та налагодженням практичної діяльності губернських учених архівних комісій в Україні. Охарактеризовано роботу Таврійської, Чернігівської, Херсонської, Полтавської, Катеринославської, Київської (з Волинським і Подільським відділами) та Харківської комісій; переконливо доведено, що вони, сформувавшись на базі місцевих історичних товариств, перетворились на дійсно важливі наукові інституції в галузі архівістики.

У розділі 15 “Розвиток архівної справи в УСРР 1920–1930 рр.”, В. В. Болдирев показує, як у результаті реорганізації архівної справи наприкінці 30-х років в УРСР склалася досить чітка мережа архівних установ; Г. В. Папакін простежує історію створення Археографічної комісії ЦАУ УСРР, плани та діяльність її секцій та відділень протягом 1928–1930 рр. У 4–6-му параграфі розділу І. Б. Матяш всебічно розкрила зміст і форми архівної освіти, не лише проаналізувала роботу археографічного відділення Київського археологічного інституту, історико-архівних гуртків та курсів, але й виклала концепцію В. Веретенникова щодо створення системи підготовки архівних кадрів тощо. Висвітлюючи питання про початки української архівної періодики, зокрема заснування часопису “Архівна справа”, автор показала, як під впливом ідеологізації всіх сфер життя відбулася переорієнтація змісту цього науково-популярного видання. Загалом у розділі дуже вдало простежено, як на тлі начебто позитивних зрушень і створення широкої мережі центральних та місцевих архівних установ відбувалися трансформація демократичних принципів управління архівами в командно-адміністративні, інтеграція архівів УСРР до загальної тоталітарної системи, що складалася в СРСР.

Процес розбудови мережі архівних установ у повоєнний період розкривають А. В. Кентій та І. М. Мищак. В. С. Лозицький висвітлює проблеми інтеграції України в міжнародну архівну систему, зокрема вступ у 1956 р. до Міжнародної ради архівів (МРА). Заслуговує на увагу 2-й параграф 18-го розділу, у котрому висвітлюються важливі аспекти методично-наукової роботи архівів щодо вдосконалення науково-довідкового апарату архівів та розглядається проблема архівних описів. Зі знанням справи Н. М. Христова наводить інструктивно-методичні матеріали, “Правила” та “Положення”, котрими визначалися методика описування документів та складання предметно-тематичних каталогів. Викладається також ідея створення єдиного науково-довідкового апарату як системи, подаються теоретико-методологічні принципи єдиної системи НДА та його структура, засади створення автоматизованої інформаційно-пошукової системи тощо.

У розділі 19 ідеться про українські архівні центри та архівні й рукописні колекції за кордоном. М. Г. Палієнко збрала маловідомий досі й розпорошений матеріал про діяльність окремих громадсько-політичних і культурних діячів та осередків української еміграції в різних країнах світу, у результаті діяльності яких створювались архіви, що є нині складовою частиною документальної спадщини українського народу. Пояснюється історія створення 21 архіву та колекції, зокрема архівного центру Українського військово-історичного товариства у м. Ряшеві (Польща), Музею-архіву визволення України (МВУ) в Чехословаччині, Музею визвольної боротьби України (МВБУ) у Празі, Українського історичного кабінету (УІК) у складі Слов'янського архіву в Чехословаччині, Музею-Архіву Української Вільної Академії Наук (УВАН), Бібліотеки ім. С. Петлюри (м. Париж), заснованого кардиналом Й. Сліпим у 1963 р. архіву Українського Католицького Університету (УКУ) в Римі, архіву Української папської колегії святого Йосафата в Римі, Українського Музею-

архіву у Клівленді та ін. Позитивним моментом є зазначення осіб, які сприяли збереженню української історичної спадщини в еміграції. Простежено процес нагромадження архівно-музейних фондів, шляхи та методи їх комплектування, показано характер та зміст документальних матеріалів, підкреслено неабияку цінність цих зібрань, оскільки в них зберігаються особові архіви багатьох українських і культурних діячів. Так, лише архів НТШ, Головна управа котрого зараз знаходиться в Нью-Йорку, містить 80 колекцій, що становлять собою особові папери відомих діячів української діаспори. Висвітлюється доля цих колекцій та їх сучасне місцезнаходження (сс. 537–558).

Завершує “Нариси” розділ “Розвиток архівної справи в незалежній Україні (1991–2001 рр.)”, написаний Р. Я. Пирогом, К. Є. Новохатським, І. Б. Матяш, В. С. Лозицьким та Г. В. Папакінім. Розкриваючи “Основні напрямки архівного будівництва” в нових політичних умовах, Р. Я. Пиріг та К. Є. Новохатський підкреслюють непересічне значення у створенні нормативно-правової бази української архівістики прийняття 24 грудня 1993 р. Верховною Радою України Закону “Про Національний архівний фонд і архівні установи” та 13 грудня 2001 р. нової редакції цього Закону, котрий визначає правові принципи та організаційну систему архівної справи, сприяє входженню України в міжнародний правовий простір у цій галузі. Окрім того, вперше в українській архівістиці на законодавчому рівні була закріплена якісно нова категорія – Національний архівний фонд – з найвищим статусом як однієї із загальнонаціональних цінностей. Автори наводять цілу низку прийнятих за цей час урядових актів, постанов, інструкцій, державних стандартів, що сприяють унормуванню багатьох питань роботи архівних установ різного рівня та істотному поліпшенню розвитку архівної справи в цілому. Наголошується на потребі сьогодення – інформатизації архівної справи. У зв’язку з цим автори висвітлюють заходи, здійснені для реалізації цього завдання, зокрема розроблення теоретико-методологічних засад системної інформатизації архівної галузі, на підставі яких розроблено програму створення мережі Інтернет-ресурсів державних архівів на 2000–2005 рр. тощо.

У параграфах “Архівна наука і освіта” (І. Б. Матяш) та “Видавнича діяльність архівних установ” (І. Б. Матяш та Г. В. Папакін) висвітлюється практична робота щодо розроблення проблем теорії архівознавства, вдосконалення поняттєвого апарату та термінологічного інструментарію, створення спеціальних наукових інституцій у системі Національної Академії наук (Інституту української археографії та джерелознавства, інститутів архівознавства та рукописів при НБУ ім. В. І. Вернадського) та в системі Головного архівного управління при Кабінеті Міністрів України (Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства), які не лише ініціювали наукові дослідження, але й розгорнули практичну роботу з підготовки науковців, кадрів для архівних установ, видання джерел і теоретико-методичних досліджень тощо.

В. С. Лозицький та Г. В. Папакін розкривають якісно новий етап співробітництва державної архівної служби України зі світовим архівним співтовариством, що позначився входженням України до неурядового

інтернаціонального об'єднання державних архівів та спілок архівістів світу – Міжнародної ради архівів – та участю українських архівістів у міжнародних нарадах, семінарах, конгресах архівістів, деяких міжнародних програмах тощо.

Останній параграф (І. Б. Матяш) висвітлює десятирічний шлях діяльності утвореної 5 березня 1991 р. громадської професійної організації – Спілки архівістів України, що об'єднала професійних працівників галузі з метою сприяння розвитку архівної справи в Україні.

Таким чином, авторським колективом зібрано й викладено в “Нарисах” добре згрупований і розташований у стрункій хронологічній послідовності величезний фактичний матеріал з історії розвитку архівної справи в Україні, що, безумовно, не лише сприятиме поглибленню знань студентів вищих навчальних закладів та архівних працівників, але й, сподіватимемося, появі інтересу до конкретного вивчення документальних джерел та зацікавленості в розробленні теоретичних проблем джерелознавства та архівної справи в цілому.

Розвиток архівної справи висвітлено не лише за хронологічно-тематичним, але й за територіальним принципом, оскільки різні історичні регіони України (Галичина, Правобережжя, Лівобережжя, Буковина, Закарпаття) в той чи інший час входили до різних держав, адміністративно-політичний лад яких обумовлював як особливості функціонування державних та місцевих установ, так і формування мережі архівів.

При загальному позитивному враженні від “Нарисів” належить сказати також і про певні прорахунки. Виклад деяких розділів “Нарисів” витримано не в аналітичній манері, а виключно в дескриптивній. Більшість авторів “Нарисів”, котрі є визначними фахівцями в галузі вітчизняної архівістики, при написанні своїх розділів опрацювали значний історіографічний набуток своїх попередників – істориків-архівістів ХІХ – ХХ ст. та ввели до наукового обігу значну кількість нових матеріалів з проблем розвитку архівної справи в Україні. Однак, на жаль, жоден з авторів не визначає заслуги своїх попередників у постановці, розробленні та дослідженні тих чи інших проблем архівної справи. В історіографічному вступі при аналізі всього комплексу архівознавчої літератури за 150 років це зробити неможливо, в загальному огляді можна лише побіжно окреслити порушені в літературі проблеми й питання, що, власне, й виконано. Але при викладі окремих сюжетів не лише можливо, але й потрібно було показати персоніфікований вклад визначних архівістів-дослідників. На нашу думку, це диктується самим призначенням “Нарисів” як передусім навчального посібника для студентів. Окрім того, очевидно, що такий підхід значною мірою підвищив би загальний науковий рівень “Нарисів”.

Не повністю вдалося дотриматися задекларованого у вступі проблемно-хронологічного підходу, оскільки в основу структурного поділу історії архівної справи в Україні покладено подеколи не проблемний, а, скоріше, хронологічний підхід. Зовсім невиправданим є, зокрема, хронологічний поділ історії архівної справи на західноукраїнських і правобережних землях України ХV–ХVІІІ ст., що структурно відбилося в поділі цієї теми на

два розділи (3 і 7), один з котрих охоплює XV – першу половину XVII ст., а другий – час з половини XVII до кінця XVIII ст. Між тим, протягом XVII–XVIII ст. ані склад адміністративних установ, ані характер діловодної справи, ані порядок збереження архівів на цих землях не зазнав істотних змін. Такий механістично-хронологічний підхід неминуче мав призвести і, безперечно, призвів до багатьох повторів тих самих сюжетів, а саме: про історію виникнення адміністративно-судових установ, характер діловодної справи, порядок ведення та зберігання актових книг тощо (пор. третій параграф розділу 3 та перший параграф розділу 7). До того ж, оскільки ці розділи й параграфи писалися різними авторами, спостерігаємо певну неузгодженість, а подеколи – й суперечливі пояснення, котрі можуть дезорієнтувати декого з читачів. Так, якщо в розділі 3 зазначається, що “діловодство українською мовою в судах Правобережної України було остаточно ліквідовано в кінці XVII ст.” і відтоді велося польською (с. 74), то в розділі 7 стверджується, що у Брацлавському, Київському й Подільському воєводствах актовою мовою була українська (с. 174). Очевидно опискою можна пояснити також розбіжність кількісної характеристики актових книг у зібранні Київського архіву – 5 838 (с. 77) та 5 833 книг (с. 227).

Недоречним видається також виділення сюжету про “Зміни в адміністративно-територіальному устрої України–Гетьманщини в другій половині XVII ст. та їх вплив на становище архівів” в окремий, 4-й розділ. На нашу думку, доцільніше було б об’єднати цей розділ з наступним, виділивши його в перший параграф, що було б цілком логічним, оскільки в розділі 5 ідеться про організацію архівної справи на Лівобережній Україні XVIII ст., характер якої, власне, й обумовлювався цими змінами. Можливо, завдяки такій структурі також вдалося б уникнути повторів та однакових висновків авторів (пор. сс. 96 та 116).

Не можна погодитися з думкою про те, що у XVIII ст. вимальовується новий статус рукописних фамільних зібрань, які виконували “функцію фіксатора родинної пам’яті” (с. 133), бо саме таку функцію вони виконували й у XVI–XVII ст.

На жаль, неповною є подана в розділі 19 інформація щодо закордонних архівних центрів. Зокрема, жодним словом не згадано про архіви осередків Союзу українців у Великобританії, Архів Української Еміграції у Франції, заснований 1949 р. у Парижі з ініціативи архієпископа Івана Бучка при Державній Школі східних мов, директором якої був І. Борщак. Не сказано також про Архів-Бібліотеку Української Православної церкви, заснований 1951 р. у Баунд-Бруці в штаті Нью-Джерсі, де зберігаються не лише рідкісні книги, ноти, проекти церков, але й збірки приватних осіб та ін. Зрозуміло, що обсяг диктує певні обмеження, але для вичерпної інформації читача все-таки доцільно було хоча б просто перелічити всі існуючі українські архівні центри за кордоном.

Насамкінець зазначимо, що висловлені зауваження не применшують позитивного враження від “Нарисів”, написаних на високому науковому рівні. Посібник є значним доробком не лише в царині навчально-практичної, але й наукової та методичної літератури. “Нариси” дають мож-

ливість досягнути багатогранність вітчизняної джерельної бази, засвоїти поняттєвий апарат та методологію архівознавства, опанувати теоретичними знаннями, зрозуміти принципи, форми й методи роботи з джерелами, ознайомитися з нормативно-правовою базою архівної справи, осмислити сучасні підходи й проблеми архівного будівництва. Викладачі й студенти отримали ґрунтовний посібник, який сприятиме як більш високому рівню викладання архівознавства, так і підготовці висококваліфікованих кадрів нової генерації архівістів та істориків.

Е. Г. ЧУПРОВА

**КНИГА ПРО УКРАЇНСЬКОГО
ІСТОРИКА-АРХІВІСТА М. В. ГОРБАНЯ**

**Л. П. Рощевская. Николай Васильевич Горбань.
Библиографический указатель. – Сыктывкар, 2001. – 72 с.
(Коми научный центр Уральского отделения
Российской академии наук)**

Книга доктора історичних наук, професора Л. П. Рощевської “Николай Васильевич Горбань. Библиографический указатель” – це данина пам’яті одній з творчих особистостей, що внесли свій вклад у розвиток історичної науки, джерелознавства, архівознавства.

Праці М. В. Горбаня відомі не лише в Україні, але й на Кавказі, у Середній Азії й Сибіру. Л. П. Рощевською складено бібліографічний список творів М. В. Горбаня і, крім того, доволі цікаво викладено його біографію.

“Показчик...” складається із семи частин:

1. Біографічний нарис.
2. Список праць М. В. Горбаня.
3. Листування Л. П. Рощевської з М. В. Горбанем.
4. Література про М. В. Горбаня.
5. Показчик імен.
6. Географічний показчик.
7. Перелік співавторів.

У біографічному нарисі доволі стисло, але зовсім не сухо викладено життєвий шлях Миколи Васильовича Горбаня (1899–1973), письменника, історика, архівіста, кандидата історичних наук, багатогранної людини, талановитого дослідника. Його найсильнішою стороною є, на наш погляд, характеристика, дана автором роботам М. В. Горбаня. Джерелознавчий огляд окремих з них дає уявлення не лише про основні напрямки досліджень Горбаня, але й містить концепцію його поглядів з ряду

дискусійних питань, що стосуються проблем приєднання України до Росії, національно-визвольного руху в Україні, закріпачення селян і козацтва, у тому числі в Сибіру та ін.

Л. П. Рощевська згадує про роботи, автором яких, можливо, був М. В. Горбань, але підтвердженень цьому знайдено не було. Виокремлюючи в творчості М. В. Горбаня літературно-історичний напрямок, автор наголошує, що він був одним із засновників в Україні серії “Бібліотека історичних повістей і романів”.

Викладення життєвого шляху історика, людини доволі складної долі, глибоке і водночас позбавлене зайвої емоційності. Звинувачення в “націоналізмі”, слідство, суд, заслання – доволі типова доля інтелігента 1930-х рр. Репресований по одній справі з М. С. Грушевським, М. В. Горбань був залучений до роботи в Тобольському архіві. Змінилась і тематика його робіт, яким став притаманний історико-революційний характер. Однак дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук була все ж на тему кріпацтва (“Рух селян духовних вотчин Тобольської єпархії у XIII ст.”).

М. В. Горбань був активним популяризатором історичних знань. Він вніс значний вклад у розвиток історичної науки Сибіру, підготував ряд оглядів про фонди Тобольського архіву, путівники по архівах Тобольська й Омська. Л. П. Рощевська вважає його внесок у розвиток археографії неоцінним, хоча характеристику цього виду діяльності архівіста подано не так яскраво, як опис його історичних праць. Можливо, тому, що передусім він все ж таки залишався істориком.

Біографічному нарисові притаманний легкий ліричний відтінок. М. В. Горбань постає перед читачем людиною ерудованою й багатогранною, яка відрізнялася “дуже образним і гострим стилем мови”. Нагадується, що ще у студентські роки він був помічений академіком Багалієм, який вважав, що з “Горбаня з часом вийде хороший фахівець-дослідник”.

Список праць М. В. Горбаня складено за хронологічним принципом, що дозволяє простежити еволюцію його поглядів. До списку внесено 284 праці, більшість із яких – статті. Перша його робота датується 1923 р., остання вийшла у 1998 р., тобто вже після його смерті. Цікаво, що за останні 13 років життя публікацій у М. В. Горбаня, цілком імовірно, не було.

Зібрати численні відомості про М. В. Горбаня Л. П. Рощевській допомогло не лише ознайомлення з його працями, але, вірогідно, більшою мірою, листування з людьми, які знали Горбаня особисто, та з працівниками архівів, де зберігаються хоч якісь документи про нього.

До книги вміщено найцікавіші листи, з яких найбільш ранній датується 1988 р., пізній – 1996 р. Вони значно доповнюють біографічний нарис. Тим цікавіше їх читати, що вони – різні за стилем і змістом: від емоційних і дещо особистих до ділових і лаконічних. Даний розділ певною мірою дозволяє зрозуміти мотиви, що підштовхнули Л. П. Рощевську зібрати багатий матеріал про історика та підготувати на його основі представлену книгу.

“Покажчик...” – не єдина праця про М. В. Горбаня. У списку літератури про нього, наведеному в книзі, названо 22 роботи за період з 1922

по 2000 рр., переважно статті у періодичних і довідкових виданнях. Список літератури систематизовано за хронологічним принципом.

Праця містить алфавітний і географічний покажчики, що є її безперечною перевагою.

Поза сумнівом, “Покажчик...” Л. П. Рощевської покликаний допомогти дослідникам у написанні праць, мета яких – “щоб пам’ятали”.

Р. Я. ПИРІГ

**ПЕРСОНІФІКУЄМО НАШЕ МИНУЛЕ:
МИКОЛА СКРИПНИК**

**Солдатенко В.Ф. Незламний. Життя і смерть
Миколи Скрипника. – К., Пошуково-видавниче агентство
“Книга пам’яті України”. – 2002. – 331 с.**

Характерна риса сучасної вітчизняної історіографії – персоніфікація нашого минулого, повернення до суспільної свідомості видатних постатей українства, чия діяльність була забута, зумисне замовчувана чи сфальсифікована. До когорти найвизначніших особистостей України ХХ століття, поза сумнівом, належить і Микола Скрипник.

Легендарний борець проти царизму, провідний діяч більшовицької партії, високий радянський урядовець, він був одним з тих людей, що, за висловом І. Лисяка-Рудницького, опинилися в надзвичайно складному становищі, бо “хотіли сполучити віру в комуністичну революційну ідеологію із вірністю батьківщині”. Для М. Скрипника вихід із внутрішньої кризи проліг через виклик тоталітарній системі, рівнозначний ціні власного життя.

Спроби написання біографічних нарисів про М. Скрипника робилися ще в 1960–1970-ті рр. Радянська історіографія характеризувала його як діяча ленінського типу, що припустився націонал-ухильницьких помилок, водночас в українській діаспорній літературі утвердився образ жертви сталінського режиму, що потерпіла за українські переконання. У роки незалежності зроблено наукові спроби проаналізувати сутність українського націонал-комунізму, з’ясувати феномен життя і смерті, внутрішньої драми М. Скрипника.

Вихід книги відомого вченого В. Солдатенка про життя і діяльність Миколи Скрипника став неординарною подією в історичній науці, українській біографістиці, політологічній думці. Адже авторові вдалося створити панорамний життєпис надзвичайно яскравої й складної постаті новітньої української історії, пояснити її генетичну українськість, переконливо подати політичний контекст спроб українізації, показати їх іманентну приреченість в умовах утвердження сталінського тоталітаризму, наростання внутрішньої світоглядної кризи, детермінованість трагічного фіналу життя комуніста-українця М. Скрипника.

© Р. Я. Пиріг, 2003

На наш погляд, висока інформативна насиченість книги, багата фактологічна основа, глибокі узагальнення й переконливі висновки ґрунтуються на кількох засадничих принципах, яких дотримувався автор при створенні цієї праці. По-перше, проведено об'єктивний аналіз історіографічного доробку попередників. Він демонструє неупереджений підхід до праць радянських істориків, компартійних функціонерів, учених діаспори, сучасних дослідників життя М. Скрипника. Оцінка їхнього внеску в розроблення проблеми виглядає науково виваженою і толерантною. По-друге, монографія спирається на широку джерельну базу, де провідне місце посідають архівні документи, левова частина яких стала доступною лише в останні роки. Саме комплексне осмислення джерел – архівних, опублікованих, преси, спогадів – створює цілісне уявлення про життєвий шлях М. Скрипника. По-третє, автор ґрунтовно вивчив його поважну творчу спадщину, зокрема з питань національно-культурного будівництва, про що свідчить вміщена бібліографія основних праць М. Скрипника. Це надзвичайно важливо для реконструкції його політичних, ідейних поглядів, світоглядних переконань, національної ментальності тощо.

Як правило, у працях біографічного характеру сам жанр визначає їх внутрішню архітектуру. Автору ж вдалося вибудувати таку структуру, яка відбиває етапні відтинки життєвого шляху героя і найбільш сутнісні сторони його діяльності.

Важливо, що В. Солдатенко не ідеалізує М. Скрипника. Він відзначає його неординарні здібності, вольові якості, самостійність і владний характер, надзвичайну цілеспрямованість і працездатність, публіцистичний дар. Автор показує його щире віру в перемогу світової революції, комуністичне майбутнє людства, покликання більшовицької партії перебувати світ.

Матеріали монографії відтворюють активну працю М. Скрипника на багатьох провідних урядових посадах УСРР: голови народного секретаріату, народного секретаря праці, зовнішніх зносин (1917–1918), народного комісара контролю (1919), робітничо-селянської інспекції (1920), юстиції (1922), одночасно генерального прокурора (1923), освіти (1927), голови Держплану – заступника голови РНК УСРР (1933).

Автор цілком обґрунтовано приділяє особливу увагу поглядам М. Скрипника з національного питання, оскільки переконаний, що саме в цій площині слід шукати ключ до оцінки його діяльності, розуміння першовитоків конфлікту з системою, а відтак – і особистої трагедії.

Природно й те, що праця М. Скрипника на посаді наркома освіти дістала в монографії всебічного висвітлення. Його участь у спрямуванні українізації, розвитку в республіці літературного процесу, визначенні мовної політики, складанні правопису, підготовці національних кадрів, у розв'язанні інших складних і болісних питань була вирішальною.

Автор логічно пов'язує злам особистої долі М. Скрипника із зміною курсу московського центру, наступом на українізацію, українське національне відродження. Він послідовно відтворює хроніку брутального ідеологічного цькування завжди самодостатньої і авторитетної постаті М. Скрипника, цинічного видавлювання з нього принизливого каяття.

В. Солдатенко, на наш погляд, умотивовано вважає, що у М. Скрипника було два виходи: покаятися і приректи себе на нескінченні ідейні тортури або піти з життя незламною, чесною, порядною людиною. Як відомо, він обрав друге.

Важливо, що в монографії відстежено реакцію на смерть М. Скрипника в Радянському Союзі і за кордоном, показано складний і тривалий процес його реабілітації, важке повернення до свого народу.

Переконаний, що добра праця проф. В. Солдатенка стане суттєвим внеском у цей незворотний процес.

Варто висловити й деякі зауваження та побажання. На жаль, автор обійшов такий факт з біографії М. Скрипника, як перебування на початку 1920-х рр. на чолі колегії Головархіву України. Джерельна база уможливорює й більш детальне висвітлення зв'язків М. Скрипника з Комінтерном, іншими компартіями. Певний закид слід адресувати й редакторам видання за граматичні огріхи.

Відомості про авторів

Белій Дементій Васильович – колишній працівник Держархіву Херсонської області. Сфера наукових зацікавлень – регіональна історія України XIX–XX ст.

Борисенко Сергій Анатолійович – історик-архівіст. Досліджує історію українських визвольних змагань 1917–1921 рр.

Ворончук Ірина Олексіївна – кандидат історичних наук, доцент, старший науковий співробітник Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. Сфера наукових інтересів – соціальна та демографічна історія України XVI–XVII ст.

Горобець Віктор Миколайович – доктор історичних наук, завідувач Центру соціальної історії Інституту історії України НАН України. Сфера наукових інтересів – політична та соціальна історія України XVII–XVIII ст., міжнародні відносини.

Зозуля Сергій Юрійович – магістр, аспірант Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. Сфера наукових інтересів – історія української науки, історіографія історії України, історичне краєзнавство.

Качковський Олег Броніславович – завідуючий відділом інформації та використання документів НАФ Кам'янець-Подільського міського архіву. Сфера наукових зацікавлень – інформаційні ресурси регіональних державних архівів.

Кисельова Алла Анатоліївна – спеціаліст Держкомархіву України, пошукувачка Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства. Сфера наукових зацікавлень – архівні ресурси України в глобальній інформаційній мережі.

Кузьменко Михайло Миколайович – кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри релігієзнавства, декан факультету філософії і релігієзнавства Донецького державного інституту штучного інтелекту. Наукові інтереси – науково-педагогічна інтелігенція; історія вищої школи України 1920-х – 1930-х рр.; історія релігій.

Кулешов Сергій Георгійович – д. і. н., професор, зав. відділу документознавства Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства. Сфера наукових інтересів – документознавство.

Морозова Анна Валеріївна – провідний спеціаліст Держархіву Чернігівської області, аспірантка Чернігівського державного педагогічного

університету імені Т. Шевченка. Сфера наукових інтересів – історія України другої половини XIX – початку XX ст.

Овсієнко Олександр Федорович – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту історії України НАН України. Сфера наукових інтересів – суспільно-політична історія України кінця XVIII – початку XX ст.

Папакін Георгій Володимирович – кандидат історичних наук, начальник відділу інформації, використання НАФ та зовнішніх зв'язків, член колегії Держкомархіву України. Сфера наукових інтересів – українські визвольні змагання XX ст.; історія архівної справи.

Пиріг Руслан Якович – доктор історичних наук, професор. Досліджує проблеми політичної історії України, джерелознавства, архівознавства, історіографії, є одним з фундаторів вітчизняного грушевськознавства.

Прокопенко Ірина Петрівна – спеціаліст Держкомархіву України. Сфера наукових зацікавлень – історія архівної справи, інформаційні ресурси державних архівів.

Сарнацький Олександр Петрович – кандидат історичних наук, доцент кафедри “Міжнародні економічні відносини” Запорізького національного технічного університету. Сфера наукових інтересів – діяльність українських політичних партій кінця XIX – початку XX ст.

Солонська Наталія Гаврилівна – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. Коло наукових інтересів – книгознавство, бібліотекознавство, культурологія, видавнича справа.

Страшко Віктор Васильович – старший науковий співробітник відділу давніх актів ЦДІАК України. Сфера наукових зацікавлень – історія України XVI–XVIII ст.

Сушко Олександр Олександрович – кандидат історичних наук, доцент, декан історичного факультету Національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова. Фахівець з міжвоєнного періоду та Другої світової війни.

Тороповська Тетяна Миколаївна – аспірантка Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Коло наукових інтересів – історична біографістика, українська історична наука кінця XIX – першої третини XX ст.

Чепуренко Янна Олексіївна – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник за спеціальністю “книгознавство, бібліотекознав-

ство, бібліографознавство”, завідувача відділом пошуку та обліку документів Фонду президентів України Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Сфера наукових інтересів – організація і використання документних ресурсів, зокрема президентських бібліотек і архівів, новітня історія.

Черченко Юрій Анатолійович – кандидат історичних наук, науковий співробітник відділу джерел новітньої історії України Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. Коло наукових інтересів – історія українського національно-визвольного руху першої половини ХХ століття.

Чупрова Ельвіра Геннадіївна – в. о. завідувача Наукового архіву Комі наукового центру Уральського відділення Російської академії наук. Досліджує історію архівів та архівної справи в Республіці Комі.

Шандра Валентина Степанівна – доктор історичних наук, провідний науковий співробітник Інституту історії України НАН України. Сфера наукових інтересів – історія державних установ ХІХ ст., чинних на території України.

ОГОЛОШЕННЯ

Український державний науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства оголошує конкурсний прийом до аспірантури без відриву від виробництва в 2003 році за спеціальністю:

07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни.

До аспірантури приймаються особи, які мають вищу освіту та кваліфікацію спеціаліста або магістра. Вступники до аспірантури подають на ім'я директора Інституту заяву, особовий листок з обліку кадрів з фотокарткою, автобіографію, копію диплома про вищу освіту, медичну довідку про стан здоров'я за формою № 086-У, посвідчення про складені кандидатські іспити, список опублікованих наукових праць і винаходів або реферат за науковою спеціальністю та складають конкурсні іспити зі спеціальності, філософії, іноземної мови у жовтні 2003 року.

Документи приймаються до 15 вересня 2003 р. Паспорт та диплом про вищу освіту подаються вступником особисто.

Гуртожитком інститут не забезпечує.

Документи подавати за такою адресою:

03110, Київ, вул. Солом'янська, 24, к. 50-а.

Довідки за телефонами: 277-13-74, 277-53-82.